

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

VIII. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság

Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Szarka László, Tóth Károly,
Vadkerty Katalin, Varga Sándor, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

| | |
|--|-----|
| HIDEGH ANNA LAURA–MIKLÓS ANNA ERZSÉBET Eurorégiókról szlovák–magyar kitekintéssel | 3 |
| HORVÁTH TAMÁS–RÍZ ÁDÁM Szlovákiai magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban | 27 |
| HELENA BUJNOVÁ A visegrádi szerződés országainak geopolitikai helyzete | 49 |
| ÖLLÖS LÁSZLÓ <i>A Magyar Köztársaság alkotmánya</i> és a magyar kisebbségek | 59 |
| LÁSZLÓ BÉLA A szlovákiai magyarság műveltségi szintjéről | 73 |
| HUSHEGYI GÁBOR Többnyelvű oktatás és a bolognai folyamat | 93 |
| GULYÁS LÁSZLÓ A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián (1. rész) | 117 |
| N. CSÁSZI ILDIKÓ A zoboralji helynevek jellemzői | 133 |
| CS. NAGY LAJOS A medvesalji szókincsvizsgálat néhány eredménye és további irányai | 155 |

Pályakép

Néprajz a 21. század elején (Beszélgetés Liszka Józseffel)167

Dokumentumok

A Szovjet Külügyminisztérium memoranduma a kelet-európai országokban uralkodó állapotokról 1989. február 24-én181

Konferencia

Konferencia a Kárpát-medencei magyar kisebbségek nyelvhasználati jogairól (*Szabó Mihály Gizella*).....189

Könyvek

Simon Attila (összeáll.): A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002) (*Vajda Barnabás*)192

Bukovszky László (szerk.): Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig (*Simon Attila*)193

Gulyás László: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig (*Kugler József*).....196



FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és az Illyés Köz-alapítvány (Bp.) támogatásával • Példányszám: 1000 • Ára: 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 1000 • Cena: 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

TANULMÁNYOK

HIDEGH ANNA LAURA
MIKLÓS ANNA ERZSÉBET

Eurorégiókról szlovák–magyar kitekintéssel

ANNA LAURA HIDEGH – ANNA ERZSÉBET MIKLÓS
ON EURO-REGIONS FROM SLOVAK-HUNGARIAN POINT OF VIEW

332.135(4)
339.92(437.6:439)
394.912(437.6:439)
061.25(437.6:439)

Being along the border. Regionalism. Cross-border co-operation. Vág–Duna–Ipoly euro-region. Financing. Competition.

1. Bevezetés

A 21. század Európájában a határmentiség, annak minden kérdésével és problematikájával együtt – ugyan remélhetőleg már csak rövid ideig – megkerülhetetlen fogalom. A múlt század hozta történelmi változások, illetve az egyre intenzívebbé váló európai uniós integráció e témára irányítják a figyelmet.

A határmentiség kérdéséből következő határon átnyúló együttműködések számos tényező indokolja a közép-kelet-európai térségben: egyrészt az egész európai kontinensre érvényes tendenciák, másrészt a történelmi események ráhatásaként kialakult specifikumok.

Általánosan megfogalmazható egész Európa vonatkozásában, hogy vannak bizonyos gazdasági, illetve környezeti jelenségek, melyek nem ismernek határokat. Az erőforrások hatékony kihasználása, a munkamegosztás kialakítása és így a versenyképesség megteremtése érdekében szükség van bizonyos határokon átnyúló földrajzi egységek együttműködésére. Másrészt politikai szempontból létezik egy szintén általános érvényű tény, a 20., illetve 21. század egy meghatározó konfliktusa: a globalizáció és a regionalizmus együttes jelenléte a társadalmi-gazdasági folyamatokban.

Az 1989 utáni Európában két párhuzamosan zajló folyamat megy végbe. Az egyik a látványosan felgyorsuló politikai-gazdasági integráció, a másik számos korábbi államalakulat kisebb egységekre töredezése: a „régiónk Európája” egyre inkább valóssággá válik. Mindkét folyamat mozgatórugója a regionalizmus (Éger 2000, 9). A ha-

4 Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet

táron átnyúló együttműködések egy sajátos formája a határ menti helyi és regionális igazgatási egységek saját kezdeményezésén alapuló eurorégió, amely Nyugat-Európában egy igen elterjedt együttműködési forma. Magyarországon azonban csak a kilencvenes évek elején jelent meg először, s az utóbbi években egyre inkább megnövekedett az újonnan alapított eurorégiók száma. A magyarországi eurorégiók a határok által mesterségesen elválasztott földrajzi-gazdasági tér egybefogásán túl különleges politikai küldetéssel is bírnak: a magyar kisebbség anyaországgal való kapcsolatának ápolása, a kulturális hagyományok őrzése, s a határon túli magyar lakosság szülőföldjén való megmaradásának segítése is küldetésük részét képezi. Ez utóbbi tény különösen indokoltá teszi tanulmányozásukat.

Úgy gondoltuk, hogy most, 2006-ban különösen fontos az eurorégiókról beszélni, hiszen küldetésük fontossága az utóbbi időben csak tovább nőtt. 2004 májusa óta Magyarország keleti és déli határai egyben az Európai Unió külső határaiá is váltak. Továbbá 2007-ben Magyarország is a schengeni szerződés tagja lesz¹. Mind ezen változásoknak főleg Romániát és Ukrajnát illetően van kihatása, mely országokban jelentős számú magyar kisebbség él, és amelyekkel a kapcsolattartás ily módon is kiemelkedő fontossággal bír.

Dolgozatunkban illusztrálásra mégis egy már uniós tagállamot választottunk. Magyarországnak Szlovákiával hat működő euroregionális együttműködése létezik, a legtöbb a szomszédos országok közül. Az euroregionális együttműködést a Vág–Duna–Ipoly eurorégió működésének elemzésén keresztül kívánjuk bemutatni. A dolgot az elméleti keret felvázolásával, a határmentiség és a regionalizmus fogalmainak tisztázásával indul, s ezt követően térünk át annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy az eurorégiókra általánosságban jellemző működési korlátok mennyire relevánsak a Vág–Duna–Ipoly eurorégió tekintetében a sajátos helyi viszonyokat figyelembe véve.

2. Határmentiség és regionalizmus

2.1. A határ, amely elválaszt és összeköt

A térbeli szerveződés hierarchiájának különböző lépcsőfokain álló területi egységeket *határ* választja el egymástól. Ennek kapcsán kiemelendő a határ két legfontosabb tulajdonsága, miszerint a határ egyrészt egy állandóan változó, történetileg meghatározott kategória, másrészt a regionális identitás nélkülözhetetlen tudati eszköze. A határ magában hordozza mind az elválasztó mind az összekötő jelleget, és így nemcsak a kulturális közösségek, hanem egyúttal a kulturális különbségek létrehozója is. A kettős jelleg a gazdaságföldrajzi szempontú elemzésben attól függően nyilvánul meg, hogy elválasztó térelemként, szűrőzónaként vagy összekapcsoló térelemként, peremzónaként kezeljük.²

Az elmúlt évszázadok során az államhatároknak Európában inkább elválasztó, mintsem összekötő szerepük érvényesült. A 20. század hozott változást ebben a szemléletben, ez azonban egyben törést is jelentett az országok között. Míg tudniillik a második világháború után a nyugati államok átértékelték a határok szerepét, és egyre inkább a határ összetartó szerepének kiaknázására helyezték a hangsúlyt, addig a szovjet óriás szatellitállamaiban a határátkelés szinte lehetetlenné vált.

Ezen államoknak a szemléletbeli változásra várniuk kellett egészen addig, míg a rendszerváltás hulláma végig nem söpört Európán.

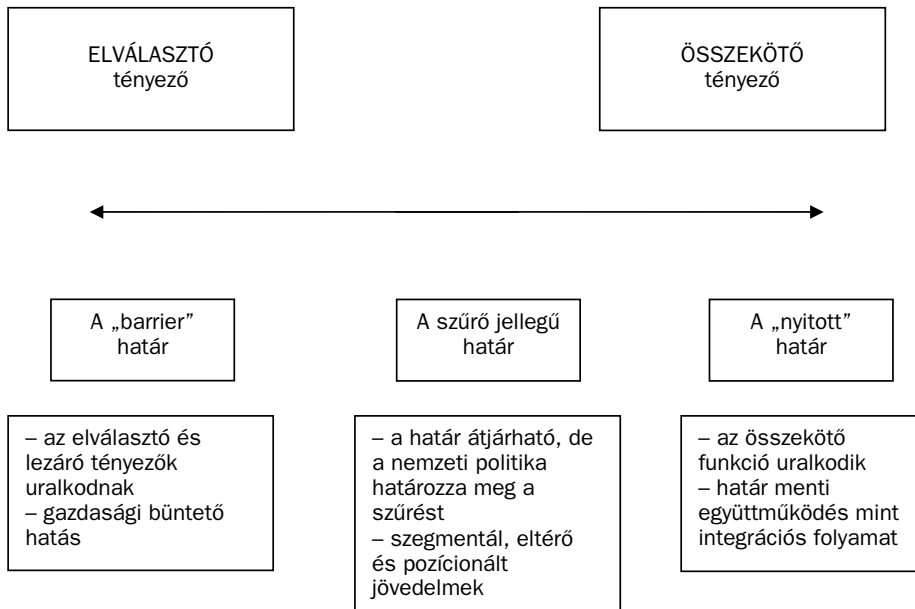
A határ menti együttműködések kialakulását a határ összekötő szemléletének hiánya mellett számos egyéb tényező is befolyásolta. A határ menti térségek számos esetben egybeestek az ország periferikus területeivel, melyek a következő jellegekkel jellemezhetők: kedvezőtlen természetföldrajzi adottságok, alacsony infrastrukturális ellátottság, elmaradott társadalmi-gazdasági szerkezet a közigazgatási-szemleli központtól távol (Éger 2000, 37). A kedvezőtlen helyzet ösztönözte az elvándorlást, ezért a népességi erózió általában magas volt.

Az államszocialista gazdaságirányítási rendszer centrumfejlesztő politikája számos ilyen periferikus terület kialakulását vonta magával, amelynek következtében a fellendülőben levő központi térség mintegy elszívta az erőforrásokat a tágabb környezetéből, és egy centrumba irányuló mozgást indukált.

Ily módon a határmentiség az államszocialista rendszerekben az egyén szintjén az életkörülményeket, lehetőségeket befolyásoló tényezőként jelent meg, mely a következőkben nyilvánult meg: a munkaerőpiacon nincs alternatíva, a migráció csak az ország belseje felé lehetséges, ezért kialakult az ingázás kényszere, a foglalkozási szerkezet nem gazdagodik, a lakásberuházás a térségben nem perspektivikus. Az állami újraelosztás éppen ezért ezeket a térségeket nem preferálta, melyhez olykor adalékként járult még egy speciális tényező is: a nemzetiségi bizalmatlanság.³

Az Európa keleti felében bekövetkezett politikai fordulat, és az ezt követő szemléletváltás eredményeként (meg)változott a határok „értékelése”. Természetesen a múltból öröklött problémák és gyakran az adott ország nemzeti politikája sokáig nem könnyítette a határon átnyúló együttműködések fontosságának felismerését.

1. ábra. Határkategóriák (elválasztó és összekötő jellegük szerint)



6 Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet

A határ menti térség földrajzi helyzete, elhelyezkedése az adott ország centrumteréségeihez viszonyítva meghatározza az együttműködések jellegét. Mivel a centrum jellegű területek sokkal inkább ki tudják használni az együttműködésből adódó előnyöket, ezért a fejlődő térségek inkább érdekeltek a határ jelentette akadályok lebontásában, mint a perifériális térségek, ahol a kapcsolatok kialakulása lényegesen kisebb réteget érint. A periférikus helyzetű területek esetében determinálja a kapcsolatok fejlődését, hogy az adott település milyen távol fekszik a határátkelőtől. A határátkelők nagyon fontos infrastrukturális háttérrel biztosítanak ahhoz, hogy a gazdasági hatások térségivé váljanak, s horizontálisan mind nagyobb területet kapcsoljanak be a két terület közötti vérkeringésbe (Hardi 2000).⁴

Az *integrációs folyamatok* dinamikus fejlődésével a határrégiók szerepe megváltozott, perifériális jellegük csökkent: stratégiai területként, a gazdasági szinergia potenciális zónájaként jelentek meg. A globalizáció egyben a határ menti együttműködések kialakulásának egyik mozgatóeleme is. A Közös Piac létrejöttével megindult az egységes európai gazdasági tér kialakítása. A határrégiókban megszakadt piacok fejlesztése, a térség felzárkóztatása a regionális politika egyik színtere lett.

Az elválasztó, illetve összekötő szerepet alapul véve a következő típusokba sorolhatjuk a határokat:

– A *zárt, erősen korlátozó határ* a periférikus folyamatokat erősíti fel. Ezekre a határ menti térségekre jellemző mindaz, amit a perifériális térségekről a fentiekben elmondunk. Fontos jellemző az elvándorlás, és így a határ menti lakosság előregedése.

– A *szűrő jellegű határ* legalább az egyik oldal számára sok nehézséget okoz, hiszen egyik alapvető jellemzője, hogy a másik oldalon nemkívánatos jelenségek a szűrő külső oldalán halmozódnak fel. A szűrő funkció erősödéséhez az eltérő rendszerek, életszínvonalbeli különbségek, eltérő politikai, ideológiai rendszerek védekező reflexei járulnak hozzá. Az ilyen szűrő funkció kijátszása magasabb gazdasági haszonnal kecsegtet az egyén számára, így jellemző folyamat a feketegazdaság erősödése. Természetesen a különbségek a megfelelő regionális alapok megléte esetén a gazdaság legális fejlődéséhez is hozzájárulhatnak.

– A *nyitott határt* úgy határozhatjuk meg, mint a lakossági és gazdasági tranzakciók, szállítások mozgásának korlátait feloldó államhatárt. Az ellenőrzési keretek stabilak, kiszámíthatók. Ebben az esetben nyílik meg a legszélesebb perspektíva a korábbi perifériális térségek hátrányainak leépítésére gazdasági összekapcsolódásokon keresztül. Ideális esetben a határtérségek gazdasági fejlődését nem a politikai, intézményi korlátok, hanem a komparatív előnyök alakítják (Hardi 2000, 599–600).

Ha az általunk vizsgált határszakaszt (szlovák–magyar) el akarjuk helyezni a fenti ábrában, megállapíthatjuk, hogy az időben bal-jobb irányú mozgást mutat: zárt határtól fokozatosan alakul át nyitott határrá. A rendszerváltás óta a szűrő jellegből fakadó sajátosságok folyamatosan eltűnőben vannak, melyet az euroregionális együttműködések megszapорodása is jelez a térségben.

2.2. A regionalizmusról dióhéjban

A régió fogalmát mint elemzésünk egyik alapkategóriáját a finn Paasi megközelítésében tárgyaljuk, aki az identitás fogalmával hozza azt összefüggésbe, emberi és

társadalmi kategóriaként kezeli. A régió ebben az értelemben különbözik a hely földrajzi fogalmától, egy olyan közepes méretű területi egységet jelent, melyet az egyén szimbolikus jelleggel beépít a tudatába, s az mindennapi élete során egyre személyesebb jellegűvé válik. A régió valójában folyamatként tapasztalható: régiók születnek és eltűnnek, s ebből kifolyólag a társadalom regionális felosztása is állandóan változik.

A régió intézményesülésének azt a folyamatot nevezzük, melynek során a régió a társadalom térbeli szerveződésének részeként fejlődik. A folyamat első szintjét a területi keretek kialakulása, a régiónak a társadalom területi szervezetében való identifikálódását jelenti. A második lépcsőfokot képezi a fogalmi keret: a területi szimbólumok megszületése. A harmadik szinten teremődik meg az intézményes forma: létrejönnek a régió saját szervezeti egységei, s ezeknek a társadalmi tudatba való rögzülése. A végső fokozat a regionális rendszer és regionális öntudat részeként való intézményesülés, a szuverenitás elnyerése a közigazgatás szférájában. A regionális öntudat kialakulása azonban nem kizárólag erre a szakaszra tehető, az a régió fejlődési folyamatának szerves része.

A régió fogalmának politikai-közigazgatási tartalma az elmúlt évtizedekben bizonyos változásokon ment keresztül, s még ma is változóban van. Eleinte az Európai Régiók Gyűlése csupán mint közvetlenül a központi államhatalom alatti szintet említette, mely azokat a területi közösségeket foglalja magában, melyek választott regionális testületeken keresztül politikai képvisellel rendelkeznek. Ez az elméleti megközelítés elősegítette, hogy a régió mint közigazgatási egység azonos szintre juthasson az önkormányzattal (Éger 2000, 27).

Később a régió komplexebb értelmezési keretekbe ágyazódott, szilárdságát már nem csupán technokrata, illetve filozófiai feltevések határozták meg, hanem bizonyos földrajzi, kulturális és történelmi tényezők is. Meghatározó szerepe elsősorban abban rejlik, hogy összetartozást biztosít a lakosságnak a közös érdekek és célok követésében. Ennek kapcsán két fontos állítás fogalmazódott meg a szakirodalomban: egyrészt „minden európainak joga van a saját régiójához tartozni”, másrészt „minden régiónak joga van saját képviselőhöz és autonómiához”.

A régiók legfontosabb politikai-kulturális előnyei az alábbiakban összegezhetők (Éger 2000, 28):

– A demokrácia fejlődésének és megszilárdulásának elősegítésére leginkább alkalmas társadalmi kapcsolatrendszer.

– Az önkényuralom kialakulásával a regionális demokrácia tud a leghatékonyabban szembeszállni.

– Közelebb hozza egymáshoz az egyének és közösségek döntéshozatali folyamatát.

– Tiszteletben tartja a kulturális, társadalmi és gazdasági sajátosságokat.

A régió tehát egy földrajzi, kézzelfogható kategóriát jelent, mely adott esetben telítődhet ideológiai tartalommal. A regionalizmus azonban már elvontabb elméleti kategória, mely egy embercsoportnak egy-egy tájegységhez mint földrajzi keret-höz való kötődését jelenti, mely kötődés magában rejti az elkülönülésre való törekvést is.

A regionalizmus kiteljesedéséhez nyújt eszközt a regionális politika, melynek szülőhazája Anglia, ahol, hogy megelőzzék egy újabb, a 20. század elején bekövet-

8 Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet

kezett gazdasági válsághoz hasonló krízis kialakulását, a közgazdaságtan szellemi atyjai új modellekben kezdtek gondolkodni. A Keynes és Beveridge által meghonosított, a gazdasági intervenciót megengedő modell nagyban köthető a regionalizmus kialakulásához. Mivel az addig megfellebbezhetetlennek hitt dogma, miszerint az eltérő adottságú és gazdasági potenciállal rendelkező területek közti különbségek a piac funkcionálása által feloldhatók, megbukott, eszközt kellett találni az elmaradott térségek felzárkóztatására. A regionalizmussal tehát megteremtődött a tudatos és irányított területfejlesztési politika (Grüber 2002, 133).

Szólnunk kell még a kelet-európai térség egy sajátos jelenségéről, a regionalizmus és az etnicizmus összekapcsolódásáról. Az első világháborút lezáró versaillesi békerendszer következtében számos olyan államalakulat jött létre, amelynek határ menti sávjában egy anyanemzettől leszakított kisebbségi lakosság koncentráldott. Ez azt is jelentette, hogy ennek a lakoságnak a kisebbségi lét határain túl a hirtelen perifériális helyzetbe kerüléssel is meg kellett küzdenie, melyet a nemzetállami politika sokszor egyáltalán nem könnyített meg. Ez történt például a vizsgált eurorégióban a szlovákiai Nyitra megye lakosságával is.

2.3. A határon átnyúló együttműködések típusai

A kapcsolatok jellegét nagymértékben befolyásolja a szomszédos országok adminisztratív, területi irányítási berendezkedése. Intézményes kapcsolatok hatékony létrehozására csak ott van lehetőség, ahol a területi egységek közvetlenül kommunikálhatnak egymással, és nincs szükség az országok kormányzati szintű diplomáciai kapcsolathálózatának igénybevételére.

Ennek legközvetlenebb formája a határon átnyúló településközi kapcsolatok kialakítása önkormányzati, lakossági szinten.

A projekt szintű együttműködések hatása szélesebb körű lehet, adott esetben a kezdeményező település vonzáskörzetére is kiterjedhet.

Egy magasabb szintet képviselnek az együttműködések intézményesült formái (titkárság, munkacsoport), melyek már hosszabb távú, stratégiai gondolkodást igényelnek.

A legmagasabb szintű együttműködési struktúrának az eurorégiókat tekinthetjük. A madridi konvenció⁵, illetve annak jegyzőkönyvei (1995, 1998) az együttműködés két típusát határozzák meg, a határon átnyúló és a területek közötti együttműködések. Tanulmányunk szempontjából az első forma az érdekesebb, amelyen belül beszélhetünk az eurorégiókról.

Az eurorégió fogalma azonban nincs pontosan meghatározva. Legtöbbször egy határon átnyúló, földrajzi egységeket egybefogó együttműködési formaként definiálják. Az *eurorégió* fogalmat akkor használják, amikor egy olyan területet akarnak megjelölni, ahol a kölcsönös interregionális vagy határokat áthidaló gazdasági, szociális, kulturális, esetleg más jellegű együttműködés létezik két vagy több állam, illetve helyi kormányzataik között.

Kruppa Éva kísérletet tett egy úgynevezett „kumulált” definíció kialakítására (Kruppa 2003a). Szerinte az eurorégió egy behatárolt földrajzi területet jelöl, amely két vagy több olyan ország adott területét foglalja magában, amelyek megállapod-

tak abban, hogy összehangolják tevékenységeiket a határ menti térségek eredményesebb fejlesztése érdekében (Corrigan–Béres–Süli–Zakar 1995).

A fenti meghatározásban az eurorégiók lényegét tükröző jellemzők az alábbiakat fejezik ki:

- európai országokat érint;
- a határok mentén elterülő szomszédos területeken alakul ki az együttműködés;
- alulról jövő kezdeményezés, amit az ott élő emberek, civil szervezetek indítanak el a hétköznapi diplomácia keretében, és élére az önkormányzatok állnak;
- szervezeti formát ölt a közös célok meghatározásához és megvalósításához külső pénzügyi források bevonása útján;
- nem nélkülözi az országok közötti rendezett viszonyokat, sőt a határ menti együttműködést segítő, deklarációval is alátámasztott központi (állami) támogatást;
- a közös célok és feladatok meghatározása a határok létéből fakadó akadályok áthidalásából ered.

Ugyan a jellemzők felsorolása próbál kimerítő jellegű lenni, sok esetben hiányozhat vagy nem minősül kielégítőnek a központi támogatás. (Két magyar megye például emiatt volt kénytelen ideiglenesen felfüggeszteni tagsági jogait a Kárpátok eurorégióban a kilencvenes években.) Az eurorégió további lényegi elemei: egy olyan alulról szervezett (*bottom up*) együttműködési forma, amely képes elérni azt a gazdasági értelemben vett kritikus tömeget, amely szükséges a határ menti térségek kohéziójának megteremtéséhez. Önálló szervezeti formával rendelkezik, működése, szervezeti felépítése és tagsága a közösen elfogadott alapszabály által meghatározott (Medve-Bálint 2003, 107). Sikerét elősegítheti az alacsonyabb szintű együttműködésben szerzett tapasztalat. Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az eurorégiók nagyon különböző nagyságú területeket fednek le. A pontos meghatározás azért is lenne fontos, mivel a pontos keret hiánya miatt többféleképpen értelmezhető ez az együttműködési forma, ami az eurorégió működésében hátrányt jelent.⁶

Érdekes megfigyelni, hogy többek között Magyarországon is számos eurorégió megalakulása előzte meg uniós csatlakozásunkat. Az elnevezés – eurorégió – azonban jogszerűen használható anélkül, hogy az adott ország uniós tagállam lenne. A magyarországi eurorégiók általában közhasznú társaság vagy egyesület formájában alakulnak meg, mert bár van mód arra, hogy az eurorégió jogi személynek minősüljön, ez sokszor nem egyértelmű.

Magyarországon tizenkét olyan eurorégiót tartunk számon, mely a Külügyminisztériummal kapcsolatot tart, ebből hat a szlovák–magyar határon fekszik, ezek a Hármas Duna-vidék, a Vág–Duna–Ipoly, az Ipoly, a Neogradiensis, a Sajó–Rima és a Kassa–Miskolc eurorégiók. A Kárpátok eurorégió – lengyel partnerrel is együttműködve – a szlovák–magyar–ukrán–román határon jött létre. További három eurorégió alakult a román–magyar, illetve a jugoszláv határon, a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió (nagyrégió), Hajdú-Bihar megye és Bihar megye közötti együttműködés (NUTS III); valamint a Bihar-Bihar eurorégió, ami kistérségi (NUTS III) együttműködés. Ez utóbbi Biharkeresztes kezdeményezésére jött létre, új szervezetként. A Duna–Dráva–Száva eurorégió a horvát–magyar határon jött létre, de a kapcsolat kiterjed Bosznia-Hercegovinára is. Meg kell említeni még a szlovén–magyar–horvát

10 Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet

hármás határon lévő Dráva–Mura eurorégiót, illetve az osztrák–magyar határon a West-Pannon eurorégiót.

Érdeemes néhány szót ejteni a Kárpátok eurorégióról, mely talán a legambíciózubb eurorégiónak tekinthető méretét és a benne részt vevő országok számát figyelembe véve. Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna határ menti régióinak képviselői 1993. február 14-én, Debrecenben aláírták a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség létrehozásáról szóló egyezményt. Ezzel egyidejűleg Magyarország, Lengyelország és Ukrajna külügyminiszterei közös nyilatkozat aláírásával fejezték ki központi kormányzatuk támogatását, bizonyítva azt, hogy a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség céljai egybeesnek az érintett országok érdekeivel és céljaival. A Kárpátok eurorégió alapító okiratainak aláírásánál jelen volt az Európai Tanács akkori főtitkára, Catherine Lalumiere is, aki támogatásáról biztosította az újonnan létrejött interregionális szövetséget. A régió megalakuláskor 53 ezer négyzetkilométeres területén ötmillió lakos élt, most 161 ezer négyzetkilométer tartozik a régióhoz 16 millió lakossal.

A szervezet ma már eredményesnek mondható, de ez nem volt mindig így. Bár a Kárpátok eurorégió kezdettől fogva jelentős nemzetközi támogatást kapott, sokáig politikai jellegű problémák miatt egyes országok nagyban nehezítették az eredményes együttműködést az eurorégió keretein belül. A határ menti kapcsolatok fejlesztése az önálló szlovák állam megalakulása, 1993 után nem állt mindig a szlovák kormányok érdekében, különösen a Mečiar-kormányok ideje alatt (ugyan a helyzet sokszor nem volt egyértelmű román oldalról sem). Szlovákiában a magyar határ mentén többen élő magyar kisebbség jelenléte „miatt” kétféleképpen értelmeződött az esetleges határon átnyúló együttműködés. A magyarországi fél természetesen számolt azzal, hogy az együttműködés intenzitásának növelése kihat – és remélhetőleg pozitívan (gazdaságilag, kulturálisan, ill. kapcsolattartás szintjén) – a szomszédos országban élő magyar kisebbség helyzetére. Azonban a Mečiar-kormányok idején, melyek hangvételét számtalanszor minősítették nacionalistának, ugyanez a lehetőség nem billentette a mérleget az együttműködés javára. 1998 után ez a helyzet pozitívabb fordulatot vett Dzurinda hatalomra kerülésével. A Kárpátok Alapítvány ma már Kassán székel, amelyhez anyagi támogatás céljából pályázatokat lehet benyújtani.

A Kárpátok eurorégió legfontosabb célkitűzései:

- szervezni, koordinálni azokat a tevékenységeket, amelyek elősegítik a gazdasági, ökológiai, kulturális, tudományos és oktatási együttműködést a tagok között;
- elősegíteni a szövetség tagjai között a közös érdekeltégű területeken a konkrét tervek kidolgozását;
- elősegíteni és megkönnyíteni az emberek közti kapcsolatokat, beleértve a különböző területek szakértői közötti kapcsolatokat is;
- előmozdítani a jószomszédi kapcsolatok kialakítását;
- támogatni a területi fejlődést;
- meghatározni a többoldalú, határokat áthidaló együttműködés potenciális területeit;
- összekapcsolni és megkönnyíteni a tagok együttműködését más nemzetközi szervezetekkel, intézetekkel és ügynökségekkel.

A Kárpátok eurorégióban rejlő számos lehetőséggel élni kell. Az egyezmény és a közös nyilatkozat egyaránt aláhúzta: megvan a lehetősége annak, hogy Európa e részében a Kárpátok eurorégió a legfontosabb stabilizáló szerepet töltsse be, valamint a térség közös gazdasági fejlődésében döntő szerepet játsszon. A Kárpátok eurorégió megfelelő szervezeti keretet biztosít a határokon átnyúló együttműködés koordinálására, valamint hozzájárul egy gyorsabb regionális és gazdasági fejlődéshez.

Egyfajta előzetes konklúzióként fontos leszögezni, hogy a szomszédos országokban még ma is jelentős magyar kisebbség él. A határon átnyúló együttműködésben tagadhatatlanul szerepe van a magyar–magyar kapcsolatoknak, amit a *status quo* féltése miatt a szomszédos országok nem mindig néznek jó szemmel. A határon túli magyar kisebbség helyzete a magyar és szomszédos országok kapcsolatában olyan alapvető kérdésnek számít, melynek fontos kihatása van az eurorégiók helyzetére is.

3. Hídverés – egy euroregionális együttműködés kezdetei

A továbbiakban egy szlovák–magyar euroregionális együttműködést – a Vág–Duna–Ipoly eurorégiót (a továbbiakban: VDI) kívánjuk bemutatni. Vág–Duna–Ipoly eurorégió 23 999 km²-nyi területén mintegy 2 846 976 személy él. Az eurorégiót a magyarországi megyék közül Komárom-Esztergom, Pest, Veszprém és Fejér megye; Szlovákia területéről pedig a Magyarországgal határos Nyitra megye alkotja.⁷ Vizsgálódásunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon a szakirodalomban általánosságban megfogalmazott működési korlátok milyen mértékben vannak jelen a VDI külső, illetve belső környezetében, és milyen sajátos külső, illetve belső tényezők hatnak az eurorégió gyakorlati, konkrét programokon keresztül megvalósuló tevékenységére. Megállapításaink során a VDI vezetőivel készült interjúkra⁸ támaszkodunk, melyek 2003-ban és 2005-ben készültek, így lehetőségünk volt a kétéves időintervallum alatt végbement változásokat is megfigyelni. Fontos információforrást jelentettek továbbá a VDI által rendelkezésünkre bocsátott dokumentumok, valamint az Interneten található és a napi sajtóban megjelenő cikkek.

3.1. Az eurorégió tagjai és szervezeti felépítése

A Vág–Duna–Ipoly eurorégió alapító okiratát 1999. július 3-án a Komárom-Esztergom megyei Nesz mélyen írták alá. A Duna szlovák–magyar határvonalán a Táncsics hajó fedélzetén Komárom-Esztergom és Pest megyei közgyűlés alelnökei, valamint Nyitra kerület elöljárója látta el kézjeggyével. Az eurorégió szervezeti előzményének a Rákóczi Szövetség Hídverő Regionális Szervezete tekinthető, mely az eurorégió megalakulását megelőző öt évben a határ menti falvak közötti együttműködésnek hivatott civil szervezeti formát adni. A szövetség tevékenysége elsősorban a megye határszakaszán lévő települések magyar lakossága közötti kapcsolatot igyekezett ápolni és fejleszteni közös programok, rendezvények keretében.⁹ E szervezet működése során szerzett tapasztalatokra építve emelték magasabb szintre a térségbeli határon átnyúló együttműködést az eurorégió megalapításával.

Az alapító okiratban részletesen felsorolják az eurorégió létrehozásának motiváló tényezőit¹⁰, illetve kitűzött céljait, melyekből csak néhányat említenék: a jószom-

12 **Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet**

szédi kapcsolatok erősítése, az Európai Unió csatlakozás előkészítése, a régió vonzóbbá tétele, a gazdaság és idegenforgalom összehangolt fejlesztése, a közlekedésfejlesztés összehangolása, a közös kulturális örökség ápolása, uniós finanszírozási programokban való közös részvétel stb.

Alapító tagjai a magyarországi megyék önkormányzatai, illetve a szlovák kerület előljárósága. Az együttműködés jogállásáról a szerződés a következőket írja: „... a Szerződő Felek szabad akaratából létrehozott, határ menti együttműködés”. A tényleges működés megkezdése érdekében a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés már 1999 novemberében létrehozta a Vág–Duna–Ipoly Eurorégió Fejlesztési Közhasznú Társaságot. A munkaszervezet létrehozására a titkárság vezetője szerint azért volt szükség, mivel az eurorégió nem rendelkezik önálló jogalanyisággal, míg a közhasznú társaság mint jogi személy megfelelő szervezeti forma a pályázatok benyújtásához. Az együttműködési szerződés szerint az eurorégió szervezeti felépítése a következő képet mutatja:

- elnökség;
- független bizottságok;
- titkárság;
- ad hoc bizottságok, szakértők;
- Éleslátók Tanácsa.

A szervezeti felépítés az eredeti szándékok szerint demokratikus elvekre épül, ami vonatkozik mind a képviselőre, mind a döntéshozatalra. Ez azonban mindmáig csak a tervek között szerepel, az Éleslátók Tanácsa és a különböző bizottságok összehívására nem került sor. Az euroregionális szerveződés egyelőre nem kapott önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezeti formát. A gyakorlatban a Tatabányán működő Vág–Duna–Ipoly Eurorégió Fejlesztési Közhasznú Társaság titkársága biztosítja az eurorégió folyamatos működését az ügyvezető titkár irányításával.

A helyzet megoldásaként a tervek között szerepel egy egyesület létrehozása, mely nem csupán a pályázáshoz szükséges jogalanyiságot biztosítja, hanem teret ad az együttműködésben való szélesebb körű részvételnek. A működés jelenleg Komárom-Esztergom megye területére irányul, mivel az eurorégió elnöke a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat elnöke is egyben. E jelenségre a későbbiekben még visszatérünk.

Arra a kérdésre, hogy együttműködési formaként miért az eurorégiót választották, azt a választ kaptuk egy interjú során, hogy egyrészt ez manapság egy divatos elnevezés, másrészt viszont ezzel az elnevezéssel is jelezni kívánják a hasonló nyugat-európai szervezetek törekvéseinek, szellemiségének követését.

3.2. A Vág–Duna–Ipoly eurorégió működésére ható tényezők, korlátok

3.2.1. *Politikai feszültségek*

Magyarország és Szlovákia viszonyát, és így az együttműködést is nagyban megnehezíti a konfliktusoktól terhes történelmi múlt. A problémák gyökere nagyon szerteágazó, anélkül, hogy ennek mélyebb és korábbi történelmi korszakba visszanyúló elemzésébe fognánk, tekintsük át röviden a közelmúlt azon fontosabb jogi-politikai eseményeit, melyek az együttműködés jelenlegi keretfeltételeit adják.

Elsőként az 1995-ben megkötött szlovák–magyar alapszerződést említhetjük, amely ugyan nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (mindenekelőtt a szlovák fél „félelmei” miatt), ám mégis eredménynek tekinthető, az első szlovák–magyar együttműködési szándék jogi megtestesülésének. Az Európai Tanács 1201-es ajánlásának (mely az 1950-ben született *Emberi jogok európai egyezménye* jegyzőkönyveként készül 1993-ban) 12. pontja foglalja magában a kisebbségek kollektív jogainak elismerését. Az alapszerződés nem említi ezt a pontot, ehelyett a kisebbségek jogait mint egyének jogait védi. Az ajánlás 11. pontja abban az esetben, ha a kisebbség többségben van egy adott régióban, lehetősége van autonóm helyi szervek létrehozására¹¹. Hogy ilyen helyzet ne alakulhasson ki, a szlovák parlament egy a magyarokat hátrányosan érintő közigazgatási törvényt fogadott el.

A későbbi, 2001. július 4-én elfogadott szlovák közigazgatási reform sem kedvez a régiók közti együttműködésnek. Az eurorégiók szabályozása szerint ugyanis szlovák oldalról csak az adott kerület elöljárójának részvételével alakulhat határon átívelő eurorégió, ami azonban – főként a közigazgatási törvény kerületi beosztásait tekintve – azért sem egyszerű, mivel az új közigazgatás olyan kerületeket alakít ki, amelyekben kitüntetett szempont volt a szlovákiai magyarok kisebbségi arányának megőrzése¹², teljes mértékben figyelmen kívül hagyva ezáltal a történelmi és regionális hagyományokat.¹³

A 2001-ben módosított szlovák alkotmánnyal kapcsolatban a regionális önkormányzatok kompetenciáinak növelését érdemes kiemelni, mely által megvalósul az önkormányzatiság és a szubszidiaritás elve. A módosítás alkotmányos jogként biztosítja az önkormányzatok egyenlő jogait, amit az előző alkotmány nem tett meg. A területi önkormányzatok a jogkörükbe tartozó közügyeket illetően önállóan, az államigazgatás beleszólása nélkül dönthetnek.

Ami a feszültségeket illeti, az utóbbi időben nagy vihart kavart a nagypolitika színpadán a magyar parlament által 2001-ben elfogadott státustörvény, melynek Németh Zsolt volt államtitkár szerint két célja volt. Az egyik, hogy hozzájáruljon a határon túli magyar közösségek önazonosságtudatának a megerősödéséhez, másodszorban pedig csökkentse a határon túli magyarok elvándorlásának esélyét. Azonban formai, illetve súlyosabb, egyeztetési hibák miatt a törvény módosítására volt szükség.

Először Románia, majd a későbbiekben Szlovákia is tiltakozott a törvény ellen, annak területi hatóköre, illetve szerintük diszkriminatív hatása miatt. A területi hatókör megsértését abban látták, hogy az igazolványt nem a magyar állam területén adják ki, valamint a családi juttatásokat nem lehet az adott országok adótörvényei alól kivonni. Diszkriminatívnak minősítették amiatt, hogy az adott ország magyar kisebbségei többtjogokat élveznek az ország más polgáraival szemben, valamint a háromhónapos munkavállalás lehetősége sértette különösen a román felet. A szlovák fél a fent említettek mellett sérelmezte még továbbá azt is, hogy a törvény nem arra az országra vonatkozik, ahol magát a törvényt hozták, hanem a határokon átnyúlva, egy másik ország belpolitikájába való beavatkozással kívánja rendezni az ottani kisebbség helyzetét. A státustörvény a problémák rendezése után életbe lépett, ha tartalma nem is felelt meg teljesen az eredeti elképzelésnek.

A másik, a fentihez hasonló jellegű politikai probléma a 2004 decemberében lezajlott és eredménytelennek minősült, a kettős állampolgárságról szóló népszava-

14 **Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet**

zás volt. Ez azonban nem csak a magyar és szlovák fél közti, hanem a magyar–magyar kapcsolatokban is elhidegülést okozott. Amíg a szlovákok sérelmét – a többi szomszédos államnál ugyanez volt a helyzet – a népszavazás kiírása, addig azt a határon túli magyaroknál a jogilag érvénytelen, általuk azonban elutasítónak minősített népszavazás jelentette.

Egy további, mondhatni állandó jellegű problémát a szlovákiai magyarok autonómiaigénye jelenti. A kérdés azért roppant kényes, mivel a Dél-Szlovákiában élő magyarok lakosságszámának aránya, a magyar többségű városok és falvak összefüggő területe miatt az autonómiaigénynek van realitása. A szlovákiai magyar párt kitűnő diplomáciai érzékére vall, hogy nagyon finoman készítik elő e témát, ennek ellenére szlovák oldalról óriási az ellenállás bárminemű autonómiatörekvésre.

Látszólag más természetű problémát jelentenek a környezeti kérdések, mint például a VDI térségében a bős–nagygyarosi vízi erőmű.¹⁴ A probléma a hágai Nemzetközi Bíróság elé került, mivel a szlovákok szerződészegéssel, a magyarok pedig a Duna menti térség élővilágának veszélyeztetésével vádolják a másikat, ráadásul a vita lassan a kisebbségi kérdéskörbe csúszik át, mivel az érintett térségben él a szlovákiai magyar kisebbség jelentős része.

Összességében tehát komoly gondot jelent, hogy a szlovák–magyar viszonylatban elkerülhetetlen a politika begyűrűzése az euroregionális együttműködésbe, ami nagyban megnehezíti azt céljainak elérésében.

3.2.2. *Kompetenciakorlát*

A helyi- és területi szerveknek a határ két oldalán eltérő jogköre és hatásköre, ill. az emiatt alkalmazott minimális kompetencia elve ma már elvileg nem jelent komoly problémát az euroregionális együttműködésben. Magyarországon korábban, Szlovákiában később alakult ki a kompetenciáknak az a köre, ami szükséges a kapcsolatok kialakításához (Kruppa 2003b, 14).

Fontos leszögezni azonban, hogy Szlovákiában a mai napig nem léteznek közép-szintű önkormányzatok. Ennek a helyzetnek indokai közt hangsúlyosak az etnopolitikai okok. A szlovák közvélemény ugyanis a magyarok részéről a területi autonómia igényét az állam meggyengítéseként, destabilizálásaként fogja fel.

Amit mégis eredményként lehet elkönyvelni, az a horizontális integráció megteremtése, mely révén a kerületi és járási hivatalok (melyeket előljárók vezetnek) sok dekoncentrált szervet olvasztottak magukba. Hatásköreik között fontos felhívni a figyelmet a regionális fejlesztésre, valamint a nemzetközi együttműködésre.

3.2.3. *A nemzetiségi kérdés*

A nemzetiségi kérdés kapcsán talán arra érdemes kitérni, hogy mennyiben jelentenek az eurorégiók magyar–magyar, illetve magyar–szlovák együttműködést. A gyakorlatban a Vág–Duna–Ipoly eurorégió kapcsán az a tapasztalat, hogy inkább magyar–magyar jellegű együttműködésre irányulnak a programok, a határon túli települések polgármesterei közül a magyarok aktívabban részt vesznek a kapcsolatépítésben (Kruppa 2003b, 12), valamint a lakosság részéről is inkább a magyar kisebbséghez tartozók tanúsítanak nagyobb érdeklődést.

A VDI tekintetében ez egyrészt a Rákóczi Szövetségtől örökölt hagyományokból fakadhat, melynek elsődleges célja a magyar identitás megőrzésének ápolása, illetve a kisebbségi lét elviselhetővé tétele volt. Másrészt fakadhat abból a tényből is, hogy a regionális együttműködés még kialakulóban van, így az tényleges hatását egy nem túl széles határ menti sávban érezteti csupán. A törekvés és a szándék ugyanakkor nagyon is létezik a szlovák–magyar kapcsolatok erősítésére is, ennek kapcsán egy polgármester kiemelte a térségben élő szlovák kisebbséget. A térség fejlesztése az ott élők: magyarok és szlovákok közös érdeke.

Az elmúlt időszak legnagyobb port kavart politikai eseménye a kettős állampolgárságról szóló népszavazás, melynek kimenetele a bizalom megrendülését eredményezte a szlovák oldal magyar lakossága körében, ezért az elmúlt időszakban a bizalom helyreállítására különös figyelmet kellett fordítani.

3.2.4. Fizikai korlátok

Ilyen jellegű korlátokat főleg a hiányos infrastruktúra, a kiépítetlen közlekedési hálózat, ill. a határátkelők hiánya jelentenek. Ezen korlátok oldása azonban nem területi vagy települési hatáskörbe tartozik, hanem egyértelműen csak kormányzati szintű megállapodásokon alapulhat (Rechnitzer 2002, 42). A különbségek egy adott határszakasz mentén is jelentősek lehetnek. Igen eltérő helyzetben vannak például a komáromi polgárok a környező kisebb települések lakosságához viszonyítva, akiknek a határ már egyáltalán nincs olyan kézzelfogható közelségben. Megoldást jelentene egy kompáktuló létesítése Neszmély térségében, ami lendíthetne a Duna két oldalán fekvő falvak kereskedelmén, e tekintetben történtek is konkrét lépések, ezekre majd az eurorégió terveit és konkrét projektjeit taglaló részben visszatérünk.

3.2.5. Finanszírozási korlátok

Mielőtt ezt a kérdéskört a VDI kapcsán részletesen és gyakorlati szempontból vizsgálánk, tekintsük át, milyen forráslehetőségek igénybevétele van lehetősége egy szlovák–magyar határterületen fekvő eurorégiónak.

Első csoportként az európai uniós forrásokkal foglalkozunk. A Strukturális és Kohéziós Alapok keretében négy közösségi kezdeményezés kapott támogatást a 2000–2006 között érvényes költségvetési keretben. Ezek egyike a határokon átnyúló együttműködések támogatását célzó Interreg. Az Interreg III keretében a következő három csoportba tartozó tevékenységekre igényelhető támogatás:

- Interreg III/A: szomszédos országok egymással határos régiói közötti határokon átnyúló együttműködés, melyek több szektort is érintenek;
- Interreg III/B: transznacionális együttműködés országok és régiócsoportok között elsősorban a térségi tervezés területén;
- Interreg III/C: különböző országok régiói, illetve városai közötti együttműködés specifikus projektek keretében.

Magyarország szempontjából a támogatások A csoportja releváns, mivel e program keretében lehetőség van olyan NUTS III típusú régiók támogatására, melyek az Európai Unió külső vagy belső szárazföldi határai mentén fekszenek, valamint bizonyos esetekben az előbbiekkal határos NUTS III régiók is (Ludvig–Süli–Zakar 2002).

A PHARE CBC-program keretében 1998 óta a tagjelölt országok egymás közötti régiói is jogosultak támogatásokra. A program a PHARE támogatási rendszerének szerves része, érvényesek rá az általános szabályok, valamint létezik egy speciális szabályozási rendszer is. Az EU törekszik arra, hogy minél szorosabban összehangolja az Interreg III/A és a PHARE CBC határokon átnyúló együttműködésekre irányuló támogatásait.¹⁵ A programok tervezésében, végrehajtásában és ellenőrzésében a határregiókban létrehozandó vegyes bizottságok vesznek részt, melynek tagjai a PHARE CBC központi hatóságának, a program fő projektjeiért felelős szakminisztériumnak, valamint a regionális és helyi hatóságok képviselői. Magyarország és Szlovákia kormányai 1999-ben létrehoztak a PHARE CBC költségvetés egy részéből egy ún. Közös Kisprojekt Alapot¹⁶, melynek célja rugalmas keret biztosítása a pályázók számára, valamint az együttműködések erősítése tükörprojektek formájában.¹⁷ A kisprojekteknek négy kiemelt célja van (Kruppa 2003b, 13):

- területfejlesztés és területrendezés
- gazdaságfejlesztés és turizmus
- emberierőforrás-fejlesztés
- természet és környezet

A második csoportot a magyarországi támogatási rendszer jelenti, melynek két pillére a különböző miniszteri tárcák által meghirdetett pályázatok (Oktatási Minisztérium, Külügyminisztérium, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma), valamint a különböző közalapítványok, melyek forrásait egyrészt kormányzati támogatások, másrészt az adó 1%-ából érkező felajánlások, harmadrészt a civil szférából érkező felajánlások képezik. Öt olyan alapítvány létezik ma Magyarországon, mely a határon túli magyarok támogatásával foglalkozik:

1. Illyés Közalapítvány – alapvetően a kulturális programok támogatása határozza meg tevékenységét. A költségvetésből az alapítvány támogatására elkülönített összeg az évek során folyamatosan nőtt, 2002-ben már mintegy 2,2 milliárd forintból gazdálkodhatott.¹⁸

2. Új Kézfogás Közalapítvány – visszatérítendő, illetve vissza nem térítendő támogatásokat nyújt a határon túli magyar mikro-, kis- és középvállalkozásoknak. Célja a határon túli megmaradás segítése, a működési feltételek javítása, versenyképességük növelése, az adott ország és Magyarország közötti gazdasági kapcsolatok erősítése.¹⁹

3. Apáczai Közalapítvány – egy 1998. évi kormányhatározat hozta létre a határon túli magyar oktatásért, melynek célja a határon túl élő magyar közösségek és a szórványmagyarság felsőoktatásának, szakképzésének és a pedagógusok továbbképzésének elősegítése és támogatása.²⁰

4. Mocsáry Lajos Alapítvány – szociális és karitatív célokat szolgál.

5. Segítő Jobb Alapítvány – az egészségügyi ellátásra szakosodott.

A közös tervek megvalósításához szükséges források hiánya jelenti a legnagyobb gondot az eurorégió működésében. Átütő változást a jelen helyzethez képest a nagy projektek megvalósításához felhasználható uniós támogatások igénybevétele jelenthetne. Néhány projekt készült ugyan PHARE-támogatással, 2003-ig azonban e téren nem volt számottevően sikeres az eurorégió.²¹ Az ügyvezető titkár egy jelentős problémaként a tükörprogram-rendszert említette, amely megnehezíti az együttműködést, mivel nincs biztosíték arra nézve, hogy mindkét oldalon megkapják a kö-

zős program megvalósításához szükséges összeg felét. A szlovák–magyar vegyes bizottság működése során megfigyelhető az a tendencia, hogy a vékonyabb nyelvűvel rendelkező területeket preferálják. A titkár véleménye szerint mindez a magyar állam nem elég erőteljes lobbitevékenységének tudható be. Ennek ellenére nem adják fel a próbálkozást, számos tervvel rendelkeznek a jövőre nézve.²²

A VDI-nek nyújtott támogatások tekintetében ki kell emelni a Külügyminisztérium, valamint a Közép-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség által biztosított anyagi támogatást. A korábbi években jellemző volt az Illyés és az Új Kézfogás Közalapítvány pályázatainak való részvétel, illetve az ITD-Hungary Magyar Befektetési és Kereskedelemfejlesztési Közhasznú Társaság tevékenységének igénybevétele, különös tekintettel a partnerkeresés- és közvetítés szolgáltatásaira. Az elmúlt egy-két évben inkább az uniós források és kisebb mértékben a külügyminisztériumi források igénybevétele a jellemző.

Eredetileg a bevételi oldalt gyarapította volna az alapító okiratban foglalt szerződő felek által fizetendő tagdíj is, ám ennek beszedésére végül is nem került sor. Elmaradásának oka, hogy az önkormányzatok többsége amúgy is forráshiánnyal küszködik, így felesleges lett volna még egy teherrel többet tenni a vállukra. Ha méltányos összeget szerettek volna megállapítani, az amúgy sem javított volna számottevően az eurorégió finanszírozási helyzetén.

Nagymértékben javított a VDI pénzügyi helyzetén, hogy a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat 2004-ben jelentős összegű támogatást nyújtott a működési költségek fedezésére.

3.2.6. Gazdasági problémák

A szlovák kormány regionális fejlesztési ügynöksége által az Európai Unió számára 1999-ben készített elemzés szerint az északi és déli határvidék számít válságrégióknak, amibe az egész magyar határszakasz is beletartozik. Jelentős regionális különbségeket tapasztalhatunk az országban. Nyitra kerületben (egy 1999. évi statisztika szerint) a bruttó hazai termék az uniós átlag 38%-ának felelt meg, míg Pozsonyban ugyanez az érték 97% volt. Dél-Szlovákia a tervgazdaság időszakában monosztrukturális mezőgazdasági területté vált, amely nagyon lassan modernizálódik a piaci eszközök továbbra is nagyfokú kizárása miatt. A primőr zöldségtermesztés piaca is beszűkült, ami a munkaerő jelentős kiáramlásához vezet az ágazatból (Tuba Lajos 2001). A VDI titkára is szembesült ezzel a problémával az eurorégióhoz tartozó határszakaszon, ahol a szlovák oldalon fekvő kisebb falvak gazdag konyhakerti kultúrájának termékei jó felvevő piacra találnának a magyar oldalon, ezt azonban a határátkelés megoldatlansága is akadályozza.

Hasonlóan nehéz helyzetben vannak a kis- és középvállalkozók, különösen Dél-Szlovákia térségében, ahol a szlovák állam az előző fejezetben említett politikai okokból csak elvétve indított regionális vállalkozásfejlesztési programokat.²³ A vállalkozások többsége a kereskedelmi bankok szemszögéből nem hitelképes, így sem az állami, sem a piaci szektor nem biztosít forráslehetőséget a kis- és középvállalkozói réteg fejlődéséhez. Segítséget jelent az Új Kézfogás Közalapítvány tevékenysége, mely három pilléren nyugszik:

1. Információs rendszer működtetése.

18 **Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet**

2. A vállalkozók oktatása (EU-konform pályázati rendszer), ösztöndíjrendszer működtetése.

3. A piacra jutás segítése, illetve fejlesztési források biztosítása.

A közalapítvány ügyvezető igazgatójával készített interjú alapján röviden vázoljuk a szervezet tapasztalatait a térségben.

Az alapítvány 1992-es szlovákiai megjelenése óta egyre többen használják ki az általa felkínált lehetőségeket. Azelőtt szinte minden igénylőnek tudtak támogatást nyújtani, ma már erős verseny van a pályázók között. A források elosztásánál azokat a vállalkozásokat részesítik előnyben, melyek a továbbfeldolgozásban vesznek részt. A szlovák és magyar vállalkozások helyzete egyformán nehéz, a magyarok számára a nyelvi korlát jelent plusz hátrányt. Az igénylők köre a mezőgazdasági termelők, szolgáltatók és kisiparosok közül egyenlő arányban kerül ki, főként a kamattámogatásokat veszik igénybe. Nagyon fontosnak tartják a vállalkozói önrész kikötését, a saját erőfeszítést. Azon vállalkozások jövedelmezősége, melyeknél ez a korlátozó feltétel nem érvényesül, általában nem megfelelő. Megpróbálkoztak egyes vállalkozások kialakításával, melynek magyarországi lábát az alapítvány által létrehozott Kooperáció Kft. jelentette, ám ez a próbálkozás kudarcba fulladt. A sikertelenség oka a szerződő felek közti feloldhatatlan érdekellentétben, illetve a nem megfelelő jogi környezetben ragadható meg.²⁴

3.2.7. *Az eurorégió belső szervezeti problémái*

Az eurorégiók működését nagyban megnehezítheti az indokolatlan bővítés, szervezeti burjánzás, mely az akcióterek elaprózódásához, a célok megsokszorozódásához vezet. Ezen problémák a VDI működésében sajátos módon jelentkeznek, illetve nem jelentkeznek. Fejér és Veszprém megye csatlakozásának valódi indoka elsősorban a területfejlesztési források megszavazása volt, mindazonáltal a VDI eddig megvalósult programjait tekintve kijelenthető, hogy az eurorégió tevékenységének hatása a határ menti sávban érzékelhető elsősorban, az együttműködésben az említett két megye, valamint Pest megye gyakorlatilag nem vesz részt.

Talán épp e felismerés kapcsán jött létre a Tatai kistérség, a Rákóczi Szövetséghez tartozó települések önkormányzatai és Neszmély önkormányzata részvételével a Duna eurorégió a VDI területén belül. A másik indok az újabb szervezet létrehozására a megyerendszer elavultsága volt: a Duna eurorégió már az integrációs követelményeknek megfelelően kistérségi alapon szerveződött. A titkár úr azonban hangsúlyozta: a két eurorégió működésében szeretnék elkerülni a párhuzamosságot, inkább egymás tevékenységének kiegészítésére törekszenek, s még a közeljövőben együttműködési megállapodást szeretne kötni a VDI-vel.²⁵

A Duna eurorégió megalakulása jelentős változásokat vont maga után a VDI működésében. Az ügyvezető titkári poszton bekövetkezett személyi változás önmagában szakadást eredményezett a működés folytonosságában, mint ahogy minden szervezet életében bizonyos fokú megrázkódtatást jelent a vezető személyében bekövetkezett változás.

Korábban a VDI programjainak jó része lényegében egy viszonylag szűk határ menti sávra koncentrált, most ezek a projektek a Duna eurorégió tevékenységi körének fő alkotóelemei, s a VDI működési fókusza megváltozott. Ezt fémjelzi, hogy

2004. május 6-án a VDI szervezésével megalakult a Visegrádi Országok Eurorégiójának Konzultatív Tanácsa, amely a négy visegrádi ország 16 eurorégiójának összefogásával jött létre; valamint az a törekvés, hogy az eurorégió egyesületet hozzon létre, és ezáltal olyan jogi személylé váljon, melynek minden, az együttműködési szerződést (1999) aláírt megye vagy az adott megyék területén alakult regionális társulás tagja. A jelenlegi operatív szervezetet, a VDI Eurorégió Fejlesztési Közhasznú Társaságot ugyanis a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat hozta létre, s ebből fakadt az is, hogy a VDI eddigi tevékenysége gyakorlatilag Komárom-Esztergom megyére korlátozódott. A majdani egyesület terveik szerint meg fogja őrizni a mostani titkárságot, ugyanakkor a programok térbeli kiterjedése jelentősen növekedhetne, s a nyitrai régióval is szorosabbra fonódhatna a kapcsolat.

További feladatot jelent az eurorégió megismertetése a lakossággal, ennek jegyében a VDI kiadott néhány információs füzetet, statisztikai adatgyűjteményt, ám ezek nem rendszeresen megjelenő és nem széles körben terjesztett kiadványok. Ahhoz, hogy kialakuljon a valódi regionális tudat, olyan programokkal kellene jelentkezni, melyek a lakosság hétköznapi életében is tartós változást, javulást hoznak.

3.3. Eredmények és tervek az eurorégióban

Az eurorégió rövid távú céljait megvalósította: létrejött a szervezet, többé-kevésbé kialakultak a működési mechanizmusok, a kapcsolatfelvétel a régiók között és a hivatalos szervekkel megtörtént, sor került számos közös program megszervezésére is. A távlati, tág körben megfogalmazott célokat lényegében az alapító okiratban foglalták össze. A célok teljesítéséhez átfogó fejlesztési programok szükségesek, ez irányban azonban számottevő előrelépés nem történt. Az euroregionális szerveződés lényegi alapja egy, a térség problémáival foglalkozó közös regionális területfejlesztési stratégia kidolgozása, majd megvalósítása. A alapvető lépcsőfokokat részben már bejárta a VDI: az aktuális helyzet ismertetésére 2000-ben, illetve 2001-ben közreadott egy statisztikai adatgyűjteményt is tartalmazó információs füzetet, a működés jogi keretei kialakulóban vannak. A stratégiai alapelvek rögzítése és konkrét megfogalmazása még nem történt meg, a főbb együttműködési területek és prioritások csak lassan körvonalazódnak, egyrészt a korábbi években kialakult működési irányultság megváltozása, másrészt az együttműködés tényleges jogi formájának kialakulatlansága miatt. A legégetőbb szükséglet az infrastruktúra javítása, a gazdasági együttműködések megszervezése csak jól kiépített infrastrukturális keretek között lehetséges. Talán még ennél is nagyobb súllyal bír – különösen a szlovák oldalon – a munkanélküliség enyhítése, ám ez csak közvetett, mögöttes célkitűzésként jelenhet meg a projekteknél, egy átfogó nemzeti (nemzetközi) területfejlesztési politika részeként.

Az eredmények értékelésénél figyelembe kell vennünk, hogy az eurorégió megalakulását már megelőzte a Rákóczi Szövetség, melynek kapcsolatrendszerét, hagyományos rendezvényeit „örökölte” a VDI.²⁶ Az eurorégió eddigi tevékenysége a nagyközönség számára látható módon inkább kulturális rendezvények, konferenciák, üzletember-találkozók, vásárok, kiállítások szervezésére és megrendezésére terjedt ki. Fontos eseménynek tekinthető a PHARE, illetve a Komárom-Esztergom

Megyei Tanács támogatásából megszervezett Európai Polgárképző Akadémia²⁷, a tanfolyam terveik szerint a közeljövőben Szlovákiába is megrendezésre kerül majd.

A fent említett rendezvényeken kívül 2003-ban kidolgozásra került néhány, a térség legégetőbb problémáival foglalkozó tanulmányterv, melyek megvalósítását a következő években tervezik, amennyiben a megfelelő támogatás rendelkezésre áll:

- Dunai Zöldfolyosó: tájrehabilitációs program a térség szigetvilágában a bős–nagygyarosi vízi erómű által okozott tájsebek begyógyítására. A megvalósítást PHARE CBC-támogatásból tervezik.

- Duna menti kerékpárút terve: Brüsszeltől Budapestig tartó kerékpárúthálózat kiépítése a tervek szerint szintén uniós forrásból, ám eddig sikertelenül pályáztak.

- A Duna menti települések vízrendezési programjának kidolgozása.

- Európai Információs Pont Iroda működtetése a Külügyminisztériummal együttműködésben.

- Elkészült egy tanulmányterv a komáromi Erzsébet híd átalakításáról, amely lehetővé tenné egy kétsávos autópályát kiépítését, hogy az észak-déli korridor Gdanskától Komáromon át vezessen az Adriáig. Ez egyben a híd rekonstrukciójának kérdését is megoldaná.

A Duna eurorégiót 2003-ban hozta létre a Tatai Kistérségi Területfejlesztési Társulat és a szlovákiai Hídverő Társulás, Neszmély központtal. Az eurorégióban részt vevő önkormányzatok ugyanazok, mint amelyek korábban a Rákóczi Szövetséget alapították. Az ügyvezető elnök Benkő Ferenc, aki megalakulásától 2003-ig a VDI ügyvezető titkára volt. A VDI-hez hasonlóan ez esetben is szükség volt egy önálló jogalanyisággal rendelkező szervezetre, ez az operatív szervezet a Duna Eurorégió Ügyviteli Fejlesztési Közhasznú Társaság, mely a pályázatokat benyújtja.²⁸ A programok finanszírozását elsősorban uniós források igénybevételeivel biztosítják.

A Duna eurorégió elsődleges célját 2003-ban a következőképp látta az ügyvezető titkár: a visegrádi gondolat előtérbe helyezése a regionális együttműködésben, ennek megfelelően a lengyelországi Zakopanével már felvették a kapcsolatot. Szándékukban áll létrehozni a Visegrádi Eurorégiók Szövetségét, melyben a lengyel, szlovák, ukrán és magyar térségeket érintő eurorégiók részvételére számítanak. Ez utóbbi 2004 májusában a VDI vezetésével létrejött.

Az eurorégió főbb céljai végül is a következőképp formálódtak az alapító dokumentumban deklaráltak szerint: határ menti együttműködésekről és a két ország közötti jószomszédi kapcsolatokról szóló európai és kétoldali egyezmények alapján támogatja a területén működő szervezetek együttműködését a területi fejlődés és az európai integráció elősegítése érdekében.²⁹ Az eurorégió elsősorban a Duna által képviselt idegenforgalmi vonzerőre építve a turisztikai fejlesztésekre koncentrálnak. Csak felsorolásszerűen az ehhez kapcsolódó projektek: *Európafalu* (tűkörprogram), *Kikötőprogram*, *Hajóskanzen*, *Erdei iskola*. A tervek között szerepel továbbá, hogy egy olyan határátkelési lehetőséget alakítsanak ki, amely a schengeni szabályozás alapján működné, azaz határállomás és állandó ellenőrzés nélkül szabadon léphetné át a határt bárki Neszmély egy bizonyos sugarú körzetében. Ez a határátkelési lehetőség nagyot lendíthet a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésében.

A VDI jelenlegi erőforrásait az egyesülettel alakulás köti le, illetve a nyitrai szervezettel közösen készül egy PHARE-pályázat, mely a határ két oldala közötti gazdasági kapcsolatok erősítését célozza.³⁰ A távoli tervek között továbbra is szerepel az

észak-dél irányú autópálya építése, a konkrét útvonalról azonban még nem sikerült megegyezni az érintettekkel.

Végezetül szót kell ejteni az EU-csatlakozás hatásairól is. 2003-ban az ügyvezető titkár nagy változásokat remélt, ma utódja szerint az eurorégió mint szervezet nem érzel nagy változást, az inkább a régió területén élő emberek személyes életében jelentkeznek: a könnyebb határátlépésnek és ebből kifolyólag a könnyebb munkavállalásnak köszönhetően.

4. Összegzés

A Vág–Duna–Ipoly eurorégió vizsgálata során nyert tapasztalatokat összegezve megfogalmazható néhány megállapítás, mely az eurorégiót jelenleg jellemzi. A VDI-ben részt vevő megyék területi kiterjedése túlságosan nagy, a különböző önkormányzatok érdekei eltérők, az egyes kistérségekben szükséges fejlesztések irányai különbözők, s így nehéz átfogó projekteket létrehozni, lokális programok megvalósítására van inkább lehetőség. A szűkebb területeken a fejlesztési irányok jobban behatárolhatók, s ezért a Duna eurorégió könnyebben megtalálta az adott kistérség életében betöltendő szerepét, legyen az a közeli határszakasz mentén fekvő településekkel való kapcsolattartás, a térség kulturális hagyományainak ápolása, az oktatásban való úrök betöltése vagy egy területfejlesztési program kidolgozása.

A jogi személyiség hiánya és ennek a problémának az áthidalása komoly problémát okozott az eurorégió működésében, illetve jelentős mértékben meghatározta tevékenységének térbeli irányultságát. Ez utóbbi abból is fakad, hogy a VDI életében az alapítását kezdeményező személy, aki egyben az első ügyvezető titkár – azaz vezető – is volt, meghatározó szerepet töltött be, s a személyéhez kötődő kapcsolati háló máig létkérdés az eurorégió számára. A jelenlegi vezetőre is nagy felelősség hárul a tekintetben, hogy az ő elképzelései döntően befolyásolják, milyen irányt vesz majd a VDI tevékenysége.

A VDI megalakulását motiváló legfőbb tényező a határokon túlra szorult kisebbség felkarolása, mint ahogy az általában a közép-európai térségben elhelyezkedő eurorégiókra jellemző. Ebből fakadóan az együttműködés e kezdeti szakaszára a kulturális hagyományok ápolása a jellemző, de már megjelentek a gazdasági együttműködésre irányuló kezdeményezések is. Ehhez kapcsolódik a másik fő motiváló tényező, melyet az uniós forrásokra való pályázás jelent. Az euroregionális szerveződés nyújtotta előnyök közül az egyik legfontosabb az adott kistérség területfejlesztési politikájának finanszírozása. Bár az eredményes működéshez szükséges legtöbb feltétel adott, az eddigi tapasztalatok alapján azonban még nem jött létre valódi, szlovák–magyar határon átnyúló mikroszintű összefogás, a Vág–Duna–Ipoly eurorégió még az útkeresés állapotában van.

Általában tehát elmondható, hogy a határon átnyúló, két- vagy több nemzetet is érintő euroregionális együttműködéseknek mind a mai napig általában hasonló jellegű kihívással kell szembenézniük mindamelllett, hogy az eredmények is szaporodnak.

Ilyen kihívásnak minősülhet a költségvetés kérdése, különösen azért is, mert legtöbbször annak jelentős része pályázatok útján nyerhető el. A pályázatokra való felkészülés, gyakorlatyszerzés és a határidők betartása mind elsajátítandó képes-

22 Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet

ség. Mindezt azért is fontos leszögezni, mert egy 2004–2006-os adatokat feldolgozó statisztika³¹ szerint a közösen benyújtott pályázatokat jutalmazták a legtöbb pénzzel, bár a külön benyújtott pályázatok sem maradtak el sokkal.

Fontos a politikai jellegű problémák rövid távú félre tétele, hosszú távon pedig megoldása. Itt elsősorban a határon túli magyar kisebbség kérdésére gondolunk, amiben ugyan számos előrelépés történt, melyek kedvező hatásai tagadhatatlanok, a kérdés azonban továbbra is kényes.

Ugyanígy sok esetben problémát jelent az együttműködésben részt vevő térségek perifériális jellege, gyakran az ország többi részétől való jelentős elmaradottsága. Természetesen fontos szem előtt tartani: a cél egyben az ok is, hiszen a gazdasági kapcsolatok intenzitása azért is fontos, hogy az elmaradottabb térségek lehetőséget kapjanak a felzárkózásra. Ehhez a problémához nagyban köthető továbbá a különböző érintett térségek eltérő társadalmi és infrastrukturális viszonya.

Hiány van az olyan intézményekből, melyek hitelekkel, kölcsönökkel támogatnák a határon átívelő beruházásokat.

És talán a legfontosabb kihívás: a bizalom megteremtése és az érdeklődés felkeltése a partnerekben a közös érdekek szem előtt tartásával.

Az eurorégióknak mint különleges együttműködési formáknak tehát alapvető célkitűzései miatt kiemelkedő szerepet tulajdonítunk, különösen Közép-Kelet-Európában.

Jegyzetek

1. Fontos továbbá megemlíteni azt az uniós „tendenciát”, melyet egyszerűen csak Régiók Európájának hívnak.
2. Az általunk vizsgált határszakaszon például a Duna mint elválasztó térelem jelenik meg, nemcsak földrajzi, hanem politikai értelemben is. Ugyanakkor a víz közelsége kedvezően hatott a térség fejlődésére, szerves egységet alakítva ki ezáltal a folyó két partján. Ez a kettősség jelenti az alapját a szlovák–magyar határ menti konfliktusnak.
3. A szlovák–magyar határ esetében ez halmozottan igaz. Egyrészt már az komoly megrázkódtatást jelentett, hogy az ország egyik központi térségéből határ mentivé vált, másrészt a kormányzati politika is felgyorsította a perifériává válás folyamatát.
4. Jelentős eltérést tapasztalhatunk például a mindennapos kapcsolatok intenzitásában a vizsgált térségben a két Komárom és a kisebb települések között, nem utolsósorban a határátkelés nehézségei miatt.
5. <http://www.ofakht.hu/civilkapcs/eu-informaciok/info/heliyandregionegyutuk.html>.
6. Az euroregionális együttműködésekben problémát jelent továbbá az államok eltérő jogi szabályozása. Előfordulhat ugyanis, hogy más hatáskörű jogosítványokkal bír az egyik ország adott közigazgatási szerve, mint az együttműködés másik oldalán álló szerv. A kompetenciakorlátok erősen gátolhatják a működés hatékonyságát.
7. <http://www.kemoh.hu/index.php?fmp=3&masoldal=1&oldal=statikusoldalok/soldal-90.inc>.
8. A következő személyekkel készítettünk interjút: Benkő Ferenc, a Vág–Duna–Ipoly eurorégió volt ügyvezető titkára, a Duna eurorégió jelenlegi ügyvezető elnöke, Neszmély község polgármestere (2003. IV. 1., ill. 2005. II. 3.); Dobos András, az Új Kézfogás Alapítvány elnöke (2003. IV. 4); Szabó Sóni Andrea, a Vág–Duna–Ipoly eurorégió ügyvezető titkára (2005. II. 11.).
9. A legfontosabb rendezvénynek az ún. Hídverő Napok számítanak, mely minden évben megrendezésre kerül a 13 részt vevő település egyikében. A rendezvény anyagi terheit a

- 13 község egyenlő arányban viseli minden évben, ami az együttműködési készség és az egymás iránti bizalom magas fokát jelzi.
10. A hivatalos okiratban foglaltakon kívül azonban volt még egy kimondatlan cél is: Szlovákiának az EU-csatlakozásból való esetleges kimaradásának lehetőségére gondolva a kapcsolat minél szorosabbra fűzése a magyarlakta területekkel, hogy a schengeni határzár a lehető legkisebb megrázkódtatást jelentse.
 11. „Azokban a régiókban, ahol a többséget képezik, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatási formákkal vagy speciális státusszal rendelkezzenek, a történelmi és specifikus területi helyzetnek és az állami törvénykezésnek megfelelően.”
 12. Az MKP-nak sajnos nem sikerült megvalósítani azt az elképzelését, miszerint Csallóköz és Mátyusföld „egyesítésével” létrehoznának egy magyar többségű kerületet („Komárom megye” koncepció).
 13. E törvény kiváló példája a közigazgatási földrajzban *gerrymandering*nek nevezett jelenségnek, mikor „a hatalom birtokosai saját politikai céljaik érdekében figyelmen kívül hagyják a felosztandó terület adottságait, s a felosztást saját hatalmi érdekeiknek megfelelően, a kritikus esetekben önkényesen és az ország más részein érvényesített kritériumokat felejtve hajtják végre” (Szarka 2001, 209).
 14. Készült is egy tájrehabilitációs program Dunai Zöldfolyosó néven, ám ez jelenleg csupán egy tanulmányterv.
 15. A PHARE CBC főbb prioritásait az alábbiakban foglalhatjuk össze (Ludvig–Süli–Zakar 2002):
 - Személyek, áruk, szolgáltatások szabad áramlását gátló adminisztratív és jogi akadályok enyhítése.
 - A transzeurópai hálózatok fejlesztését elősegítő akciók.
 - Infrastruktúra javítása.
 - Környezetvédelem, hulladékgazdálkodás helyzetének javítása.
 - Turizmus előmozdítása.
 - Mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézkedések.
 - Képzési és oktatási programok támogatása.
 - Egészségügy területén történő együttműködések támogatása.
 16. Az alap létrehozását az Európai Bizottság PHARE CBC-ről szóló 2760/98-as sz. rendelete teszi lehetővé.
 17. Az elnyerhető támogatás 5000–50 000 euró, aminek végrehajtására 3–8 hónap áll rendelkezésre, a pályázóknak 10% saját forrással kell rendelkezniük (Kruppa 2003b).
 18. <http://www.ika.hu/besz2002/grd1.doc>.
 19. <http://www.ekormanyzat.hu/orszaginfo?kateg=orszaginfo:1103>.
 20. Uo.
 21. Többnyire kisebb, illetve nagyobb szabású tanulmánytervek készültek, melyek rendkívül figyelemreméltóak, ám hogy sor kerül-e a megvalósításukra a közeljövőben, az forráshiány miatt kérdéses. Az egyetlen jelentős projekt, melyet PHARE-támogatással sikerült megvalósítani, az Európai Polgárképző Akadémia, melynek első 80 órás turnusa Esztergomban került megrendezésre. A képzés folytatásához a jövőben is a PHARE CBC nyújtotta lehetőségeket kívánják kihasználni.
 22. A Dunai Zöldfolyosó program megvalósítása az elkészült tanulmányterv alapján, Európai Polgárképző Akadémia kurzusainak folytatása, Európa-falu létrehozása Neszmély és a szemközti falu részvételével.
 23. Előrelépésnek tekinthető, hogy 2001. március 15-én elfogadták az első jelentős regionális fejlesztési tervet, a Szlovák Köztársaság *Nemzeti regionális fejlesztési tervét*.
 24. „Szlovákiában napjainkban mintegy 600 olyan vállalkozás van, amely magyar tőkerésszel jött létre. Túlnyomó többségüket 1993–94-ben alapították, főként a dél-szlovákiai területeken. Létrejöttüket többnyire az alaptőke kedvező alacsony határa, a személyes kapcsó-

24 Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet

- 13 község egyenlő arányban viseli minden évben, ami az együttműködési készség és az egymás iránti bizalom magas fokát jelzi.
10. A hivatalos okiratban foglaltakon kívül azonban volt még egy kimondatlan cél is: Szlovákiának az EU-csatlakozásból való esetleges kimaradásának lehetőségére gondolva a kapcsolat minél szorosabbra fűzése a magyarlakta területekkel, hogy a schengeni határzár a lehető legkisebb megrázkódtatást jelentse.
 11. „Azokban a régiókban, ahol a többséget képezik, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatási formákkal vagy speciális státusszal rendelkezzenek, a történelmi és specifikus területi helyzetnek és az állami törvénykezésnek megfelelően.”
 12. Az MKP-nak sajnos nem sikerült megvalósítani azt az elképzelését, miszerint Csallóköz és Mátyusföld „egyesítésével” létrehoznának egy magyar többségű kerületet („Komárom megye” koncepció).
 13. E törvény kiváló példája a közigazgatási földrajzban *gerrymandering*nek nevezett jelenségnek, mikor „a hatalom birtokosai saját politikai céljaik érdekében figyelmen kívül hagyják a felosztandó terület adottságait, s a felosztást saját hatalmi érdekeiknek megfelelően, a kritikus esetekben önkényesen és az ország más részein érvényesített kritériumokat felejtve hajtják végre” (Szarka 2001, 209).
 14. Készült is egy tájrehabilitációs program Dunai Zöldfolyosó néven, ám ez jelenleg csupán egy tanulmányterv.
 15. A PHARE CBC főbb prioritásait az alábbiakban foglalhatjuk össze (Ludvig–Süli–Zakar 2002):
 - Személyek, áruk, szolgáltatások szabad áramlását gátló adminisztratív és jogi akadályok enyhítése.
 - A transeurópai hálózatok fejlesztését elősegítő akciók.
 - Infrastruktúra javítása.
 - Környezetvédelem, hulladékgyűjtés helyzetének javítása.
 - Turizmus előmozdítása.
 - Mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézkedések.
 - Képzési és oktatási programok támogatása.
 - Egészségügy területén történő együttműködések támogatása.
 16. Az alap létrehozását az Európai Bizottság PHARE CBC-ről szóló 2760/98-as sz. rendelete teszi lehetővé.
 17. Az elnyerhető támogatás 5000–50 000 euró, aminek végrehajtására 3–8 hónap áll rendelkezésre, a pályázóknak 10% saját forrással kell rendelkezniük (Kruppa 2003b).
 18. <http://www.ika.hu/besz2002/grd1.doc>.
 19. <http://www.ekormanyzat.hu/orszaginfo?kateg=orszaginfo:1103>.
 20. Uo.
 21. Többnyire kisebb, illetve nagyobb szabású tanulmánytervek készültek, melyek rendkívül figyelemreméltóak, ám hogy sor kerül-e a megvalósításukra a közeljövőben, az forráshiány miatt kérdéses. Az egyetlen jelentős projekt, melyet PHARE-támogatással sikerült megvalósítani, az Európai Polgárképző Akadémia, melynek első 80 órás turnusa Esztergomban került megrendezésre. A képzés folytatásához a jövőben is a PHARE CBC nyújtotta lehetőségeket kívánják kihasználni.
 22. A Dunai Zöldfolyosó program megvalósítása az elkészült tanulmányterv alapján, Európai Polgárképző Akadémia kurzusainak folytatása, Európa falu létrehozása Neszemély és a szemközti falu részvételével.
 23. Előrelépésnek tekinthető, hogy 2001. március 15-én elfogadták az első jelentős regionális fejlesztési tervet, a Szlovák Köztársaság *Nemzeti regionális fejlesztési tervét*.
 24. „Szlovákiában napjainkban mintegy 600 olyan vállalkozás van, amely magyar tőkerésszel jött létre. Túlnyomó többségüket 1993–94-ben alapították, főként a dél-szlovákiai területeken. Létrejöttüket többnyire az alaptőke kedvező alacsony határa, a személyes kapcso-

latok, valamint az ország megalakulása után keletkezett viszonylagos áruhiány alapozta meg. A cégek mintegy 15%-a működik 100%-os magyar tőkével.

A szlovákiai magyar–szlovák vegyes vállalatok között a kereskedelmi és szolgáltatási szférában működők dominálnak, de már létrejött néhány feldolgozó kisüzem is, különösen a fa- és élelmiszeripar területén. Ezekben a cégekben túlnyomórészt a kis- és középvállalkozók/vállalkozások vesznek részt mindkét oldalról.

2000 folyamán több olyan magyar cég alapított szlovákiai leányvállalatot vagy képviselést, melynek kizárólagos vagy egyik tulajdonosa multinacionális cég, pl. Weider Hungária Kft., Bábolna Bio Kft. (francia tulajdonban). A Mol nagybefektetőként is jelen van Szlovákiában mint a Slovnaft 36%-os résztulajdonosa (260 MUSD) [ma már többségi tulajdonos – H. A. L.–M. A. E.]. A szlovák kormány jóváhagyta az OTP Banknak a Befektetési és Fejlesztési Bank (IRB) 92,55%-os részvénycsomagjának eladásáról szóló szerződést (14,5 MUSD)” (www.ukka.hu).

25. Az egyoldalú szándéknyilatkozat 2003-ban hangzott el, az elmúlt két évben az együttműködési megállapodás megkötésére nem került sor.
26. Konkrétan a Hídvérő Napok rendezvénysorozatra gondolunk.
27. Fő célkitűzései a következők: „[N]épek, államok, nemzetek közötti egyetértés munkálása, a kisebbségek támogatása, a regionális autonómián alapuló integráció mélyítése, az alapvető politikai ismereteinek és összefüggéseinek közvetítése” (A VDI által rendelkezésünkre bocsátott dokumentumból). A projekt 2003-ban lezárult.
28. A munkaszervezet 12 főből áll. A pályázati tevékenységet részben saját erőforrásból, részben pályázati irodák igénybevételével látják el.
29. <http://www.neszmely.hu/dunaeuro/page2.htm>.
30. Bővebb információt erről a pályázatról nem kaptam.
31. Készítette Török Zsolt, VÁTI Kht., Interreg Igazgatóság.

Felhasznált irodalom

- Baranyi Béla 2003. Shengen árnyékában – euroregionális szervezetek és a határon átnyúló együttműködés kérdései Magyarország keleti államhatárai mentén. In Süli-Zakar István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Sz. Dévai Judit 1993. *Identitás – szélzúgásban*. Komárom, Komáromi Lapok.
- Éger György 2000. *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Osiris.
- Grüber Károly 2002. *Európai integritások: Régió, nemzet, integráció*. Budapest, BIP Kiadó.
- Halász Iván 2000. A közigazgatási reform tervei Szlovákiában. *Pro Minoritate*, 2. évf. 2. sz. 110–124. p.
- Hamberger Judit 2000. *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Pozsony, Kalligram.
- Hardi Tamás 2000. Államhatárok és regionális együttműködések. In Horváth Gyula–Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA RKK, 595–615. p.
- Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet 2003. *Nec arte nec marte? Avagy a szlovák–magyar határon átnyúló együttműködések kicsiben és nagyban*. TDK-dolgozat (BKAE). Budapest.
- Illés Iván 1997. A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában. *Tér és Társadalom*, 11. évf. 2. sz. 17–28. p.
- Kruppa Éva 2003a. *Régiók a határon. Határ menti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában*. PhD-értekezés (BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola). Budapest.
- Kruppa Éva 2003b. *Eurorégiók a szlovák–magyar határon. Tények és vélemények*. Kézirat.

26 **Hidegh Anna Laura–Miklós Anna Erzsébet**

- Kusý, Miroslav 2002. *A magyarkérdés Szlovákiában*. Pozsony.
- Lelkes Gábor 2003. Elmaradottság és versenyképességi elemek a dél-szlovákiai térben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. 4. sz. 3–18. p.
- Ludvig Zsuzsa–Süli-Zakar István 2002. *A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege*. Budapest, Oktatási Minisztérium.
- Medve-Bálint Gergő 2003. Határ mentén új utakon: eurorégiók Közép-Európában. *Pro Minortate*, 5. évf. 4. sz. 100–133. p.
- Rechnitzer János 2002. Az országhatáron átnyúló regionális együttműködések sajátosságai. *Európai Közigazgatási Szemle*, 49. évf. 1–2. sz. 33–48. p. (A *Magyar Jog* melléklete.)
- Sallai János 2003. Az államhatárok jövője a Kárpát-medencében a „schengeni folyamat” tükrében. In Süli-Zakar István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Szarka László 2001. Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés. *Kisebbségkutatás*, 3. évf. 2. sz. 208–222. p.
- Tuba Lajos 2001. *Gazdasági szerkezet, üzleti élet, területfejlesztési tervek, idegenforgalom*. www.foruminst.hu.
- Vág–Duna–Ipoly Eurorégió 2001. Tatabánya, Vág–Duna–Ipoly Eurorégió Titkársága.
www.dti.rkk.hu/kiadv/tertelkut/tertelkut23.html.
www.lib.uni-corvinus.hu/phd/kruppa_eva.pdf.
www.kemoh.hu.
www.komarano.sk/kl.
www.neszmely.hu/dunaeuro/page2.htm.
www.neumann-haz.hu/tei/educatio/educatio/1997osz/studies/3suli-za/3suli-za_hu.html.
www.ofakht.hu.
www.valtozovilag.hu/eu/euroregiok.htm#kar.

ANNA LAURA HIDEGH – ANNA ERZSÉBET MIKLÓS
ON EURO-REGIONS FROM SLOVAK-HUNGARIAN POINT OF VIEW

In the Europe of the 21st C, being along the border, together with all its questions and issues - although hopefully for a short time to be so - is a concept that cannot be evaded. The historical changes given by the previous century, and/or the European Union integration that has become more and more intensive orient the attention to this issue.

Cross-border co-operation that arise from the issue of being situated along the border is reasoned with a number of factors in Central and East Europe: from one hand the tendencie valid for the whole European continent, on the other hand the specifications created due to the historical events.

It can be generally said from the point of view of the whole Europe that there are certain economic, and/or environmental phenomena that know no borders. In order to use resources effectively, to create labour division, and consequently to create competitiveness it is necessary for certain geographical units that cross borders to co-operate.

We have considered important now, in 2006, to talk about the euro-regions, since the importance of their mission has only been growing in the last period. From May 2004 the Eastern and Southern borders of Hungary became the outer borders of the European Union. In 2007 Hungary becomes part of the Schengen Agreement. All these changes have effect mainly in relation with Romania and Ukraine, in which countries a large nubmer of Hungarian minorities live, and where keeping contacts is of high importance.

HORVÁTH TAMÁS–RÍZ ÁDÁM

Szlovákiai magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban¹

TAMÁS HORVÁTH – ÁDÁM RÍZ

332.1(437.6):338.49

NEW OPPORTUNITIES FOR SUPPORTING HUNGARIANS IN SLOVAKIA IN THE EUROPEAN UNION

339.92(4)

304.2:323.1(=511.141)

The European Union. Hungarian minorities. Supporting policy. Development policy. Identity. Remaining in native country.

1. Bevezetés

Néhány éven belül a Kárpát-medence magyarok által lakott 8 országa közül 6 tagja lesz az Európai Uniónak, a közel 13 millió itt élő magyarból kb. 12,6 millió az EU állampolgára lesz, a délvidéki és kárpátaljai magyarság pedig az Unió határán várhatóan egyre szorosabban kapcsolódik az integrált Európához.

A határok fokozatos lebontása, a (tudás)tőke, áruk, szolgáltatások és személyek szabad mozgása új távlatokat nyithat a határok nélküli nemzetegyesítéshez. Ezen új helyzetben anakronisztikussá válik a mára kiüresedett szülőföldön maradás elve: eddigi adminisztratív akadályok, korlátozások helyett lehetővé kell tenni a munkaerő, diákok szabad mozgását, de ezzel párhuzamosan mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a tőke, áruk és szolgáltatások valóban eljussanak a szomszédos országok magyarlakta régióiba, ezáltal egy élhetőbb szülőföld esélyeit megteremtve ott.

Mindehhez a határon túlra irányuló jelenlegi magyarországi támogatás többszöröse sem lenne elégséges, a jobb életminőséghez, az élhetőbb társadalmi, gazdasági, kulturális és természeti környezet feltételeihez – a szomszédos országok gazdasági fejlődése mellett – a következő 10-20 évben kivételes esélyt teremthet a térségbe irányuló uniós források megszerzése. Magyarország szerepe ebben a „hal helyett hálót” elv alkalmazása, azaz a csatlakozási, felkészülési tapasztalataink átadásával – ezen a téren is – helyzeti előnybe kell hozni a szomszédos országok magyarságát.

A magyarországi támogatáspolitikának egy hatékonyabb – az EU gyakorlatából átvett – eszközrendszerrel elsődlegesen azt kell a jövőben elősegítenie, hogy a szülőföldjükön élők és utódaik magyarként találják meg a számukra kedvező életfelté-

teleket. (Ennek ösztönzése sem az Uniótól, sem a szomszédos államoktól reálsan nem várható, legfeljebb csak szerény mértékben.)

A mögöttünk hagyott másfél évtizedben a határon túl élő magyarság – köztük a felvidéki magyar közösség – sorsa alapjaiban változott meg: számos olyan kezdeményezés vált valóra, amiről sokan álmodni se mertek korábban (pl. állami magyar nyelvű felsőoktatási intézmény), és számos olyan vészforgatókönyv is valósággá vált, amire akkor még kevesen gondolhattak (pl. 10% körüli népességfogyás a magyarság körében). A számvetésnek itt van tehát az ideje: mit sikerült elérni, mit nem, hol rontottuk el, hogyan kellene másképp, s mit tehet ehhez hozzá a magyarországi támogatáspolitikai. A helyzetértékelést és a stratégia felvázolását még inkább alátámasztja a térség – közte Szlovákia és Magyarország – uniós csatlakozása, amely jelentősen „átrajzolja” a magyarok lakta Kárpát-medence geopolitika térképét. A megváltozott helyzet, a „magyarnak lenni” relatív felértékelődése – az eddigi eredmények megtartása mellett – radikálisan új megoldásokat, új logikát és megközelítést igényel mind politikai, mind szakmai szempontból, amelyhez a magyarországi nemzetpolitikai tér minden szereplőjének tevékeny részvétele szükséges.

Magyarország és Szlovákia uniós csatlakozását követően a határon túli magyarság lehetőségei, perspektívái is módosulóban vannak, meglátásunk szerint szélesednek, bővülnek. Tanulmányunkban egy rövid, csak címszavakban kimerülő helyzetértékelés után a magyarországi támogatáspolitikai megújítására teszünk javaslatot, kitérve a szlovákiai magyarság számára uniós forrásból hozzáférhető fejlesztési források – Magyarországot is érintő – kihívásaira, feladataira is. Ennek kapcsán *három fő pillért* határoztunk meg az EU-csatlakozást követő, határon túli magyarsággal összefüggő feladatok hatékonyabb ellátására:

1. pillér: Támogatáspolitikai helyett fejlesztéspolitika – *Határon túli magyar nemzeti fejlesztési terv*.
2. pillér: Határon túli magyarok EU felkészítése – „hal helyett hálót”.
3. pillér: Együttműködés a tervezés, programozás szintjén – „magyar–magyar területi együttműködés”.

Ezek a jórészt egymást kiegészítő célok egymás hatásait erősíthetik fel, ahogy az EU-szaknyelv fogalmaz: együttes megvalósulásuk esetén igen komoly *szinergikus hatások* is felléphetnek.

Tanulmányunk kitér továbbá arra, hogy milyen lehetőségeket és veszélyeket rejt magában ez az új szituáció, illetve kifejezetten közigazgatási megközelítésű megoldási javaslatokat, válaszlehetőségeket kínálunk a döntéshozók számára a határon túli magyarokkal foglalkozó szakpolitika átfogó megújítására, amely – a politikai és szakmai konszenzust élvező megállapítás szerint – nem halogatható tovább. Jelen anyag az egész Kárpát-medencei magyarság támogatásának megújítására vonatkozóan fogalmaz meg javaslatokat, azonban hangsúlyosan érintjük a *régiós megközelítések, különbségek* fontosságát, különös tekintettel a szlovákiai sajátosságokra. Tanulmányunk az EU-csatlakozás által a határon túli magyarság számára nyújtható potenciális előnyöket megcsillantva a két, eddig talán egymástól legtávolabb álló szakpolitika párbeszédét, szoros együttműködését szorgalmazza annak a felismerésére, hogy a Kárpát-medencei magyarságnak most történelmi esélye kínálkozik a felzárkózásra. Ennek elszalasztása végleg megpecsételheti a szülőföldön való megmaradás, a hivatalos magyar állami politika által 15 éve meghatározott programjának paradigmáját.

2. Helyzetértékelés 1990–2005: eredmények és eredménytelenségek

1990 óta elmúlt 15 év számos eredménnyel és kudarccal, az alapkérdés azonban továbbra sem változott: hogyan tovább magyar támogatáspolitiká? E szinte évenként visszatérő kérdés mellé 2004 óta már fel kell tennünk egy másikat is: felkészültünk-e a már megnyílt EU-források fogadására, és e két támogatási rendszerből adódó lehetőségek összehangolására?

Úgy véljük, hogy a felvédéki magyarság támogatásának hasznosulását az elmúlt 15 évben különböző szempontokból kiindulva már sokan és sok helyütt felmérték, mi – részben ezekre alapozva – konkrét gyakorlati lépésekre fogalmaztunk meg javaslatokat, abból kiindulva, hogy ezen lépések megtétele sürgető feladat.

2.1. Új helyzet, új lehetőségek, új veszélyek

Az elmúlt másfél évtized jelentős eredményei (pl. intézményépítés) mellett a határon túlra irányuló támogatási rendszer a legfőbb célját, a szülőföldön maradást nem, vagy csak részben tudta elérni. (Témánk szempontjából irreleváns kérdés, hogy a maga korlátozott eszközeivel és anyagi forrásaival csak kis részben tehető mindezért felelőssé.)

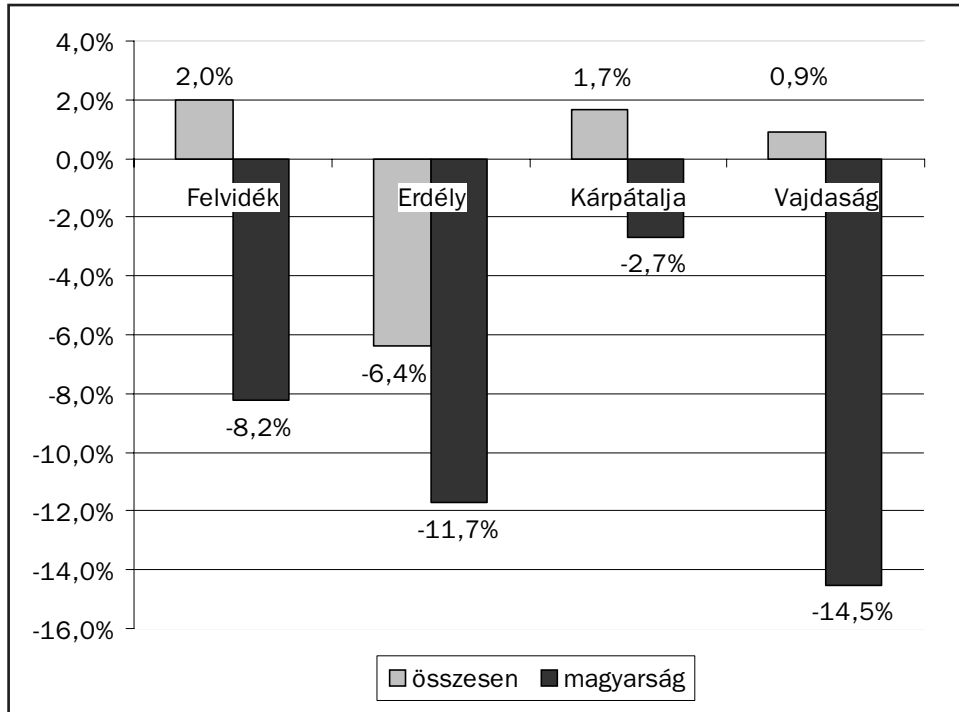
A külső, gazdasági körülmények mellett mindehhez hozzájárultak a hazai *támogatási rendszer belső gyengeségei*: nincs jövőképet tartalmazó átfogó támogatási stratégia, ennek alárendelt pályázati programok; nem ösztönöz fejlesztésekre, csak a szereplők „életben tartása” a cél; klientúrarendszer kialakulása és a teljesítményelv hiánya jellemzi; nincs a támogatások mögött monitoring, visszacsatolás.

A szomszédos országokban a kilencvenes évek, illetve a kétezres évek elején végzett két népszámlálás adataiból kiolvasható jelentős számbeli deficit arra mutat, hogy a tartós politikai szándék és növekvő költségvetési ráfordítások ellenére sem sikerült a kedvezőtlen tendenciák megfordítása, sőt a lassítása sem.

A térség általános demográfiai megtorpanásánál a szomszédos országokban magukat magyarnak vallók számának csökkenése jóval nagyobb, helyenként drámai mértékű. A demográfiai folyamatok mélyén azonban még ennél is sötétebb a kép: a többségi nemzetekhez képest előregedett magyar kisebbségek; a falvakba történő visszahúzódás és a fiatal korosztályok, különösen az értelmiségiek elvándorlása; pozícióvesztés a munkaerőpiacon (Gyurgyík–Sebők 2003, 31–45). Paradox módon épp az EU-csatlakozással gyorsulhat fel a „magyar–magyar” agyelszívásként ismert másik tendencia is: az EU-állampolgárok egyenrangú tanulmányi lehetőségeinek köszönhetően többéves emelkedő tendencia után 2006-ban már – első ízben – a szomszédos országok közül Szlovákiából jelentkeznek a legtöbben magyarországi felsőoktatási képzésre (összesen 933-an³), annak ellenére, hogy a korábbiaknál jóval szélesebb lehetőség van a szülőföldön is magyarul tanulni. Közismert az is, hogy a magyarországi felsőoktatási intézményekben tanulók 30-40%-a nem tér vissza szülőföldjére.⁴ Gyökeresen új helyzetet teremt a *térség uniós csatlakozása*: a határon túli magyarok többsége a következő években eddig nem látott mértékű uniós forrásokra lesz jogosult, amelyek célja épp az elmaradott régiók, társadalmi csoportok felzárkóztatása. Magyarország korábbi csatlakozása révén jelentős tapasztalat halmozódott fel e téren, amelynek átadása helyzeti előnybe hozhatná a szomszédos országokban élő magyarokat. Minden magyarlakta régióra jellemző, hogy az ed-

dig perifériára szorult határ menti területek a különböző szomszédsági (Interreg-) programok révén kiemelt fejlesztési régiókká válnak a jövőben.

1. ábra. A magyarok által lakott régiók és a magyarság lélekszámának változása, 1991–2001



Forrás: Gyurgyík László–Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003.

Jelentős változások történtek a *magyar–magyar viszonyrendszerben* is: a sikertelen népszavazás után újra kell gondolni, hogy Magyarország mit tud a kettős állampolgárság mellett/helyett nyújtani a határon túli magyarság számára, azt is figyelembe véve, hogy a jövőben egyre többen akarják a hazai demográfiai problémák megoldását a határon túli magyarok révén megoldani.

1990 után jelentős, növekvő összegű, Szlovákiára vetítve évente kb. 2-3 milliárd forint támogatás került át a határon túlra, amelyek alapvetően a civil intézményrendszerre háruló kultúrafenntartási, identitásmegőrzést támogató programokat, illetve kisebb részben – a rendkívül fontos – intézményfenntartást biztosító működési jellegű támogatásokat biztosítottak. A kilencvenes évekkel lezárult az intézményalapítás, a „talajfogás” évtizede, amelynek számos eredménye mellett a legfőbb cél, a szülőföldön maradás ügyében nem sikerült áttörést elérni.

Mégis – átfogó, konszenzust élvező szakpolitikai stratégia híján – állandósult tűzoltás volt jellemző, amelyben sokszor az ötletszerűség, a politikai alku dominált vagy egy-egy intézményalapító – tiszteletre méltó – kitartó és áldozatos kezdeményezőkézsége indított el komoly iskola- és kollégiumfejlesztéseket. Különösen az oktatás területén a

támogatások a korábbi összegek többszörösére nőttek. Hozzá kell tennünk azonban, hogy az oktatásba fektetett források megtérüléséhez lényegesen hosszabb idő kell anél, hogy az elmúlt évek beruházásainak eredményei érzékelhetőek legyenek.

A magyar nemzetpolitikával szemben fújó sokféle ellenszél tehát a statisztikák alapján túl erősnek bizonyult, kimutatható konkrét számbeli előrelépést a szülőföldön maradást támogató politika nem tud felmutatni. E tanulmány keretei között nincs arra lehetőség, hogy elemezzük, hányféle okból kifolyólag zajlott így ez a folyamat. Az eltérő gazdasági fejlettségű területek közötti életszínvonalbeli különbség, a nyitottabbá váló határok, az asszimilációs nyomás és sok egyéb más ok mellett az elmúlt tizenöt év nemzetpolitikájának belső gyengeségei is oda vezettek, hogy a jelentős szimbolikus és gyakorlati lépések ellenére a fenti negatív folyamatokat nem sikerült ellensúlyozni.

2.2. Párhuzamos stratégiai célok: identitás és életkörülmények

Milyen célok megfogalmazásával van esély arra, hogy évek, évtizedek kitartó munkájával a tendenciák statisztikai szempontból és kézzel foghatóan is pozitív irányt vegyenek? Lehet-e egyáltalán azt hinni, hogy önmagában, a szomszédos államok gazdasági fellendülése nélkül a korlátozott – anyagi és igazgatási – eszközrendszerrel rendelkező anyaország számottevő eredményt tud, képes elérni ezen a téren?

Jelen tanulmány szerzői évekkorábban a határon túli oktatás területén tevékenykedtek, s vívták a maguk szívalomharcát a magyarországi ösztöndíjazás vagy az egyetemfejlesztés terén a fenti folyamatok lassítása érdekében. A magyarországi ösztöndíjazás szülőföldi hasznosulásának megkérdőjelezhető volta mellett ma már azzal is szembe kell nézni, hogy – az oktatás, felnőttképzés fejlesztésének fontosságát nem vitatva – világos jövőkép és helyi perspektívák nélkül a szülőföldi (felső)oktatás fejlesztése sem érheti el a célját. Annyi lesz a különbség csupán, hogy a diplomaszerezés előtt vagy után hagyják el a fiatalok a szülőföldjüket.

Mindezen nem kívánt jelenségek, tendenciák megelőzésére, lassítására véleményünk szerint akkor nyílik a legnagyobb esély, ha nem a folyamat végén kívánunk beavatkozni (ahogy tettük ezt korábban), hanem a problémák gyökereit keressük, s ott próbálunk változtatni valamit. A diákok, fiatal értelmiségiek elvándorlása mögötti motivációkat, eredendő okokat vizsgálva a *kisebbségi lét, illetve az asszimilációs környezet taszításai és a jobb egzisztenciális körülmények vonzásai* kerülnek felszínre, mint a legfőbb indítékok. A kisebbségi sors problémájára részleges megoldást jelenthet talán az autonómia, míg az utóbbira – valljuk meg – csak a térség országainak, köztük Szlovákiának általános gazdasági fellendülése adhat esélyt.

Mindez azt is jelenti, hogy a stratégiai célok megfogalmazása kapcsán nézetünk szerint a jövőben szakítani kell a mára kiüresedett „szülőföldön maradás” elvének hangoztatásával, amely nemcsak burkoltan az elvándorlásra ösztönöz, hanem a határon túl élők számára sértő és az EU térnyerésével egyre inkább tarthatatlanná válik. A támogatások legfőbb célja az *élhetőbb szülőföld* választása, azaz az ott élő magyarság számára élhetőbb társadalmi, gazdasági, kulturális és természeti környezet kialakítása kell, hogy legyen.

Mindez akkor azt jelenti, hogy ölbe tett kézzel kell várnunk a szlovák GDP szárnyalását, aminek áldásai majd talán egyszer valamikor „lecsorognak” a magyarok lakta

területekre is? Oda is talán utoljára? Ennél szerencsére most jóval többet tehetünk: ha elfogadjuk azt, hogy az elvándorlás problémájának egyik gyökere az élhető társadalmi, gazdasági és természeti környezet hiányában keresendő, erre az érdemi fejlesztés reális esélyét kínálják az uniós támogatások, hisz ezek épp a területi, regionális és társadalmi különbségek csökkentését szolgálják. Csodavárás és az „EU majd mindent megold” illúziója nélkül állítjuk, hogy történelmi esélyt szalasztunk el, ha nem élünk azzal a lehetőséggel, ami a döntően területi hátrányokkal küzdő, a határ mentén fekvő magyarok lakta régiók számára nyílik uniós fejlesztési források formájában 2007 után. Hogy mindez mennyire nem utópia: az EU-fejlesztésekben élen járó Írország évszázados migrációs folyamatokat fordított meg az utóbbi évtizedekben, s ma már többen költöznek vissza a „zöld sziget”-re, mint ahányan távoznak onnan.

De mi köze a szlovákiai EU-forrásokhoz a magyarországi támogatáspolitikának? Hiszen ezek szlovákiai állami intézmények által kiírandó, nem identitásmegőrzést támogató EU-s pályázati pénzek. Éppen ez az egyik legfontosabb és az új helyzetben megválaszolásra váró kérdés. Hol húzódnak a határai és melyek legfontosabb célkitűzései a magyarországi támogatás-fejlesztéspolitikának: a magyarságtudat, identitás megőrzése vagy emellett, sőt ezen túl valami más is? Álláspontunk szerint a felvidéki és magyarországi szakmai-politikai elitnek közösen olyan fejlesztéspolitikát kell kialakítania nemcsak a magyar költségvetési támogatások felhasználására, amely a nemzeti identitás megőrzésén, erősítésén fáradozó szervezetek munkájának stratégiába foglalt támogatásán kívül képes gyakorlatias, a helyi magyarság életkörülményeinek, életminőségének közvetlen javítását célzó konkrét intézkedéseket támogatni. Mi abból indulunk ki, hogy egy település fejlesztése, egy munkanélküliséget megelőző képzési program vagy egy környezetvédelmi beruházás ugyanúgy szolgálja az ott élő magyarok szülőföldön maradását, mint adott esetben egy magyar kultúrát támogató program. A két cél között nem „vagy-vagy”, hanem „és” kapcsolat értendő.

2.3. Esélyek a továbblépésre

E tanulmány szerzőinek véleménye szerint mindez lehetséges, és egyben kötelességünk is arra vonatkozóan, hogy a korlátaink között a lehető legteljesebb mértékben, hatékonyan használjuk ki azokat a lehetőségeket, versenyelőnyöket az összmagyarság érdekében, amelyekkel az EU-csatlakozás következtében rendelkezünk. Patetikusság nélkül fogalmazhatunk úgy is, hogy a 21. század eleje kivételes történelmi – és minden bizonnyal utolsó – esélyt kínál arra, hogy az elmúlt évszázadban felgyülemlett problémák hatására a már-már visszafordíthatatlannak tűnő folyamatokat lassítsuk, megállítsuk vagy akár megfordítsuk.

Bár Magyarország és Szlovákia uniós csatlakozására egy időben került sor, az anyaország csatlakozási és felkészülési folyamata egy sokkal hosszabb intervallumban zajlott. Ebből a helyzeti előnyből kifolyólag Magyarország előbb szembesült azokkal az elvárásokkal, követelményekkel és persze lehetőségekkel is, amelyekkel Szlovákiának is szembesülnie kellett. Minderre mi sem jobb példa, mint a 2004–2006 közötti *Nemzeti fejlesztési terv* (a továbbiakban: *NFT*) kidolgozása Szlovákiában, melyben magyarországi szakemberek is részt vettek.

Magyarországon az EU-támogatásokkal foglalkozó intézményrendszer keretében a már több mint egy évtizede felhalmozódott, előcsatlakozási, illetve a Strukturális és Kohéziós Alapok támogatásaival összefüggő tapasztalatok lehetőségeket kínálnak arra, hogy a határon túli magyar nemzeti közösségek jelenlegi, illetve jövőbeni esélyeit saját országaikban növeljük, a jelenleg és később rendelkezésre álló pályázati források lehívását megalapozó felkészültségüket fejlesszük.

A határon túli magyar közösségek ezen – anyaország által – támogatott helyzeti előnyükből kifolyólag nyertesei lehetnek a térség uniós csatlakozásának, amely jelentős mértékben ellensúlyozhatja a kisebbségi létből fakadó hátrányokat (hivatalos pályázati nyelv szlovák vagy angol, támogatási rendszer intézményeinek többsége Pozsonyban vagy a nagyobb regionális központokban található), hozzájárulva ezzel a szülőföldön maradáshoz.

Nem lehet vitás, hogy ez az elem alapvetően hiányzott a magyar–magyar együttműködés elmúlt évtizedében, de Magyarország uniós csatlakozása után már nem halogatható tovább. A magyar közigazgatás két szakpolitikája beszélő viszonyba kell, hogy kerüljön egymással: a EU felé folytatott gyakorlatnak be kell épülnie a magyar–magyar viszonyrendszerbe is, mindkét fél érdekében.⁵

A mai magyar költségvetési forrásokból nyújtott támogatások rendszere, sem szétaprózottsága, sem szabályozottságának módszerei, mélysége, sem belső logikája – nagyvonalúbb kifejezéssel „ethosza” – alapján finoman szólva sem determinálja a határon túli magyarok számára a sikeres uniós felkészülést a csatlakozásra. Egy-két tiszteletre méltó kivételtől eltekintve avítt, szubjektív, személyes (nem kis részben politikai) kapcsolatokra alapozó, nyomokban sem emlékeztet egy EU-tagállamtól elvárt pályázati rendszerre.

Nem foglalkozva most azzal a lényeges kérdéssel, hogy kinek a felelőssége a jelenlegi struktúrák kialakulása, a helyzetértékelés summázataként ki kell mondanunk: ha a Magyarországról induló támogatások menedzselésének rendszerén, módszerén nem vagyunk képesek változtatni, akkor rövid és hosszabb távon is lemaradunk, illetve lemaradásra ösztönözzük a forrásfelhasználó szlovákiai magyar szervezeteket. A magyarországi „könnyű” pályázati vagy pályázat nélküli, de mindenképpen szinte versengés nélküli pénzszerzés miatt nem motiváljuk őket arra, hogy saját országaik megnyíló fejlesztési forrásait is – megfelelő kapacitásokkal működő jól felkészült szervezetekként – ostromolják.

Úgy látjuk, hogy alaposan megérett az újragondolásra és átfogó változtatásra a határon túli magyarsággal foglalkozó szakterület és intézményrendszer, az intézményalapítás korszaka után megérett az idő a stratégia mentén történő *intézményépítésre*, divatos szóval *fejlesztésre*. Tekintettel arra, hogy a magyarországi intézményrendszer egyébként elengedhetetlen átalakítása nem tárgya ennek az írásnak, így elsősorban a támogatási rendszer szakmapolitikai háttéréhez, valamint a támogatásokkal összefüggő végrehajtási – intézménytől független – feladatokat illetően fogalmazunk meg észrevételeket, javaslatokat.

2.4. Kihívások, feladatok itt és ott

A felvidéki magyar szervezetek többsége csak kulturális célokra tud pályázni, ami eddig nem volt prioritás az EU-ban, inkább állami feladatként kezelték. Az is tény, hogy a felvidéki magyar civil szervezeteknek sok esetben nincsenek meg sem az anyagi,

sem a humán erőforrásaik egy-egy EU-pályázat megírására, lebonyolítására. Azt azonban messzemenőig helytelennek tartanánk, hogy mindezek miatt a magyar civil szféra nagy része feltartott kézzel kizárja magát az uniós pályázatokból. Egyfelől számos ország van (pl. Portugália, Spanyolország), amelynek nemzeti fejlesztési tervében hangsúlyos helyen szerepel a kultúra támogatása, és akad pozitív példa a kisebbségi kulturális célok támogatására is (Franciaország). Másfelől az EU-támogatások egyik célja épp a *partnerségek, hálózatok létrehozása*, amelyek révén a kisebb szervezetek néhány nagyobb konzorcium tagjaként vehetnek részt egy-egy projektben, akár önkormányzatokkal, egyházakkal vagy állami intézményekkel összefogva. Ez a hálózatban gondolkodás, együttműködés különösen fontos lehet épp a kisebbségi társadalmakban, így sok haszonnal járna a felvidéki magyar közösség számára is.

Bizonyos, hogy az EU-pályázatok megjelenése egy szelekciós folyamatot fog elindítani. A magyarországi tapasztalatok alapján állíthatjuk, hogy azok tudnak beszállni az uniós pályázati versenybe, ahol már van tapasztalat és kellő anyagi, humán háttér. A feladat, s mi ebben látjuk az *anyaország kulcsszerepét*, hogy a várható lemaradódokat miként tudnánk segíteni a pályázati versenyben, a hazai tapasztalatok átadásával. Álláspontunk szerint a magyarországi támogatáspolitikai legfőbb célja a „hal helyett hálót” elv gyakorlatba ültetése. Mindezt egy átfogó hatástanulmány alapján, felhasználva a meglévő adatbázisokat, kialakítva egy olyan támogatási stratégiát, ami figyelembe veszi, hogy milyen célokra lesz várhatóan uniós támogatás és mely szervezetek tudnak ezen a területen „labdába rúgni”. S ugyanez a feladat a magyarok által lakott települések önkormányzatai vagy az egyházak, és vállalkozások esetében is: *eszközrendszer*t kell ezen szervezetek kezébe adni, amivel az igényeiknek megfelelő – mindenekelőtt uniós – forrást tudnak találni.

2.5. A támogatáspolitikai három pillére

Mindezen helyzetértékelés és az ebből fakadó következtetések levonása után tanulmányunkban három konkrét javaslatot írunk le. Ennek *első pillére* a magyarországi támogatási rendszer EU-módszertan alapján történő átalakítása. Mi azt valljuk, hogy a magyarországi támogatásnak nem néhány száz vagy talán néhány ezer magyar szervezet életben tartását kell szolgálnia, fenntartva egy zavaros, politikával átítatott elosztó rendszert, hanem a jelenből a jövő felé kell fordulnia: melyek az itt élő magyarság jövőjének stratégiai céljai, ez alá milyen pályázati célok rendelhetők? Mi az, amit valóban Magyarországnak kell támogatnia? A fenti kérdések megválaszolására mellett szükség van a támogatási rendszer hatékonyságának, átláthatóságának növelésére is. Ehhez nagyon sok minden átvehető az EU már kipróbált és hatékonyabb támogatási gyakorlatából.

A támogatás megújításának *második pillére* a felvidéki szervezetek és intézmények felkészítése az EU-s pályázati versenyre, elsődlegesen a magyarországi tapasztalatok átadása révén, képzésekkel, információkkal, bevált gyakorlatok mintájának átadásával. A tucatszori elemet felvonultató eszközrendszernek korántsem legfőbb, ám fontos eleme az EU-pályázatokhoz szükséges önrész biztosítása magyarországi forrásból.

*Harmadik pillér*ként pedig szakmai segítségre, együttműködésre van szükség már a tervezés szintjén is, hogy valóban olyan uniós támogatások legyenek Szlovákiában vagy a határ menti Interreg-programokban, amelyek a felvidéki magyarság

legégetőbb problémáira, fejlesztési igényeire is megoldást nyújthatnak. Ennek részeként javasoljuk a magyarországi döntéshozók felé végiggondolni azt, hogy az országhatárokon belül érvényesülő magyarországi *Nemzeti fejlesztési terv*be hogyan „csempészhetők” bele olyan célok, prioritások, amelyek a határokon kívül élő magyarság céljait is szolgálják, amitől az valóban „nemzeti” fejlesztési tervvé válhat.

Álláspontunk szerint a megújuló magyarországi támogatási rendszer célja kettős: a mainál hatékonyabban segíteni a kultúra, az önazonosság terén azokat a szervezeteket, amelyeknek más támogatási lehetőségük erre valóban nincs; emellett hozzájárulni a helyi magyarság életminőségének javításához, elősegítve a szülőföldön maradáshoz. Ez utóbbihoz nyilván 5-10 milliárd forint éves szinten neveltségesen kevés, arra viszont elegendő, hogy egy jól átgondolt szakmai háttértámogatással megfelelő segítséget nyújtsunk e célok megvalósításáért uniós támogatásokra pályázó magyar szervezetek számára.

3. Az első pillér: támogatáspolitikai helyett fejlesztéspolitikai (*Határon túli magyar nemzeti fejlesztési terv*)

3.1. Fejlesztési terv(ek) szükségessége

A határon túli magyarság támogatására szolgáló magyarországi költségvetési források felhasználására új módszertan és programszintű, fejlesztési logikán alapuló (*Nemzeti fejlesztési terv* típusú) politikai és szakmai stratégián alapuló tervezési folyamat szükséges, amely átfogóan, hosszabb intervallumra előre, magyarul a régióknaként differenciáltan rögzíti azokat a célokat, prioritásokat, intézkedéseket és tevékenységeket, amelyek által a magyar állam a határon túli magyarság érdekében aktív lépéseket tesz. Tanulmányunk első és legrészletesebben kifejtett része ennek a feladatnak jegyében készült, erre kínál megfontolandó alternatívákat. Fontos hangsúlyozni, hogy ez csak módszertanában venné át az EU-támogatás mintáját, forrását és céljait tekintve teljesen független az uniós programoktól. Az uniós gyakorlat átültetése a magyarországi támogatási gyakorlatba egyszerre *cél* és *eszköz*: cél annyiban, hogy egy átláthatóbb, stratégiai keretbe ágyazott fejlesztéspolitika váljon meg ezáltal; eszköz annyiban, hogy „megtaníthat” minden Budapest felé pályázni kívánó szervezetet az uniós pályázatírás módszertanára is egyben.

Alaptételünk, hogy közép és hosszabb távra szóló szisztematikus, programozástípusú, stratégiai tervezés nélkül minden támogatáspolitikai reformkísérlet halálra van ítéelve.

Véleményünk szerint szükséges egy magyar–magyar politikai konszenzust élvező átfogó, több évre, akár évtizedekre szóló programdokumentum, amelynek most a *Határon túli magyar nemzeti fejlesztési terv* (a továbbiakban: *HTMNFT*) ideiglenes munkacímét adtuk. Ennek a stratégiai keretdokumentumnak pontosan rögzítenie kell a már ismert *NFT*-hez hasonló logika szerint azt a politikai szándékot, hogy a magyar–magyar integráció következő lépcsőfoka egy átfogó, szakmapolitikákat magába foglaló stratégiai program alapján folytatódhat.

A *HTMNFT*-dokumentum a klasszikus, EU-programtervezés szabályai szerint tartalmazna egy átfogó, magyarul a régiókra lebontott helyzetértékelést, köztük a dél-szlovákiai régióra is vonatkozó – a helyzetértékelésből levezetett – SWOT-elemzést,

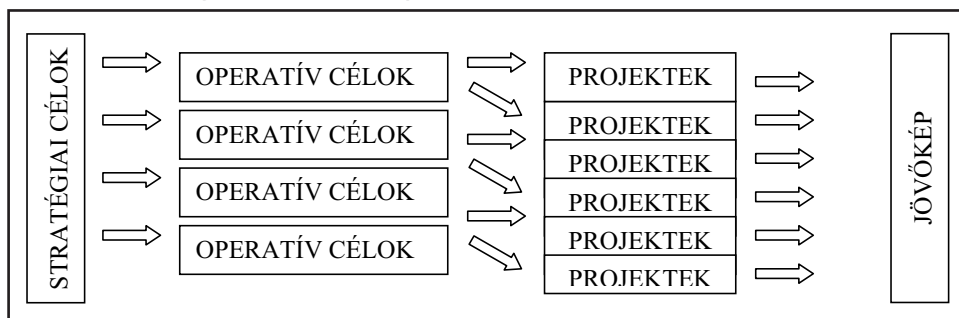
ebből meghatározná a korábban említett korlátozott eszközrendszerrel reálisan elérhető, átfogó politikai és szakmai stratégiai célokat, részben igazodva a magyar–magyar együttműködés keretei, illetve a szakpolitikák területéhez. A helyzetfeltárásból kiindult *stratégiai célok* megfogalmazásának két további feltétele van:

– Ahhoz, hogy ezek a fejlesztési tervek valóban egy közösség, régió érdekeit tartásuk szem előtt, *széleskörű társadalmi, közösségi és szakmai párbeszédet* kell folytatni, *partneri együttműködést* kialakítani, ennek végén pedig konszenzust kell találni. Ha nem így történik, akkor ismét egy olyan tervet sikerült kidolgozni, amely egyes – erőteljesebb érdekérvényesítéssel rendelkező – régiók, települések, szervezetek lokális érdekeinek fog megfelelni, de nem szolgálja sem az összmagyarság, sem a felvidéki magyarság érdekeit.

– A stratégiai célok kidolgozásához pontosan látnunk kell – a jelen és a tervezhető jövő várható folyamatainak elemzése után –, hogy hova akarunk eljutni a fejlesztési terv során, milyen Dél-Szlovákiát és benne milyen szlovákiai magyarságot akarunk látni 10-15 éves távlatban. Az uniós tervezési gyakorlatban szintén nem ismeretlen egy vagy több évtizedre vonatkozó ágazati stratégiák gyakorlata, a hét évre szóló új nemzeti fejlesztési tervek világában világos jövőképpel kell rendelkezünk a felvidéki magyarságot illetően is.

A stratégiai célok kidolgozása után neki lehet látni a célok megvalósításához szükséges *operatív célok vagy programok* kidolgozásához, amelyek már egy-egy célt konkrét intézkedésekké, prioritásokká bontanak szét. Már egy technikai, módszertani feladat konkrét *pályázati programok, kiírások* kidolgozása, amelyek illeszkednek a stratégiai célokhoz, és megvalósulásuk hozzásegít a felvázolt jövőkép eléréséhez. A pályázatok, projektek így a stratégiai célokra „felfűzve” a mai elaprózódó támogatási rendszer helyett a tervezési folyamatra építve stratégiai pontokon tudnak a folyamatokba beavatkozni, ami jóval hatékonyabb hatást feltételez. Mindezt egy példán bemutatva: ha elfogadjuk, hogy a szlovákiai magyarság számára stratégiai cél a Kelet-Szlovákiában élő magyarság munkaerőpiaci pozícióinak javítása, hozzájárulva egy prosperáló gazdasági környezet kialakításához, akkor operatív célnak tekinthetjük a magyar nyelvű szakképzés és felnőttképzés megerősítését. Ezek alapján pályázati programok dolgozhatók ki a magyar képző intézmények szakmai, valamint infrastrukturális fejlesztésére, térségi szakképző és felnőttképző hálózatok kialakítására, a helyi munkaerő-piaci igények és a magyar szakképző intézmények kapcsolatának javítására stb.

2. ábra. A stratégiai tervezés, programozás szerkezete



A *HTMNFT* – stratégiai dokumentumként – alapját kell hogy képezze az egyes magyarlakta területek részletesen kidolgozott programjainak. Álláspontunk szerint – ha elfogadjuk a magyar–magyar viszonyrendszer sarokköveit – az egyes *nemzeti közösségeknek* is saját, a régió egészét magába foglaló, de több szektort érintő *programjaikat* ki kell dolgozniuk, és a magyarországi pénzügyi forrásokból a szakmai tartalmat és a végrehajtási intézményrendszert illető jóváhagyás után valósíthatók meg mindezen fejlesztési programok.

A programozási folyamat egyik legfontosabb feladata a lehetséges fejlesztési programokkal való optimális kapcsolat kialakítása, a megfelelő szinergikus fejlesztési hatások elérése érdekében. Éppen ezért a *HTMNFT*-nek és a felvidéki magyarság operatív programjainak össze kell kapcsolódnuk Szlovákia *Nemzeti fejlesztési tervével* (2007-től *Nemzeti stratégiai referenciakeret*), valamint az érintett területek ágazati és regionális fejlesztési terveivel, törekvéseivel.

Félreértés ne essék, az általunk használt kifejezések néha szolgálai követik a EU-tervezés logikáját, a magyar–magyar viszonyt azonban az EU kölcsönös haszon elvének figyelembe vételével természetesen alapvetően többnek, organikusnak, az egységes nemzeti identitásból gyökerezőnek tekintjük, de ez nem tántoríthat minket el attól, hogy saját érdekünkben minden *használható és adaptálható elemet átvegyünk* belőle.

Miért építenénk többféle támogatási rendszert, amikor mindannyiunk számára egyszerűbb és a közös felkészülést jobban segíti az uniós források lehívási, felhasználási szisztémájának elsajátítása? Arról nem is beszélve, hogy a kelta tigrisként aposztrofált, gyakran példaként említett írek az EU tervezési logikáját követve saját, nemzeti forrásokra építő kiegészítő fejlesztéseiket is hasonló tervszerű alapokra helyezték – sikerrel.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az átállás évekre kerülhet, de fel kell építeni a lehető leggyorsabban egy új fejlesztési logikát, amely megbízhatóbb, kiszámíthatóbb, fegyelmezettebb működést jelent, nem elosztás elvű, hanem fejlesztésorientált és az eddig elhanyagolt hosszabb távú tervezésen alapszik.

Nem tagadjuk azt, hogy a célok eléréséhez a fejlesztési támogatások jelentős növelésére van szükség, de ennek értelmét csak a szükséges változtatások véghezvitele után látjuk. Ugyanakkor álláspontunk szerint egy új támogatási struktúra kialakítása révén már a jelenlegi támogatási keretekkel megegyező forrásmérték hasznosulása is jelentősen növelhető, vagyis ugyanannyi forrásból hatékonyabb, azaz „több” támogatás biztosítható.

3.2. Mit tartalmazzon, hogyan induljon?

Amennyiben elfogadjuk a fejlesztési tervek logikáját, további kulcsfontosságú kérdések sorjáznak egymás után, amelyek komoly vita tárgyát képezhetik. Jelen írás célja ezen a ponton is inkább vitaindító jellegű, fontosnak tartjuk, hogy e témák átgondolása, „kibeszélése” kezdődjön végre meg.

A magyar közösségek fejlesztési terveinek elkészítői nem lehetnek mások, mint maguk a saját területüket legjobban, belülről ismerő helyi szakemberek. A legfontosabb az, hogy minél szélesebb egyetértés mellett, lehetőség szerint konszenzusos anyagok készüljenek és kerüljenek benyújtásra Magyarországra. Az átlátható és egységes elvek, tervezési módszertan és szerkezet alapján íródó anyagok átlátható for-

mában elbírálhatók, különbségeik ellenére is összehasonlíthatók lesznek. A mindenkori magyar kormányzat a programok kidolgozásának segítésére szakértőket delegál(hat) az egyes szakterületek részletes anyagainak kidolgozásához, ezzel is biztosítva az elkészülő anyagok minőségét. A szakértői munkák befejezését követő benyújtási procedúrát a legitim politikai képviselő(ek)nek kell egységesen felvállalniuk. A jelenlegi viszonyokat, a határon túl gyakran fellángoló „legitimációs háborúk”-at ismerve ez lesz talán a legnehezebb feladat.

A jóváhagyás a magyarországi elbírálást, esetleges módosítások átvezetését követően akár egy MÁÉRT-ülés keretében is történhet, ezt követően pedig megkezdődhet a költségvetési források biztosítása mellett a kidolgozott programok végrehajtása.

Egy lényeges elemet nem szabad megkerülnünk: a *HTMNFT*-nek része kell, hogy legyen egy, a végrehajtás teljes intézményrendszerét bemutató, a folyamatokat előre pontosan rögzítő fejezet, nem érintve talán a legnagyobb vitát kiváltó rész tartalmát. Ezen a ponton kell majd a jelenlegi működés elemzése, kritikája alapján eldönteni azokat az intézményi kérdéseket, amelyekről korábban kritikus hangvétellel említést tettünk.

A *HTMNFT*, illetve a magyar közösségi operatív programok *szakmai tartalma* kulcsfontosságú kérdés, hiszen ez határozza meg, hogy mely területeken van szükség átfogó beavatkozásokra, azaz támogatási programokra, pályázatokra a magyar állam részéről. (Egyszerűbben fogalmazva: mit támogassunk?) Nem gondoljuk, hogy különösebb vitát váltana ki, ha az oktatás, a kultúra, ifjúság vagy a magyar többségű önkormányzatok potenciális támogatását célként határoznánk meg, de sok egyéb mellett a vállalkozásfejlesztés, a szélesebb értelemben vett humánerőforrásfejlesztés is lehetséges célterületként merülhet fel, kiemelve – az eddig talán elhanyagolt, ám életképes – a helyi közösségek számára létfontosságú célt, az EU-ban is prioritásként kezelt hátrányos helyzetű rétegek esélyegyenlőségéhez történő hozzájárulást.

A sor kiegészíthető, rövidíthető és persze a nagyobb szakmapolitikákon belüli belső egyensúlyok kialakítása is hatalmas feladat, elég, ha csak az örök felsőoktatás-közoktatás támogatásának arányairól szóló vitára utalunk. Közös nevező lehet annak felismerése, hogy a szomszédos országok gazdasági stagnálásának tehetetlenségi nyomatókát akkor tudjuk a leghatékonyabban ellensúlyozni, ha – szintén illeszkedve a nemzeti fejlesztési tervek 2007 utáni prioritásaihoz – olyan *tudásvezérelt társadalmi és gazdasági mikrokörnyezet* alakul ki a magyarok által lakott régiókban, amely mágnesként vonzza a fellendüléshez szükséges tőkét és forrásokat.

Végiggondolandó, hogy az egyes területeken milyen mértékig kívánunk a szomszédos országoktól *állami feladatokat* átvállalni, mint ahogy ez sok esetben ma is így történik. Ugyanígy az EU-támogatások kapcsán is „profilisztítás”-ra van szükség: meg kell vizsgálni, melyek azok a feladatok, fejlesztési igények, amelyekre a nemzeti fejlesztési tervek vagy határ menti programok keretében várható uniós forrás, s mely szervezetek szállhatnak versenybe eséllyel ezekért a forrásokért. Ezeket ki kell venni a magyarországi támogatások köréből, és segíteni az érintetteket a források megszerzésében.

De vajon egyedüli üdvözítő megoldás lenne a határon túli magyar operatív programok létrejötte? Nem gondoljuk azt, hogy ezzel mindent megoldhatunk. Egyrészt azért, mert van a Magyarországról érkező támogatásnak egy olyan szintje, ahol a

mikrotámogatások mértéke, a „projektek” mérete (20-100 ezer forintos támogatások) egyszerűen nem igényel ilyen átfogó tervezési logikát. Ezen támogatások esetében a más, nagyobb programokkal való összhangot szükséges megteremteni, ezeket „felfűzni” a nagy fejlesztési célokra, közösségi programokra, és a támogatásnyújtás szabályrendszerét kell áttekinthetőbbé, ellenőrizhetőbbé tenni egy olyan monitoringrendszer segítségével, amellyel minden forint felhasználása nyomon követhető, helyszínen ellenőrizhető.

Mindezek mellett úgy látjuk, hogy a pályázati rendszer nem képes megoldani minden problémát, hiszen eddig is voltak olyan *stratégiai fontosságú intézmények* (a magyar állam által részben vagy teljes egészében fenntartott felsőoktatási intézmények, pedagógusszövetségek, kutatóműhelyek, színházak stb.), amelyek központi nagy fejlesztésekként akár külön költségvetési sorral rendelkeztek. A '90-es évek intézményalapítása során gyökereket eresztett – és már bizonyított – közösségi szintű, nonprofit jelleggel működő intézményeket nem szabad a bizonytalan esélyű pályázatok játékszerévé tennünk, számukra – világosan átgondolt, részletesen kidolgozott projektek vagy az EU terminológiájával szólva *központi program* alapján – akár az operatív programok keretében biztosítani kell a normatív jellegű, működési támogatást is, nemcsak a fejlesztési lehetőségeket. Ezen intézményi kör meghatározása is e tervezési folyamat feladata kell, hogy legyen.

A tervezési stratégia megalkotása mellett, illetve annak részeként a végrehajtás terén is szükséges a közös nevezők kialakítása, még ha ez talán ma még illuzórikusnak is tűnik. Ezek közé tartoznak azok a közös szabályok, alapelvek, amelyeket a támogató szervezeteknek és a lehetséges kedvezményezetteknek, azaz a pályázóknak közösen el kell fogadniuk, és magukra nézve kötelezően be kell tartaniuk:

– Fejlesztési forráshoz csak akkor lehet hozzájutni, ha a pályázó – világos szabály- és feltételrendszeren belüli versenyhelyzetben – az elvárásoknak a legmagasabb szinten megfelelő produktumot hoz létre, legyen ez egy pályázat vagy maga a projekt megvalósítása. Ahhoz, hogy egy szervezet fejlesztési támogatáshoz jusson, történelmi tradíciókon túl másra is szükség van: fejlesztési támogatás csak tiszta versenyben, valós teljesítmény alapján adható. Ez az éles versenyhelyzet, a régió igényeinek minél inkább megfelelő projektek támogatása az adott határon túli magyar közösség elsőrendű érdeke, még ha ez esetleg keresztesz lokális vagy intézményi érdekeket.

– A támogatások felhasználása – hasonlóan az EU-alapelvekhez – szigorú ellenőrzés, szabályozás mellett zajlik, s ennek be nem tartása a támogatás visszafizetését is jelentheti. A manapság különösen érzékeny magyar–magyar erőterben ezen alapelvek kölcsönös tisztázása és elfogadása különösen nehéz, de fontos feladat.

3.3. Konklúzió, avagy a vita kezdete?

Amit a fenti néhány bekezdésben összefoglaltunk, egy – a szívünkhöz leginkább közel álló – teljes támogatási rendszer átalakítása. Úgy látjuk, hogy céljaink eléréséhez a „kabát teljes újraszabására” van szükség, megőrizve azokat az elemeket, értékeket és intézményi szereplőket, amelyek eddig is a lehetőségekhez képest eredményesen végezték tevékenységeiket.

4. A második pillér: határon túli (szlovákiai) magyarok EU-felkészítése („hal helyett hálót”)

Magyarország és a legnagyobb magyarok által lakott szomszédos országok uniós csatlakozásával egy új helyzet alakult ki a térségben.

A szlovákiai magyarság számára biztosított magyarországi támogatási keretek szinte eltörpülnek azon források nagyságához képest, amelyek EU-támogatások formájában érkehetnek Szlovákiába: 2007 és 2013 között ez a szám kb. 3 ezer milliárd forint. Terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé és jelen anyag szempontjából nem is indokolt részletes számításokat végezni arról, hogy hozzávetőleg mekkora uniós támogatáshoz férhet hozzá a következő években a felvidéki magyarság, ezért most csak – a nagyságrendek közötti különbségek érzékeltetése céljából – egy kevésbé finom becslésre vállalkozunk: a teljes Szlovákiára eső támogatási keretösszeget a szlovákiai magyar népesség számához viszonyítva a felvidéki magyarságra „eső” összeg kb. 40-45 milliárd forint évente, ez a magyarországi összes támogatásnak hozzávetőleg a hússzorosa. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez egyelőre csak lehetőség, hiszen ezekhez a programokhoz csak azon szervezetek tudnak hozzáférni, akik alkalmazkodni tudnak az egyes országok *Nemzeti fejlesztési tervében* vagy más uniós támogatásokban megfogalmazott támogatási célokhoz. Az eddigi tapasztalatokról kevés ismeretünk, információnk van: egész Szlovákia vonatkozásában a cél az idei év végére a 2004–2006 közötti támogatási keret 90%-ának lehívása. Ugyanakkor fontosnak tartjuk, hogy már most, az első tapasztalatok, adatok birtokában induljon meg egy átfogó, komplex adatgyűjtés arról, hogy a szlovákiai magyarság (ez alatt a szlovákiai magyar szervezeteket és a magyarság által lakott régiókat egyaránt értjük) hogyan tudott élni eddig az uniós támogatások adta lehetőségekkel, hogyan alakult ezek ágazati, intézményi és területi megoszlása, nyomon követve egyúttal a támogatások hasznosulását is.

Az alkalmazkodás, felkészülés szempontjából kézenfekvő, hogy a kialakult új geopolitikai szituációban nemcsak a már csatlakozott, hanem a Magyarországgal egyidőben csatlakozó Szlovákia magyarsága számára is át kell adnunk a magyar felkészüléssel, előcsatlakozási alapok felhasználásával kapcsolatos, majd a csatlakozást követően felhalmozott tapasztalatainkat, jóllehet a támogatáspolitikai ezen pillére jóval hangsúlyosabb a még csatlakozás előtt álló szomszédos országok magyar kisebbségei vonatkozásában. Véleményünk szerint ennek jelentősége nem becsülhető alá, mivel – más újonnan csatlakozó országokkal együtt Szlovákia is a hatalmas intézményrendszer felállításának gondjaival küszködve – ismereteink szerint meglehetősen kis intenzitással készíti fel saját polgárait az uniós kihívásokkal szemben.

Az EU fejlesztési forrásainak hozzáférhetővé tétele tehát történelmi lehetőséget kínál fel elsősorban a felvidéki és erdélyi magyar közösségeknek. Amennyiben megfelelően fel tudnak készülni ezen programok fogadására, évtizedes területi hátrányokat dolgozhatnak le, amelynek révén valós alternatíva kínálkozik a szülőföldön maradásra. Ebben kulcsszerepe lehet az anyaországnak, amely az uniós pályázati tapasztalatainak átadása, azok helyi viszonyokhoz történő alkalmazása révén igen komoly segítséget nyújthat a felkészítésben. Ehhez azonban az eddigi tárca- vagy ágazati szintű kezdeményezések helyett egy irányított, *komplex EU-s felkészítési*

stratégiai programot kell végrehajtani, hogy a 2007-től kezdődő időszakban a magyarság számára komoly esélyek legyenek az EU-pénzekért folytatott versenyben.

A jó projektekkel rendelkező, megfelelő kapacitások birtokában lévő szervezetek, amelyek egy tagállam vagy tagjelölt felkészültségét, érettségét bizonyítják, „hiánycikk”-nek számítanak, ezért forráshoz jutási lehetőségük is lényegesen nagyobb. Ez a potenciális *versenyelőny* természetesen korántsem csak a nonprofit szféra közösségi, nemzetpolitikai szempontból fontos szervezeteire (bár nyilvánvalóan nem mindegyikre) lehet érvényes, hanem magától értetődően a versenyszférában munkálkodó magyar vállalkozásokra is. A helyi magyar társadalmak tagjai számára tehát az EU kihívásaira való szisztematikus felkészítés rendkívül nagy hatással lehet, több évtizedre meghatározhatja, emelheti pozíciójukat a többségi társadalommal való összehasonlításban.

Az EU-s felkészítési program általános célja, hogy hozzájáruljon ahhoz, hogy a határon túli magyarok és szervezeteik, intézményeik eredményesen vegyenek részt a szomszédos országok által hozzáférhető EU-s pályázati források megszerzésében. Ehhez szükséges közvetlen cél: a felkészítési program legfontosabb paramétereinek (szervezetrendszer, eszközrendszer, ütemezés, módszertan, költségvetés) meghatározása egy *stratégiai programdokumentumban*.

Meg kell határoznunk a felkészítési projekt közvetlen *célcsoportját*, akire ez a program irányul: a nemzeti keretek között megnyíló uniós forrásokra pályázó határon túli magyarok, intézmények és szervezetek. A program eredményei nemcsak a fent vázolt társadalmi csoportban hasznosulnak, ennél jóval tágabb az a kör, akik *közvetett kedvezményezettjei* lehetnek a sikeres uniós támogatási felkészülésnek, köztük az átfogó „EU-felkészítés”-ben részt vevő magyarországi és határon túli szervezetek.

A *felkészítési, tapasztalatátadási tevékenység*nek minden lehetséges eszközt „be kell vetnie” annak érdekében, hogy a szlovákiai és más magyar kisebbségek szervezetei, intézményeinek versenyhátránya csökkenjen. A legfontosabb teendők:

1. *Képzési tevékenység*: ún. *EU-multiplikátor* (pályázatírók) *képzések*, szektorális szintű felkészítések (pl. civil szervezetek, vállalkozók, egyházak stb.), valamint hasonló témájú távoktatási tananyagok⁶.

2. Magyar nyelvű *pályázati nyilvánosság*: időszaki kiadvány, pályázatkereső portál, háromnyelvű szótárak, esettanulmányok, *legjobb gyakorlatok* bemutatása helyi szinten. Ez az egyik – ma még talán kevésbé érzékelhető – probléma, különösen olyan területeken, ahol nagyobb tömbben élnek magyarok és a mindennapos nyelvhasználat miatt adódhatnak problémák a többségi nyelv használata esetén. Különösen olyan helyzetben van ennek jelentősége, amikor tökéletesen el kell sajátítani a szlovák nyelven kiírt és beadásra kerülő pályázatok szlovák szaknyelvét, speciális pályázati kifejezéseit. Ezek megfelelő használata döntő lehet egy-egy pályázat elbírálása során. A magyarországi tapasztalat átadása, a felkészítés itt is sokat tehet: a pályázati szótárak, kétnyelvű felkészítő kiadványok mellett – elsősorban az Interneten – közzé kell tenni minél több ún. *best practice* pályázati anyagot, két nyelven, lehetőség szerint minél több támogatási területen (oktatás, vidékfejlesztés, vállalkozásfejlesztés stb.).

3. *Szakmai segítség*: a magyarországi és a szomszédos országok *végrehajtási intézményeinek* szakmai kapcsolata, *know-how* átadás, fiatal szakemberek továbbképzése, ösztöndíjprogramok, tanulmányutak szervezése, a központi programokhoz

szakmai segítségnyújtás. A segítségnyújtás konkrét példája lehet egy magyarországi gyakornoki program szervezése, amelynek során helyben vagy valamelyik anyaországi pályázatot szervezetnél eltöltött 2-4 hét alatt pillanthatnak bele a szakemberek az uniós támogatási gyakorlat mindennapjaiba.

4. Meglévő erőforrásokra épülő nonprofit *pályázati tanácsadóhálózat* kialakítása.

5. Helyi pályázatíró, tanácsadó, képző *vállalkozások* támogatása.

6. *Banki finanszírozás*, pályázati önrész finanszírozása (közalapítványok), támogatása.

5. A harmadik pillér: együttműködés a tervezés, programozás szintjén („magyar–magyar területi együttműködés”)

A pályázati felkészülés mellett az uniós támogatásokhoz történő alkalmazkodási feladat másik iránya még a pályázati kiírások előtt, a *tervezés* szintjén jelenik meg: olyan pályázatokra, programokra van szükség, amelyek a *magyarország valós problémáira, fejlesztési igényeire* nyújthatnak megoldást.

Ahol ez lehetséges, mind a Strukturális Alapok vonatkozásában, mind a határ menti együttműködést, szomszédságpolitikát (is) támogató Interreg-program keretei közé – nem a nemzeti/etnikai vonatkozásokat hangsúlyozva – átfogó, dinamikus határ menti fejlesztések láncolatának beemelése szükséges. A 2007 utáni nemzeti fejlesztési tervek, a magyarországi és szlovákiai *Nemzeti stratégiai referenciakeret* összehangolása – amelyre politikai szándéknyilatkozatok is születtek már – kitűnő lehetőségeket rejt magában, hiszen mind a helyi, mind a regionális magyar igények és érdekek becsatornázása új értelmet, tágabb perspektívát nyerhet ezáltal. Ezen feladatok is halaszthatatlanok, hiszen 2007-től új időszámítás kezdődik az EU-tagállamok életében is, a tervek szerint a korábbiakhoz képest jóval nagyobb jelentőséget (és támogatási lehetőséget) kapnak a területi együttműködések, azaz a határon átnyúló, illetve több országot érintő fejlesztések. A következő tervezési időszakra történő felkészülés mind Magyarországon, mind Szlovákiában elkezdődött, hónapokon belül mindenütt össze kell állniuk a 2007–2013 közötti fejlesztési terveknek, amelyek stratégiai céljai, prioritásai között ott kell szerepelnie a magyar közösségek, a magyarok által lakott régiók fejlesztési igényeinek is. A magyar érdekek szlovákiai programozási dokumentumokban történő hatékony érvényesítésének feladata – és ezzel együtt a felelőssége – elsődlegesen a szlovákiai magyar politikai szervezetekre hárul, azonban ezek szakmai megalapozása, a valós fejlesztési igények – „EU-kompatibilis” – megfogalmazása, helyi fejlesztési tervek, SWOT-analízisek stb. kidolgozása a helyi magyar szellemi (civil és szakmai szervezetek, kutatóintézetek stb.) feladata. Ez utóbbihoz – valamint a sikeres uniós fejlesztésekhez nemkülönböztetve – valódi partneri *együttműködésre, hálózatok kialakítására* van szükség. A magyarországi szakpolitika mindehhez elsődlegesen szakmai és szakdiplómáciai támogatást nyújthat, a tapasztalatok, valamint a legjobb gyakorlatok átadása révén.

5.1. Helyi magyar igényeknek megfelelő fejlesztési célok

A Kárpát-medencei magyarországi uniós támogatásokra történő felkészülése és felkészítése alapvető fontosságú, de talán még ennél is fontosabb, hogy az adott országokban

minél több olyan fejlesztési cél, program, pályázati lehetőség legyen hozzáférhető, amelyek összhangban állnak a helyi magyar társadalom, régiók fejlesztési igényeivel.

A fentiekhez azonban legelőször szükséges pontosan számba venni a lehetőségeket, illetve a problémákat és igényeket: az egyes régiók – EU-támogatások szempontjából releváns – társadalmi, gazdasági problémáit, a meglévő adottságokat és fejlesztési lehetőségeket. Akár az ismétlés hibáját is vállalva, a tervezési fázisban is újra csak azt hangsúlyozzuk, hogy minden határon túli régióban, így Dél-Szlovákiában is – építve az eddigi kutatási eredményekre, problémakatalogusokra, statisztikákra – el kell készíteni egy teljes körű és az EU-s fejlesztési politikák módszertanához illeszkedő helyzetértékelést. Erre a leginkább alkalmas és elterjedt módszer a már többször említett SWOT-analízis, amely felméri az érintett társadalmak, régiók gyengeségeit és erősségeit, a fejlesztésben rejlő lehetőségeket és veszélyeket. Mint láttuk jelen tanulmány „első pillér”-ének, azaz a magyarországi támogatási rendszer megújításának megfogalmazása kapcsán, a határon túli régiókra kiterjedő SWOT-analízis a magyarországi támogatási rendszer hatékonyságának pontos felmérése szempontjából is elodázhatatlan feladat.

A határon túli régiók saját problémáinak pontos feltérképezése és a fent említett logikai mátrixba történő beillesztése esetén van esély arra, hogy a szlovákiai fejlesztési tervekbe és egyéb uniós programokba – például a határ menti együttműködést elősegítő Interreg-programokba – jól bele tudjuk illeszteni a helyi magyar fejlesztési igényeket.

A korábbi évtizedekben az állami fejlesztéspolitikákban a határ menti területek perifériára szorultak. Elvárható-e a határon túli magyarság helyben boldogulása, ha sok helyütt a szűkebb és tágabb környezetben alulfejlett régiókat, rossz foglalkoztatási és képzési struktúrákat, szociális feszültségeket tapasztalunk? A 2007-től megnyíló EU-források döntő többségét a területi és a szociális különbségek csökkentését célul kitűző Strukturális és Kohéziós Alapok biztosítják. A magyarok lakta régiók, az ott élő társadalmak – nemzetiségi hovatartozástól függetlenül – szinte minden szomszédos országban a fentiek alapján a támogatásra jogosult kategóriába kerülnek, azaz az eddigi hátrányokból – az EU-támogatás szemszögéből – könnyen, de sok-sok munkával, előny kovácsolható.

5.2. Kiknek a feladata? Mit tehet Magyarország?

Mindezen célok eléréséért nyilvánvalóan a helyi magyar érdekek érvényesítésére hivatott, és a döntéshozatalhoz legközelebb álló vagy azt leginkább befolyásolni tudó magyar szervezetek tehetnek a legtöbbet. Nem lehet elvitatni ezen szervezetek politikai felelősségét abban, hogy a határon túli magyar igényekre megfelelő megoldási lehetőségeket leljünk fel a következő években a szomszédos országokban megnyíló EU-támogatásokban.

A fentiek mellett a magyar kormányzat is – kiegészülve a különböző EU-intézményekben tevékenykedő szakértőkkel, politikusokkal – nagyban hozzájárulhat ezen célok megvalósulásához. Ahhoz, hogy ne csak a pályázati tevékenység, azaz a megvalósítás szintjén (tanulmányunkban „második pillér”-ként megfogalmazott stratégiai cél) kapjon hatékony segítséget a helyi magyarság a sikeres EU-s fejlesztési politikához, a tervezési szinten is összehangolt szakmai, szakdiplomáciai támogatásra van szükség. Ennek főbb kitörési pontjai:

– Közös tervezési, programozási együttműködés a szomszédos országokkal (erre már jelenleg is történnek ilyen irányú kezdeményezések a Nemzeti Fejlesztési Hivatal részéről). Ennek célja többek között, hogy az adott országokban megvalósuló projektek az adott állam keretein túlmutatva – megfelelő összehangolás mellett – összeurópai célokat is megvalósítsanak, az ezekben rejlő *szinergikus hatások* révén pedig helyi szinten még nagyobb lehet az adott fejlesztés hasznosulása. (Ezeken jó példa a több országon átnyúló közlekedési vagy környezetvédelmi együttműködés, amely által egy egész térség – határokon átnyúló – gazdasági potenciálja, törekvő képessége nőhet, amelyből minden érintett ország vagy régió egyaránt profitálhat.) A magyar–magyar párbeszéd különböző – elsődlegesen szakmai fórumait kihasználva vagy akár létrehozva – magyarországi kormányzati törekvéseinek itt fokozottan összhangban kell lenniük a határon túli magyar érdekekkel, a célból, hogy a határon túli magyarság „feje felett meghozott döntés” kedvezményezettje a leginkább érintett régióban élő magyarság legyen.

– Ugyanezt a magyar–magyar közös érdekérvényesítést kell alkalmazni a már létező intézményesített együttműködésekben, amelyre kiváló példa a jelenleg is futó – határon átnyúló együttműködés és más tervezett szomszédsági – Interreg-programok.

– A közös tervezési feladatok mellett hangsúlyos szerepe lehet a határon túli magyar fejlesztési igényeknek a magyarországi *NFT II*-ben, noha a nemzeti fejlesztési tervek kedvezményezettjei és célterületei kizárólag az adott ország területén lehetségesek. A magyar–magyar érdekeken túlmutató, és talán a 2013 utáni időszak kérdése lehet e paradigma fenntartása vagy meghaladása. E téren már igen jelentős változások várhatók 2007 után is: az új kohéziós politika a korábbiakhoz képest jóval nagyobb hangsúlyt és támogatást jelent a területi együttműködés kapcsán. A 3. célkitűzés (*Európai területi együttműködés*) teljes mértékben, míg az 1., 2. célkitűzésekben (*Konvergencia; Regionális versenyképesség és foglalkoztatás*) kvázi horizontális szinten jelenik meg a területi, transznacionális együttműködés elősegítése, támogatása. A jelenlegi tervezési gyakorlatban, különös tekintettel a regionális fejlesztési tervek és programok kidolgozására, fontos szempontként lehet beemlíteni a határon átnyúló hatásokat, olyan projektek támogatását, amelyek ugyan a határ egyik oldalán valósulnak meg, de közvetve hozzájárulnak a határ két oldalán meglévő területi és egyéb különbségek csökkentéséhez. Ilyen „mintaprojekt”-nek tekinthető a dunaszerdahelyi és győri munkaügyi központok/hivatalok példaértékű együttműködése⁷, vagy az Ipoly mentén kialakult egészségügyi ellátás összehangolása, közös fejlesztési (euro)régiók létrehozása stb.

– Közigazgatási együttműködés, szakmai támogatás: az EU támogatások végrehajtásának minden szintjén lehetőség van a hasonló feladatokat ellátó szervezetek közötti szakmai együttműködésre, tapasztalatátadásra. Törekedni kell tehát arra, hogy a politikai, szakmapolitikai és diplomáciai szintek mellett a közigazgatáson belül, illetve a végrehajtó háttérintézményi, közreműködői szinten is szoros kapcsolatok alakuljanak ki a szomszédos országok hasonló szervezeteivel.

5.3. A jelenlegi intézményi háttér

Jelen írás elsődlegesen a határon túli magyarság sikeres EU felzárkózásához nyújtható magyarországi és helyi támogatási lehetőségeket, az EU-támogatáspolitikai és

a határon túli magyar támogatási rendszer összehangolásából eredő pozitív következményeket veszi sorra. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy ezen kérdések intézményi kereteinek tárgyalása túllép jelen tanulmány keretein, és álláspontunk szerint a szervezeti kérdéseket meg kell előznie a célok, fejlesztési lehetőségek, stratégiák tisztázásának.

Mindezek ellenére a tervezési együttműködés, azaz a „harmadik pillér” tárgyalásánál nem térhetünk ki e kérdés elől, hisz jól látható, a jelenlegi intézményi struktúra kevésbé alkalmas a fentiekben bemutatott hatékony együttműködések kialakítására, ezért javasoljuk, hogy:

– Kezdődjön el a jelenlegi magyar közigazgatás valamely intézményére telepítve – vagy azon belül kialakítva – egy *központi koordináció* a fenti fejlesztési stratégiák kidolgozására és végrehajtására. Ennek létrejöttét nehezítheti a már említett szakpolitikák (EU-támogatás, határon túli magyar ügy) közötti távolság, a két ágazat, illetve szempontrendszer közötti kapcsolat szinte teljes hiánya, amit csak fokozhat – a már korábbról ismert – szakpolitika vagy nemzetpolitika mesterséges szembeállításának esetleges újjáéledése.

– A magyar–magyar intézményesített párbeszéd keretein belül is minél előbb meg kell találni vagy létre kell hozni azt a *szakmai fórumot*, amely alkalmas a fent említett – a közigazgatás különböző szintjein megvalósuló – magyar–magyar szoros szakmai együttműködés és információáramlás biztosítására, s ezáltal a hatékony érdekérvényesítés elősegítésére.

6. Konklúzió

Nézetünk szerint a határon túli magyarság támogatásának két stratégiai irányba kell sürgősen elmozdulnia. A jelenlegi magyarországi támogatás hatékonyságának javítása érdekében a rendszert a hasznosítható EU-gyakorlat beépítésével fel kell frissíteni, hatékonyabbá kell tenni. Ez egyben eszköze annak is, hogy a pályázó szervezeteket megtanítsuk arra, hogyan kell uniós támogatási gyakorlat keretében sikeresen pályázni. Mindez hozzásegít ahhoz, hogy a magyar szervezetek sikeresen vegyenek részt az EU-támogatásokért folytatott versenyben. Ennek szakmai és anyagi támogatása, az uniós tapasztalatok és ismeretek – azaz „hal helyett háló” – átadása mind a tervezés, mind a felkészítés szintjén az anyaország támogatásának másik alapvető feladata.

Jegyzetek

1. Jelen tanulmány a határon túli magyarság sikeres uniós csatlakozásáért életre hívott Hidvégi Mikó Imre Alapítvány szervezeti keretei között készült. Alapítványunk a témával foglalkozó szakmai rendezvények mellett elkészítette a Kárpát-medencei fejlesztésekkel foglalkozó szakmai portált. A www.hidvegimiko.hu oldalon a számos információ mellett a témához kapcsolódó szakmai anyagokat, tanulmányokat is igyekszünk összegyűjteni.
2. Ezek közül is kiemelkedik Bárdi Nándor *Tény és való* című könyve (Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004), a *Magyar Kisebbség* 2003/4-es különszáma, a *Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk Magyarország támogatáspolitikájával* c. kutatás, melynek szlovákiai rész kutatását a Fórum Kisebbségkutató Intézet végezte el.

3. Az Országos Felsőoktatási Információs Központ adata (www.felvi.hu).
4. Erről pontos kimutatás nem áll rendelkezésre, korábban a budapesti Márton Áron Szakkollégium a Fórum Kisebbségkutató Intézettel együttműködve vizsgálta a Magyarországon végzettek egyes évfolyamainak pályakövetését.
5. Jelenleg tudomásunk szerint a Határon Túli Magyarok Hivatalában egy munkatárs foglalkozik ezzel, a magyarországi uniós támogatásokat koordináló Nemzeti Fejlesztési Hivatalban eleddig inkább csak a szándéknyilatkozatok szintjén fogalmazódott meg a magyar–magyar szempontok és az uniós támogatások összehangolása. Több stratégiai dokumentum, fejlesztési terv is foglalkozik a kérdéssel, pl. részlet a kormány által 2006. február 28-án elfogadott *Új Magyarország* programból: „a területi együttműködéssel kapcsolatban megfogalmazott célkitűzésekkel összhangban, Magyarország földrajzi, geostratégiai helyzete indokolja, hogy hazánk maximálisan kihasználja mindazon lehetőségeket, amelyek a területi együttműködésből fakadnak, s ezáltal – most már közösségi keretben és stratégiák alapján – segítsük elő a magyar–magyar együttműködés új formáit” (www.nfh.hu.).
6. Ebben az irányban pozitív elmozdulást is tapasztalni, több magyarországi közalapítvány is a közelmúltban hirdetett hasonló célú támogatási programokat.
7. A *Foglalkoztatási paktum* teljes szövegét lásd http://www.fmm.gov.hu/upload/doc/200504/magyar_szlovak_paktum.pdf.

TAMÁS HORVÁTH – ÁDÁM RÍZ

NEW OPPORTUNITIES FOR SUPPORTING HUNGARIANS IN SLOVAKIA IN THE EUROPEAN UNION

In a few years, from the 8 countries of the Carpathian basin lived by Hungarians, 6 will be members of the European Union, from the almost 13 million Hungarians living here, approximately 12,6 million will be citizens of the EU, the Hungarians in the Southern Region and the Carpathians at the border of the Union will probably connect more and more tightly to the integrated Europe.

The gradual demolition of borders, the free movement of labour force, goods and services can open new perspectives for the union of nations without borders. In this new situation the principle of staying in the presently emptied birth-country becomes anachronistic: instead of administrative obstacles, limitations enable the free movement of labour force, students. Consequently every step should be taken in order to transfer capital, goods and services to the regions of the neighbouring countries dwelled by Hungarians, thus creating there a chance for a birth-country where it is easier to live in.

To all this, manifold of the recent Hungarian financial support directed to the outside of the border would not be sufficient, for a higher quality of life, better social, economic, cultural and environmental conditions - by the economic development of neighbouring countries - in the following 10-20 years can be an exceptional chance the gaining of sources of the union directed to the region. Hungary's role in it is using the principle „fish instead of a net“, and/or providing experience on joining and preparation - putting the Hungarians of the neighbouring countries into an advantageous position.

The support policy of Hungary with a more effective system of tools - taken from the practice of the EU - should mainly help that those who live in their native land (birth-country) and their descendants find advantageous life conditions as Hungarians. (This stimulation cannot be anticipated from the Union, or from the neighbouring countries, and if, than only in a very small extent.)

Szlovákiai magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban 47

After Hungary's and Slovakia's joining the Union, the opportunities, perspectives of the Hungarians living outside the border are changing, according to our opinion, they are widening. The authors propose suggestions for the renewal of the support policy of Hungary, mentioning the challenges and tasks of development sources for the Hungarians living in Slovakia.

We think that the support of Hungarians living outside the borders should strongly move into two strategic directions.

From one side in order to improve the effectiveness of recent Hungarian support the system has to be renewed and made more effective by implementing practice of the EU. This is at the same time tool for teaching tendering organisations how to be successful in tendering. This all improves successfulness of Hungarian organisations in the competition for EU support.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
224. SZÁM KIADVÁNYAI 224. SZÁM

**REGIONÁLIS DIALEKTUSOK,
KISEBBSÉGI NYELVHASZNÁLAT**

A 2005. október 20–21-i somorjai
konferencia előadásai

Szerkesztette:
Vilós Ferenc



MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
Kommunika Egyesület
Közép-európai Tanulmányok Kara
Földrajz-Közlekedéstudományi Intézet
Lilium Atrium
BUDAPEST-NYITRA-SÓMORJA, 306

HELENA BUJNOVÁ

A visegrádi szerződés országainak geopolitikai helyzete

HELENA BUJNOVÁ

THE GEO-POLITICAL SITUATION OF THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD TREATY

327.39(4-191.2)

339.92(4)

Transitional Europe. The Visegrad Treaty. The European Union. The NATO. Geo-political situation. Integration. Prosperity. Safety.

Közép-Európa geopolitikai fogalmának legszabatosabb értelmezését Milan Kundera *A Nyugat elrablása (Únos Západu)* című 1985-ös cikkében találjuk meg. Ez az értelmezés még a hidegháborús viszonyokat tükrözi: Kundera Közép-Európát a Nyugat részeként tekintette, amely Kelet-Európa hatalmi övezetébe került.

A 20. század kilencvenes éveiben elkezdődött hatalmas politikai változások következtében sem születtek a közép-európai geopolitikai régióról lényegesen újat hozó értelmezések. Jelentős módosításokat eszközöltek azonban a korábbi koncepciókban. A 21. század elején Közép-Európa szerepének továbbra is két alapvető geopolitikai értelmezése van: a „Köztes-Európa”- és az „Európa periferiája” koncepció.

A berlini fal ledöntésével jelképezett kétpólusú világrendszer fölbomlása az 1989–1991 között a Szovjetunió széthullásához hasonlóan bizonytalanságot és káoszt idézett elő a közép-európai térségben. A nemrég még a totalitárius szovjet hatalom által uralt földrajzi térségben alapvetően megváltozott a geopolitikai hatások iránya és az erőmegoszlás.

Megszűntek a nagyhatalmi történeti érdekszférák és szükségessé vált egy új azonosságkép megteremtése, mégpedig főként a szóban forgó térség államainak kül- és biztonságpolitikáját illetően. Az említett változások következtében leginkább az eddigi keleti vezető hatalom, a Szovjetunió került többé-kevésbé válságos helyzetbe. A változások következtében *de facto* azonnal elvesztette a korábban tőle függő szatellitországokra gyakorolt politikai és gazdasági befolyását. A legfontosabb azonban az a körülmény, hogy a belpolitikai események következtében megrendült pozíciójú Moszkvának nincs világos elképzelése a volt szocialista országokkal szemben kialakítandó viszonyáról sem a jelent, sem pedig a jövőt illetően.

Ezen országok láthatólag kihasználták a Kreml külpolitikai bizonytalanságát, amiről az ekkor meginduló, Nyugat-, Közép- és Kelet-Európát egységesítő integrációs folyamatok is tanúskodnak. Közép-Európa egységesítő tényezője ezután a nyugati kül-

politikai orientációval összefüggően az európai és atlanti biztonsági és gazdasági struktúrákba való integrálódás lesz.

Ezen törekvések következtében két tendencia kezd kölcsönösen hatni egymásra:

1. egyrészt az európaiak eltávolodása a geopolitikailag zárt formációktól, amelyek a nulla végösszegű játszmák szerinti kibékíthetetlen ellentétek mentén struktúrázódtak, mely eltávolodás a teljes integráció célkitűzéséig terjed;

2. másrészt a nyitott társadalmakat jellemző geopolitika irányába való törekvés, akár hatalmi játszmák fölhasználásával is (Volner 2004, 284).

Az integráció szándékával kezdi keresni érvényesülési lehetőségeit és helyét az új geopolitikai adottságoknak megfelelően többek között Magyarország, Lengyelország, a Cseh és a Szlovák Köztársaság is. Érdekeik érvényesítése során ezen országok földrajzi helyzetükből és kapcsolataikból kifolyólag eleve kölcsönös együttműködésre utaltak.

Az integráció és a geopolitikai orientáció terén folyó együttműködésük első érzékelhető eredménye a *visegrádi szerződés* létrehozása volt. Az együttműködésről szóló *Visegrádi nyilatkozatot* a Cseh–Szlovák Föderatív Köztársaság, Lengyelország és Magyarország állam- és kormányfőinek találkozásán fogadták el. Az aláírók kinyilvánították eltökéltségüket a korábbi totalitárius rendszerek maradványainak felszámolására, a demokratikus viszonyok és a modern piacgazdaság megteremtésére. Kinyilvánították készségüket az általuk vezetett államok szorosabb együttműködését illetően az egységes Európába vezető úton. A későbbiek során ez az együttműködési hajlam azonban eléggé megcsappant és csak az 1990-es évek második felében élénkült meg újra. Ennek a megnyilvánulása volt a *Visegrádi együttműködés tartalma* című programnyilatkozat, amelyet az 1999. május 14-i pozsonyi találkozójukon fogadtak el a visegrádi négyek. A V4, amint az bizonyára mindnyájunk előtt ismert, négy közép-európai állam: a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia tömörülése, amely 1991. február 15-én alakult meg Václav Havel cseh-szlovák¹, Lech Walesa lengyel köztársasági elnök, valamint Antall József magyar kormányfő találkozásán a magyarországi Visegrádon. Az általuk képviselt országok törekvéseit főként az alábbi, mindnyájuk által hangoztatott jelszó egyesítette: *integráció, prosperitás, biztonság*.

Ezt a kezdeményezést az 1335-ös visegrádi királytalálkozó motiválta, amelyen I. Károly Róbert magyar, III. Kázmér lengyel és Luxemburgi János cseh király vett részt. Mindkét történelmi találkozó legfőbb célja a három közép-európai állam együttműködésének és kölcsönös barátságának elmélyítése volt.

A visegrádi csoport megalakulását ösztönző négy legfontosabb tényező:

1. a kommunista uralom maradványainak visszaszorítása és felszámolása;
2. az egyes államok között fennálló animozitás leküzdése;
3. a hit, hogy közös föllépéssel és erőfeszítéssel könnyebben megvalósítható a szociális és gazdasági transzformáció a meginduló integrációs folyamatok keretében;
4. új minőségi és erkölcsi normák kitűzése a politikai elit elé.

A visegrádi térség csaknem 534 ezer négyzetkilométer, Franciaország területéhez mérhető, lakosainak száma pedig majdnem 65 millió. Ez a közösség teret nyújt a szinergikus, egymást támogató hatások érvényesülésére, a négy ország közös erőfeszítéssel jobb eredményeket érhet el a problémák megoldásában, mint külön-külön.

Jiří Vykoukal *Visegrád* című könyvében négy nemzeti Visegrádot ír le (Vykoukal 2003, 364):

1. Szlovákia esetében az *instrumentalizmus*, a *pragmatizmus* és az *esszencializmus* a jellemző. Pozsony számára a visegrádi együttműködésben való részvétel létszükséglet és szükségszerűség is egyben, mivel Szlovákiát főként regionális helyzete alapján tartják számon.

2. Lengyelországra az *instrumentalizmus*, a *pragmatizmus* és a *funkcionalizmus* jellemző. Varsó számára a visegrádi együttműködésben való részvétel lehetővé teszi a nyugati világgal kiépített kapcsolatai elmélyítését. Egyben arra is rákényszeríti, hogy összekapcsolja a regionalitás és az európaiság elemeit, ugyanis a regionális dimenzió és a geopolitikai helyzet lehetővé teszi neki, hogy látszólag növelje Lengyelország fontosságát az Európai Unió számára.

3. Magyarországot az *instrumentalizmus*, a *pragmatizmus* és a *párhuzamosság* tulajdonságaival jellemezhetjük. Budapest számára a visegrádi együttműködés voltaképpen nem a két párhuzamos fejlődési vonal, a regionális és az európai, ill. az euroatlanti összekapcsolása és kiegyenlítése céljából van szükség. Kevesen látják át eközben, hogy a nagy kiterjedésű és népes Lengyelországgal összehasonlítva, amelynek önkéntelenül is hatalmas geopolitikai jelentőséget tulajdonítanak, éppen Magyarország az, amely az Egyesült Államok katonai jelenlétének köszönhetően nagy adut tart a markában. Ez azonban csak viszonylagos érték, ha figyelembe vesszük a NATO esetleges balkáni terjeszkedésének perspektíváját is.

4. A Cseh Köztársaság esetében az *instrumentalizmus*, *pragmatizmus* és *minimalizmus* a tipikus jellemzők. Prágának a visegrádi együttműködésre voltaképpen addig nincs szüksége, amíg azt tőle valaki el nem várja. Saját érdekében támogathatja és fejlesztheti is az együttműködést, amiből következik, hogy Csehországnak viszonylag nagy lehetőségei vannak a bilateralitás előnyök kihasználásában.

Próbáljuk megfogalmazni ezen négy állam külpolitikája, geopolitikai orientációja és geopolitikai helyzete általános jellemzőit a jelentős mértékben integrált közép-európai térségében. A visegrádi szerződés államainak geopolitikai helyzete minden szinten az európai és transzatlanti szervezetekben való tagságuk által meghatározott.

Kivétel nélkül mindnyájan tagjai az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének. Ebből egyértelműen meghatározható a kívülálló harmadik államokkal szembeni nagyon hasonló külpolitikai orientációjuk. Hasonló a helyzet az Európai Unió tagságukat illetően is, minthogy 2004 májusától mind a négy állam tagja az integrációs szervezetnek.

Oskar Krejčí szerint az európai államok két domináns geopolitikai tengely szerint tájékozódnak, amelyek meghatározzák a birtokukban lévő terület jelentőségét. Ezen tengelyek mentén tervezik a fontos vasúti és közúti folyosókat, valamint a gáz- és olajvezetékeket. A vizsgált államok közül egyértelműen Lengyelország van a legkedvezőbb helyzetben, utána Magyarország következik, és a geopolitikai fontossági sorrend legvégén Szlovákia és Csehország található. Ebből egyértelmű, hogy Csehország és Szlovákia geopolitikai helyzete csak a szlovákok és csehek számára jelentős, és Németország lokális érdekeit leszámítva ez utóbbi államok nem tartoznak a nagyhatalmak életbevágóan fontos érdekerületei közé. Ezt a föltételezést támasztják alá az 1938-, az 1948- és az 1968-as események is, amikor egyetlen más nagyhatalom sem avatkozott be az épp akkor e térségben érdekelt nagyhatalom érdekeibe.

Megengedhetjük magunknak azt az állítást, hogy Szlovákia pozíciója kedvezőbb, mivel területén halad át a Barátság kőolaj-távvezeték, és rajta fog áthaladni az új Yamal kőolaj-távvezeték jelentős része is, amelyet az orosz Gazprom társaság épít abból a célból, hogy kikerülje az Ukrajnán keresztül vezető olajszállítást.

A visegrádi négyek geopolitikai helyzetét meghatározó további tényező a katonai erő mint az országok hatalmi helyzete megítélésének legrégibb, klasszikus szempontja. Ez ugyanis azon kevés tényező közé tartozik, amelyek abszolút mértékben számszerűsíthetők és nyilvánosak. A fegyveres erőt kifejező adatokból nyilvánvaló, hogy egyetlen közép-európai országnak sincsenek olyan céljai, hogy katonailag meg erősödve biztosítson magának tekintélyt.

A nyugodt légkört és a fegyveres összetűzéssel való fenyegetés hiányát jelzi a hagyományos fegyverek számának és a katonaság létszámának csökkentése is. Ezek a tények a szóban forgó államok gazdasági erejéből is következnek és természetesen összefüggnek a fegyveres erők átépítésével is, amely ezekben az országokban a NATO-tagsággal járó kötelezettségekkel összhangban folyik.

Mint már említettük, a visegrádi szerződés államai nemzetközi téren a NATO-ba való belépésükkel nyertek bizonyos jelentőséget. A katonailag gyöngébb államok esetében első látásra teljesen jogosnak és ésszerűnek tűnik kollektív védelmi szerződéssel megoldani biztonságuk kérdését. Ilyen megoldásnak látszik Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia NATO-ba való belépése is. Másrészt azonban tudatosítanunk kell, hogy amely országok csupán kevés eszközzel járulnak hozzá a kollektív biztonság rendszeréhez, nem igazán várhatják el a többiektől, hogy azok érdekelve legyenek az ő biztonságukat illetően.

Noha az „egy mindenkiért, mindenki egyért” elv kellemesen visszhangzik egy közép-európai lelkében, ám a világpolitikában nem jelszavak alapján döntenek. Az igazság az, hogy a NATO szabályzata nem tartalmaz semmiféle magától értetődő védelmi garanciát. A háborúba való belépésről az egyes tagállamok jogrendszere alapján döntenek, és nem a NATO központjában. Természetesen maga a NATO-tagság is nagymértékben csökkenti egy harmadik állam részéről történő katonai támadás kockázatát.

Jelenleg azonban paradox módon épp a NATO-tagság szolgálhat az egyes tagországok elleni agresszió ürügyéül. A NATO-t még mindig főként az USA jelenti, melynek politikáját a világ országainak többsége nem tartja elfogadhatónak. Ezért válnak a NATO tagországai terrorista támadások célpontjává.

Közép-Európának mint geopolitikai szempontból viszonylag jelentéktelen térségnek megvan a lehetősége, hogy minimális katonai kiadásokkal is biztonságossá váljék. Minden jelentősebb támadásnak fontosabb és megközelíthetőbb geopolitikai térség volna a célpontja.

Bár a nemzetközi politika területén nincs a V4 csoportosulásnak nagyobb befolyása, kétségtelen, hogy saját földrajzi térségében nagy stratégiai jelentősége van, hiszen a közép- és kelet-európai régió kulcsfontosságú országait köti össze. Földrajzi szempontból ez a terület lényegében fontos katonai stratégiai térségnek is felfogható, mivel kompakt átmeneti övezetet képez úgy Európa és az Orosz Föderáció, mint a Baltikum és a Balkán irányába. Ebből adódik a V4 mint multilaterális térség geopolitikai pozíciója is. A hatékony multilateralizmus ugyanis a stabil nemzetközi rendszer alapja, amely viszont a nemzetközi közösség szilárdságának a biztosítóka.

A geopolitikai pozíció szempontjából teljesen más dimenziót jelent az Európai Unió (EU) keretei között folyó integrációs, egyesülési folyamat, mint a NATO katonai jellegű szövetségében való tagság. Az EU mint főként gazdasági szerződés az egyes tagállamok piacának védelmét kell, hogy szolgálja az olyan globális társaságok nyomásával szemben, amelynek a részt vevő államok saját erejükből képtelenek ellenállni. Az EU feladata az egyes államok működési és fenntartási költségeinek a minimalizálása. Másrészt azonban épp ez a költségcsökkentés, amely az egyes államok egységesüléséhez vezetett, tűnik problematikusnak. Az unifikálás ugyanis a hagyományos európai különbségek és sokszínűség visszaszorulásához és eltűnéséhez vezethet.

Az EU-ba való belépés legvitatottabb geopolitikai vonatkozása tehát világos. Még ha az EU keretei között folyó egységesülés a globalizáció kulturáltabb formáját jelenthetné is, sok bizonytalanság fűződik hozzá. Az EU-nak egyelőre nincs a saját fejlődésére vonatkozó világos elméleti koncepciója, ezért senki sem tudja, hogy milyen irányban fog továbbhaladni a meghirdetett egységesülési folyamat.

A visegrádi csoport geopolitikai helyzetének megerősödéséhez egy olyan bonyolult földrajzi és politikai térségben, amilyen az EU, föltétlenül szükséges egy a szokásostól intenzívebb és kiterjedtebb együttműködés az egyes országok között. E téren lényegében nagyon jó eredményeink vannak. Összehasonlításképp: a szerződés mind a négy tagállama már a szlovák elnökség idején tagjává vált az EU-nak. Eredményesen zárultak a csatlakozási tárgyalások, sikerült az egyes országok Európai Unióba való belépéséről döntő népszavazási folyamatot egyfajta koordinált, fokozatos lebonyolítás, ún. kaszkádszabályozás szerint megszervezni. Szlovákia számára eseményekben gazdag volt az említett időszak abból a szempontból is, hogy a prágai NATO-csúcson, a V4-beli partnereink támogatásának is köszönhetően, meghívást kaptunk az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének tagjai közé.

Közös hatékonyságunk szempontjából az Európai Unióba való belépés után is kulcsfontosságú a visegrádi szerződés keretei között folyó még szorosabb együttműködés. Országaink belépésével az Európai Unióba és a NATO-ba az 1991-ben elfogadott nyilatkozat célkitűzései teljesültek. Keresni kell azonban továbbra is az olyan megoldásokat, amelyek nem jelentenek és nem is jelenthetnek a NATO-val és az EU-val szemben konkurenciát, hanem ezeknek a geopolitikailag jelentős szervezeti kereteknek a kiegészítését jelentik.

Az EU-ba való belépés kihívást jelentett a V4 országai számára politikai rendszerük szempontjából is, aminek a lényege a demokrácia általánosan elfogadott intézményeinek a megerősítése volt a szóban forgó országok alkotmányos rendszerében. Elena Dřízová, a nyitrai Konstantin Egyetem Bölcsészettudományi Karának oktatója már 2002-ben helyesen feltételezte, hogy „az EU-hoz való adaptáció kezdeti időszakában olyan elsőrendű feladatok megoldása válik fontossá, mint amilyen az intézményi rendszer kiépítésének a befejezése, az új intézmények működését érintő tapasztalatok hiányának áthidalása és az alkotmányos és jogi szabályozás hiányosságai” (Dřízová 2002, 381).

A V4 csoportosulás geopolitikai jelentősége a benne részt vevő tagok számában és a tagság további bővítésének elutasításában is megnyilvánul. Sok szó esett arról, hogy milyen jellegű legyen majd a visegrádi csoport, ha már mindegyik tagország az Európai Unió tagja lesz. Arra a következtetésre jutottak, hogy meg kell őrizni

a szervezet jelenlegi felépítését és tagságát, ami természetesen nem zárja ki a más, kívülálló országokkal való együttműködést. Például a Benelux államokkal már jelenleg is gyümölcsöző a kapcsolat, ill. az Északi Tanáccsal való együttműködésnek szintén nagyon jók az eredményei. Természetesen más kívülálló államokkal is szorosabba fűzhetjük kapcsolatainkat és érdekünkben is áll az ilyen együttműködés.

A visegrádi csoport legnagyobb előnye abban mutatkozik, hogy továbbra is a szerződés eredeti országaira korlátozódik. Más csoportosulások, amelyek szintén az 1990-es évek elején alakultak, és a közép-európai együttműködést tűzték ki célul, egyfajta földrajzi meghatározatlanságra, parttalanságra fizettek rá.

Példaként szolgálhat erre az 1991-es *Alpok–Adria együttműködési szerződés*, amely 1991-ben előbb Hexagonálévá, majd egy évvel később Bécsben Közép-európai Kezdeményezéssé alakult át. A CEFTA-hoz hasonlóan, amely eredetileg mint a visegrádi csoport gazdasági szervezete alakult meg 1992-ben, a Közép-európai Kezdeményezés is kibővült az egykori szovjet blokk többi kelet-európai országaival.

A Közép-európai Kezdeményezés a balkáni konfliktus problémáin feneklett meg, a CEFTA mint integrációs szervezet viszont az erősebb közép-európai országok gyorsabb gazdasági fejlődése miatt nem vált be. Az utóbbi országok egyértelműen az Európai Unió felé orientálódtak, nem pedig a gazdaságilag lemaradó kelet-európai volt kommunista országokkal való együttműködés bővítése irányában. Külön kérdést képeznek a közép-európai országok elnökeinek kötetlen találkozásai, amelyeken Németországtól Ukrajnáig az összes államfő részt vesz. Ezen találkozók politikai jelentőségét csökkenti a köztársasági elnökök eltérő hatásköre a szóban fogó országok politikai rendszerében.

A jelenlegi Európa megnövekedett biztonsági kockázatai közepette a V4 országok egyik legfontosabb geopolitikai feladata az együttműködés és az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájának, a *kibővített Európa* tervének megvalósítása. Az új szomszédsági politika célja a baráti országok gyűrűjének kialakítása az Európai Unió körül, melynek teljesen megfelel a V4 Ukrajnával szembeni viszonyulása. Főként Magyarország támogatta a V4 Ukrajnával való együttműködését, mert – úgy, mint mi is – tudatában volt annak, hogy a V4 közül három országnak közös határa van Ukrajnával. Közös érdekünk tehát, hogy országaink uniós csatlakozásával ne alakuljon ki új választóvonal közöttünk. A visegrádi csoport – összhangban az Európa körüli új, szélesebb biztonsági övezet kialakításának stratégiájával – úgy tekint déli és keleti szomszédaira mint az Európai Unióval földrajzilag és stratégiaileg összekapcsolt térségre, elsődrendű érdeke fűződik tehát ezen területek és az itt található államok, úgymint: Fehéroroszország, Ukrajna, az Orosz Föderáció és a Balkán stabilitásához. A V4 tapasztalatainak hatékonyabb érvényesítése szükséges ebben a térségben, főként pedig a balkáni államok stabilizálásában (az EU segítségével). A V4-nek a még mindig bizonytalan balkáni térségben különösen az interetnikus feszültségek és a vallási türelmetlenség csillapítása érdekében kell hatnia. Amint azt Ivan Dubnička megfogalmazta: „a szélsőséges etnocentrizmus és vallási türelmetlenség mindig is jelen voltak Európa történetében. Erről a tényről nem szabad megfeledkezni” (Dubnička 2005, 191–195).

Foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy mi várható a V4 tömörülés jövője szempontjából, miben rejlik működésének jelentősége és hozadéka. A V4 országa it a közelmúltig az euroatlanti szervezetekbe való belépés egyesítette. A visegrádi

szerződésben megfogalmazott célkitűzések mára megvalósultak. Noha Václav Klaus, cseh köztársasági elnök úgy gondolja, hogy a visegrádi csoport az együttműködés értelmének kétségbeesett keresése ellenére sem találja azt, az együttműködésben részt vevő országok kormányfői nem értenek egyet ezzel a véleménnyel. A Cseh Köztársaság elnöke a V4 egyik leghangosabb bírálója, és sohasem titkolta külvéleményét a tömörüléssel szemben, amelynek az általa képviselt ország is tagja. Közismertek azon nézetei, miszerint a V4 csupán a kapitalizmus mesterséges tákolmánya, és hogy egy olyan csoportosulásról van szó, amelybe a körülmények véletlen összjátéka folytán a Cseh Köztársaság is beletartozik. Ezen vitáit tárgyalgosságának érdekében természetesen az általa megfogalmazott fenntartásokat is idéznünk kell.

Václav Klaus sokszor hallatta azon véleményét, hogy nem látja értelmét a V4 léteének az EU-ba való belépés előtti vagy az azt követő időszakban. Azt állította és állítja ma is, hogy nem lát semmiféle áttörést a V4 politikájában az EU-csatlakozás előtt és után. Szerinte nincs itt semmiféle különbség, és nem tartja fontosnak az erőszakolt hamis kiáltványokat sem, még ha kormányfőktől származnak is. Jónak tartja ugyan, ha a kormányfők és az elnökök közös állásfoglalást alakítanak ki, de annak tisztességes beismerését is elvárja tőlük, hogy az együttműködés értelmének keresése hiábavaló. A cseh államfő szerint az újságíróknak ismerniük kellene a V4 zárónyilatkozatait és azokat össze kellene vetniük a valóságos eredményekkel, amelyeket az egyes országok elértek. Ennek alapján megállapíthatnák, hogy tényleg fontos dolgokról van-e szó vagy sem. Klaus a V4-nél többre értékeli az Sz4-et, azaz Csehországnak a szomszédjaival való kapcsolatait. Abban sem hisz, hogy az uniós csatlakozás után a V4 hasonló alapon működhetne, mint a Benelux államok.

Nem értünk egyet a cseh elnök nézeteivel, azonban mindenkinek magának kell véleményt alkotnia. A V4 tömörülés körülbelül 65 millió polgárt egyesít, ennél fogva nemzetközi téren is meghatározó erőt képviselhet. A V4 fent említett időszakú feladataihoz hozzáfűzhetünk még egyet, ez pedig a benne részt vevő országok európai uniós tagságának hatékonyabbá és a többiekkel egyenjogúvá tételének feladata. Minden ellentétes állítással szemben megállapítható ugyanis, hogy még ma, két évvel az Európai Unióba való belépés után sem vagyunk egyenjogú, a „régiekkel” egyenlő előnyöket élvező tagok. A V4 közösségének tervszerű diplomáciai nyomást kell gyakorolnia az Európai Unióra, hogy megszüntesse az újonnan csatlakozott államok munkavállalóit érintő korlátozásokat. A munkaerő szabad mozgására vonatkozó átmeneti rendszabályok alapszerkezete, amelyet a 2+3+2 éves kulcs szerint bírálnak fölül, két különböző államcsoportot eredményez a tagságon belül, amelyek közül az egyik kedvezőtlenebb helyzetben van. Tudatában vagyunk annak a ténynek, hogy az említett rendelkezések az egyeztető tárgyalásokon fogalmazódtak meg, és részét képezik a csatlakozási szerződéseknek. Az eltelt időszak azonban nyilvánvalóvá tette, hogy nincs ok a korábbi tagállamokba irányuló szakképzett vagy szakképzetlen munkaerő tömeges bevándorlásától való félelemre. Éppen ezen a területen látunk nagy lehetőséget a visegrádi tömörülés érdekérvényesítő tevékenysége számára.

Álláspontunkból egyértelműen következik a V4 csoport fenntartásának és további működésének szükségessége, amelyre azonban kihatással van a benne részt vevő országok kölcsönös összetartása és együttműködése is. Az együttműködés fel-

adatait pontosan meg kell határozni, miközben az Európai Uniót érintő legfontosabb kérdésekre kell összpontosítani, mert csak ezáltal biztosítható, hogy a V4 csoportjának erős és egységes befolyását Brüsszelben is figyelembe vegyék a stratégiai döntések meghozatalakor.

Jegyzet

1. A visegrádi nyilatkozat aláírásakor a jelenlegi Szlovák Köztársaság és a Cseh Köztársaság közös államot alkotott: a Cseh–Szlovák Föderatív Köztársaságot. A köztársaság kettéválásáról szóló alkotmánytörvényt 1992. november 25-én fogadta el a Szövetségi Gyűlés. Az önálló Szlovák Köztársaság 1993. január 1-jén alakult meg, amikor Szlovákia a Cseh–Szlovák Föderatív Köztársaság egyik utódállamaként a szuverén, független, demokratikus jogállamok közé emelkedett. 1993. január 12-én hivatalos látogatást tett a Szlovák Köztársaságban R. Dumas francia külügyminiszter. Ő volt az első külföldi kormányképviselő, aki meglátogatta az önálló Szlovákiát. Függetlensége kikiáltásával a Szlovák Köztársaság a visegrádi szerződés negyedik tagállamává vált.

Felhasznált irodalom

- Azud, J. – Kulašík, P. 1997. *Pramene k štúdiu politických vied a medzinárodných vzťahov*. Banská Bystrica, FPVMV UMB.
- Baar, V. – Rumpel, P. – Šindler, P. 1996. *Politická geografie*. Ostrava, Ostravská univerzita.
- Bujnová, Helena – Gabaľ, Andrej 2005. *Metamorfózy moderných dejín. Po druhej svetovej vojne*. Nitra, Enigma.
- Čurda, J. 1992. *Úvod do geopolitiky*. Bratislava, VVPŠ.
- Dřízová, Elena. 2002. K niektorým otázkam politického systému SR. In Budil, I. – Škandrová, I. – Jatschová, J. (ed.): *Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě. Sborník vybraných příspěvků 21. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění v Plzni*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni Fakulta humanitních studií.
- Dubnička, Ivan 2005. Občianska spoločnosť a náboženský etnocentrizmus. In Gbúrová, M. (ed.): *Formovanie európskej občianskej spoločnosti. Zborník z konferencie*. Prešov, Prešovská univerzita Filozofická fakulta.
- Duleba, Alexander 2002. *Koniec súčasnej strednej Európy? Ukrajina a Slovensko po prvej vlne rozširovania NATO*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.
- Hnízdo, Bořek 1995. *Mezinárodní perspektivy politických regionů*. Praha, ISE.
- Ivanička, K. 1997. *Základy synergetiky*. Banská Bystrica, FPVMV UMB.
- Krejčí, Oskar 2000. *Geopolitika střeoevropského prostoru*. Praha, Ekopress.
- Krejčí, Oskar 2001. *Mezinárodní politika*. Praha, Ekopress.
- Mackinder, Halford J. 1919. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. New York, Henry Holt.
- Vykoukal, Jiří et al. 2003. *Visehrad. Možnosti a meze střeoevropské spolupráce*. Praha, Dokořán.
- Volner, Štefan 2004. *Geopolitika. Metodológia, zdroje, prax, história*. Zvolen, Bratia Sabovci.

(Fordította Szentandrás Tibor)

HELENA BUJNOVÁ

THE GEO-POLITICAL SITUATION OF THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD TREATY

There were not created any new important interpretations on the Central European geo-political region even as a consequence of enormous political changes that began in the nineties of the 20th century. Although, they caused significant modifications in the previous conceptions. At the beginning of the 21st century the role of Central Europe still had two basic geo-political interpretations: the „Transitional Europe“ and the „periphery of Europe“ conception.

The first perceptible result of the co-operation in the field of integration and geo-political orientation was the creation of the Visegrad Treaty. The Visegrad Declaration on co-operation was passed at the meeting of presidents and prime ministers of the Czechoslovak Federative Republic, Poland, and Hungary. The signers declared their determination to liquidate the remains of previous totalitarian systems and to create democratic relations and modern market economy in the countries.

The expansion of the Visegrad Region, that is almost 534 thousand km², comparable with the territory of France, its number of population almost 65 million. This community gives an opportunity for synergic, supporting effects, since four country with mutual effort can reach better results in solving its problems.

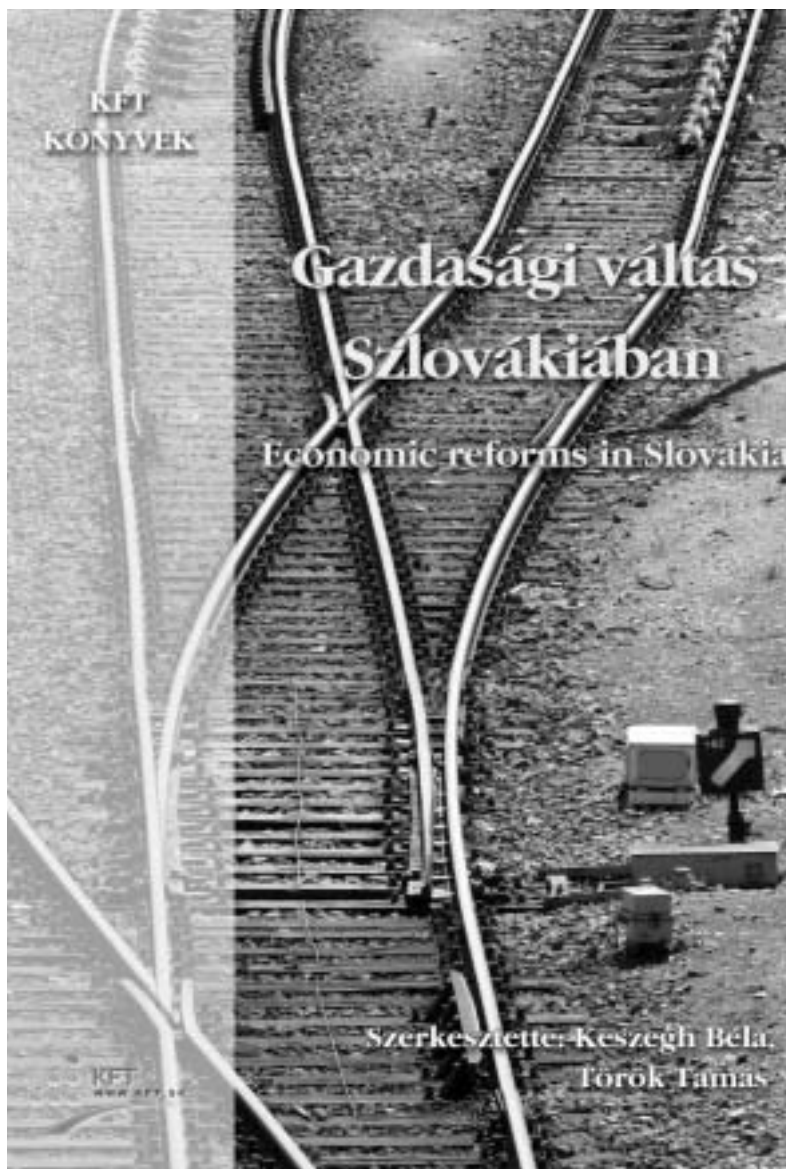
The study tries to define the basic characteristics of foreign policy, geo-political orientation and geo-political situation of these four countries in the mostly integrated Central European region.

They all are members of the Organisation of the North-Atlantic Treaty. Consequently, their very similar foreign policy orientation towards third countries can be unanimously defined. The situation is similar relating their membership in the European Union, since from May 2004 all the four countries are members of the integrated organisation.

Another factor determining the geo-political situation of the V4 is the military force, that is the oldest and most classical way of judging the power situation of countries. Since this is a factor that can be enumerated and the numbers are public. It is evident from the data indicating military force that no Central European country has such goals that by strengthening its military would ensure authority to itself.

In order to strengthen the geo-political situation of the V4 in such a complicated geographical and political region as the EU, a much more intensive and extensive co-operation between the countries is important that breaks through all the levels from the highest to the lowest one.

The necessity of V4's remaining and its further functioning, on which mutual unity and co-operation of participating countries has a great influence, is evident from our viewpoint. The tasks of co-operation has to be defined precisely, while the most important issues relating the European Union are to be set in the centre, through which it can be ensured that the strong and unified influence of the V4 is considered in Brussels at the strategic decision making of the European Union.



ÖLLÖS LÁSZLÓ

A Magyar Köztársaság alkotmánya és a magyar kisebbségek

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE CONSTITUTION OF THE HUNGARIAN REPUBLIC AND THE HUNGARIAN MINORITIES

342.4(439)

323.15(=511.141)

Constitutional agreement. Constitutional responsibility. Constitutional obligation. Hungarian minorities.

1. Bevezetés

A kettős állampolgárságról tartott népszavazás még láthatóbbá tette a magyarországi politika egyik, a rendszerváltás óta rendszeresen feltörő konfliktusát, nevezetesen, hogy a határon túli magyarok vonatkozásában nincs egyetértés a magyarországi politikai erők közt. Ugyanakkor történelmi léptékkal mérve nem is régen, a rendszerváltás elején, az ellenzéki kerekasztal ülésein még olyan mértékű egyetértés jött létre a legjelentősebb politikai irányzatok közt, hogy a magyar kisebbségek kérdésköre az ország írott alkotmányába kerülhetett. Az ország alaptörvénye tudvalevőleg leszögezi, hogy: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”¹

Ám annak ellenére, hogy a rendszerváltás meghatározó irányzatai képesek voltak megegyezni az előbbi szövegben, a magyar kisebbségek ügye mégis rendszeresen megjelenő, mély feszültséget, megoldatlan konfliktusokat okoz Magyarország politikai életében. Pedig sokan és sokszor hangoztatták, hogy leginkább a határon túli magyarok a kárvallottjai az ilyen konfliktusoknak. Hiszen kisebbségi helyzetük miatt nekik volna a legnagyobb szükségük állandóságra, és minden jelentős Magyarországi politikai erő tartós, egymással összefogó támogatására. Ez pedig annak a jele, hogy az írott alkotmány szövegében megegyező felek tényleges szándékai nem voltak egyezők több, a határon túli magyarokkal kapcsolatos alkotmányos kérdésben.² Tehát az alkotmányos egyetértés a szövegezésben és a valóságban jelentős mértékben eltérő elveket takart. A szöveg megfogalmazása szerintünk éppen azért olyan, amilyen, hogy adott esetben egymástól jelentősen eltérő értelmezéseket is lehetővé tegyen.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy hol húzódhatnak az alkotmányos egyetértés lehetséges keretei a magyar kisebbségek kérdéskörében.

A vizsgálódás során mindenekelőtt az alkotmányosság alapelveire támaszkodva indokolni kívánjuk, hogy mivel a kérdéskör, még ha általánosan is, de szerepel A

Magyar Köztársaság alkotmányában, ezért következik belőle az alkotmányos egyetértés a határon túli magyarokat érintő alapkérdésekben. Továbbá megvizsgáljuk a kérdésben kialakult és kialakítható alkotmányos egyetértés morális alapjait. Majd az alkotmányos egyetértés értékrendjével érvelve igazolni szeretnénk, hogy a szövegből alkotmányos köteleességek származnak.

2. Alkotmányos egyetértés

Álláspontunk szerint, minthogy a határon túli magyarok kérdésköre szerepel a magyar alkotmányban, ezért – akár pozitivista szemmel vizsgálva a kérdést³ – a jogalkotók körében következnie kellene belőle az alapvető egyetértésnek a határon túli magyarokat érintő legfontosabb kérdésekben. Ugyanakkor, amennyiben az alkotmányszöveg jelentéséhez mint jogi tényhez kívánnánk kötni az egyetértés konkrét kereteit, akkor a többféle értelmezési lehetőség nehézzé teszi a pozitivista nézőpont érvényre juttatását.⁴

S ebben az esetben eléggé nyilvánvaló, hogy a jogértelmezés gyakorlatában egyszerűen nem lehet figyelmen kívül hagyni az egymástól eltérő politikai szándékokat. Kontraktualista szemmel nézve a problémát, látszólag egyszerűbb helyzetben vagyunk, hiszen, amennyiben az alkotmány végső forrásának a nép akaratát tekintjük, akkor – minthogy a Magyar Köztársaság alaptörvényéről van szó – a benne foglaltak forrása Magyarország polgárainak egyetértő akarata, aktuális pártpreferenciájtól függetlenül. Következésképpen a politikai döntéshozóknak is respektálniuk kellene mind a jogi tény, mind pedig a nép akaratát. Esetünkben a mindenkori magyarországi politikai többségnek nem lenne szabad egyedül döntenie a magyar kisebbségeket érintő legjelentősebb kérdésekben, és persze az állítás fordítottja is igaz, nem lenne szabad ilyet tennie a mindenkori politikai kisebbségnek sem.⁵ A köztük folyó politikai versenynek tehát korlátozottnak kellene lennie a kérdésben. Csakhogy a többféleképpen értelmezhető alkotmányszöveg nem adja meg a kérdéskör pontos tartalmát és az egyetértés mértékét, s így közvetlenül nem szabja – nem is szabhatja – meg a politikai verseny korlátait sem.

Ugyanakkor a szöveg rövidege és többféle értelme mellett nyújt néhány támpontot, amelyek mentén megvizsgálhatjuk a kérdést. Mindenekelőtt meg kell ismételniünk, hogy a politikai verseny korlátainak megvonásához előbb az alkotmányos egyetértés terét kell megrajzolnunk. Ehhez azonban mindenekelőtt az alkotmányszöveg értelmezési lehetőségeit kell áttekintenünk.

A megfogalmazása során kialakult egyetértés annyit mindenképpen jelez, hogy az ellenzéki kerekasztal résztvevői szeretnék volna, ha a határon túli magyarok megőrzik magyarságukat. Továbbá abban a kérdésben is közös állásponton voltak, hogy a Magyar Köztársaságnak segítenie kell őket magyarságuk megtartásában, azaz a magyar állam ne csak szemlélje nemzeti gondjaikat, hanem tegyen is érdekükben.

Ám az elmúlt évtized konfliktusai, különösképpen a kettős állampolgárságról tartott népszavazás kapcsán kirobbant durva összecsapás jól mutatja, hogy két másik, alkotmányos szempontból alapvető fontosságú kérdésben sem formálisan, sem pedig informálisan nem született megegyezés a tárgyaló felek közt.⁶

Az egyik, hogy a mindenkori kormánynak és ellenzéknek egyetértésben kell munkálkodnia a kisebbségi magyarokért, tehát az őket érintő legfontosabb kérdések, s általuk ők maguk, nem lehetnek a magyarországi belpolitikai küzdelmek eszközei.

A másik pedig, hogy miben rejlik Magyarország felelőssége, azaz az alkotmány szövegéből adódóan milyen kötelességeik vannak a kisebbségi magyarokkal szemben.

Vizsgáljuk hát meg, segít-e az alkotmány szövege a két kérdés megválaszolásában!

3. Az alkotmányos felelősség és kötelesség

A második kérdéssel kezdve *A Magyar Köztársaság alkotmányának* a köztársaság határain kívül élő magyarokkal foglalkozó mondata ugyan meglehetősen általánosan fogalmaz az alkotmányos felelősség mibenlétének kérdésében, de a probléma értelmezéséhez több támpontot is nyújt.

Az első megválaszolandó kérdésnek nyilvánvalóan úgy kell hangoznia, hogy miben is rejlik Magyarország „felelőssége”. A „felelősséget érez” kifejezés egyik lehetséges értelmezése, hogy itt az állam egyfajta érzelmi állapotáról van szó. Nemcsak a köz, hanem maga az állam érzi át a határon túli magyarok helyzetét, és folyamatosan igyekszik fenntartani ezt az érzelmi állapotot. Ám a fogalom ilyen interpretációja több nehézséget okoz. Egyrészt az állami intézményeknek maguknak nincsenek, jobban mondva nem lehetnek érzéseik. Érzéseik legfeljebb a bennük tevékenykedő hivatalnokoknak lehetnek, ők azonban nem azonosak a modern állammal, s jól lehet együtt érző viszonyuk fontos a magyar kisebbségek számára, de döntéseiket nyilvánvalóan nem vezérelheti érzelmi állapotuk.

Másrészt a pusztán érzelmi állapot fenntartása nem jelenti a magyar kisebbségek érdemi segítségét. Ezért önmagában nem tekinthető tényleges felelősségvállalásnak. A nemzeti identitásnak nyilvánvalóan vannak érzelmi alkotóelemei is, ezek jelentőségét semmiképpen nem szabad alábecsülnünk. A nemzeti összetartozás az együvé tartozás érzését is jelenti.⁷ De nyilvánvalóan nem csak ezt.⁸ S mindaz, ami az egyes nemzetek tagjait összeköti, egyben individuális identitásuk alkotóeleme is.⁹

Ezért a második, szerintünk helyes értelmezés szerint a „felelősséget érez” kifejezés nem pusztán az állam valamiféle érzelmi állapotát jelenti, hanem a határon túli magyarok iránti felelősség fennállásának elfogadását. A második interpretáció szerint az alkotmány azt szögezi le, hogy a Magyar Köztársaság felelős a határon túli magyarokért. S ennek kimondásából pedig szerintünk az következik, hogy e felelősségből kötelességek is erednek, s ezek értelemszerűen a Magyar Köztársaság kötelességei.

Értelmezésünk szerint tehát az alkotmány szövege a magyar állam alkotmányos kötelességeinek fennállását szögezi le a kisebbségben élő magyarokkal szemben. A magyar alkotmányosság elmúlt másfél évtizedének tapasztalatai okán nem mellékes hangsúlyoznunk, hogy mivel alkotmányos kötelességről van szó, a Magyar Köztársaságnak a pillanatnyi politikai erőviszonyoktól függetlenül vannak kötelességei a magyar kisebbségekkel szemben. Következésképpen a kötelesség nemcsak a magyar állam egy részét, hanem egészét terheli. A politikai pluralizmus alkotmányos alapelveinek szempontjából vizsgálva mindegyik kormány, és ami nem kevés-

bé fontos, mindegyik ellenzék kötelességéről van szó. Tehát a mindenkori kormánynak és ellenzékének külön-külön és együtt is fennálló, közös felelősségéről van szó. Az állam intézményeinek szempontjából pedig az egyes intézmények sajátos felelősségéről kell beszélünk az alkotmányos felelősség egyes területeivel (például kulturális kapcsolatok, oktatásügyi kérdések stb.) kapcsolatban. Azaz általában az egyén, tehát a politikai döntéshozó is, morális felelősséget visel, az állam egyes konkrét intézményeinek vonatkozásában pedig pozicionális felelősségről beszélhetünk.¹⁰

Persze éppen a felelősség számonkérhetősége és a kötelességek érvényesíthetősége kapcsán kell megvonnunk a magyar állam felelősségének és kötelességeinek határát.

Mindenekelőtt feltétlenül le kell szögeznünk, hogy a Magyar Köztársaság nyilvánvalóan nem egyedül felel a határain túli magyarokért, lévén szó egy másik állam polgáiról. A magyar állam felelőssége tehát eltér a saját polgárai iránti felelősségétől, beleértve a magyarországi nemzeti kisebbségek tagjait is. Az említett felelősség ezért csak korlátozott lehet, minthogy azok a személyek, akikre irányul, más államok szuverenitása alá tartoznak, így annak felelőssége is vitathatatlan. És persze éppen ezért számon is kérhető.

Magyarország részleges felelősségét az előbbi megállapítás nem teszi megfoghatatlanná. Mindenekelőtt leszögezhetjük, jóllehet az érintettek nem a Magyar Köztársaság polgárai, a mindenkori magyar politika jelentősen befolyásolhatja életüket. Nagyobb hatással van rájuk minden más országnál. Azok a területek pedig, amelyeknél Magyarország valós felelősségéről beszélhetünk, szerintünk átgondolhatók.

Ehhez azonban mindenekelőtt két kérdést kell tisztáznunk: először is, hogy mire vonatkozik a Magyar Köztársaság alkotmányos felelőssége, másodszor pedig, hogy kire.

4. Isteni, sőt istenek feletti akarat?

Kezdjük az első kérdéssel, nézzük, mire is vonatkozik az említett felelősség! Az alkotmány megfogalmazása szerint a Magyar Köztársaság határain kívül élő magyarok „sorsáért” „érez” felelősséget a magyar állam.¹¹ Az első pillantásra költőinek tűnő fogalom aránylag pontosan értelmezhető. A szövegkörnyezetből következően szerintünk aligha vonható kétségbe, hogy a határokon túli magyarok sorsáért érzett felelősség a kisebbségi magyarok nemzeti sorsáért viselt felelősséget jelenti. Még ha a szöveg nem is szűkíti a sors fogalmának jelentését, általános értelemben aligha lehet felelős e magyar emberek sorsáért, hiszen az emberi sorsnak olyan elemei is vannak, amelyek nem kötődnek államhoz, illetve nemzeti hovatartozáshoz.

Ugyanakkor a nemzeti sors problémaköre kapcsán először két egymással összefüggő kérdést kell tisztáznunk. Az első, hogy esetünkben mit is jelent a „sors” fogalma általában. A második pedig, hogy miben rejlik a sors nemzeti tartalma.

Sors alatt gyakran szokás az emberi élet meghatározottságát érteni, isteni, sőt akár istenek feletti akarat által. De érthetjük alatta a történelem törvényszerűségei által diktált determináltság állapotát, függetlenül az érintettek egyéni szándékától. Ha az előbbi két sorsfelfogás bármelyikét fogadjuk el, akkor az alkotmány szövege emberi eszközökkel megoldhatatlan önellentmondásba torkollik. A szlovákiai ma-

gyarok nemzeti sorsán ebben az esetben ugyanis csak maguk a történelem rejtett, az emberi szándék és akarat fölött álló erői, illetve az isteni gondviselés, esetleg szeszély fordíthat. Ha isteni akaratnak tekintjük a kisebbségek nemzeti sorsát,¹² akkor leszögezhető, hogy Magyarország lehetőségei nem terjednek odáig, hogy változtasson rajta. Következésképpen a Magyar Köztársaság politikai eszközökkel érdemben nem lehet közvetlenül cselekvő hatással a kisebbségi magyarok sorsára. Az isteni akaratra legfeljebb imádsággal, könyörgéssel lehet némi hatással lenni, ám az állam maga nyilvánvalóan nem uralhatja az isteni sorsot. Ebben a helyzetben azonban a magyar állam alkotmányos felelőssége megfoghatatlanná válik, hiszen nem áll az állam hatalmában, hogy a kisebbségi magyarok sorsára közvetlen hatással lehessen. Tehet ugyan ezt-azt, ebben-abbban segíthet a kisebbségben élőkön, ám magán az isteni döntésen nem változtathat.

Ráadásul egy alapvető fontosságú morális nehézséggel szembe is kerül az isteni akarat el nem fogadása esetén, hiszen ezáltal megkérdőjelezi az isteni akarat helyességét. Azaz magát az isteni akarat fölé helyezi, hibásnak, igazságtalannak minősítve a mindenható döntését. Ezzel azonban magának az isteni akaratnak a jogosságát vonja kétségbe, s helyébe a maga által képviselt emberi akaratot kívánja állítani.

Esetünkben tehát, amennyiben a magyarok kisebbségbe szorulását isteni büntetésnek tekintjük, akkor egyben helyesnek és igazságosnak is kell tartanunk. Egyébként a gondviselés erkölcsi lényegét, tévedhetetlenségét kérdőjelezzük meg, azt állítva, hogy vele szemben az embereknek van igazuk. Sőt mi több, még csak azt se állítjuk, hogy az embereknek általában lenne igazuk a büntető gondviseléssel szemben, hanem hogy igazunk nekünk magunknak van. S ezzel egy újabb ellentmondásba sodródunk. Mivel nemcsak magyarok alkothatnak és alkotnak is erkölcsi véleményt a kérdésről, hanem a magyar kisebbségek felett domináns pozícióba jutottak közül azoknak a nemzeteknek egyes tagjai is, akik pedig helyzetüket az isteni gondviselés jutalmaként értékelik nemzetük magyarok okozta korábbi megpróbáltatásaiért. Eme megpróbáltatásokat egyébként egy lélegzettel igazságtalannak és méltánytalannak minősítik, mellyel ők is ugyanabba az ellentmondásba bonyolódnak.

Az a kérdés vetődik fel, hogy kinek az istene igazságos, s melyik dönt. Az isten nemzetivé változtatása ismert jelensége a modern nacionalizmusnak. Csakhogy az egyetemes igazságosság elveivel az alakuló nemzeti politeizmus döntési mechanizmusai aligha egyeztethetők össze, hiszen mindenki a maga isteni igazságát tartja egyedül helyesnek. Maradna az ókori megoldás, nevezetesen, hogy a sors nemcsak az emberek, hanem az istenek felett álló erő is egyben (Graves 1981, 10.c, 10.3.), ám ebben az esetben még az imádsággal történő befolyásolás lehetősége is elvész az emberek számára, hiszen ez a sors öntörvényű, legfeljebb megismerni lehet egyik-másik jós segítségével, de megváltoztatására semmilyen mód sincsen.

Ugyanakkor a másodikként említett történelmi nemzetsors-felfogás több tekintetben hasonlít hozzá, hiszen megváltoztathatatlan történelmi erőkkkel kell számot vetnie az embernek. Persze az egyik különbség látszólag abban áll, hogy nem jósok jelzik előre a jövőt, hanem magukat tudósoknak minősítő értelmiségiek, a modern tudomány racionális eszköztárát alkalmazva. A tudomány világában ugyanis pontosan nyomára kell jutni az egyébként feltárható és megérthető, de persze megváltoztathatatlan erő mibenlétének.

Első feladatunk tehát a magyarok nemzeti sorsát meghatározó történelmi erő megnevezése és jellemzése. Nyilvánvalóan nemzeti erőről lehet csak szó, hiszen a magyarok nemzeti sorsát determinálja.¹³ E rejtetten ható, de persze egyesek által felismerhető történelmi erő legismertebb interpretációja a nemzetek (esetleg fajok) történelmileg meghatározott harcának elképzelése. Ha elfogadjuk létezését, akkor Magyarország ennek a harci törvénynek engedelmeskedve vívta világháborúit, s maradt alul az ugyanennek a törvénynek engedelmeskedő ellenségeivel szemben. Következésképpen ez az oka, s nem más, oly sok magyar kisebbségbe kerülésének. Fel kell tehát ismernie minden magyar embernek, hogy az ellenséges viszony eleve adott, nem emberi választás kérdése. Csakhogy így Magyarország szomszédainak felelőssége is elmosódik, hiszen ők sem választhatnak igazságos és igazságtalan háború közt.

Máig ható erővel bír a felfogás másik következménye, nevezetesen az, hogy elfogadása esetén a nemzetek közti béke a valóságban nem választható, hiszen a másik fél is a harc törvényének engedelmeskedik, ő sem tehet másként. Minthogy törvényszerűségről van szó, nemcsak a múltban nem volt, hanem ma sem reális más nemzeti magatartás, mint a küzdelem minden, a jelen körülményei közt felhasználható eszközzel. Emiatt a nemzeti megbékéléssel való őszinte kísérletezés kifejezetten veszélyes, hiszen gyengíti a nemzeti harci morált. Következésképpen negatív felelősségük csak a harc történelmi törvényét fel nem ismerő béke- és meg egyezéspártiaknak van. Viszont a küzdők, a harcolók csak azt teszik, amit a történelem és a természet rendje szerint tenniük kell.

Ez az elképzelés is feloldhatatlan ellentmondáshoz vezet. A nemzeti harc történelmi törvényének logikája ugyanis azt diktálja, hogy a mostani helyzetben csak egy olyan újabb összecsapás tudna változtatni, melyben Magyarországnak kellene diadalmaskodnia, a korábbi győzők pedig a vesztesek közé kerülnének. A folyamatos magyarelles nemzeti harcot vívó szomszéd nemzetek lényegileg ugyanazon erő eszközei, mint a magyarok. Az elképzelés ezért rejtetten egy újabb háborús konfliktust feltételez, amely – s ezt szögezzük le, még ha sokak számára nyilvánvaló is – szörnyű pusztítással járna, kimenetele bizonytalan volna, következményei pedig kiszámíthatatlanok lennének. Azaz nemcsak nemzeti diadallal, hanem nemzeti romlással is járhatna, de áldozatokat mindenképpen követelne. S ami nem kevésbé fontos érv: ilyen háborúk nem is lehetségesek az integrálódó Európában, hiszen a huszadik századba löknék vissza a kontinenst, népeit végképp megfosztva a nemzetközi versenyképesség reményétől is. Végül pedig, Magyarország lakosainak döntő többsége határozottan nem akar sem ilyen, sem pedig másféle háborút, de nem kíván ilyet a határon túli magyarok legtöbbször sem. Megjegyezhetjük, hogy napjaink gátlástalan politikai törekvéseit látva elsősorban a harmadik érv miatt nem válik az elképzelés végkövetkeztetése nyilvánosan hangoztatott politikai programmá. A háború akarása nélkül viszont értelmüket veszít kiindulási pontjai, hiszen a nemzeti harc elengedhetetlen feltétele a nemzet többségének tényleges, nem csak képletes háborús szándéka, vagy legalább e szándék felélesztésének lehetősége.

5. Kire vonatkozik az alkotmányos felelősség?

Másodszor azt kérdeztük, kik az alanyai a Magyar Köztársaság alkotmányos felelősségének? Az alkotmány szerint „a határain kívül élő magyarok” sorsáért érez felelősséget a Magyar Köztársaság, s ezzel a probléma az első pillantásra meg is oldódott.

Ám az elmúlt másfél évtized tapasztalatai alapján a fenti szövegrészlet legalább négy értelmezési lehetőségét kell számba vennünk. Az egyik szerint Magyarország alkotmányos felelőssége a határon túli magyarok egy csoportjára vonatkozik, illetve mindenekelőtt rájuk. A második szerint a felelősség a határon túli magyarokra mint kollektívára vonatkozik, s csak ennek vonatkozásában az egyénekre mint a megszabott kollektíva tagjaira. A harmadik szerint Magyarországnak nincsen ilyen felelőssége. S a negyedik szerint a felelősség mindegyik határon túli magyarra vonatkozik.

Ha az első lehetőséget választjuk (Magyarország alkotmányos felelőssége a határon túli magyarok egy csoportjára vonatkozik), akkor az alábbi nehézségekkel kerülünk szembe. Először is a Magyar Köztársaság „határain kívül élő magyarok” megfogalmazásából az alkotmányos felelősség vonatkozásában semmiféle különbségtétel nem következtethető magyar és magyar ember közt. Magából a szövegből nem következik, hogy a magyar állam a magyar kisebbségek bármelyik csoportja iránt ne tartozna felelősséggel. Továbbá az alkotmányszöveg nem is osztályozza a határon túli magyarokat, azaz nem beszél első-, másod-, esetleg harmadosztályú magyarokról. Következésképpen a szövegből nemcsak a magyar állam egyes magyarok iránti felelősségének hiánya nem eredeztethető, hanem a kisebbségi magyarok egyes csoportjai iránti lényegileg különböző felelőssége sem.

Az alkotmány alkalmazásakor a felelősség eltérő mértékét valló alkalmazó hasonló problémával kerül szembe, mint az egyes magyarok iránti felelősség hiányát valló. Bármilyen különbségtétel esetén indokolnia kell a megkülönböztetést. Azaz a magyar államnak meg kellene adnia annak okait, hogy miért felelős egyes kisebbségi magyarokért, és miért nem tekinti felelősnek magát másokért, illetve miért felelős az egyikért inkább, mint a másikért. S persze az indoklásnak összhangban kellene lennie az alkotmány idézett szövegével, de ez megoldhatatlan probléma. Értelmezésünk szerint az idézett szöveg a felelősség feladásának csak egy lehetőségét engedi meg, nevezetesen a magyar állam nyilvánvalóan nem felelős azok iránt, akik nem magyarok, abban az esetben sem, ha elődeik 1918 előtt Magyarország polgárai voltak. Az eltérő felelősség elvére pedig nem is utal az alkotmány szövege. Éppen ezért mindkét elvhez pótlólagos magyarázatok szükségesek.

Ahhoz, hogy a magyar állam tisztségviselői különbséget tehessenek kisebbségi magyar és kisebbségi magyar közt, a nemzeti megkülönböztetés elvének valamelyik változatát kell alkalmazniuk. Ehhez azonban az elvnek olyan morális alapra kell támaszkodnia, amely egyszerre rendelkezik a politika számára iránymutató erővel a napi politikai döntéseknél, valamint elég mélyen gyökerezik az alkotmányosság valamelyik jelentős elképzelésében. A nemzeti megkülönböztetésnek a határon túli magyarokkal szemben alkalmazott elve ezért nem válhat el az adott döntéshozó Magyarországon érvényesíteni kívánt értékrendjétől. Tanulmányunk számba kívánja venni az elv érvényesítésének lehetséges következményeit a magyar kisebbségek nemzeti életében.

6. Nemzeti megkülönböztetés

A nemzeti megkülönböztetés Magyarországon is használt politikai elve sajátos hatással van a magyar politikai osztály magyarságpolitikájára. A határon túliak közti

különbőségtevésnek természetsszerűen igazodnia kellene a hazaihoz, hogy alátámassza a hazai jogosságát, helyességét. Ezért – noha a magyarországi politikai vezetés egyes csoportjainak álláspontjai közt jelentős különbségek mutatkoznak e kérdésben, de így vagy úgy, szándékosan vagy szándékukkal szemben – mindannyiuknak számolni kell a nemzeti megkülönböztetés elvével, éppen az elv alkalmazása érdekében.

6.1. Saját elitem csábítása

Ahhoz azonban, hogy hatalmi következményekkel járó különbséget tehessünk magyar és magyar közt a nemzeti kisebbségeken belül, komoly indokok kelleneek.

Az egyik kínálkozó megoldás, hogy a határon túli magyarokat is elitek által uralt tömegként lássa a magyarországi jogértelmező. S persze mindenekelőtt az elit a nemzeti, hiszen ez a dolgok rendje az ilyen világban. Azaz a határon túli magyarok morális értelemben is feloszthatók nemzeti irányítókra és nemzetileg irányítottakra, amit a magyarországi támogatáspolitikában is érvényesíteni lehet. Ez a nézőpont több előnnyel is kecsegtet. A magyarországi támogatások révén meg lehet próbálkozni egy olyan domináns elit kialakításával, amelyik maga alá gyúri a tőle eltérő csoportokat, és az őt támogató magyarországi politikai elithez kapcsolódik. Magyarországi szemmel nézve így nemcsak külpolitikai, hanem belpolitikai célokra is használható. Politikusai a nemzeti létében veszélyeztetett magyar kisebbséget reprezentálva jeleníthetik meg egyik vagy másik magyarországi párt nemzeti jellegét, szemben a konkurens nemzetietlennel, illetve a rossz nemzeti stratégiát választóval. Megszólalhatnak választási kampányokban, megjelenhetnek magyarországi pártok kampányrendezvényein, mutatkozhatnak anyaországi politikusok társaságában, közzétehetik álláspontjukat a sajtóban, persze támogatójukat segítve. Szóval a politikai támogatás számos formájára alkalmasak, minthogy a nemzeti veszélyeztetettség erkölcsi súlyával állnak támogatójuk mellé.

A megoldás ugyancsak csábító. De súlyos árat kell fizetni érte. A magyarországi pártoknak a saját kisebbségi elitcsoportjuk körében kell kiosztaniuk az összes fontos pozíciót a Magyarországról érkező támogatások rendjében. Maga a rendszer követeli az intézkedést, hiszen az elit ezáltal ragadja meg hatalma egyik jelentős elemét: így válhat urává a magyarországi támogatásoknak.

Az ilyen rendszer egyik következménye, hogy a támogatások jelentős része politikai támogatássá válik. Másik következménye pedig, hogy érdemi kontroll híján az anyagi támogatások jelentős hányada rövid úton magánzsebekbe vándorol. Hatalmi monopolhelyzetben mindig megtalálhatók az ide vezető utak.

Mindez pedig súlyos következménnyel jár. A főként politikai és magáncélokra felhasznált erőforrások éppen azt nem segítik, amire formálisan szánták őket, és amire egyébként a kisebbségnek tényleg szüksége volna. Ezek elsődlegesen immár nem kulturális vagy éppen oktatásügyi támogatások, illetve a kisebbség társadalmi életének más fontos területét segítő források. Csak annyiban segítik az adott területet, amennyiben az az adott elitcsoport, illetve annak valamelyik tagja hatalmi érdekeinek, sőt esetenként egyes személyek magáncéljainak megfelel. Következésképpen le kell szögeznünk, a magyar kisebbségek nemzeti életét az ilyen esetekben

a magyar állam érdemben nem támogatja, illetve a jobbik esetben is sokkal kevésbé, mint tehetné, s amint azt nyilatkozataiban a nyilvánosságnak mutatja.

Sőt, a támogatás gyakran nem áll meg a sajátján tartott elit segítségével, hanem gyakran része a nem sajátosnak való tudatos ártás, tehát gyengítésük, esetleg politikai, társadalmi felszámolásuk a magyar fél rendelkezésére álló eszközökkel, kormányzás esetén magyarországi kormányzati eszközökkel. Ebben az esetben a csoport jellegét a definíció adja.¹⁴ Azaz ebben az esetben nemcsak azt kívánja eldönteni a magyarországi fél a kisebbségi magyar szövetségeseivel együtt, hogy kit tekint magához közel álló, s ezért támogatásra méltó kisebbségi magyarnak, hanem azt is kimondja, hogy aki nem illik az általa megszabott nemzetdefinícióba, az egészen egyszerűen nem magyar. Aki tehát nem ért egyet a felfogás tartalmával vagy magával a felfogással, azt a csoportból is kirekeszthetik a kollektivista felfogás vallói. A következménye pedig az, hogy nemzeti ellenségnek tekintik, akinek gyengítése, tönkretétele, tehát a felette aratott nemzeti diadal, a nemzet küzdelmének nyilvánvaló célja kell, hogy legyen.¹⁵

A rendszer második következménye morális természetű. Abból ered, hogy az adott kisebbség közvéleménye persze megtudja, hogy mi történik a magyarországi erőforrásokkal a kulisszák mögött. A megállíthatatlanul terjedő hír demoralizáló hatását leírni is nehéz. A kisebbség közvéleménye előtt ekkor válik egyesek nemzeti nyomorúsága mások gazdagodásának forrásává, méghozzá nemzeti jelszavakba öltöztetve, magyarországi hatalmi háttérrel.

Ezáltal a kisebbségi magyaroknak éppen az az erénye csorbul, amelyik nélkül egyetlen hátrányos helyzetbe sodródott embercsoport sem tud csoportként hosszabb ideig megmaradni: az áldozatvállalás morális elve. Az a meggyőződés, hogy számos hátrány ellenére nemesebb megmaradniuk magyarnak, s gyermekeiket is megtartani magyarságukban. A nemzeti potyautasság stratégiája éppen a magyar kisebbség egyes politikusainak körében, méghozzá magyarországi segédlettel, óriási rombolást végez a kisebbségiek ebbéli meggyőződésében.

6.2. A politikai elit és a hatékonyság

A saját kisebbségi elitet kívánó magyarországi támogató elsősorban a politikai hatékonyságot kéri számon az általa támogatott kisebbségi vezetőkön. Politikai hatékonyság alatt mindenekelőtt a magyarországi partner iránti hűséget érti, valamint annak a képességét, hogy a szervezet, illetve az adott személy meg tudja-e jeleníteni a magyar kisebbség nemzeti veszélyeztetettségét a magyarországi közvélemény előtt, s szimbolizálni tudja-e a kisebbségi magyar politikai akaratot, s végül persze, hogy jelentős otthoni hatalmi befolyása legyen. Ha az adott szervezet, illetve politikus mindhárom fenti feltételt teljesíti, akkor kiemelt szövetségeseinek számít. S amilyen mértékben csökkennek ebbéli képességei, olyan mértékben jelenik meg az igény más személyekre, esetleg szervezetekre.

De létezhetne egy másik hatékonysági szempont is. Nevezetesen az, hogy ki tudja jobban segíteni a kisebbségek nemzeti életének legfontosabb területeit.

Sőt, az elitelméleti közelítésmód mellett megfogalmazható a részvételi demokrácia hatékonysági szempontja is: ki képes a kisebbségi magyarok minél nagyobb hányadát bevonni mindannak megtartásába, fejlesztésébe, építésébe, amit magyarokként élnek meg.¹⁶ Az első pillantásra világos, hogy a kisebbségiek esetében a fenti

két felfogás több ponton is illeszthető egymáshoz. Ha ugyanis a magyar kisebbségek nemzeti életének egyes területei állnak a magyarországi támogató érdeklődésének középpontjában, akkor számára éppen a kisebbségben élők esetében mind a kiváló teljesítményeknek, mind pedig az érintett társadalmi réteg minél nagyobb arányú részvételének egyaránt fontosnak kell lennie. Az asszimiláció nyomása alatt minden kisebbségi magyar teljesítménye számít. Tehát minél több kisebbségi személy önmagához mért legjobb teljesítménye adja a legnagyobb esélyt az egész közösség számára.

Mindenekelőtt magának a rendszernek kellene lehetővé tennie a kiváló teljesítmény és a lehető legszélesebb részvétel elvének összeillesztését. Méghozzá – a probléma természetéből adódóan – elsősorban a nemzeti élet egyes területeinek természetéhez igazodva, hiszen másfajta teljesítményt igényel, valamint eltérő módon és számban nyújt részvételi lehetőséget például a tudományos élet, mint a közművelődés. Ám ha másként is, de valamiféle kettő kínál. Következésképpen megtalálható az a konkrét módszer, amellyel az adott területen mind a részvétel, mind pedig a teljesítmény optimalizálható. Csakhogy – és ez mondandónk lényege – a politikai érdeklődés viszonyrendszere mindehhez nem elég. Az egyes magyar kisebbségek oktatásügyének, tudományos életének, közművelődésének, művészeti életének, területi és regionális önkormányzatainak, egyházainak, kis és nagy társadalmi szervezeteinek, egyszóval egész közéletének ismerete kell hozzá, annak jelentősebb szereplőivel együtt. Méghozzá azzal a szándékkal és képességgel, hogy az egyes területeket sajátosságaik szerint fételje meg a magyarországi támogató. Persze az ilyen rendszer csak akkor működhet, ha mindegyik releváns magyarországi politikai párt betartja íratlan s írott szabályait. És ha ezért az esetleges magyarországi kormányváltás nem jár egyben rendszerváltással is. Továbbá ha a politikai pluralizmus logikájából következően nem fenyeget vele állandóan. Ellenkező esetben a mindenkori másik félnek is hatalmi szempontjait kell érvényesítenie. Különbség legfeljebb a mértékben lehet. S ami marad, az a kisebbségek uralásának ilyen-olyan stratégiája, legyen nekik bármilyen sok és bármennyire súlyos, másféle megoldásért kiáltó gondjuk.

Ezért elégtelen szempont a kisebbségek támogatásának az éppen aktuális magyarországi hatalmi érdekekhez való igazítása.

Jegyzetek

1. *A Magyar Köztársaság alkotmánya*, 6. § (3).
2. Például Ulrich K. Preuss az alkotmányosság lényegi jellemzőjének tekinti azokat az alkotmányos rendben gyökerező közös ideákat elveket és értékeket, amelyek mentén születet meg a döntés, hogy tagjai részesedhetnek a kormányzati hatalomból (Preuss 1996, 12–13).
3. H. L. A. Hart szerint a kötelezettségeket megállapító elsődleges szabályok, melyek a hivatalos rendszeren keresztül elismerést nyernek elkülönülnek más szabályoktól, amelyek továbbra is együtt léteznek a hivatalosan elismertekkel. Az elsődleges szabályokat más szabályoktól „a támogatásuk érdekében kifejtett komoly társadalmi nyomás, valamint az egyéni érdekek és törekvések feláldozása különbözteti meg, ami együtt jár tartásukkal” (Hart 1995, 197).

4. „Az értelmezés olyan szellemi eljárás, amely a jogalkotás folyamatát elkíséri a magasabb foktól a magasabb által meghatározott alacsonyabb fok felé haladás során. Normális esetben törvényértelmezéskor arra a kérdésre kell feleletet adnunk, hogy a törvény általános normájából, annak konkrét tényállásra történő alkalmazása során hogyan nyerjük a bírói ítéletet vagy a közigazgatási aktus megfelelő egyedi normáját. Van azonban alkotmányértelmezés is, mikor pl. arról van szó, hogy – a törvényhozási eljárásban szükségrendeletek kibocsátásakor vagy egyéb közvetlen alkotmányi aktusoknál – az alkotmányt alkalmazzuk, vagyis alacsonyabb fokon végrehajtjuk” (Kelsen 1988, 50).
5. A jelenség nem ismeretlen a modern alkotmányosságban. Úgymond, mások üdvöztetésének alkotmányos hagyománya kerül szembe szabadságuk alkotmányos értékével (Kommers–Thompson 1995, 14).
6. Thomas C. Grey szerint a törvénybe iktatott alkotmány jelentése nagyban függ attól, hogy milyen jelentést tulajdonítanak nekik azok, akik törvénybe iktatják (Grey 1979, 202).
7. Például Isaiah Berlin a nacionalizmust a nemzeti tudat izgalmi állapotoként jellemzi, amely esetenként a modernizációra adott negatív válaszként jelenik meg (Berlin 1996, 336–337).
8. Ezt mutatja be például Anthony D. Smith *National Identity* című munkájában. Rögtön könyvének előszavában megjelenik a nemzeti identitás multidimenzionális koncepciója (Smith 1991, 7).
9. Például Jeff McMahan álláspontja szerint a nemzetek olyan emberi csoportok, amelyeket mind objektív, mint pedig szubjektív kritériumok megkülönböztetnek. Objektíveknek azokat nevezi, amelyek összeköthetik a nemzet tagjait: a társulás és közös terület elfoglalása, a közös etnikai eredet, a közös nyelv, közös vallás, egyetértés egy adott politikai intézményrendszer tekintetében, a közös kultúra – beleértve a közös értékeket és szokásokat és így tovább. Ennek különféle kombinációi mentén alakultak ki az egyes nemzetek. A szubjektív kritérium pedig az, hogy osztoznak egyfajta kollektív identitásban, tehát osztják azt az álláspontot, hogy közös csoportot alkotnak. És ez a meggyőződés egyben individuális identitásuk alkotóeleme is (McMahan 1997, 107).
10. Morális és pozicionális felelősség eltérő jellegét és összefüggéseit fejti ki A. John Simons (1979, 12).
11. A fogalomhasználat mindenképpen figyelemre méltó. A posztkommunista országok alkotmányos értékrendjében megjelenő fatalizmust írja le James Jonson. Claus Offe nyomán olyan társadalmakként jellemzi őket, amelyek atomizáltak, az együttműködés egyetemes rendjétől elszakítottan látják magukat (Jonson 2001, 87–90).
12. Nem vonjuk kétségbe, hogy a nacionalizmusnak van olyan felfogása is, amelyik szerint sok a közös közte és a vallási identitás közt. Például Liah Greenfeld a hitszerű, valláshoz hasonlatos elemeire mutat rá (Greenfeld 1996, 169–191). Ámde, amennyiben a nemzeti sorsot az isteni akarattal azonosítjuk, akkor számolnunk kell ennek alkotmányos következményeivel.
13. Ulrich K. Preuss úgy veti fel a problémát, hogy ki, illetve mi alkotja meg a nemzetet, a *démos* vagy az *ethnos*. Ezen az úton haladva szerinte nemcsak Karl Meineckéhez juthatunk el, hanem Carl Schmidthez is. S persze Kelet-Európa etnicista nemzetfelfogásaihoz (Preuss 1994, 147–155).
14. Ugyanakkor a definíció szándéka a nemzeti csoport többdimenziós voltába ütközik. Például kulturális definiálási kísérlet esetén problémát okoz a kultúra pontos azonosítása (Brian 1997, 211–234).
15. Claus Offe a homogenitás és sokféleség dilemmájaként fogalmazza meg az alkotmányos demokrácia egyik dilemmáját. Szerinte csoportjogok esetén a csoport sokszínűségének konkrét jellegét kell figyelembe venni, ez azonban a csoportok sokfélesége miatt bomlasztja a politikai közösség egységét (Offe 1998, 139).
16. Bhikhu Parekh az egyén és közösség közti kölcsönös felelősséget s egymás iránti elkötelezettséget hangsúlyozza (Parekh 1999, 68–70).

Felhasznált irodalom

- Berlin, Isaiah 1996. A meghajlított vessző. A nacionalizmus kialakulásáról. In Berlin, Isaiah: *Az emberiség göcsörtös fája*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996, 336–337. p.
- Graves, Robert 1981. *A görög mítoszok*. Bratislava, Madách Könyvkiadó.
- Greenfeld, Liah 1996. The modern religion? *Critical Review*, Vol. 10. No. 2. 169–191. p.
- Grey, Thomas C. 1979. Constitutionalism: An Analytic Framework. In Peenock, James R.–Chapman, John W. (eds.): *Constitutionalism*. New York, New York University Press, 202. p.
- Hart, Herbert Lionel Adolphus 1995. *A jog fogalma*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Jonson, James 2001. Inventing Constitutional Traditions: The poverty of Fatalism. In Ferejohn, John A. (eds.): *Constitutional Culture and Democratic Rule*. Cambridge, Cambridge University Press, 87–90. p.
- Kelsen, Hans 1988. *Tiszta jogtan*. Fordította Bibó István. Budapest, az ELTE Bibó István Szakkollégium kiadványa.
- Kommers, Donald P.–Thompson, W. J. 1995. Fundamentals in the Liberal Constitutional Tradition. In Hesse, Joachim J.–Jonson, Norman (eds.): *Constitutional Policy and Change in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 14. p.
- McMahan, Jeff 1997. The Limits of National Partiality. In McKim, Robert–McMahan, Jeff (eds.): *The Morality of Nationalism*. New York–Oxford, Oxford University Press, 107. p.
- Offe, Claus 1998. „Homogeneity” and Constitutional Democracy: Coping with Identity Conflicts with Group Rights. *Journal of Political Philosophy*, Vol. 2, 139. p.
- Parekh, Bhikhu 1999. Defining national identity in a multicultural society. In Mortimer, Edward (eds.): *People Nation & State*. London–New York, I. B. Tauris Publishers, 68–70. p.
- Preuss, Ulrich K. 1994. Constitutional Powermaking of the New Polity: Some Deliberations on the Relations Between Constituent Power and the Constitution. In Rosenfeld, Michel: *Constitutionalism, Identity, Difference and Legitimacy*. Durham–London, Duke University Press, 147–155. p.
- Preuss, Ulrich K. 1996. The Political Meaning of Constitutionalism. In Richard P. Bellamy (eds.): *Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives*. Avebury, Aldershot, 12–13. p.
- Simmons, Alan John 1979. *Moral Principles and Political Obligation*. Princeton–New Jersey, Princeton University Press, 12. p.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Walker, Brian 1997. Plural Cultures, Contested Territories: A Critique of Kymlicka. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 30., No. 2. (June 1997) 211–234. p.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE CONSTITUTION OF THE HUNGARIAN REPUBLIC AND THE HUNGARIAN MINORITIES

The referendum on double nationality even showed one of the systematically growing conflicts from the system changes of the Hungarian policy, namely, that in connection with the Hungarians living outside the territory of Hungary, there is no agreement between the Hungarian political powers. Despite that the determining directions of the system changes were able to agree on the text of the constitution, the issue of the Hungarian minorities still resulted systematically appearing, strong pressures, unsolved conflicts in the Hungarian political life. With the examinations, mainly relying on the principles of consti-

A Magyar Köztársaság alkotmánya és a magyar kisebbségek 71

tutionality, the author wants to give reason that since the issue, even if generally, is present in the Constitution of the Hungarian Republic, it results constitutional agreement in the basic issues relating Hungarians outside the borders. The author also examines the moral bases of constitutional agreement that has been or can be evolved on the issue. Later, arguing with the value system of constitutional agreement, he confirms that from the text constitutional responsibilities arise. From the text itself, it is not evident that it is responsible for the Hungarian state and one of the group of the Hungarian minorities. The text of the constitution does not even classify Hungarians living outside the borders, that is there is no word about Hungarians of first, second, or third class. Consequently, neither the lack of responsibility to the Hungarians of the Hungarian state cannot be originated, neither responsibility to certain groups of minority Hungarians. Therefore it is an insufficient standpoint to adjust the support of minorities to the recently actual Hungarian power interests.

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

DOKUMENTUMOK,
KRONOLÓGIA

(1989–2004)



Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó

LÁSZLÓ BÉLA

A szlovákiai magyarság műveltségi szintjéről

BÉLA LÁSZLÓ

ON THE EDUCATIONAL LEVEL OF HUNGARIANS IN SLOVAKIA

376.7(437.6)(=511.141)

37.011(437.6)

371(437.6)

National minority. Populational density. Educational-qualificational level. Bachelor. Master. PhD education. Life-long education. Age groups. Grammar-school. Vocational secondary school. Trade-school. United high school.

1. Bevezető

A nemzeti kisebbségek helyzete államhatárokon belül, de nemzetközi szinten is nagyon intenzíven foglalkoztatja a kutatókat, politikusokat, a közélet szinte valamennyi szereplőjét, ám figyelmük többnyire a kisebbségek nyelvének, kultúrájának, identitásának megőrzésére korlátozódik. Azokban a régiókban, ahol a nemzeti kisebbségek többségben élnek vagy legalábbis olyan számban, hogy nyelvüket nemcsak családi, hanem társadalmi, közéleti szinten is használják, kultúrájukat ápolják, identitásukat őrzik, a kisebbségi létnek már komoly gazdasági, életszínvonalbeli, foglalkoztatási stb. vetületei is vannak. Ezzel ellentétben a roma lakosság az egész Szlovákiát behálózó szétszórtsága miatt csak kisebb, helyi jellegű területeken jelenik meg gazdasági, fejlődési tényezőként.

A magyar nemzeti kisebbség merőben más jellegű szereplője az állam gazdasági és társadalmi életének. A 2001-es népszámlálási adatok szerint (Gyurgyík 2002, 9–12) Szlovákia 2883 településéből 551 (19,1%) településen élt legalább 100 magyar nemzetiségű lakos. A szlovákiai magyarság egyik fontos jellemzője, hogy a szlovák–magyar államhatár csaknem teljes hosszúságában összefüggő magyar nyelvetérületen él, ahol 410 településen (74,4%) a lakosok többségét, de legalább 50%-át alkotja. Itt él a magyar kisebbség 76,1%-a (396 214 személy). Az sem elhanyagolható tény, hogy a magyar nemzetiségű lakosok további 116 településen alkotnak legalább 10%-os kisebbséget (kevesebb, mint 50%), ahol 85 417 magyar nemzetiségű lakos él.

A magyarok által lakott területek Szlovákia legtermékenyebb mezőgazdasági területei, ennek köszönhetően állami stratégiai érdekszféra is. Így találkoznak a magyar nemzeti kisebbség és az állam legkülönbözőbb érdekei, és így válhat a több-

ség és kisebbség érdekévé is e területek gazdasági, infrastrukturális, társadalmi fejlesztése. Ennek viszont a legfontosabb tényezői közé tartozik a megfelelő szakmai tagoltságú, jó felkészültségű emberi erőforrások megléte. Ezért a lakosság műveltségi, képzettségi szintjének, a képességek és készségek igényelt szakmai tagoltságának vizsgálata időszerű feladat.

A szlovákiai magyarság műveltségi, képzettségi szintjével kapcsolatban a szakma, a politika, a közgondolkodás a közelmúltig megelégedett annak a konstatálásával, hogy a magyar nemzetiségű diplomások és a felsőoktatásban részt vevő hallgatók aránya csak a fele az országos átlagnak. Ez az 50%-os lemaradás a második világháború óta tartósan végigkísérte a szlovákiai magyarságot.

Mindez hátrányosan befolyásolta a szlovákiai magyarság és az általa is lakott területek gazdasági és társadalmi életét. E tehetetlenségi állapotból némi kitörési esélyt sugallt az 1998-ban az MKP részvételével megalakult új kormány programja, amely szerint „a kormány garantálni fogja a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok műveltségi szintjének emelését az országos átlag szintjére” (*A Szlovák Köztársaság... 1998*).

Ám a magyar kisebbség műveltségi szintjének problémakörét ezt követően is – tévesen – a felsőfokú képzés problémáira korlátozták, a magyar kar, illetve a magyar egyetem létrehozására, jóllehet sokkal szerteágazóbb, a közoktatásra, a felnőttoktatásra és a közgondolkodásra is kiható széles spektrumú osztársadalmi problémáról van szó. A szakma sem figyelte fel kellőképpen a műveltségi szint problémakörében rejlő kutatási lehetőségekre, annak társadalmi szükségességére és fontosságára (László 2002, 8–31).

2. Az iskolai művelődés általános tendenciáiról

Korunk iskolai művelődésének tendenciáit is szem előtt kell tartani, amikor a magyar nemzeti közösség műveltségi szintjével foglalkozunk. Lényeges annak összehasonlítása, hogy milyen mértékben követi a magyar nemzetiség fiataljainak művelődése ezeket a tendenciákat. Képzettségi, műveltségi szint alatt a továbbiakban az iskolai végzettségi szintet értjük. Most csupán néhány, e célból fontos, felfedhető fejlődési tendenciát emelünk ki.

Elsőnek azt a fejlődési irányzatot említjük, melynek eredményeként a legmagasabb elért iskolai végzettségi szint *a középszintű végzettségről áttolódik a felsőfokú képzésre*. Azért kell növelni a diákok számát az érettségivel végződő középszintű képzésben, mert csak ezen diákok léphetnek be a felsőoktatásba. A háromszintű felsőfokú képzés bevezetésével az első, alapszintű képzési követelmények a munkavégzésre alkalmas szakképességek, készségek és kompetenciák megszerzését irányozzák elő a munkaerőpiacra történő kilépés lehetőségével. Ez az elkövetkező években, évtizedekben a szakközépszintű képzés előnybe helyezését idézheti elő a hagyományos gimnáziumi képzéssel szemben.

A *háromszintű felsőfokú képzés* számára Szlovákiában a 2002-ben hatályba lépett felsőoktatási törvény biztosít kereteket. A felsőoktatásban a széles körű tárgyi (elméleti) tudás helyett egyrészt a gyakorlati, konkrét munkavégzési készségek, képességek kialakítása felé mozdul el az első, alapszintű képzés.

A második szintbe (master, magiszter) való belépés feltétele az első szint, a három évig tartó alapképzés (bachelor) sikeres elvégzése. Egyes szakértők szerint az első szint hallgatóinak 20-40%-a folytathatja tanulmányait a második szinten, amelyek egyetemi vagy doktori fokozathoz kell vezetnie.

Ez teljesen új helyzet elé állítja a hallgatókat és az egész társadalmat, a munkaerőpiacot, amelyre a duális, egymás mellett párhuzamosan futó ún. főiskolai és egyetemi képzést nem ismerő Szlovákia nincs felkészülve.

A globalizált gazdaság azonban járja a maga útját, és egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a munkaerőpiacon az olyan szakemberek iránt, akik bizonyos munkavégzési képességgel rendelkeznek felsőfokú végzettségüktől függetlenül. A művelődés-szervezés piacosodását kihasználva a gazdasági piac által igényelt szakemberképzés gyors biztosítására kialakulóban van egy olyan szakemberképzési rendszer (intézményes keretekkel együtt), ahol gyors munkalehetőségeket biztosító szakképeségeket, készségeket lehet szerezni. Ezek általában érettségi utáni, bachelor szintet nem teljesítő, felsőfokú akkreditációval nem rendelkező *köztes képzések*. Az akkreditált felsőfokú intézmények valószínűleg ebben a csatában alulmaradnak. Már most világosan körvonalazódnak azok a tendenciák, amelyek megkérdőjelezzik a legalább master szintű egyetemi képzés tömegesítésére irányuló szemléletet. Ez ugyanis a magasabb, immár elméleti szintű egyetemi képzés színvonalának teljesítésére nem alkalmas tömegek master képzésbe való belépésével a képzés színvonalának romlásához is vezetne.

A műveltségi szint, a művelődés szempontjából a bolognai folyamat által is meghatározó fejlődési tendencia az *életen át tartó tanulás*. Ez alapvető eleme kell, hogy legyen a jövő Európájának, a tudás alapú társadalom és gazdasági prosperitás megvalósításának (Hrubos 2002).

A fejlődés tendenciái azt sugallják, hogy az érettségi után tömeges köztes szakemberképzés és a bachelor szintű képzés számára helyi, regionális szinten biztosítva lesznek a feltételek. A master és doktori szintű képzések viszont már a szélesebb körű hallgatói mobilitások keretei között folynának a hallgatók tudományos kutatómunkába való bevonásával.

A felsőoktatást az is jellemzi, hogy bővül a tudományok művelőinek, a kutatóknak a képzése, azaz a *tudósképzés*, amely az ún. *doktori képzési* formákban valósul meg. Szlovákiában igen nagy a fejlődés a doktoranduszhallgatók számában és a doktori programok választékában egyaránt.

A háromszintű felsőfokú képzésben azonban nem elhanyagolható bizonyos kialakult arányok figyelembevétele. Nemzetközi viszonylatban ugyanis az említett háromszintű képzés mindegyikére kialakult követelményrendszer betartása mellett szükség van a hallgatók szelektálására. Már itt belép a középszintű iskolai képzés színvonalának jelentősége, mert nem mindegy, hogy a magyar nemzetiségű hallgatók milyen arányban lesznek versenyképesek az egyes felsőfokú képzési szinteken. Nagyszámú hallgató magiszteri képzésbe való bekapcsolása – nemzetközi összehasonlításban – minden bizonnyal alacsonyabb oktatási és tudásszintet eredményez. Az ilyen hallgatók viszonylag alacsony száma csökkenti az esélyt a magyar nemzetiségűek számára, hogy elfoglalhassák a gazdasági és társadalmi szférában az őket megillető arányú pozíciót.

A tudós-, ill. kutató- (PhD-) képzésben is a nemzetközi összehasonlítás kell, hogy irányadó legyen. Már nem a különböző tudományos fokozatok és címek megszerzése a cél, hanem olyan tudósok és kutatók kinevelése, akik a tudománynak és a kutatásnak fogják életüket szentelni.

3. A műveltségi szint jellemzése

Képzettség, műveltségi szint alatt az iskolai végzettségi szintet értjük. A műveltségi szint terén meglévő lemaradást úgy lehet a legjobban lemérni, ha összehasonlítjuk a magyar kisebbség legmagasabb elért műveltségi szintjét az országos átlaggal.

Itt fel kell figyelni öt, az országos adatokhoz viszonyítva nagyon lényeges eltérésre, amelyek az iskolai végzettség terén mutatkoznak, és a magyar nemzetiségű műveltségi lemaradására utalnak. Az összehasonlításon alapuló elemzések két vonalon történhetnek. Egyrészt figyelni lehet azokat a jelenségeket, amelyek a szlovákiai magyarságnak Szlovákia összlakosságához viszonyított statisztikai arányszámain alapulnak, másrészt pedig azokat, amelyek a lakosságon belüli műveltségi szintek szerinti eloszlásokból indulnak ki.

1. Először is szembeűnő, hogy igen magas a csak *alapiskolai végzettséggel* rendelkező magyar lakosok aránya. 1991-ben Szlovákia ilyen végzettségű lakosainak 14,81%-át alkották a magyar nemzetiségűek. Ez 4,05%-kal magasabb, mint a magyarok 10,76%-os aránya. A 2001-es népszámlálási adatok szerint ez a különbség 4,33%-ra emelkedett (lásd az 1. táblázatot). Ez a kedvezőtlen állapot még azon is lemérhető, hogy a magyar nemzetiségű lakosok 30,49%-a rendelkezik legfeljebb alapiskolai műveltséggel, holott ez szlovákiai viszonylatban 21,06% (lásd a 2. táblázatot). Az 1991-es évhez képest az országos adatok tükrében csekély javulást lehet észrevenni abban, hogy míg Szlovákiában az alapiskolai műveltségűek aránya 28,68%-ról 21,06%-ra csökkent, tehát 7,62%-kal, a magyar lakosok esetében ez a csökkenés 9,00%-os volt. Ez lassú kiegyenlítődesre utal.

A statisztikai adatokkal kimutatható javulás azonban nem a tényleges műveltségi szintbeli kiegyenlítődes jele, hanem nagy valószínűséggel az idősebb korcsoportok körében kimutatott magasabb népfogyatkozás következménye. Szlovákiában ugyanis a 35 év feletti lakosok körében a magyar nemzetiségűek százalékos aránya jóval meghaladja az országos átlagot, ezek közül a legfeljebb alapiskolai végzettségű magyar nemzetiségű lakosok száma is magasan túllépi az összlakossági arányszámot. Erre vezethető vissza a szlovákiai lakosság és a magyar nemzetiségűek közti 10,81%-os (39,49% – 28,68%) különbség tíz év alatt 9,43%-ra való változása is. Ha a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség műveltségi szintje javulásának csak ilyen ütemét képes felmutatni, akkor az országos arányok elérése több évtizedig is elhúzódhat (lásd a 2. táblázatot).

1. táblázat. Műveltségi megoszlás 1991-ben és 2001-ben

| Legmagasabb elért műveltség | 1991 | | | | 2001 | | | |
|--|-----------|---------------------|--------------------|-------|-----------|---------------------|--------------------|-------|
| | Szlovákia | Szlovák nemzetiségű | Magyar nemzetiségű | | Szlovákia | Szlovák nemzetiségű | Magyar nemzetiségű | |
| | | | Száma | % | | | Száma | % |
| 1. Alapiskolai (nem befejezettel együtt) | 1 512 818 | 1 227 127 | 224 025 | 14,81 | 1 132 995 | 907 115 | 158 693 | 14,01 |
| 2. Középiskola érettségi nélkül | 1 114 717 | 966 827 | 120 724 | 10,83 | 1 264 144 | 1 096 585 | 134 388 | 10,63 |
| 2.1. (Ebből) szakmunkás | 1 004 657 | 871 575 | 109 791 | 10,93 | 1 06 0854 | 914 476 | 120 521 | 11,36 |
| 2.2. Szakiskola | 110 060 | 95 252 | 10 933 | 9,93 | 203 290 | 182 109 | 13 867 | 6,82 |
| 3. Középiskola érettségivel | 963 715 | 851 981 | 84 775 | 8,80 | 1 37 8077 | 1 228 354 | 115 018 | 8,35 |
| 3.1. (Ebből) szakmunkás | 90 773 | 84 084 | 4 880 | 5,38 | 251 992 | 231 181 | 16 107 | 6,31 |
| 3.2. Szakiskola | 703 969 | 626 872 | 57 422 | 8,16 | 872 677 | 783 055 | 67 277 | 7,71 |
| 3.3. Gimnázium | 168 973 | 141 025 | 22 473 | 13,30 | 253 408 | 214 118 | 31 634 | 12,48 |
| 4. Középiskola összesen | 2 078 432 | 1 818 808 | 205 499 | 9,89 | 2 642 221 | 2 324 939 | 249 406 | 9,44 |
| 5. Felsőfokú | 306 920 | 274 871 | 16 407 | 5,35 | 423 324 | 380 175 | 23 652 | 5,59 |
| 5.1. (Ebből) bachelor | - | - | - | - | 17 917 | 15 636 | 1 466 | 8,18 |
| 5.2. Magiszter, mérnök, orvos | - | - | - | - | 382 013 | 343 950 | 21 087 | 5,52 |
| 5.3. PhD | - | - | - | - | 23 394 | 20 589 | 1 099 | 4,70 |
| 6. Iskolai végzettség nélkül | 27 043 | 19 109 | 2 765 | 10,22 | 15 529 | 10 978 | 1 890 | 12,17 |
| 7. Ismeretlen | 35 161 | 26 137 | 2 483 | 7,06 | 85 533 | 50 129 | 4 045 | 4,73 |
| 8. Gyermek** | 1 313 961 | 1 153 276 | 116 117 | 8,84 | 1 079 853 | 941 518 | 82 842 | 7,67 |
| 9. Összesen | 5 274 335 | 4 519 328 | 567 296 | 10,76 | 5 379 455 | 4 614 854 | 520 528 | 9,68 |

Megjegyzés: * nincs adat; ** 1991 – 15 évig, 2001 – 16 évig

2. A középiskolai műveltségi szint tekintetében a magyar nemzetiség még mindig elmarad az összlakossági arányoktól. Ez 1991-ben 9,89% volt, mely 2001-ben 9,44%-ra módosult. Ha ezeket a lakosság arányszámaihoz hasonlítjuk, akkor tíz év alatt az arány közelebb került a 9,68%-hoz, amely a középiskolai műveltségi szint emelkedésére utal (lásd az 1. táblázat 4. sorát). A lakosságon belül a középiskolai végzettségűek százalékos arányát véve alapul, tíz év alatt itt is bizonyos pozitív, az országos arányokhoz való közeledési folyamat figyelhető meg, amely az 1991. évi százalékos arányok (39,41% – 36,22%) 3,19%-os különbségének 2001-re 1,21%-ra történő csökkenésével mutatható ki (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat. Műveltségi megoszlás 1991-ben és 2001-ben (százalékban)

| Legmagasabb elért műveltség | 1991 | | | 2001 | | |
|--|------------------|---------------------|--------------------|------------------|---------------------|--------------------|
| | Szlovákia | Szlovák nemzetiségű | Magyar nemzetiségű | Szlovákia | Szlovák nemzetiségű | Magyar nemzetiségű |
| 1. Alapiskolai (nem befejezettel együtt) | 28,68 | 27,15 | 39,49 | 21,06 | 19,65 | 30,49 |
| 2. Középiskola érettségi nélkül | 21,14 | 21,40 | 21,28 | 23,50 | 23,76 | 25,81 |
| 2.1. (Ebből) szakmunkás | 19,05 | 19,29 | 19,35 | 19,72 | 19,81 | 23,15 |
| 2.2. Szakiskola | 2,09 | 2,11 | 1,93 | 3,78 | 3,95 | 2,66 |
| 3. Középiskola érettségivel | 18,27 | 18,85 | 14,94 | 25,61 | 26,62 | 22,10 |
| 3.1. (Ebből) szakmunkás | 1,72 (9,42) | 1,86 (9,87) | 0,86 (5,76) | 4,68 (18,29) | 5,01 (18,82) | 3,09 (14,01) |
| 3.2. Szakiskola | 13,35 (73,05) | 13,87 (73,58) | 10,12 (67,73) | 16,22 (63,33) | 16,97 (63,75) | 12,92 (58,49) |
| 3.3. Gimnázium | 3,20 (17,53) | 3,12 (16,55) | 3,96 (26,51) | 4,71 (18,38) | 4,64 (17,43) | 6,08 (27,50) |
| 4. Középiskola összesen | 39,41 | 40,25 | 36,22 | 49,12 | 50,38 | 47,91 |
| 5. Felsőfokú | 5,82 | 6,08 | 2,89 | 7,8 | 8,2 | 4,54 |
| 5.1. (Ebből) bachelor | - | - | - | 0,33 (4,23) | 0,34 (4,11) | 0,28 (6,20) |
| 5.2. Magiszter, mérnök, orvos | - | - | - | 7,10 (90,24) | 7,45 (90,47) | 4,05 (89,16) |
| 5.3. PhD | - | - | - | 0,44 (5,33) | 0,45 (5,42) | 0,21 (4,64) |
| 6. Iskolai végzettség nélkül | 0,51 | 0,42 | 0,49 | 0,29 | 0,24 | 0,36 |
| 7. Ismeretlen | 0,67 | 0,58 | 0,44 | 1,59 | 1,09 | 0,78 |
| 8. Gyermek** | 24,91 | 25,52 | 20,47 | 20,07 | 20,40 | 15,92 |
| 9. Összesen | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

Megjegyzés: * nincs adat; ** 1991 – 15 évig, 2001 – 16 évig

3. A szlovákiai magyarság alacsony műveltségi szintjére mutatnak rá a legfeljebb *érettségi nélküli középiskolai képzettséggel* rendelkező lakosok számára vonatkozó statisztikai adatok. Az ilyen végzettségű magyar lakosok százalékos aránya ugyanis tartósan meghaladja az összlakossági arányt. A magyarság szempontjából hátrányos fejlődési tendenciára utal, hogy tíz év alatt ez a negatív jelenség még inkább elmélyült, hiszen az 1991-es népszámlálási adatok szerint az érettségi nélküli középiskolai képesítéssel rendelkezők százalékos aránya 10,83%-ról csak 10,63%-ra módosult 2001-re, de a lakosság 10,76%-os, ill. 9,68%-os arányváltozásához viszonyítva ez közvetett növekedést jelent (lásd az 1. táblázat 2. sorát). Ez mutatható ki a lakosságon belüli ilyen képzettségűek arányának az országos arányokhoz képest nagyobb mértékű növekedésével is. Az 1991-es népszámlálási adatok szerint Szlovákia lakosai közül 21,14%-nak volt legfeljebb érettségi nélküli középiskolai képesítése, a magyar nemzetiségűek közül 21,28%-nak. Ezek az adatok 2001-re 23,50%-ra, ill. 25,81%-ra emelkedtek (lásd a 2. táblázat 2. sorát). Az országos fejlődési tendenciákhoz képest tehát a magyarság műveltségi szintjében a hátrányos változások jelei abban is felfedhetők, hogy a magyarság körében nagyobb arányban növekedett az alacsonyabb, érettségi nélküli középiskolai képzettséggel rendelkező lakosok száma, mint általában Szlovákiában, s ez lényegében az említett tíz év alatt következett be. Azonban külön-külön a szlovákiai, ill. a magyar nemzetiségű lakosok körében az imént említett százalékos aránynövekedést csak annyiban lehet pozitív je-

lenségnek tekinteni, hogy a legfeljebb alapiskolai képzettségű lakosok, vagyis az ennél alacsonyabb műveltségi szintű lakosok rovására jött létre.

4. A legfeljebb *érettségivel végződő középiskolai képesítéssel* rendelkező lakosok között Szlovákiában az összlakosság arányszámánál alacsonyabb a magyar nemzetiségű lakosok aránya, amely az 1991. évi 8,80%-ról 2001-re 8,35%-ra csökkent (lásd az 1. táblázatot). Mivel a magyar összlakosság számának csökkenése ennél nagyobb mértékű, ezért itt is relatív javulásról, a lakosság 9,68%-os arányához való közeledésről beszélhetünk. E pozitív változási tendenciát azonban beárnyékolja, hogy mindenekelőtt az érettségivel rendelkező magyar szakmunkások számának növekedése idézte elő. Tíz év alatt 4880-ról 16 107-re emelkedett az ilyen végzettségűek száma, amely 230%-os növekedésnek felel meg (lásd az 1. táblázatot). Ennek ellenére azonban az e csoportba tartozó szlovákiai lakosoknak a magyarok csak a 6,31%-át teszik ki. Szlovákiában a mai napig a magyar nyelvű középiskolai képzésben a gimnáziumi képzés van túlsúlyban, ezért nem meglepő, hogy az ilyen legmagasabb középiskolai végzettséggel rendelkező lakosok között még mindig lényegesen nagyobb arányban vannak a magyar nemzetiségűek, mint azt az összlakossági arányok indokolnák. Az 1991-es 13,30%-os arány 2001-re 12,48%-ra módosult, de így az utóbbi inkább távolodott (2,80%-ra a 2,54%-ról) a 9,68%-os összlakossági aránytól, mint közeledett volna. A szlovákiai magyarság ezt a magas gimnáziumi képzettségi szintet nem tudta a felsőfokú továbbtanulásban határozottabban kamatoztatni. Ezt úgy is értékelhetjük, hogy ezáltal az érettségivel járó középiskolai szakképzést igénylő munkahelyek betöltése terén a magyarság hátrányos helyzetbe került. Szlovákiában a szakközépiskolai végzettségű lakosok alkotják a legfeljebb érettségivel rendelkező lakosok túlnyomó részét. E kategóriában a magyarok aránya nem éri el az összlakossági arányt, de a 8,16%-ról 7,71%-ra történő változás a 9,68%-hoz való közeledés tendenciáját mutatja (lásd az 1. táblázatot).

A lakosoknak a képesítési szintek szerinti belső eloszlása tekintetében hasonló fejlődési tendenciák fedezhetők fel 1991 és 2001 között a szlovákiai magyarságnál, mint országos szinten (lásd a 2. táblázat 3.1., 3.2. és 3.3. sorát). Ebből is látható, hogy a szlovákiai magyarság műveltségi szintbeli lemaradása középszinten, az érettségivel végződő szakmunkás és szakközépiskolai képesítésekben mutatkozik meg. Érdemes felfigyelni azonban arra, hogy az előbb említett összlakossági arányokat lényegesen meghaladó gimnáziumi végzettségű magyar lakosok száma valójában az országostól eltérő belső arányokban is megmutatkozik. A legfeljebb középiskolai érettségivel rendelkező magyar lakosok 27,50%-a gimnáziumban érettségizett, országos szinten ez csak 18,38%-ot tesz ki.

5. Szlovákia *felsőfokú végzettséggel* rendelkező 423 324 lakosa közül 2001-ben 23 652 volt a magyar nemzetiségű, amely 5,59%-nak felel meg. Ez nemcsak relatív gyarapodást, hanem abszolút növekedési tendenciát is mutat az 1991. évi 5,35%-hoz képest. Ennél még nagyobb arányú a valós javulás, mivel az összmagyarság száma ez idő alatt 10,76%-ról 9,68%-ra csökkent. A 9,68%-tól az 5,59% azonban még mindig nagyon messze van, s ez arra utal, hogy a magyarság felsőfokú műveltségi szintje magasan elmarad az országos szinttől (lásd az 1. táblázatot). Ez megmutatkozik abban is, hogy Szlovákia lakosainak 7,87%-a felsőfokú végzettségű, míg a magyar nemzetiségű lakosoknak csak a 4,54%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A belső arányokat tekintve a tudományos fokozattal rendelkező magyarok

aránya a legkisebb. Az alacsonyabb műveltségi szint mutatója még az is, hogy a bachelor fokozattal rendelkező magyar nemzetiségűek száma és aránya a legjobb, sőt 8,18%-os arányával nagyon közel került a szükséges 9,68%-hoz (lásd az 1. és 2. táblázatot).

A magyar nemzetiség több tíz éven át tartó nagyarányú lemaradását a felsőfokú végzettség tekintetében nem kellene szükségképpen a kisebbségi lét velejárójának tekinteni. Nemcsak külföldi, hanem szlovákiai adatok is ezt igazolják, hiszen a roma és a magyar nemzetiségen kívül valamennyi szlovákiai nemzetiség körében a felsőfokú műveltségű lakosok számaránya lényegesen meghaladja a szlovák nemzetiségűek 8,24%-os arányát (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat. A legmagasabb elért műveltség nemzetiségi megoszlásban (2001)* (százalékban)

| A lakosok körében nemzetiség szerint | Felsőfokon (%) |
|--------------------------------------|----------------|
| Szlovák | 8,24 |
| Magyar | 4,54 |
| Ruszin | 12,26 |
| Ukrán | 21,21 |
| Cseh | 17,78 |
| Német | 17,13 |
| Lengyel | 14,14 |
| Horvát | 10,34 |
| Szerb | 15,21 |
| Roma | 0,19 |
| Országos átlag | 7,87 |

Megjegyzés: * az adatok %-ban értendők

Az 1991-es és 2001-es népszámlálási adatok alapján még két összevetést készítettünk el (lásd a 4. táblázatot).

Az egyik a műveltségi szintekre vonatkoztatott magyar lakossági hiányt, ill. annak többletváltozásait mutatja be a magyarság 10,76%-os, valamint 9,68%-os számarányának függvényében; a másik a tíz év alatt beállt lakossági gyarapodás, ill. csökkenés számát és azok százalékát fedi fel. Ezek alapján látható, hogy a két legalacsonyabb képzettségi szintű magyar lakosok számában mutatkozó többlet százalékaránya tíz év alatt nőtt, ami negatív jelenségre utal, a többi három képzettségi szintnél a hiány százalékaránya csökkent, ami viszont pozitív változást jelent. Ami az egyes legmagasabb végzettségi szinttel rendelkező lakosok számának tíz év alatt bekövetkezett gyarapodását/csökkenését illeti, a szlovákiai magyarság mindenütt elmarad az országos változás százalékos arányaitól, kivéve a felsőfokú végzettségű lakosokat, akiknél a magyarság gyarapodása 44,16%-os volt, az országos viszont csak 37,93%-os. Az utolsó sorban százalékban is kifejeztük a magyarság részesedését az 1991–2001 közötti országos változásokban.

4. táblázat. Legmagasabb elért műveltség

| | | Alapiskola | Középiskola érettségi nélkül | Középiskola érettségivel | Középiskola összesen | Egyetem | Gyermekek |
|---------------------------------------|---------------|------------|---------------------------------|-----------------------------|-------------------------|----------|-----------|
| Magyar nemzetiség | | | | | | | |
| 1991 | Kellene lenni | 162 779 | 119 943 | 103 696 | 223 639 | 33 025 | 141 382 |
| | +/-* | +61 246 | +781 | -18 921 | -18 140 | -16 618 | -25 265 |
| | %-ban | +37,63 | +0,65 | -18,25 | -8,11 | -50,32 | -17,87 |
| 2001 | Kellene lenni | 109 674 | 122 369 | 133 397 | 255 767 | 40 978 | 104 530 |
| | +/- | + 49 013 | + 12 019 | -18 379 | -6 361 | -17 326 | -21 688 |
| | %-ban | +44,69 | +9,82 | -13,78 | -2,49 | -42,28 | -20,75 |
| 1991– 2001** | +/- | -65 332 | +13 664 | +30 243 | +43 907 | +7 245 | -33 275 |
| | %-ban | -29,16 | +11,32 | +35,67 | +21,37 | +44,16 | 28,66 |
| Szlovákia | | | | | | | |
| 1991– 2001** | +/- | -379 823 | +149 427 | +414 362 | +563 789 | +116 404 | -234 108 |
| | %-ban | -25,11 | +13,40 | +43,00 | +27,13 | +37,93 | 17,82 |
| A magyar nemzetiség részesedése | %-ban | 17,20 | 9,14 | 7,30 | 7,78 | 6,22 | 14,21 |

Megjegyzés: *többlet (+), hiány (-); ** 1. táblázat

A szlovákiai magyarság egyik legsúlyosabb problémája azonban a népszaporulat csökkenése. A 4. táblázat utolsó oszlopában a 15 (1991), ill. 16 (2001) évnél fiatalabb lakosok adatait rögzítettük. Az összlakosság 10,76%-ához, ill. 9,68%-ához viszonyítva a magyar nemzetiség ilyen korú fiataljainak hiánya 17,87%-ról 20,75%-ra nőtt 1991 és 2001 között. Az ilyen korú magyar lakosok száma 33 275-tel csökkent, amely 28,66%-os csökkenésnek felel meg. Szlovákia említett korú lakosainak száma ennél lényegesen kisebb mértékben, 17,82%-kal csökkent a jelzett időszakban.

4. Az alacsonyabb műveltségi szint okainak elemzése

A szlovákiai magyar nemzeti közösség alacsonyabb műveltségi szintjének egyik fő okát az iskolai művelődésben, a magyar iskolák hálózatában, az ott folyó oktatás tartalmában, színvonalában és nem utolsósorban a magasabb műveltségi szint elérésének igényére való nevelésben kell keresni. E problémák olyannyira összetettek, hogy megoldásukra az elmúlt másfél évtizedben a szlovákiai magyarság még próbálkozást sem tett.

Az alacsony műveltségi szint a középiskolai képzésben és a felsőoktatásban termelődik. Arra, hogy a távolabbi múltból örökölt műveltségi lemaradásról van-e szó vagy e műveltségi szintbeli lemaradás tovább generálja önmagát, a középiskolai képzés és a felsőoktatás utolsó 15 évének áttekintésével keressük a választ.

4.1. Középiskolai képzés

A középiskolai képzés tekintetében a fenti kérdésekre az 1991-es, 2001-es és 2005-ös statisztikai adatok elemzésével próbálunk válaszolni. E célból a hivatalos statisztikai adatok alapján olyan új statisztikákat készítettünk, amelyek jellemzik a képzésben levő diákok, hallgatók számbeli lemaradását (lásd az 5. táblázatot). Mivel a magyar nemzetiség 10,76%-os (1991) és 9,68%-os (2001) arányától nagyban

eltérnek az egyes iskolai oktatásban részt vevő korcsoportok százalékos arányai, ezért a korrekt következtetések levonása érdekében a korcsoportok arányait vettük alapul a számításoknál. A hivatalos statisztikai adatok szerint 1991-ben Szlovákia 14–19 éves korcsoportjának 9,54%-át (*Sčítanie... 1991*), 2001-ben pedig 8,36%-át (*Sčítanie... 2001*) alkották a magyar nemzetiségűek. Mivel 2005-re vonatkozóan hivatalos adatok nem állnak rendelkezésünkre becslésre kényszerültünk, mely az 1991 és 2001-es adatok közötti differencia arányos továbbvitelén alapszik. Az így megkapott magyar nemzetiségű 14–19 éves korcsoport 2005-ös aránya 7,88%. Azon magyar nemzetiségű diákok számát, akiknek a középiskolai képzésben kellene lenniük, a szlovákiai diákok számadatainak imént kapott százalékos arányában számítottuk ki. Most pedig térjünk ki az így elkészített 5. táblázat adatainak elemzésére!

Elsőként azt mondhatjuk, hogy a szlovákiai magyarság a jelzett három évben, tehát valójában az elmúlt 15 évben a középiskolai képzés szinte valamennyi típusában (kettő kivételével) tovább halmozta a hiányt. Ez az 5. táblázatban levő adatok alapján számokban is megbecsülhető, például úgy, hogy az 1991-es és 2005-ös diákszámok átlagait elosztjuk 4-gyel (4 éves középiskolai képzést számolva), és megszorozzuk 15-tel. Az ilyen becslés alapján a magyarság 15 éves vesztesége a középiskolai képzésben megközelítőleg 8700-ra tehető.

A továbbtanulás esélyeit illetően még szembetűnőbb a műveltségi szintre való kihatása miatt az, hogy ehhez a veszteséghez megközelítőleg 7300 fővel az érettségivel végződő gimnáziumi és szakközépiskolai képzés járult hozzá.

Az utóbbi négy-öt évben a középiskolai képzésben a magyarság hiánya abszolút számokban is csökkenő tendenciát mutat. A korcsoportban mutatkozó csökkenés miatt a korcsoportok arányaihoz való felzárkózás tendenciája erőteljesebben észlelhető.

A magyar nemzeti kisebbség szempontjából a középiskolai képzés eme kedvező fejlődési tendenciáit azonban némileg beárnyékolja három, a képzés belső struktúrájában meglévő kedvezőtlen állapot.

5. táblázat. Diákok száma az egyes iskolatípusokban (1991, 2001, 2005)

| | Diákok száma | | | | | | | |
|--|--------------|--------------------|------------------|-------------------------------------|-----------------------|--------|--------------------------|------------------|
| | Szlovákia | Magyar nemzetiségű | Magyar tannyelvű | Magyar nemzetiségűnek kellene lenni | Hiány/Többlet számban | %-ban | Magyar nemzetiségű %-ban | Korcsoport %-ban |
| 1991 | | | | | | | | |
| Gimnázium | 59 172 | 5 259 | 4 089 | 5 645 | -386 | -6,84 | 8,89 | 9,54 |
| Szakközépiskola | 95 195 | 7 421 | 4 700 | 9 082 | -1661 | -18,29 | 7,80 | 9,54 |
| Szaktanulmányi képző | 143 282 | 12 992 | 5 630 | 13 669 | -677 | -4,95 | 9,07 | 9,54 |
| Középiskola érettségivel (1+2) | 154 367 | 12 680 | 8 789 | 14 727 | -2047 | -13,90 | 8,21 | 9,54 |
| Középiskolák összesen | 297 649 | 25 672 | 14 419 | 28 396 | -2724 | -9,59 | 8,62 | 9,5 |
| 2001 | | | | | | | | |
| Gimnázium | 86 239 | 6 093 | 4 982 | 7 210 | -1 117 | -15,49 | 7,07 | 8,36 |
| Szakközépiskola | 91 820 | 6 336 | 3 711 | 7 676 | -1 340 | -17,46 | 6,90 | 8,36 |
| Szaktanulmányi képző | 106 775 | 9 188 | 4 925 | 8 926 | +262 | +2,93 | 8,61 | 8,36 |
| Középiskola érettségivel (1+2) | 178 059 | 12 429 | 8 693 | 14 886 | -2 457 | -16,51 | 6,98 | 8,36 |
| Középiskolák összesen | 284 834 | 21617 | 13 618 | 23 812 | -2 195 | -9,22 | 7,59 | 8,36 |
| 2005 | | | | | | | | |
| Gimnázium | 99 758 | 6 895 | 5 762 | 7 861 | -966 | -12,29 | 6,91 | 7,88 |
| Szakközépiskola | 81 498 | 5 573 | 3 704 | 6 422 | -849 | -13,22 | 6,84 | 7,88 |
| Szaktanulmányi képző | 65 020 | 4 570 | 2 725 | 5 124 | -554 | -10,81 | 7,03 | 7,88 |
| Egyesített középiskolák | 71 534 | 6 079 | 3 381 | 5 636 | +443 | +7,86 | 8,50 | 7,88 |
| Középiskola érettségivel (1+2) | 181 256 | 12 468 | 9 466 | 14 283 | -1 815 | -12,71 | 6,88 | 7,88 |
| Szaktanulmányi képzők és egyesített középisk. összesen | 136 554 | 10 649 | 6 106 | 10 760 | -111 | -1,03 | 7,79 | 7,88 |
| Középiskolák összesen | 317 810 | 23 117 | 15 572 | 25 043 | -1 926 | -7,69 | 7,27 | 7,88 |

Elsőként a szak- és az egyesített középiskolákkal kapcsolatos problémákat említjük. A középiskolai képzés európai trendek által is sugalmazott szerkezeti és tartalmi változtatások igénye, valamint a központi közigazgatási kompetenciák egyes részeinek átruházása az alacsonyabb közigazgatási intézményekre, 2002-ben új középiskolai típus létrehozásához vezetett. Így jöttek létre az *egyesített középiskolák* (zdrúžené stredné školy), amelyek túlnyomórészt az addig hagyományos szaktanulmányi képzők integrálásához vezettek. Kisebbrésztben e változás vesztesei azonban a szakközépiskolák is. A szaktanulmányi képzőkben 2001 és 2005 között a diákok száma 41 755-tel, a szakközépiskolákban csak 10 322-vel csökkent szlovákiai viszonylatban. Az egyesített középiskolák révén azonban, ahol 2005-ben már 71 534 tanuló tanult, a középiskolai szakoktatásban részt vevő diákok száma 2001-től (szakközépiskola és szaktanulmányi képző) 2005-ig (szakközépiskola, szaktanulmányi képző és egyesített középiskola) 19 457-tel nőtt (lásd az 5. táblázatot). Ezek az adatok azt mutatják, hogy a Szlovákia középiskoláiban folyó szakképzés az utóbbi néhány évben reneszánszát éli. Érdekességként említjük a korábbi tíz év változásait, miatt – ha nem is folyamatosan, de az 1990 és 2001-es évek diákszámait szerint – a középiskolai szakoktatásban a diákok száma 38 478-cal csökkent (László 2004, 212–226). Ez idő alatt a gimnazista diákok száma is, megtartva az 1990 óta tartó folyamatos fejlődést, 13 519-cel nőtt.

A magyar nemzetiségű középiskolai szakoktatását illetően a diákok száma 2001-re 1990-hez viszonyítva 5224-gyel csökkent, amely a szlovákiai, imént említett

38 478-as diákszámcsökkenés igen magas, 13,58%-át adja (László 2004, 212–226). 2001-től 2005-ig viszont a szakképzésben levő magyar diákok száma 698-cal nőtt, amellyel a szlovákiai növekedéshez csupán 3,59%-kal járult hozzá (lásd az 5. táblázatot).

Ami viszont szembetűnő, de nem meglepő, hogy az egyesített középiskolákban a magyar nemzetiségű diákok száma 443-mal meghaladja a korcsoport 7,88%-os arányát, hiszen a szakmunkásképzőkben már 2001-ben is hasonló jelenségre figyeltünk fel (lásd az 5. táblázatot).

Ezt a kedvező jelenséget azonban túlnyomórészt a nem érettségivel végződő középiskolai szakoktatásban érte el a szlovákiai magyarság az érettségivel végződő képzés rovására, hiszen 2005-ben a középiskolai képzés területén a diákhány közel 2000 fő (lásd az 5. táblázatot). Ez tehát végül is a felsőfokú képzésbe való belépés esélyeit rontja a magyarság számára.

Szlovákiában a középiskolák négy típusát különböztetjük meg: gimnáziumok, szakközépiskolák (stredné odborné školy), szakmunkásképzők (stredné odborné učilištia) és egyesített középiskolák (združené stredné školy). A három utolsó típusban különböző szakokon és az azok által kínált specializációkban lehet tanulmányokat folytatni. A szakokon belül a hivatalos statisztikák nem tartalmazzák a diákok nemzetiségi összetételét, a magyar nyelven folyó oktatással kapcsolatos információkat azonban igen. A 2005/2006-os tanévben Szlovákiában a négy középiskola-típusban összesen 317 810 diák tanult, közülük 241 369 tanuló az érettségivel végződő teljes középiskolai képzést (úplné stredné štúdium s maturitou) látogatta, ők az összes diák 75,95%-át tették ki (lásd az 5. táblázatot) (*Separát...* 2005).

A magyar tannyelvű középiskolák és osztályok 15 572 diákja közül teljes középiskolai tanulmányokat végez 11 374, vagyis az összes diák 73,04%-a. A 6. táblázatban megadtuk ezen diákok megosztását az egyes iskolatípusok szerint.

6. táblázat. A diákok száma a teljes érettségivel végződő középiskolai képzésben (USV)

| 2005/2006 | Gimnázium | Szakközépiskola | Szakmunkásképző | Egyesített | Összesen |
|--|-----------|-----------------|-----------------|------------|----------|
| Szlovákiában | 99 758 | 77 980 | 25 572 | 40 408 | 243 718 |
| Magyar tannyelvű | 5 762 | 3 674 | 365 | 1 573 | 11 375 |
| | 5,78% | 4,71% | 1,43% | 3,89% | 4,67% |
| Magyar nyelvű képzésben résztvevő diák | 5,78% | 4,54% | 4,19% | 4,73% | 4,90% |

E táblázatból az is kitűnik, hogy a magyar nyelvű érettségivel végződő szakoktatásban résztvevő diákok száma – arányában is – az egyesített középiskolákban, de leginkább a szakmunkásképzőkben lényegesen elmarad az összes diák arányától, amely a felsőfokú továbbtanulás esélyeit rontja.

A 2002-ben megkezdett *középiskolai szakképzés szerkezetváltását* a szlovákiai magyarság nem tudta a maga hasznára fordítani, mert nem készült fel az ilyen változásra, és nem volt – és ma sincs – iskolapolitikai stratégiája a fejlődési tendenciák, ill. az új kihívások kezelésére.

Tanulmányunkban eddig a középiskolai oktatásnak a műveltségi szintre való hatását az érettségivel végződő és egyéb képzést nyújtó két szakterületre bontva elemeztük. Tekintsünk be egy kicsit mélyebben a szakokban és szakspecializációkban

rejő lehetőségek elemzésébe! Ehhez szintén csak Szlovákiára és a magyar nyelvű oktatásra vonatkozóan rendelkezünk hivatalos statisztikai adatokkal.

A 7. táblázatból kiolvasható, hogy a magyar nyelven kínált szakok száma és a szakokon belül választható specializációk száma az egyes képzési formákban és a középiskolák típusaiban egyaránt messze elmarad az országos számadatoktól. Pedig ezek tehetnék vonzóbbá a magyar nyelvű középiskolai képzést, és ezáltal lehetne növelni a speciális képességeket és készségeket igénylő munkaerőpiacon való elhelyezkedés esélyeit.

A legjobb helyzetben levő magyar gimnáziumok is csak idegen nyelvre, informatikára, matematikára és fizikára, biológiára és ökológiára szerveznek külön speciális osztályképzést, amely nagyon kevésnek mutatkozik.

A többi iskolatípusban hasonlóan kedvezőtlen a magyar nyelven tanulható szakok és specializációk kínálata (lásd a 7. táblázatot). Ez egyrészt lényegesen csökkent a magyar nyelvű középiskolai képzés vonzását, a magyar nemzetiség körében hiányszakmákat idéz elő, és nem utolsósorban bizonyos szakmákban túlképzéshez vezethet, amely a munkanélküliek számát növelheti.

7. táblázat. Tanulmányi szakok (specializációk) száma a középiskolákban

| Képzési formák | Állami | | Magán | | Felekezeti | |
|-------------------------|-----------|------------------|-----------|------------------|------------|------------------|
| | Szlovákia | Magyar tannyelvű | Szlovákia | Magyar tannyelvű | Szlovákia | Magyar tannyelvű |
| Gimnáziumok | | | | | | |
| ÚSV (specializáció) | (14) | (5) | (7) | (1) | (7) | (2) |
| Szakközépiskolák | | | | | | |
| 4–5 éves, ÚSV | 18 (202) | 9 (24) | 9 (49) | 2 (4) | 4 (20) | |
| 1–3 éves, VYŠ | 10 (39) | | 2 (13) | | | |
| 1–3 éves, PMŠ | 6 (15) | 2 (2) | 5 (13) | | 1 (1) | |
| 8 évf. | 1 (3) | | 1 (1) | | | |
| 1–3 éves, NDŠ | 1 (1) | | | | 1 (1) | |
| 1–3 éves, SV | | | | | 1 (1) | |
| Szakmunkásképzők | | | | | | |
| 4–5 éves | 16 (90) | 3 (5) | 8 (40) | 2 (3) | 2 (4) | |
| 2–3 éves | 13 (150) | 10 (35) | 9 (45) | 6 (13) | 7 (15) | |
| 1–3 éves, ZUUP | 9 (22) | 2 (2) | 1 (2) | | | |
| 1–3 éves, NDŠ | 11 (61) | 9 (14) | 6 (20) | 3 (5) | 7 (9) | |
| Egyesített középiskolák | | | | | | |
| 4–5 éves, ÚSV | 20 (197) | 8 (14) | 5 (20) | 3 (9) | 1 (4) | |
| 1–3 éves, VYŠ | (4) 4 | | | | | |
| 1–3 éves, PMŠ | 7 (15) | 2 (2) | 2 (3) | | | |
| 1–3 éves, NDŠ | 15 (59) | 6 (9) | 3 (7) | 2 (4) | 2 (4) | |
| 1–3 éves, SV | 17 (143) | 8 (28) | 5 (24) | 5 (12) | 4 (9) | |
| 1–3 éves, ZUUP | 7 (10) | | 1 (1) | | | |

Megjegyzés: A táblázatban a tanulmányok végzésére kínált szakok számát tüntettük fel, zárójelben az azokon belül tanulható szakspecializációk száma található.

ÚSV – úplné stredné vzdelanie s maturitou (teljes középiskolai képzés érettségivel)

PMŠ – pomaturitné štúdium (érettségi utáni tanulmányok)

NDŠ – nadstavbové štúdium (felépítményi tanulmányok)

VYŠ – vyššie odborné štúdium s absolútoriom (felsőbb szaktanulmányok)

SV – stredné odborné štúdium bez maturity (középfokú szaktanulmányok érettségi nélkül)

A harmadik téma, amely a magyar nemzetiség műveltségi szintjével összefüggésbe hozható, az a munkavégzés melletti (levelező, esti) *távoktatás*. Amint azt az előzőekben tapasztaltunk, a magyar nemzetiség középiskolai képzésére vonatkozó szám-

adatok elmaradnak az országos adatoktól. Stratégiai célként a magyarság korcsoport szerinti százalékos arányának megfelelő szintű középiskolai képzés elérése jelölhető meg. Ez azonban a szlovákiai magyarság műveltségi szintjében mutatkozó lemaradás enyhítésére nem elégséges, mivel a magyarság körében a 2001-es népszámlálás adatai szerint a 9,68%-os összlakossági aránynál 49 019-cel többen vannak azok, akik legfeljebb alapiskolai végzettséggel rendelkeznek (lásd az 1. táblázatot). Ehhez még hozzávehetjük a legfeljebb szakmunkás képesítésű 8286 magyar nemzetiségű lakosságú többletet is.

Ezen 57 305 magyar nemzetiségű lakos számára a középszintű távoktatás nyújthatná a magasabb képzettségi szint elérésének lehetőségét és a munkanélküliség bűvköréből a munkaerőpiacon való megjelenés esélyét.

Szlovákiában a középiskolai távoktatás (štúdium popri zamestnaní, ŠPZ) nagyon fejletlen. Mind a négy középiskolai típusban összesen 12 060 személy végzi tanulmányait munkavégzés mellett vagy munkanélküliségként. Ezek közül csak 270-en tanulnak magyar nyelven. Mindenekelőtt a magyar tannyelvű középiskolák és a magyar tannyelvű osztályokkal rendelkező iskolák számára kínálkozik itt fejlesztési lehetőség egyrészt a rendes középfokú távoktatás bővítésével, másrészt a munkaerőpiac által igényelt konkrét munkavégzési képességek megszerzéséhez hosszabb-rövidebb ideig tartó középiskolai képesítést nem adó képzések megszervezésével.

4.2. Felsőoktatás

Az 1991-es népszámlálási adatok szerint Szlovákia felsőfokú végzettségű lakosai közül 10,76%-nak, azaz 33 025-nek kellett volna magyar nemzetiségűnek lennie. A valóságban azonban csak 16 407 magyar nemzetiségű lakos rendelkezett felsőfokú végzettséggel, vagyis a hiány 16 618 személy volt. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a felsőfokú végzettségűek hiánya 17 326-ra emelkedett (az 1. és 4. táblázat adatai alapján). A felsőoktatás tehát a kilencvenes években tovább halmozta a szlovákiai magyarság műveltségi szintjében meglévő lemaradását.

Érdekességgként megemlíthetjük, hogy amennyiben a szlovákiai magyar fiatalok a 20–24 éves korcsoportban meglévő arányainak megfelelő számban vettek volna részt a szlovákiai felsőoktatásban, akkor a 2001-es népszámlálás által kimutatott 23 652 diplomás magyar nemzetiségűhöz képest (lásd az 1. és 8. táblázatot) közel 7200-zal több szlovákiai magyarnak lett volna felsőfokú képzettsége. Ehhez az adathoz úgy jutottunk, hogy az 1991-es és 2001-es hiányok átlagát öttel osztottuk (a felsőoktatás hosszát öt évnek vettük), és megszoroztuk 11-gyel, a köztes évek számával.

Szlovákia felsőoktatásában a hivatalos statisztikák a hallgatókat öt szakágazatra osztják: egyetemi, műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági és művészeti. (Az viszont más kérdés, hogy mely tanulmányi szakok és specializációk hallgatói tartoznak az egyes szakágazatokba.) A népszámlálások időpontjainak függvényében a 8. táblázatban feldolgoztuk a hallgatók megoszlását az egyes szakágazatok szerint.

A szlovákiai magyarság érvényesülése, ill. a magasabb pozíciók elérése szempontjából az sem mellékes, hogy milyen a magyar nemzetiségű hallgatók eloszlása a szakágazatok, illetve a tanulmányi szakok, specializációk keretein belül. A szakágazatokon belül mindenekelőtt a nagyszámú hallgatóságot befogadó egyetemi és

műszaki ágazatokban még 1991-ben meglévő nagyarányú eltérés (40,79% – 52,06%, ill. 38,97% – 27,39%) 2001-re kisebb eltérést mutatva kiegyenlítődött (41,95% – 46,96%, ill. 28,95% – 31,03%). A magyar nemzetiségű hallgatók száma e két szakágazaton belül az országos százalékos arányokhoz közeledett (lásd a 8. és 9. táblázatot).

Szembevetendő azonban, hogy a hallgatói szám országos változásainak tendenciáitól a magyar nemzetiségű hallgatók számának változásai eltérő fejlődési tendenciákat mutatnak. Míg pl. a műszaki tanulmányokat folytató hallgatók százalékos arányaiban a kilencvenes években 10%-os volt a visszafejlődés (38,97% – 28,95%) Szlovákiában, a magyar nemzetiségű hallgatók esetében – éppen ellenkezőleg – ezen ágazat hallgatóinak százalékos aránya közel 4%-kal nőtt. Nagy valószínűséggel a magyar nemzetiségű hallgatók a műszaki mérnökképzés iránt országosan megmutatkozó kisebb érdeklődés miatt az e szakokra való könnyebb bejutást használták ki. A statisztikai adatok szerint azonban a felsőoktatásban levő magyar fiatalok százalékos aránya ténylegesen nem emelkedett, hanem az 1991-es 4,83%-ról 2001-ben 4,51%-ra csökkent. Ez figyelmeztető csökkenés lenne, ha a felsőoktatásban részt vevő fiatalok 20–24 éves korcsoportjában a magyar nemzetiségű 10,09%-os arány nem csökkent volna ez alatt az idő alatt 8,50%-ra. Így ténylegesen a fejlődés tendenciáját azon lehet lemérni, ha megnézzük, hogy a magyar nemzetiségű hallgatók hány százalékát teszik ki azon hallgatói számnak, amennyinek a korcsoportok arányai szerint lenni kellene a felsőoktatásban (lásd a 8. táblázat utolsó oszlopát).

Ezek szerint a szükséges magyar nemzetiségű hallgatók csak 47,83%-a volt a felsőoktatásban 1991-ben. Ez az arány 2001-re 53,11%-ra, 2004-re 56,25%-ra nőtt. E növekedést azonban beárnyékolja a szakágazatok hallgatói számának az ágazatok közötti, de az ágazatokon belüli nem egyenletes, ingadozó változása is (lásd a 8. táblázatot).

A szlovákiai magyarság a felsőoktatásban való emelkedő részvételével hozzájárul műveltségi szintjének emeléséhez. A 2004-es 56,25% azonban még túl messze van a 100%-tól.

Mi az oka annak, hogy a szlovákiai magyarság képtelen gyorsabban mozgósítani a 43,75%-os tartalékait, és miért nem követi a felsőfokú képzés terén a szakágazatok közötti és azokon belüli országos fejlődési tendenciákat? Minden valószínűséggel e kérdések megválaszolásában rejlik a felsőfokú képzés terén a szlovákiai magyarság országos szinthez való felzárkózásának gyorsabb üteme.

8. táblázat. A hallgatók száma a felsőoktatásban I.

| | SZK | | MN | | MNSZ %-ban | KL | Hi | R %-ban |
|---|---------|--------|-------|--------|---------------|-------|-------|---------|
| | Száma | %-ban | Száma | %-ban | | | | |
| 1991 (A korcsoport 10,09%-a magyar nemzetiségű) | | | | | | | | |
| Egyetemi | 21 387 | 40,79 | 1 317 | 52,06 | 6,16 | 2 158 | 841 | 61,03 |
| Műszaki | 20 430 | 38,97 | 693 | 27,39 | 3,39 | 2 061 | 1 368 | 33,62 |
| Közgazdasági | 5 845 | 11,15 | 246 | 9,72 | 4,21 | 590 | 344 | 41,69 |
| Mezőgazdasági | 4 082 | 7,78 | 241 | 9,53 | 5,90 | 412 | 171 | 58,50 |
| Művészeti | 686 | 1,31 | 33 | 1,30 | 4,81 | 69 | 36 | 47,83 |
| Összesen | 52 430 | 100 | 2 530 | 100 | 4,83 | 5 290 | 2 760 | 47,83 |
| 2001 (A korcsoport 8,50%-a magyar nemzetiségű) | | | | | | | | |
| Egyetemi | 39 083 | 41,95 | 1 975 | 46,96 | 5,05 | 3 322 | 1 347 | 59,45 |
| Műszaki | 26 971 | 28,95 | 1 305 | 31,03 | 4,84 | 2 293 | 988 | 56,91 |
| Közgazdasági | 17 808 | 19,12 | 519 | 12,34 | 2,91 | 1 514 | 995 | 34,28 |
| Mezőgazdasági | 7 648 | 8,21 | 311 | 7,39 | 4,07 | 650 | 339 | 47,85 |
| Művészeti | 1 649 | 1,77 | 96 | 2,28 | 5,82 | 140 | 44 | 68,57 |
| Összesen | 93 159 | 100,00 | 4 206 | 100,00 | 4,51 | 7 919 | 3 713 | 53,11 |
| 2004 (A korcsoport 8,02 %-a magyar nemzetiségű) | | | | | | | | |
| Egyetemi | 48 805 | 45,60 | 2 706 | 56,05 | 5,54 | 3 914 | 1 208 | 69,14 |
| Műszaki | 29 608 | 27,67 | 1 124 | 23,28 | 3,80 | 2 375 | 1 251 | 47,33 |
| Közgazdasági | 20 030 | 18,72 | 734 | 15,20 | 3,66 | 1 606 | 872 | 45,70 |
| Mezőgazdasági | 6 660 | 6,22 | 217 | 4,50 | 3,26 | 534 | 317 | 40,64 |
| Művészeti | 1 919 | 1,79 | 47 | 0,97 | 2,45 | 154 | 107 | 30,52 |
| Összesen | 107 022 | 100,00 | 4 828 | 100,00 | 4,51 | 8 583 | 3 755 | 56,25 |

Megjegyzés: SZK – Szlovákia; MN – magyar nemzetiségű; MNSZ – magyar nemzetiségű hallgatók százalékos aránya Szlovákia felsőoktatási hallgatói között; KL – magyar nemzetiségűeknek a korcsoport szerint lenni kellene; Hi – számbeli hiány; R – a magyar hallgató (MN) részesedése a szükséges hallgatói számból (KL).

9. táblázat. A hallgatók száma a felsőoktatásban II.

| | Gyarapodás 1991–2001 | | | | Gyarapodás 2001–2004 | | | |
|---------------|----------------------|-------|-----------|----------|----------------------|------|-----------|----------|
| | SZK | MN | SZK %-ban | MN %-ban | SZK | MN | SZK %-ban | MN %-ban |
| Egyetemi | 17 696 | 658 | 82,74 | 49,96 | 9 722 | 731 | 24,88 | 37,01 |
| Műszaki | 6 541 | 612 | 32,02 | 88,31 | 2 637 | -181 | 9,78 | -13,87 |
| Közgazdasági | 11 963 | 273 | 204,67 | 110,98 | 2 222 | 215 | 12,48 | 41,43 |
| Mezőgazdasági | 3 566 | 70 | 87,36 | 29,05 | -988 | -94 | -12,52 | -30,23 |
| Művészeti | 963 | 63 | 140,38 | 190,91 | 270 | -49 | 16,37 | -51,04 |
| Összesen | 40 729 | 1 676 | 77,68 | 66,25 | 13 863 | 622 | 14,88 | 14,79 |

Megjegyzés: SZK – Szlovákia; MN – magyar nemzetiségű

Már jeleztük, hogy a felzárkózás folyamatában a gazdasági és társadalmi élet szer-teágazó sokrétűsége miatt fontos lenne, ha a hallgatók számadatai követnék a szakágazatok és a tanulmányi szakok közötti megoszlás országos arányait.

Félő azonban, hogy e téren a felsőoktatáshoz való könnyebb hozzájutás (pl. felvételi vizsga nélkül), ill. a kisebb anyagi terhekkel járó lehetőségei miatt az érettségizők nem vennék figyelembe a munkaerőpiac elvárásait és a természetes szakmai igényeket.

Mindezek a diplomás szakemberképzés aránytalanságaihoz vezethetnek. A szlovákiai magyarság szemszögéből ezeknek az esetleges deformációknak most különösképpen figyelmet kellene szentelni, amikor lényegesen bővült a magyar nyelvű felsőoktatás Szlovákiában, és az európai integráció feltételei között nőttek az esélyek és lehetőségek a továbbtanulásra a magyarországi felsőoktatási intézményekben, de Európa más országaiban is.

A 2001 utáni időszakban a szlovákiai magyarság felsőfokú művelődésének fokozottabb figyelése azért vált időszerűbbé, mert lényegesen megerősödtek a magyar

nyelvű felsőoktatás intézményes keretei az új egyetem és egyetemi kar létrehozásával.

A szlovákiai magyarság szempontjából a legfontosabb, hogy milyen az új intézmények szakkínálata, és lehet-e ezen intézményekben új szakokon tanulmányokat folytatni. A két új intézmény – a Selye János Egyetem (Komárom) és a Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara (Nyitra) – a Szlovákiában 2003-ig meglévő magyar nyelvű felsőoktatásra épül, és az addigi magyar nyelvű felsőoktatási programokban folytatja a képzést. Az utóbbi két évben új tanulmányi programot (hungarológiát) csak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, valamint két új programot, hungarológiát, ill. kulturális és szociális antropológiát a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara indított.

A 2001–2004 közötti időszakban a szakágazatok terén beállt változások arra utalnak, hogy a magyar nemzetiség felsőfokú képzésében bizonyos strukturális változások jelei mutatkoznak (lásd a 8. és 9. táblázatot). Az elkövetkező évek fejleményei döntik el, milyen irányt vesz a szlovákiai magyarság felsőfokú művelődése.

Néhány statisztikai adatból már észlelhetők bizonyos negatív fejlődési tendenciák. Ezek közül most csak két jelenséget emelünk ki, amelyek valóságosága már statisztikailag is alátámasztható.

Tudvalevő, hogy Szlovákiában az alsó tagozatos tanítóképzés 1959 óta a felsőoktatás része. Az óvopedagógus-képzés megmaradt középiskolai szinten. A 2005-ben bevezetett háromszintű felsőoktatás e két pedagóguskategória képzését úgy oldotta meg, hogy a bachelor szinten a hallgató óvopedagógusi képesítést ér el, majd folytatva tanulmányait a master szinten alsó tagozatos tanítói diplomát szerez. Emellett azonban megmaradt a középiskolai óvopedagógus-képzés is. Az ilyen felsőfokú tanulmányi programra felvett hallgatók tehát alsó tagozatos tanítók szeretnének lenni, csak hogy először el kell végezniük a bachelor szintű óvopedagógus-képzést. Ezért joggal összevonhatnánk a régi és új tanulmányi programok ilyen hallgatóit, egységesen besorolván őket az alsó tagozatos tanítóképzésbe.

A 2005/2006-os akadémiai évben Komáromban és Nyitrán alsó tagozatos tanítói programban 659 hallgató folytat tanulmányokat. Ha e számot kiegészítjük a magyarországi kihelyezett tanítóképzés 60 hallgatójával, akkor a 719 hallgatói számot kapjuk. Szlovákiában megközelítőleg 1200-1300 alsó tagozatos tanító számára biztosítanak helyet a magyar tannyelvű iskolák (Beňo et al. 1999, 6, 11–16). Amennyiben a hallgatók jelenlegi évfolyamszámából indulunk ki, akkor a két intézményben évfolyamonként 170 (70 nappali és 100 levelező) hallgató tanulna az alsó tagozatos tanítóképző programokban. A természetes utánpótlás biztosítása érdekében elég, ha évenként 30-50 alsó tagozatos tanító végez.

Másik említésre méltó képzési terület a magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzés. Az Oktatási Minisztérium által 1998-ban készített felmérés szerint (*Štatistické... 1990–2005*) 581 tanár tanított magyar nyelvet és irodalmat Szlovákiában. Jelenleg Pozsonyban 58, Komáromban 289 (161 nappali, 128 levelező), Nyitrán 193 (172 nappali, 21 levelező), tehát összesen 540 (333 nappali, 149 levelező) hallgató készül a magyar nyelv és irodalom szakos tanári pályára.

Az első évfolyamban 2005-ben Komáromban 190 (103+87), Nyitrán 94 (80+14), összesen 294 magyar szakos hallgató tanult. Ezek szerint a 2008/2009-

es akadémiai évben Szlovákiában a magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzés hallgatóinak száma elérheti az 1000 főt.

Az említett felmérés szerint a szlovákiai magyar tannyelvű alap- és középiskolákban 1998-ban 3221 pedagógus tanított. Szlovákiában a 2005/2006-os akadémiai évben a magyar nyelvű pedagógusképzés hallgatóinak száma 1676 (983 nappali és 693 levelező). Ebben az akadémiai évben az első évfolyamban 961 (434 nappali és 327 levelező) hallgató folytat tanulmányokat pedagógusképző tanulmányi programokban. Ezek alapján a 2008/2009-es akadémiai évre a szlovákiai magyar pedagógusképzésben a hallgatók száma elérheti a 3000 főt. A természetes pedagógusutánpótlás biztosítására hosszú távon elég, ha évenként 130-150 pedagógus véggez.

A 2011-re esedékes népszámlálásig ezáltal ugyan gyarapodni fog a legmagasabb felsőfokú végzettségű magyar nemzetiségűek száma és aránya, azonban az ilyen fejlődési tendencia mellett a pedagógusdiplomával rendelkezők többsége nem fog tudni elhelyezkedni a magyar tannyelvű iskolákban.

Azt gondolnánk, nemcsak a szlovákiai magyar felsőoktatásban, hanem a teljes szlovákiai felsőoktatásban is a munkaerőpiac törvényei uralkodnak. Sajnos, ez nem teljesen igaz. A felsőoktatási intézmények a sok hiányossággal rendelkező normatív támogatási rendszer keretei között szabadon növelik a hallgatók számát azokon a tanulmányi szakokon, amelyek iránt megnőtt az érdeklődés, függetlenül attól, el tudnak-e majd helyezkedni az itt végzettek a szakmájukban. Szlovákiában nagyon kevés a diplomás munkanélküli, de elég nagy részük nem a szakmájának megfelelő munkát kényszerül elfogadni. A jelenlegi kaotikus jegyeket viselő köz- és felsőoktatásban a speciális szakképzéstől függetlenül, főleg az idegen nyelv és az informatika oktatásával a végzős hallgatók olyan kompetenciákhoz jutottak, amelyekkel jól el lehetett helyezkedni, sokszor felsőfokú diplomát nem igénylő munkahelyeken is.

Azonban ez a piac is telítődik, és egyre több a friss diplomás munkanélküli. A 2005-ben végzett diplomások több mint 12%-a szeptemberben munkanélküli volt. 2005 novemberében az összes munkanélküli több mint 7%-a rendelkezett diplomával.

A magyar nyelvű felsőoktatás szervezésénél, struktúrájának kialakításánál, a tanulmányi programok indításánál figyelembe kellene venni, hogy ne csak a képzettségi szint emelését, hanem a diplomás munkanélküliek számának csökkenését is elősegítse, úgy, hogy lehetőségük legyen az első diplomásoknak szakmájukban elhelyezkedni.

5. Befejezés

A szlovákiai magyar nemzeti kisebbség műveltségi, iskolai képzettségi szintjének az országos szintre történő emelése (lásd az 1. táblázatot) valószínűleg nagyon hosszú időt vesz majd igénybe. A rendszerváltást követő 15 évben, amelyből nyolc éven át a magyarság politikai képviselője kormánytényező volt, a műveltségi szint terén csak a javulás tendenciáit fedezhetjük fel, utalva az 1998-as kormányprogram idevágó részének nem teljesítésére. Az egyetem és egyetemi kar létrehozása komoly előrelépést jelentett, amelynek a műveltségi szint emelésére, a gazdasági, társadalmi szféra igényeinek megfelelő szakemberképzésre, a magas munkanélküliség

csökkentésére, a magasabb gazdasági, társadalmi pozíciók megszerzésére irányuló kihatásait csak hosszú távon lehet majd lemérni.

Az intézményes szlovákiai magyar felsőoktatás indulása (az első két év) viszont a korábbiakhoz képest nem hozott magával lényeges szakkínálat-bővítést, és a hallgatók nagyobb érdeklődésére számító új tanulmányi programokat lényegében csak a nyitrai egyetem kínál.

Az is szembetűnő, hogy a szlovákiai magyar felsőoktatás túlságosan a pedagógusképzésre összpontosít, ez pedig többszörösen felülmúlja az igényeket. A pedagógusképzés tömeges jellege és benne a levelező képzés igen magas aránya szükségképpen a képzés színvonalának romlását fogja előidézni, amely végül is a magyar közoktatás vonzását gyengíti. A Szlovákiában korábbról meglévő és az újonnan meginduló magyar nyelvű felsőoktatás nem eléggé tudta kiaknázni a szlovákiai magyarság 30-40%-os tartalékait. Ennyivel kevesebb magyar nemzetiségű fiatal érdekli ugyanis a felsőoktatás iránt, mint az országos átlag.

Az is megállapítható (lásd a 9. táblázatot), hogy a szlovákiai magyar felsőoktatás statisztikailag értékelhető mértékben kezdi elvonni a magyar nemzetiségű hallgatókat a műszaki és agrárszakoktól, amelyekben nincs magyar nyelvű felsőoktatás. Nyilván e szakokon előidézett veszteségeket semmiképpen nem kárpótolja a túlzott pedagógusképzés.

Nemcsak a szlovákiai magyarság érdeke, hanem össztársadalmi érdek is, hogy a magyar nemzetiség az iskolai képzés minden szintjén a korcsoportok arányainak megfelelő számban legyen jelen. Ez lehet a stratégiai alapcél. Ennek mihamarabbi eléréséhez szükséges konkrét teendők megalkotását csak szakmai és politikai síkon lehet elképzelni.

Az életen át tartó tanulás európai programja új, eddig ismeretlen lehetőségeket kínál a hagyományos iskolai képzést nem abszolvált lakosok számára magasabb képesítési szint eléréséhez, a munkaerőpiacon való sikeres elhelyezkedéshez szükséges szakkompetenciák megszerzéséhez. E területen kínálkoznak talán a legnagyobb fejlesztési lehetőségek a magyar nyelvű közép- és felsőoktatás részére is.

Felhasznált irodalom

- A Szlovák Köztársaság Kormányának programja 1998. XII. rész. (1998. október 27.)
- Beňo, Matej – Hargas, Martin – Herich, Ján – Sedivý, Marek 1999. Kvalifikovanost pedagogických pracovníkov a odbornost vyučovania v regionálnom školstve. *Slovenský učiteľ*, 7. évf. 6. sz. 6. p., 11–16. p. (A *Technológia vzdelávania* c. folyóirat melléklete.)
- Gyurgyík László 2002. Népszámlálás 2001. *Gondolat*, 2. évf. 18. sz. 9–12. p. (Az *Új Szó* 2002. szeptember 6-i számának melléklete.)
- Hrubos Ildikó 2002. A „Bolognai folyamat”. Budapest, Oktatókutató Intézet, No. 235.
- László Béla 2002. *A szlovákiai magyarság műveltségi szintjéről. Helyzetkép a szlovákiai magyar közoktatásról*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- László Béla 2004. A magyar oktatásügy. In Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. 1. köt. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 183–246. p.
- Rácz Vince 2006. Egyetemről a munkahivatalokba? *Új Szó*, 59. évf. (2006. március 25.) 71. sz. 3. p.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 1991. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky (www.statistics.sk).

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2001. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky (www.statistics.sk).

Separát štatistickej ročenky školstva Slovenskej republiky 2005 2005. Bratislava, Ústav informácií prognóz školstva (MŠ SR).

Štatistické ročenky školstva Slovenskej republiky 1990–2005. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva (MŠ SR).

BÉLA LÁSZLÓ

ON THE EDUCATIONAL LEVEL OF HUNGARIANS IN SLOVAKIA

The study has five chapters that deal with the issues related to the educational level of Hungarian minority in Slovakia.

In the first chapter, the author outlines the geographical, territorial division of the Hungarian minority, and its density on the language territories. Consequently, on 410 territories the Hungarian population forms the majority of the population. Therefore, the Hungarian nationality is considered as an economic, and mainly agricultural factor.

The second part analyses the educational level, in harmony with the present European directions, focusing mainly on the three-level higher education and life-long education.

The third chapter deals with the analysis of the educational level of the Hungarian nationality, dividing it into five thematic parts. These are based on the population census made in 1991 and 2001. The detailed analysis show the changes of those who were on the level of those who have elementary, secondary, high school with or without leaving examination, higher education, and the negative and positive development tendencies of the Hungarian nationality.

The third chapter analyses the reasons of lower a educational level, discussing in detail the tendencies of changes in the last 15 years in high-school and higher education and how these affect the increase the educational level of Hungarians.

It can be stated that the Hungarian nationality after the system changes could not mobilize its reserves to educational increase, moreover, in many cases, lagging behind was more characteristic. The study describes in detail the age groups of the Hungarian nationality, and/or educational and qualificational situation by proportions of the total population on the basis of official statistical data and further provided statistics. Thus, it is possible to see where the educational and qualificational level of the Hungarian nationality should be and what are the strategic goals in these sphere that should be achieved.

HUSHEGYI GÁBOR

Többsnyelvű oktatás és a bolognai folyamat

Az egységes európai felsőoktatási tér és a nemzeti nyelvbe való bezárkózás – a többsnyelvű (felső)oktatás alternatívái Szlovákiában*

GÁBOR HUSHEGYI

MULTI-LINGUAL EDUCATION AND THE BOLOGNESE PROCESS

THE UNITED EUROPEAN HIGHER-EDUCATION AREA AND LOCKING UP

TO THE NATIONAL LANGUAGE – THE ALTERNATIVES OF MULTI-LINGUAL (HIGHER)-EDUCATION IN SLOVAKIA

378.014.4

371.3(437.6)

81`24

Multi-language education. Foreign language education. Public education. Higher-education. Bolognese process. European-school.

1. Bevezetés

Az egységes európai felsőoktatási tér intézményesíti a kontinens egyetemeinek, főiskoláinak együttműködését. A bolognai folyamat adta lehetőségek kihasználását jelenleg azonban nem csak adminisztratív és nemzeti jogi buktatók nehezítik, hanem a hallgatók és az egyetemi oktatók idegen nyelvi, ill. szaknyelvi kompetenciájának hiánya is. Ennek az új rendszernek a jelenlegi szlovákiai hasznélvezői főképpen a két- vagy idegen nyelvű középiskolák egykori diákjai, akik egyetemi tanulmányaik során a szaknyelvi kompetencia elsajátítását követően sikerrel teljesítik a nemzetközi hallgatói mobilitás pályázati követelményeit. Évfolyam- és csoporttársaik pedig az idegen nyelvi kompetenciával küzdenek, hogy a diplomához nélkülözhetetlen nyelvizsga akadályát sikerrel vegyék. Egyértelmű, hogy a standard középiskolai képzésben részt vett egyetemi hallgatók kisebb számban élvezhetik a bolognai folyamat adta lehetőségeket, az esélyegyenlőséget csak a többsnyelvű oktatás felé nyitás szavatolhatja. Ebből a szemszögből érdemes megközelíteni az *Európai-iskola* projektet, amely az EU-tagállamokban tevékenykedő diplomaták gyermekeinek többsnyelvű oktatási intézménye (Ring 2004, 166), végiggondolni közép-európai és azon belül szlovákiai megvalósítási lehetőségeit. Egyben elkerülhetetlen, hogy elgondolkodjunk az anyanyelvű és több-, ill. idegen nyelvű közoktatás kibékíthetetlennek tűnő ellentétéről, valamint a nemzeti oktatási nyelvbe való bezárkózás következmé-

* A tanulmány elkészítését az *Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány (Budapest)* kutatási ösztöndíjjal támogatta A regionális innováció és többsnyelvűség kutatási projektje keretében.

nyeiről. Ennek érdekében áttekintjük az idegennyelv-oktatás elmúlt hat évtizedét (Cseh)szlovákiában, a rendszerváltozást követő elemi erejű változásokat Szlovákiában, a több- és idegen nyelvű oktatás terén megfogalmazódott új elvárásokat és a megvalósítás különböző formáit. Ezzel eljutunk az Európai-iskola témához, ill. e multikulturális oktatási koncepció hazai megvalósításához, amely nem reménytelen és nem konkurencia nélküli kezdeményezés.

2. Történelmi visszatekintés az elmúlt hat évtizedre

A többnyelvűség természetes részét képezte az első Csehszlovák Köztársaság oktatási rendszerének, ám ennek ellenére a fordulat éveit követően retorziókra, intézmények megszüntetésére került sor (pl. a pozsonyi Erzsébet Egyetem), ezzel fejezve ki az új állam, főképp annak szlovákiai részének „csehszlovák” jellegét. E történelmi események kerülnek leggyakrabban a magyar történetírás figyelmébe – joggal. Ugyanakkor az is tény, hogy a T. G. Masaryk államelnök nevével fémjelzett utódállam oktatási rendszere prioritásként kezelte a közoktatás többnyelvűségét, valamint az idegen nyelvek oktatását, sőt az egyetemi és főiskolai képzésben is – bár redukált terjedelemben, de mégis – megőrizte a prágai német felsőoktatási hagyományt. A közoktatásban érvényesített többnyelvűség Csehszlovákia esetében egyszerre vonatkozott az idegen nyelv oktatására és az anyanyelven történő képzésre, s amint azt alább olvashatjuk, e két témakör együttes kezelése és azonos kritériumok szerinti értékelése elkerülhetetlen, ellenkező esetben ugyanis a sérelmi szempont érvényesül, a tágabb, országos összefüggéseket pedig szem elől tévesztjük. Figyelmünket az általános iskolákra és főképpen a gimnáziumokra irányítom, mivel a középiskolák közül ez az a típus, amely a legnagyobb mértékben készíti fel diákjait a továbbtanulás útjára, ill. itt voltak korábban is hagyományai a klasszikus human műveltségnek.

2.1. A második világháborútól a sztálinista és ruszofil oktatáspolitikáig 1945–(1953)–1968

A második világháború éveit követően a csehszlovákiai oktatási rendszerben nem állították helyre teljes mértékbe az 1930-as évek közoktatását, sőt a német és a magyar lakosság ellen megfogalmazott és jogi úton is érvényesített kollektív bűnösség elve miatt megszüntették a közoktatás többnyelvűségét, ill. törvényen kívül helyezték a német és magyar nyelv használatát az ország életének szinte minden területén. Ennek a történelmi folyamatnak az egyik első kézen fekvő dokumentuma a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. március 14-én kiadott körlevele az 1944/1945-ös gimnáziumi tanév tantervmódosításáról, amely a harmadik évfolyamban megszüntette, a negyedikben pedig redukálta a latin nyelv oktatását, a német nyelvet pedig az oroszral helyettesítette (*Obežník č. 4...* 1945, 46–47). Mindez a fasiszta szlovák állam denacifikálása jegyében történt. A következő tanévben az általános iskolák tantervében a szlovák mellett már csak az orosz nyelv szerepelt, míg a gimnáziumban a német, angol, francia és az olasz a második nyelv kategóriájába soroltatott, de ismét megjelent a latin nyelv oktatása is (*Výnos...* 1946, 1:3–77; 3a:117–165). Az 1948-as oktatási reform teljes mértékben érvényesítette az előző három esztendő

russzofil orientáltságát, sőt ekkor már a szocializmus építésének céljai is megfogalmazódtak az új közoktatási törvényben (*Zákon...* 1948, 281–290). A gimnáziumok és a tanítói akadémiák ideiglenes tanterve is tartósította a korábban vállalt kurzust, amely az idegen nyelv másodrangú kategóriába történő átminősítését tűzte ki célul (*Výnos...* 1949a, 618–622). Sorsdöntőnek az 1949. október 7-én közzétett új gimnáziumi tanterv bizonyult, amely a latint már csak választható státusban tűrte meg, de az idegen nyelv az oroszal azonos óraszámában szerepelt a négy év folyamán (*Výnos...* 1949b, 648). A következő év augusztusában sikerült az olyan idegen nyelvek közé, mint az angol, a francia, a német, az olasz és a spanyol beiktatni a lengyel, a szerb, a horvát és a magyar nyelvet is (*Výnos...* 1950, 635), majd néhány héttel később jogerőre emelkedett a magyar anyanyelvű oktatás felújításáról szóló rendelet, amely öt és fél évig tartó jogfosztottságnak vetett véget (*Výnos...* 1951, 18–19), paradox módon az egyre dogmatikusabbá váló csehszlovákiai sztálinista rendszerben. A magyar anyanyelvű oktatás revitalizálása (a német nem részesült ebben a lehetőségben!) felett érzett öröm valamelyest elfeledtette az újabb közoktatási törvény (*Zákon...* 1953, 207–209) sztálinista kontúrjait, pedig az megszüntette a hagyományos gimnáziumot, felszámolta az elmúlt évtizedekben kialakult középiskolai struktúrát, s helyére egy ideológiai, szovjet típusú egyenzubbonyt kényszerített. Sőt 1953-mal folytatódott a második idegen nyelv kiszorítása az általános műveltséget nyújtó középiskolák (a volt gimnáziumok) tantervéből, mindössze heti 2-2 órára csökkentették az angol, a német, a francia, esetleg a spanyol nyelv oktatását, az orosz heti 4-4-3 óradosítással szemben. A magyar iskolák – megelégedve az anyanyelvű oktatás visszaállításával – kimaradtak a világnyelvek oktatásából, az elemi elsőtől az érettségi évfolyamig a szlovák mellett csak az orosz volt kötelező, egyéb nyelvet csak szakköri tevékenység keretében lehetett tanulni; a szlovák tannyelvű iskolákban viszont heti 2-2-2 órában oktathattak világnyelvet (*Smernice...* 1953, 275–294). Másfél évtizedre állandósult ez a helyzet, amit a csehszlovák hatóságok erőszakos, a szlovák oktatás minőségét javító adminisztratív beavatkozásai még súlyosbítottak. Így történhetett meg, hogy 1954-re csaknem kiegyenlítődték a három nyelvi tantárgy órakerete a középiskola három osztályában (*Zmena...* 1953, 427; *Učebný...* 1954, 109–111).

1. táblázat. A nyelvi tantárgyak órakerete a középiskolák évfolyamai számára 1953-ban

| Évfolyam | IX. | X. | XI. |
|---------------------------|-----|----|-----|
| Magyar nyelv és irodalom | 4 | 4 | 4 |
| Szlovák nyelv | 4 | 4 | 3 |
| Orosz nyelv | 3 | 3 | 3 |
| Latin nyelv (választható) | 2 | 2 | 2 |

A háború utáni korszak harmadik közoktatási törvénye csak részben enyhített az 1953-as sztálinista modellen, az általános iskolát egy évfolyammal megtoldták, így kilenc évig tartott, diverzifikálták a középiskolai képzést, az általános műveltséget nyújtó iskolák továbbra is 3 évesek maradtak, de bevezették az érettségi utáni szakosító iskolák (felépítményi iskolák) intézményét. Az oroszon kívül más idegen nyelv ekkor is csak szakköri tevékenység keretében jelenhetett meg mind a szlovák, mind a magyar tannyelvű általános iskolákban (*Inštrukcia...* 1960, 161–162; *Učeb-*

né... 1961, 318–320), az általános középiskola szintjén még rosszabbá vált a helyzet, hiszen az orosz és a szlovák nyelv dominanciájáról tanúskodik a központi óraterv (*Instrukcia...* 1960, 170–171).

2. táblázat. A nyelvi tantárgyak órakerete a középiskolák évfolyamai számára az 1960/1961-es tanévben

| Évfolyam | IX. | X. | XI. |
|--|--------|--------|--------|
| Magyar nyelv és irodalom | 4 | 4 | 3 (-1) |
| Szlovák nyelv | 4 | 4 | 4 (+1) |
| Orosz nyelv | 2 (-1) | 2 (-1) | 2 (-1) |
| Szlovák vagy orosz nyelv (kötelezően választható) | 2 (+2) | 2 (+2) | 0 |
| További élő nyelv vagy latin nyelv (választható) | 2 | 2 | 2 |

Világnyelv csak a választható tárgyak között szerepelt a magyar iskolák számára, ami prolongálta az 1953-ban megfogalmazott programot, nevezetesen, hogy a csehszlovákiai magyarok elsősorban szlovákul, majd azt követően oroszul tanuljanak meg.

2.2. A prágai tavasz közoktatási reformkísérlete az idegen nyelvek oktatása területén (1968–1970)

A nyelvoktatás és a többnyelvű oktatás irányába való áttörést az 1968-as prágai tavasz hozta meg a csehszlovákiai közoktatásban. Az összetársadalmi reformfolyamat hatással volt többek közt az idegen nyelvek pozíciójára a közoktatás minden szintjén. Az általános iskolák lehetőséget kaptak idegen nyelvi képzésre, hosszú évtizedek után ekkor került először kötelező tárgyként angol, francia és német nyelv az iskolatípus óratervébe, annak ellenére, hogy ezzel párhuzamosan történt meg az ötnapos munkahétre való átállás is (*Smernice...* 1968, 22–31). A gimnáziumok visszaállításával, tanulmányi idejének négy évre történő meghosszabbításával valósult meg a leglényegesebb változás az idegen nyelvek oktatása területén. Speciális nyelvi gimnáziumi osztályok nyílhattak, s ez a folyamat – először a második világháború után – elérte a magyar tannyelvű gimnáziumokat is. Négy tantervi ajánlás alapján lehetett magyar gimnáziumi osztályokat nyitni, ezek nyelvoktatásra szánt órakerete a következő volt (*Zákon...* 1969, 129–139).

3. táblázat. Természettudományi osztály

| Évfolyam | I. | II. | III. | IV. |
|-------------------------------------|----|-----|------|-----|
| Magyar nyelv és irodalom | 3 | 3 | 3 | 3 |
| Szlovák nyelv és irodalom | 3 | 3 | 3 | 3 |
| Orosz nyelv | 2 | 2 | 2 | 2 |
| További világnyelv A/F/N | 2 | 2 | 2 | 2 |
| Latin vagy világnyelv (választható) | 0 | 0 | 2 | 2 |

4. táblázat. Társadalomtudományi osztály

| Évfolyam | I. | II. | III. | IV. |
|---------------------------|----|-----|------|-----|
| Magyar nyelv és irodalom | 4 | 3 | 3 | 3 |
| Szlovák nyelv és irodalom | 4 | 3 | 3 | 3 |
| Orosz nyelv | 2 | 2 | 2 | 2 |
| További világnyelv A/F/N | 4 | 3 | 2 | 3 |
| Latin nyelv | 2 | 2 | 0 | 0 |
| Latin nyelv (választható) | 0 | 0 | 2 | 2 |

Először vált lehetővé nyelvekkel bővített természet- és társadalomtudományi osztályok indítása, sőt az orosz nyelv szintjére emelték az angol, a német és a francia nyelvet; a magyar nyelv és irodalom pozícióját ekkor sem sikerült megerősíteni.

5. táblázat. Természettudományi osztály – modern nyelvekkel bővítve

| Évfolyam | I. | II. | III. | IV. |
|-----------------------------|----|-----|------|-----|
| Magyar nyelv és irodalom | 3 | 3 | 3 | 3 |
| Szlovák nyelv és irodalom | 3 | 3 | 4 | 4 |
| Világnyelv O/A/F/N | 4 | 3 | 3 | 4 |
| További nyelv (választható) | 0 | 0 | 2 | 2 |

6. táblázat. Társadalomtudományi osztály – modern nyelvekkel bővítve

| Évfolyam | I. | II. | III. | IV. |
|-----------------------------|----|-----|------|-----|
| Magyar nyelv és irodalom | 4 | 3 | 4 | 3 |
| Szlovák nyelv és irodalom | 4 | 4 | 4 | 4 |
| Világnyelv O/A/F/N | 3 | 4 | 3 | 4 |
| Latin nyelv | 0 | 0 | 3 | 3 |
| További nyelv (választható) | 2 | 2 | 2 | 2 |

2.3. A normalizáció időszakának köz- és nyelvoktatása (1970–1989)

Rövid ideig tartott a szabad nyelv választás időszaka, mivel a normalizáció beköszöntével részben módosították a reformtanterveket és óraterveket. Főképpen az orosz nyelv pozícióját támasztották alá, de ezúttal nem számúzték (s ez 1989-ig így maradt) a többi világnyelvet (ekkor már a spanyol is szerepelt a kínálatban) a kötelező órák sorából (*Smernice...* 1970, 71–77). Ez a rendszer 1976-ig nagyobb változások nélkül működött, ekkor azonban a központi pártapparátus hatalmi szavára változtatták meg a gimnáziumi oktatás jellegét, amelyet „politechnikai középiskola”-ként határoztak meg, amelyben a matematika és a természettudományi tárgyak játszhatják a meghatározó szerepet annak érdekében, hogy az érettségiző diákok főképpen műszaki egyetemi szakokon tanuljanak tovább (*Ďalší rozvoj...* 1979, 42–43). Ezt a logikát támasztotta alá az idegen nyelvek háttérbe szorítása az általános iskolában. Az 1984-es közoktatási törvény rendelkezése értelmében az ismét nyolcosztályossá vált általános iskola (Kulacs–Szeberényi 1992, 229) utolsó két évében lehetett csak választható óra keretében világnyelvet tanulni, az orosz nyelv pedig kötelező volt heti 3-3-2-2 órában az utolsó négy évfolyamban. A gimnázium tanterve is ennek megfelelően alakult, az anyanyelvet és irodalmat a szlovák nyelvvel és irodalommal, az orosz pedig a világnyelvvel kezelték azonos elbírálás szerint

– ez a rendszerváltozásig, az 1989-es bársonyos forradalomig változatlan maradt. Az 1984/1985-ös tanévtől a magyar gimnáziumban a nyelvoktatás a következőképpen módosult a korabeli tanterv tükrében (*Tanterv...* 1983, 4–5):

7. táblázat. Gimnázium – magyar tannyelvű 1984/1985

| Évfolyam | I. | II. | III. | IV. |
|-----------------------------|----|-----|------|-----|
| Magyar nyelv és irodalom | 3 | 3 | 3 | 3 |
| Szlovák nyelv és irodalom | 3 | 3 | 3 | 3 |
| Orosz nyelv | 2 | 2 | 2 | 2 |
| További világnyelv A/F/N/Sp | 2 | 2 | 2 | 2 |

A csehszlovákiai magyarok számára az anyanyelvű oktatás védelme, megőrzése volt az elsődleges cél, miután az 1950-es évek elején kiharcolták ezt a jogot. Ám a normalizáció éveiben, miközben a szlovák tannyelvű gimnáziumok jelentős idegennyelv-óra-dotációval működtek, egyetlen magyar tiltakozás sem tért ki a magyar iskolák idegennyelv-oktatására. Ez eredményezte, hogy 1989-ben a magyar nemzetiségűek körében természetes volt a két-, ill. többnyelvűség a szlovák és a cseh nyelv ismerete révén, ám sokkal kevesebben voltak azok, akik világnyelvet is beszéltek, egybevetve a szlovák nemzetiségű lakossággal.

2.4. Többnyelvűség a közoktatás területén kívül

A második világháború utáni erőszakos ruszofil orientáltság nem tudta radikálisan megváltoztatni Csehszlovákia többnyelvűségét, nem vált felcserélővé. A háború utáni kitelepítések és a jogfosztottság, az azt követő egyéni döntések azonban meghatározó mértékben járultak hozzá az egykori Csehszlovákia német és magyar ajkú lakosságának létszámcsökkenéséhez. A maradék nem használhatták nyelvüket, a németek még iskoláikat sem kapták vissza az 1989-ig tartó történelmi korszakban. Minden politikai retorzió, a cseh és a szlovák nyelv társadalomban, közéletben betöltött kizárólagos pozíciója ellenére Csehszlovákiában megmaradt a többnyelvűség, ill. az iránta megfogalmazódó igény. Csehországban a német (bár hosszú éveken át nem volt ajánlatos megszólalni) és a lengyel, Szlovákiában pedig a magyar mellett a ruszin és az ukrán, valamint a lengyel, a bolgár, a horvát és a kárpáti németek nyelve maradt fenn. Ehhez társult az orosz és elsősorban a cseh nyelv. Míg a többségi nemzet számára e politikailag teremtett nyelvi közeg nem volt felcserélő természetű, addig a nemzetiségek szempontjából a szlovák nyelv hatalmi erőltetése egyértelműen a felcserélés szándékával volt motiválva. Ebből adódik számtalan mai napig élő elfogultság a szlovák nyelvvel szemben (főképpen a szlovákiai magyarok részéről), legalább olyan mértékben, mint az egykori „béketábor” orosz nyelv iránti „rokonszenve”. Mindennemű auto- és heteroszttereotípa ellenére az egykori Csehszlovákiában egy működőképes kétnyelvű közeg jött létre, amit elsősorban az elektronikus médiák megjelenése segített elő, amelyben egymást követve jelentek meg, hangoztak el cseh és szlovák nyelvű hírek, műsorszámok, programok. A technika új vívmányai azonban egyre elérhetőbbé tették a nemzetiségek számára az anyanyelvükön sugárzó adók vételét (lengyel, magyar, ukrán), sőt a szomszédos Ausztria, NDK és NSZK esetében a német nyelvű „baráti” és „ellenséges” adásokat is. En-

nek ismeretében állítható – ismétlem, minden negatív politikai indíttatású retorzió és atrocitás, valamint a hatalmi önkény elutasításával –, hogy Csehszlovákiában a töbnyelvűség mind a magánéletben, mind a szakmai közösségekben természetes jelenség volt.

3. Töbnyelvű oktatás a rendszerváltozás után Szlovákiában – irány a bolognai folyamat

3.1. Az idegen nyelvek oktatásától az idegen- és töbnyelvű oktatás felé

A csehszlovákiai bársonyos forradalom feloldotta az idegen nyelvek oktatása terén évtizedekig működő politikai görcsöket, az orosz nyelv teljes mértékben kiszorult a közoktatásból, helyére a világnyelvek léptek, immár az általános iskolában is. 2005-re érett meg a helyzet, hogy a világnyelv immár kötelező érettségi tárgyként funkcionáljon¹, e radikális fordulat tetten érhető az óra- és a tantervekben mind az általános (*Učebné... 1993*), mind a középiskola (*Učebné... 1991, 102*) szintjén. E fontos politikai és társadalmi lépést követően fogalmazódtak meg az újabb követelmények, amelyek már nem az idegen nyelv oktatását célozták meg, hanem a töbnyelvű és az idegen nyelven történő oktatás legális lehetőségét keresték a (cseh-)szlovákiai oktatási rendszerben. Ez országos szinten megfogalmazott igényként jelent meg már az 1990-es évek elején, amikor a Pozsonyban és környékén lakó, főképpen értelmiségiek a közeli ausztriai települések általános és középiskoláiba írták gyermekeiket, nemegyszer vállalva akár a napi 100-120 km-es ingázást pl. Pozsony és Bécs között. Az igény kielégítésének másik formája a bilingvis, azaz kétannyelvű középiskola, ill. hat- vagy nyolcéves gimnázium, amelyből ma az ország területén kb. 30 működik, ebből 26 négyéves (ötéves) programot kínál. Ez utóbbi kétharmada állami iskola, egyharmada pedig magániskola és egyházi iskola. Pozsonyban 8, Besztercebányán és Kassán 3-3, Zsolnán 2 ilyen iskola működik, de további nagyvárosok, mint Eperjes, Poprád és Nyitra, valamint hat kisebb város is kínál ilyen továbbtanulási lehetőséget (Rebrová 2005, 37–38). Négy további gimnázium nyolcéves bilingvális programot is kínál. A magyarok által sűrűbben lakott vidéken csak Galántán létezik a Tóth Lajos alapította magán/alapítványi magyar–angol–szlovák nyelvű gimnázium. Ezek az iskolák már nem bővített angol, francia, német, olasz, spanyol oktatást nyújtanak, hanem nemzetközi programokat valósítanak meg, amelyeket az érintett országok saját érettségi vizsgájuk szintjén ismeri el, ezért a nyelvek mennyiségi meghatározása szigorúan ügyel az idegen, ill. második nyelven elérendő szaknyelvi kompetencia megszerzésére.

8. táblázat. Négyéves (ötéves) programot kínáló kéttannyelvű középiskolák Szlovákiában

| Város | Á/M/E | Iskola | Cím | Tanítási nyelvek |
|------------------|-------|-----------------------|--------------------|------------------------------------|
| Pozsony | Á | J. Hronec Gimnázium | Novohradská 1. | angol/szlovák |
| Pozsony | Á | L. Sára Gimnázium | L. Sáru 1. | olasz/szlovák |
| Pozsony | Á | Bílikova Gimnázium | Bílikova 24. | német/szlovák |
| Pozsony | Á | Metodova Gimnázium | Metodova 2. | francia/szlovák |
| Pozsony | Á | Kereskedelmi Akadémia | Hrobáková 11. | német/szlovák |
| Pozsony | M | QSI | Karlovská 64. | angol/francia/ német /szlovák |
| Pozsony | E | C. S. Lewis Gimnázium | Beňadická 38. | angol/szlovák |
| Pozsony | E | Evangélikus Gimnázium | Vranovská 2. | angol/szlovák |
| Galánta | M | Magángimnázium | Hodská 11. | angol/magyar/ szlovák |
| Nyitra | Á | Párovská Gimnázium | Párovská 1. | spanyol/szlovák |
| Vágújhely | Á | Štefánik Gimnázium | Športová 41. | spanyol/szlovák |
| Szucsány | Á | Biling. Gimnázium | Komenského 215. | angol/szlovák |
| Trsztená | Á | M. Hattala Gimnázium | Železničiarov 278. | spanyol/szlovák |
| Zsolna | Á | Gimnázium | T. Ružičku 3. | spanyol/szlovák francia/szlovák |
| Zsolna | M | Magángimnázium | L. Štúra 1. | angol/szlovák |
| Csaca | Á | Hurban Gimnázium | | angol/szlovák V-4-ek szekció |
| Liptószentmiklós | E | Evangélikus Gimnázium | Komenského 10. | angol/szlovák |
| Tiszolc | E | Evangélikus Gimnázium | Jesenského 836. | angol/szlovák |
| Besztercebánya | Á | Tajovský Gimnázium | Tajovského 25. | francia/szlovák |
| Besztercebánya | Á | Gimnázium | Mládežnícka 51. | spanyol/szlovák |
| Besztercebánya | E | Evangélikus Gimnázium | Skuteckého 5. | német /szlovák |
| Poprád | Á | Gimnázium | D. Tatarku 14. | német /szlovák |
| Kassa | Á | Štefánik Gimnázium | Nám. L. Novom. 4. | francia/szlovák |
| Kassa | Á | Gimnázium | Železiarenská ul. | spanyol/szlovák |
| Kassa | E | Evangélikus Gimnázium | Puškinova 3. | angol/szlovák |
| Eperjes | M | Magángimnázium | Solivarská | angol/szlovák |

Forrás: Rebrová 2005, 37–38

Megjegyzés: Á – állami középiskola, M – magánközépiskola, E – egyházi középiskola (Kollárová 2004, 136)

9. táblázat. Nyolcéves programot kínáló kéttannyelvű középiskolák Szlovákiában

| Város | Á/M/E | Iskola | Cím | Tanítási nyelvek |
|------------------|-------|-----------------------|----------------|------------------|
| Pozsony | Á 8 | Bílikova Gimnázium | Bílikova 24. | német/szlovák |
| Pozsony | Á 8 | F. G. Lorca Gimnázium | Hronská 3. | spanyol/szlovák |
| Trencsén | Á 8 | L. Štúr Gimnázium | Ul. 1. mája 2. | francia/szlovák |
| Liptószentmiklós | E 8 | Evangélikus Gimn. | Komenského 10. | angol/szlovák |

A felsorolt középiskolák földrajzi fekvéséből is kiderül, hogy a dél-szlovákiai régióban működő magyar tannyelvű iskolák – egy kivételtől eltekintve – nem tudják és nem akarják felvállalni a többnyelvű képzést még magyar–világnyelv vonatkozásban sem. Kérdés, hogy van-e egyáltalán igény a közösségen belül akkor, amikor az oktatás minden szintjének anyanyelvűsítéséről szól a szlovákiai magyar közbeszéd. Az érdeklődés ennek ellenére kitapintható, bár statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre. A pozsonyi magyar értelmiség egy szűk rétege, valamint fiatal magyar vállalkozók (még a Magyar Koalíció Pártja városi vezetőségének tagjai is) egyre gyakrabban íratják gyermekeiket az angol nyelvű magániskolákba. Ez az igény már nem azonosítható az 1990-es évek elején megfogalmazottakkal, mert ebben az esetben

már nemcsak az idegen nyelv elsajátításáról van szó, hanem az óvodától érettségig tartó programról, amit a kapcsolati tőke elementáris szintjeként értelmeznek, s egy leendő gazdasági és politikai elit kialakításának lehetőségét fedezték fel benne. Ez éles ellentétben áll az MKP választási programjával, a szlovákiai magyar választókhöz intézett intelmeivel, amelyekben immár nemcsak az anyanyelvű oktatás vitathatatlan szerepére figyelmeztetnek, hanem a kisebbségi egynyelvűsítés felvállalására is biztatja a magyar nemzetiségű polgárokat. Szlovákiában az új társadalmi és gazdasági elit iskoláiként számon tartott magánoktatási intézmények az ország két legnagyobb városában, Pozsonyban és Kassán találhatóak, s mindegyik sikerrel vette a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma akkreditálási folyamatát. A *Book of Lists 2005* hat szlovákiai idegen nyelvű és kéttannyelvű magánoktatási intézményt tart számon (*Book...* 2005, 96).

10. táblázat. Idegen nyelvű és kéttannyelvű magánoktatási intézmények Szlovákiában

| Iskola | Cím | Alapítva | Korosztály/ létszám | Tandj | Nyelv |
|--|---------------------------------|----------|------------------------|---------------------|------------------|
| British International School | Dolinského 1., Pozsony | 1997 | 2–16/300 | 6 900–11 990 USD | angol |
| Forel International School | Kremetská 2., Pozsony | 2001 | 3–11/95 | Nincs adat | angol; F/N/Sp |
| Galileo English–Slovak Primary School | Vičie hrdlo 3., Pozsony | 2004 | 4–12/36 | 100–130 000 Sk | Angol |
| QSI International School of Bratislava | Karloveská 64., Pozsony | 1995 | 2–18/204 | 11 800 USD | angol |
| QSI International School of Košice | Nám. Laca Novomeského, Kassa | 2001 | 5–18/29 | 9 800–12 400 USD | angol |
| Wonderland English–German Kindergarten | Bazovského 2–4., Pozsony | 2002 | 2–6/60 | 5 000–7 000 Sk | angol, német |

Ezek az intézmények a pozsonyi diplomata szülők gyermekeinek óvodája és iskolái, ezekhez csatlakozhatnak a társadalmi, politikai és vállalkozói elit gyermekei. Az iskola előnye az alacsony diáklétszám, az ebből eredő természetes gyermekközpontság, a magas tandíjból biztosított minőségi oktatói gárda és felszereltség. Hátránya az egynyelvűsített képzés, ami szlovákiai továbbtanulás esetén komoly gondokat jelent az érettségizett diákoknak. Éppen ezért a három éve indított Forel International School már a két- és töbnyelvűsítés programját hirdette meg, az angol–szlovák, angol–francia, angol–német programok keretében. Legutóbb a Pozsony Megyei Oktatási Hivatal fejtett ki aktivitást annak érdekében, hogy 2005 őszétől egy új angol oktatási nyelvű állami iskola működjön Pozsonyban (*Vznikne...* 2005, 17). Az imént feltüntetett kéttannyelvű és idegen nyelven oktató intézmények egyike sem építette be tantervébe az Európai Unió problematikáját, sem a szomszédos nemzetek nyelvének (a német kivételével) oktatását.²

3.2. Egyetemi hallgatók és oktatók mobilitása az egységes európai felsőoktatási térben

Szlovákia földrajzi helyzete, hagyománya immár másfél évtizede pozitív hatást gyakorol a külhonban tanulni vágyó fiatal korosztályra. Magától értetődő volt a prágai vagy a brünni tanulmány, sokkal kevésbé már a bécsi vagy a magyar fiatalok által

oly nagy mértékben óhajtott budapesti, debreceni, szegedi és pécsi tanulmányok. A rendszerváltozással minden a feje tetejére állt, a hallgatók nem vártak az uniós tagságra, elindultak Európa egyetemeire. Mára a szlovákiai egyetemi és főiskolai nappali tagozatos hallgatók kb. 13-15%-a tanul külföldön, legnagyobb létszámban Csehországban, Magyarországon és Ausztriában. A következő helyen minden bizonynyal Németország áll, ám erről még részleges adatokkal sem rendelkezünk. Igaz, Ausztria esetében, az utolsó akadémiai évet leszámítva, sem ismerjük a művészeti egyetemeken tanulók pontos számát, mivel a statisztikai küszöb az összlétszám 1,5%-a. Ám ennek ellenére érdemes és tanulságos elvégezni az összesítést.

11. táblázat. Szlovákia állampolgárai a környező országok felsőoktatásában (nappali képzés)

| Akadémiai év | Csehország | Magyarország | Ausztria | Összesen |
|--------------|------------|--------------|----------|----------|
| 1998/1999 | - | 724 | 679 | - |
| 1999/2000 | - | 875 | 845 | - |
| 2000/2001 | 3 501 | - | 988 | - |
| 2001/2002 | - | 1 208 | 1 112 | - |
| 2002/2003 | - | 1 467 | 1 292 | - |
| 2003/2004 | 7 437 | 1 479 | 1 495 | 10 414 |
| 2004/2005 | 12 141 | 1 430 | 1 199 | 14 770 |

Megjegyzés: *nincs adat

Forrás: *Výroční...* 2000, 6, 16; 2002, 6, 16; 2003, 6, 5, 15–16; 2004, 5, 15; 2005, 7–8, 23; *Oktatási...* 2004, 43–46; *Statisztikai...* 2004, 32; *Oktatás...* 2005, 30–31; *Statistisches...* 1998; 1999; 2000; 2001; 2002; 2003, 84–85, 91, 100, 104; 2004, 84–85, 91, 99, 103; 2005, 68, 75

Mivel a Szlovák Köztársaság felsőoktatási intézményeiben a 2003/2004-es akadémiai évben összesen 97 759, a 2004/2005-ös akadémiai évben pedig 106 194 nappali tagozatos hallgató tanult (*Separát...* 2004; 2005), így a három szomszédos ország egyetemeire és főiskoláira járó hallgatók aránya elérte a 9,62, ill. a 12,21%-ot! Ebből az adatból is egyértelműen kitűnik, hogy a mai Szlovákia területén nincs nyelvi bezárkózás, sőt más államokhoz hasonlóan (pl. Lengyelország, Bulgária) nagyon intenzív a diákok külföldi tanulási vágya. A diákmobilitás másik formája a hazai egyetemekről való kiutazás, azaz részképzésen való részvétel, ami az uniós tagságig jelentős diákmozgást tett lehetővé a csatlakozásra váró országok állampolgárai számára. Az uniós csatlakozás után kialakult új helyzetben az egyetemek a közös diploma/programok (*Joint Degrees*) kidolgozásán fáradoznak, amelyek több ország több felsőfokú intézményének közös tanulmányi programját és közös diplomáját eredményezné, természetesen ez többek közt a hallgatóknak több szemeszteres külföldi hallgatói státust is biztosítana. Az együttműködés, ill. az egységes európai felsőoktatási térben való megjelenés alapfeltételeit az új felsőoktatási törvény teremtette meg, amely megkövetelte az ECTS-kreditrendszer átvételét az összes felsőoktatási intézménytől, előírta a tanulmányi szakok és programok komplex akkreditálását, ennek értelmében a 2005/2006-os akadémiai évtől csak újonnan akkreditált szakokra hirdethető meg felvételi vizsga, valamint bevezette a *Diploma Supplement* fogalmát (*Zákon...* 2002).

Az elmúlt két-három évben a szlovákiai egyetemek a korábbi külföldi kutatópartnereikkel kísérelték meg kidolgozni a közös oktatási programokat. Az ország legnagyobb egyetemén, a Comenius Egyetemen is csak négy kar jutott el az együttműködés megvalósításáig. A Comenius Egyetem Pedagógiai Kara nyolc ország 12 egyetemével közösen dolgozta ki a *gyógypedagógia* EUBAIS programját, amelynek kivitelezése, immár Brüsszel beleegyezésével, a 2006/2007-es akadémiai tanévben kezdődhet el (Horňáková 2004, 9). Ugyanez a kar a strassbourgi Université Marc Blochhal valósítja meg a posztgraduális *fordítás–szakfordítás* közös programot immár 1999-től. Franciaország Szlovákiai Nagykövetsége hathatós anyagi támogatása révén sikerült kivitelezni ezt a közös diplomaprogramot, amelyet rövidesen a két egyetem *fordítói és tolmács* mesterképzése követ. A *francia mint idegen nyelv* projekt is pályázati elbírálás alatt van, ebben a Comenius Egyetem Pedagógiai Kara az Université des Artilles-ben talált partnerre (Šušol 2004, 10). A Comenius Egyetem Matematika, Fizika és Informatika Kara a *matematika oktatása* közös doktoranduszprojekt kidolgozásában vesz részt Palermo, Bologna és Bodo (Norvégia) egyetemeivel közösen. A Comenius Egyetem Jogtudományi Kara is csak az első lépéseknél tart a budapesti ELTE-vel és a prágai Károly Egyetemmel tervezett együttműködésében (Šušol 2004, 10). A pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara *etnológia és kulturális antropológia* tárgyú közös programot készít a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészettudományi Karával, *archeológia* témakörben pedig a brünni Masaryk Egyetemmel (Šušol 2004, 10). Legtovább a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék együttműködési tervezete jutott el, amely jelenleg brüsszeli elbírálás alatt van. A *hungarológia* témakörben benyújtott Joint Degrees-tervezet kidolgozója a Bécsi Egyetem Finnugor Intézete, további együttműködő partnerek pedig a budapesti ELTE, a Szegedi Egyetem, a Debreceni Egyetem, a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem, valamint „alvó” tagként az Újvidéki Egyetem és a Belgrádi Egyetem magyar tanszékei.³ A hungarológia-terv többlete az összes eddigi létezőnél, hogy a magyar mellett a német nyelv lenne a második közvetítő nyelv, ám a hallgatók vizsgát kötelesek tenni abból a nyelvből, amely országban részt vesznek a nemzetközi képzésben (pl. román, szlovák, esetleg szerb).

A pozsonyi Közgazdasági Egyetem már az 1990-es évek végén több, nemzetközi certifikátummal végződő közös nemzetközi képzést indított hallgatói számára. Ezek közé tartozik a *frankofón tanulmányok* megnevezésű program, amely francia nyelvű órahallgatást, kreditszerzést és szakdolgozatírást követel meg⁴, de ugyanitt említhető az 1998-tól működő CELE- (*Európai jogi és közgazdasági certifikátum*) program, amely holland, belga, finn, spanyol, portugál egyetemek együttműködése révén valósult meg⁵.

A közös diplomaprojektek jelentik a töbnyelvű egyetemi képzés közeljövőjének fő nyomvonalát; minden egyes tervezet szigorú arányokban határozza meg az egyes egyetemek és az egyes nyelvek participációját annak érdekében, hogy kiadható legyen a közös oklevél vagy a programban részt vevő összes egyetem oklevele. A töbnyelvűség ezen bázisát támogatja a Szlovákiai Rektori Konferencia legutóbbi nyilatkozata, amely felszólítja a szlovák parlamentet és a kormányt, hogy tegyék meg azokat a jogalkotói, ill. módosító lépéseket, ill. teljesítsék költségvetési kötelezettségüket, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy Szlovákia jelen lehessen az egységes európai felsőoktatási térben (*Vyhlásenie...* 2005, 3). Ennek elengedhetetlen felté-

tele, hogy módosítsák a 2002-es felsőoktatási törvényt, olyan értelemben, hogy tegye lehetővé a közös diplomák kiadását, valamint tegye lehetővé a résztanulmányi programok akkreditálását is. A jelen helyzetben az együttműködő országok többsége külön-külön bocsjátja ki oklevelét, külön-külön kényszerül teljes tanulmányi szakok és programok akkreditálására saját nemzeti akkreditációs bizottságánál (Šušol 2004). A Bécsi Egyetemen létrehozott UNICA bolognai laboratórium és annak vezetője, Arthur Mettinger további nyomvonalat határozott meg egyik legutóbbi interjújában, ez pedig a közös *Master's-programok*, s a két akadémiai év harmadik szemeszterében megvalósuló hallgatócsere (Ladzianska 2004, 13). A programok sikerének alapfeltétele, hogy legyenek hallgatók és oktatók, akik rendelkeznek olyan szaknyelvi kompetenciával, hogy az oktatás, ill. az előadások hallgatása, a vizsgázás, a kreditszerzés sikeresen megvalósulhasson. Ez egyértelműen arra utal, hogy nem a kisebbségi vagy többségi egy nyelvűsítést, hanem a két- és többnyelvűséget kell magas szaknyelvi kompetencia szintjén támogatni.

4. Szlovákiai magyar skanzenizálás, avagy elszalasztjuk-e a bolognai folyamat modernizációs esélyét?

4.1. Anyanyelvűsítés és a többnyelvű oktatás – kisebbségi perspektívából

Minden jel arra utal, hogy a szlovákiai magyar közösség, annak politikai elitje még nem tudatosította, hogy milyen folyamatok zajlanak az európai közoktatásban és felsőoktatásban, sőt az is állítható, hogy a hazai, szlovákiai, de még a magyarországi eseményeket sem elemzik kellő szinten, hanem kizárólag kisebbségi szemszögből kísérik figyelemmel a történéseket. Ez egy hermetikusan elzárt oktatási teret feltételez, amelynek mozgatója a politikai akarat, ha kell, akkor a politikai küzdelem, valamint a szlovákiai és magyarországi költségvetési források. Pedig a statisztikákra nézve sokkal összetettebb az a közeg, amit szlovákiai magyarságnak szokás nevezni. Az előző fejezetek jelezték, hogy a bolognai folyamat azok számára nyújt lehetőséget, akik már az egyetemre is kitűnő nyelvtudással érkeznek, ott rövid időn belül szaknyelvi kompetenciára tesznek szert akár két vagy több nyelven is. Ennek azonban nélkülözhetetlen eleme a középiskolai nyelvi képzés, ami a jelenlegi helyzet ismeret szerint nem szerepel a szlovákiai magyar közoktatás prioritásai között. Ellenkező esetben szép számmal léteznének két- vagy többnyelvű középiskolák, míg a valóság egyetlenről tanúskodik. Nehezen valószínűsíthető (természetesen leszámítva a különlegesen tehetséges diákokat, a nyelvoktatásra anyagiakat áldozó szülőket), hogy átlagos vagy azon aluli középiskolai nyelvi képzéssel versenyképesekké válhatnak leendő felsőoktatási tanulmányaik során. Amennyiben a helyzet továbbra is az apátiával lesz egyenlő, akkor a negatív meglepetések sora is bekövetkezhet, pl. az emelt szintű angol és német érettségi vizsgák számarányában, vagy akár a sikertelen középszintű nyelvi érettségik mennyiségét illetően.

Csapdahelyzet ez a javából, hiszen az elmúlt hat évtized a magyar iskolákért folytatott szüntelen küzdelem korszaka volt. A háború után a megszólalás pusztája jogáért, az iskolák újraindításáért, majd az alternatív oktatás különféle fondorlatos hatalmi cselszövései ellen. Ez a mentalitás jellemzi továbbra is az oktatásról való gondolkodásunkat. Részben igazuk van azoknak, akik az 1995–1998 közötti korszakra

hivatkoznak, amikor a rendszerváltozás után is veszélybe került a magyar anyanyelvű oktatás. Azonban ismét eltelt közel egy évtized, és a pozitív történések ellenére sem szabadultunk meg régi beidegződéseinktől, továbbra is sérelmi pozícióból szemléljük a köz- és felsőoktatás kérdéseit, közben reménytelenül bezárkózunk. Egy torz ideológiai eszményt követünk, mely nevében diákjaink kihátrálnak az országos egyetemekről, és a kisebbségi egynyelvűsített világban kívánják leélni életüket. Meddig tolerálható az a folyamat, hogy diplomások százai kerülnek ki az életbe minimális szlovák szaknyelvi kompetencia nélkül? Ez csakis a magyarországi munkaerőpiac számára jelent utánpótlást vagy éppen munkaerő-felesleget, ahogy ezt az újjvidéki Végel László is szövé tette, s nem véletlenül írt a *Nagy Kivonulásról*. Végel nagyon jól látja, hogy az önvédelemnek is van határa, mert a „megmaradás politikája nem azonos a bezárkózás politikájával” (Végel 2004, 51), természetes, hogy a „nemzeti identitást védeni kell, de nem páncéllal, mert az elsorvasztja a szervezetet” (Végel 2004, 51). Bizonyára nehéz leszokni harciasságunkról, amikor az elmúlt nyolc esztendőben megszűnt a szlovák nyelv érvényesítésének hatalmi arroganciája, de ennek negatív velejárója, hogy nem vesszük észre, immár nem a felcserélő, hanem a hozzáadó kétnyelvűségről kellene értekezni, és nem a folyamatos elzárkózást erősíteni. Kontra Miklós hívja fel erre a figyelmünket, aki szerint a hozzáadó kétnyelvűség egy olyan helyzet, amelyben „a többségi nyelv elsajátítása és használata nem a kisebbségi anyanyelv kárára történik, hanem [...] mintegy hozzáadódik, anélkül, hogy az anyanyelv tudása és használata bármilyen kárt szenvedne” (Kontra 2004, 27). Dél-Szlovákiában pedig ennek ellenkezője történik, a közbeszéd is erősíti azt a meggyőződést, hogy felesleges a többségi nyelvben szerzett kompetencia, a magyarral és a világnyelvvél érvényesül a szlovákiai magyar. De nem Szlovákiában! A nyelvészek számára ez idilli állapot lehet kutatásaik szempontjából, hiszen az uniós integráció kapcsán leggyakrabban az angol nyelv dominanciájáról kell értekezniük, figyelmeztetve a nemzeti nyelvek egyre hátrányosabb pozíciójára, ill. védtelenségére az uniós jogi normákban. Lanstyák István szerint is fennáll „annak veszélye, hogy megváltozik az angol nyelvtanulás kontextusa, hozzáadóból felcserélővé válhat” (Lanstyák 2004, 59), de sajátos helyzet formálódik a határon túli magyar nemzetiségi közösségekben, mert a világnyelv nem az anyanyelvet, hanem a többségi, pl. a szlovák nyelv pozícióját fenyegeti. Pedig ennek a folyamatnak a felgyorsulása várható egy olyan közegben, ahol közösségi nemzetpolitika szintjére emelték a kisebbségi egynyelvűsítést. Immár a nyelvi jogokért minden elismerést kiérdemlően síkra szálló nyelvészek is óva intenek, hogy az anyanyelvűsítés nem kibékíthetetlen ellentétje a két- vagy töbnyelvűségnek, „ha hozzáadó és nem felcserélő modellben gondolkozunk” – írja Kontra Miklós (Kontra 2004, 35)

A kisebbségi kátyúból kivezető út, a mai kisebbségi közgondolkodás szerint nemzetáruállással ér fel, mert ennek minősül a két- és töbnyelvű felsőoktatás és az ennek megfelelő középiskolai felkészítés/képzés.

4.2. A szlovákiai magyar közoktatás és felsőoktatás töbnyelvűség és egynyelvűség menti kettéhasadásának veszélye

A társadalmi érvényesülés és a munkaerőpiacon kivívott pozíció lesz hova-tovább egy közösség oktatási rendszerének legkézenfekvőbb mércéje. Ez is motiválja a szü-

lőket az iskolaválasztásban, a diákokat a továbbtanulásakor – egy egészséges, racionálisan gondolkodó közösségben. Amennyiben ennek a közoktatás nem tud eleget tenni, akkor a többségi és az idegen nyelvű alternatíva kínálkozik hazai megoldásként, de esetleg a magyarországi közoktatási rendszer is szóba kerülhet. De ez egyértelműen a szlovákiai magyar tannyelvű iskolahálózat eróziójához vezethet, melynek megakadályozása azonban nemcsak a szülők, hanem főképpen a pedagógusok és az iskolavezetők dolga és kötelessége. Míg az általános iskolai korosztály esetében a prognosztizálható lemorzsolódás nem lesz jelentősebb, mint az elmúlt évtizedben – kb. minden ötödik magyar kisiskolás szlovák iskolába jár (Szigeti 2005, 7) –, addig a középiskolai korosztálynál ennek kimenetele kérdésesebb. Amennyiben a magyar tannyelvű középiskolák folytatják a komáromi Selye János Egyetem kiszolgáltatását, és diákjaiknak tudatosan nyújtanak olyan felkészülést, amely csak az egynyelvűsített felsőoktatásra elegendő, akkor az igényesebb és ambiciózusabb szlovákiai magyar diákok számára nem marad más lehetőség, mint hogy középiskolai tanulmányaikat vagy annak egy részét két- vagy többnyelvű oktatási intézményben töltsék le.⁶

A kizárólagosan kisebbségi nyelven történő felsőoktatás, azaz „a karrier vagy identitás” szlogen érvényesítése tovább mélyítheti ezt a szakadékot, mégpedig éppen azok részéről, akik Szlovákiában képzelik el életüket. A két magatartás mögött két eltérő értékrend húzódik meg, ami már jelenleg is kitapintható. Ennek egyik legjobb bizonyítéka az az ünnepi beszéd, amit Albert Sándor, az MKP parlamenti képviselője (aki egyben az egyetem rektora is) tartott a komáromi egyetemalapító ünnepségen. Az egyetem rektora Comenius elemi oktatásra vonatkozó örök érvényű felismerését az anyanyelvről az egyetemi képzési szintre ültette át, s állítása szerint az egyetemi és főiskolai képzésben is érvényes, hogy „az anyanyelven megszerzett ismeretek értékesebbek és tartósabbak [...] hátrányba kerülnek azok a fiatalok, akiknek ez nem adatik meg. Akik ismereteiket idegen nyelven kénytelenek megszerezni” (Albert 2004, 2). A többnyelvű oktatást politikailag és szakmailag is elutasítja a jelenlegi szlovákiai magyar politikai elit, ezért is nevezték dehonesztálóan „pszeudo magyar karnak” a nyitrai Konstatntin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karát, mert ott valóban magyar–szlovák kétnyelvű képzés folyik. Ez azonban előrevetíti annak lehetőségét, hogy ezek a politikusok, ill. az egyetem élén álló politikus-rektor nem tudatosítják az európai felsőoktatási bolognai folyamat lényegét, az együttműködést, a többnyelvű szakemberképzés fontosságát. Ez mindenképpen a kettészakadás veszélyét vetíti előre, ami azonban nemcsak a közoktatást és a felsőoktatást érintheti közép és hosszú távon, hanem az élet számtalan területén is megnyilvánulhat.

A többnyelvű képzésben eddig évről évre nőtt a magyar nemzetiségű hallgatók száma, habár ez a növekedés elmaradt az országostól, valamint az sem tagadható, hogy az utóbbi négy akadémiai tanévben stagnál az országos egyetemeken (tehát nem a komáromi magyar egyetemen) tanuló szlovákiai magyar hallgatók létszáma.

12. táblázat. Magyar nemzetiségű hallgatók a szlovákiai felsőoktatásban (nappali képzés)

| Akadémiai év | Országos létszám | Magyar létszám | % | SJE, Komárom | Magyar létszám az országos felsőoktatásban |
|--------------|------------------|----------------|------|--------------|--|
| 1990/1991 | 52 669 | 2 578 | 4,89 | | |
| 1991/1992 | 52 430 | 2 530 | 4,83 | | |
| 1992/1993 | 55 564 | 2 548 | 4,58 | | |
| 1993/1994 | 58 843 | 2 741 | 4,68 | | |
| 1994/1995 | 66 900 | 3 078 | 4,60 | | |
| 1995/1996 | 72 525 | 3 445 | 4,78 | | |
| 1996/1997 | 78 045 | 3 568 | 4,57 | | |
| 1997/1998 | 82 432 | 3 653 | 4,43 | | |
| 1998/1999 | 85 742 | 3 728 | 4,35 | | |
| 1999/2000 | 88 192 | 4 002 | 4,54 | | |
| 2000/2001 | 91 263 | 4 145 | 4,54 | | |
| 2001/2002 | 93 159 | 4 206 | 4,51 | | |
| 2002/2003 | 98 461 | 4 480 | 4,55 | | |
| 2003/2004 | 97 759 | 4 182 | 4,28 | | |
| 2004/2005 | 106 194 | 4 816 | 4,53 | 386 | 4 430 (4,17%) |
| 2005/2006 | 113 197 | 5 186 | 4,58 | 742 | 4 444 (3,96%) |

Forrás: László 2004, 229; Separát... 2004; 2005; 2006

A 2003/2004-es és a 2004/2005-ös akadémiai évek adatai birtokában megkísérelhető meghatározni a Szlovákiában és a három szomszédos országban nappali képzésben részt vevő szlovákiai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók becsült létszámát. Ehhez hozzátartozik, hogy a cseh, osztrák és a magyarországi adatok állampolgárságra és nem nemzetiségre vonatkoznak.

13. táblázat. Szlovákiai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók becsült száma a 2003/2004-es akadémiai évben (nappali képzés)

| Ország | SZK-állampolgár | Magyar nemzetiségű | |
|--------------|-----------------|--------------------|---------|
| Szlovákia | 97 759 | 4 182 | 4,28% |
| Csehország | 7 437 | 371 | 5,00%* |
| Magyarország | 1 479 | 1 460 | 99,00%* |
| Ausztria | 1 495 | 30 | 2,00%* |
| Összesen | 108 080 | 6 043 | 5,59%* |

Megjegyzés: * becsült arány

14. táblázat. Szlovákiai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók becsült száma a 2004/2005-ös akadémiai évben (nappali képzés)

| Ország | SZK-állampolgár | Magyar nemzetiségű | |
|--------------|-----------------|--------------------|----------|
| Szlovákia | 106 194 | 4 816 | 4,53 % |
| Csehország | 12 141 | 607 | 5,00 %* |
| Magyarország | 1 430 | 1 415 | 99,00 %* |
| Ausztria | 1 199 | 24 | 2,00 %* |
| Összesen | 120 864 | 6 862 | 5,68%* |

Megjegyzés: * becsült arány

A becsült adatok tudatosan szerények, a valóság minden bizonnyal meghaladta a 6043, ill. 6862 főt, ám ez a létszám is évenként kb. 1200-1300 hallgatót eredményez, miközben a szlovákiai magyar gimnáziumokban évenként ugyanennyi diák érettségizik. Ezek az adatok optimizmusra is adhatnak okot, milyen jelentős mértékű a továbbtanulási kedv, akár külföldön, akár a szlovákiai országos egyetemeken. Ám ha figyelmesebben olvassuk az adatokat, akkor jelzésértékűvé válik, hogy a pozsonyi egyetemekre a 2003/2004-es akadémiai évben 1740-en (*Separát...* 2004), 2004/2005-ös akadémiai évben 1799-en (*Separát...* 2005), a 2005/2006-os akadémiai évben 1883-an (*Separát...* 2006) nyertek felvételt a magyarok közül. A létszámnövekedés minimálisnak nevezhető annak ellenére, hogy a tömegképzés felé elmozdult szlovákiai felsőoktatásban egyre gyakoribb jelenség a felvételi megméretetés mellőzése. Az országos adatok is figyelmeztetők, mert a 2002/2003-as akadémiai évben elért 4480 magyar nemzetiségű hallgatócsúcs egyre valószínűtlenebb a következő évekre. A létszámot növelhető potenciális diákok a komáromi magyar egyetem felé fordultak, s ha folytatódik a komáromi egyetem és hallgatóinak anyagi privilegizálása Magyarország részéről, akkor csak idő kérdése, hogy mikor kezd radikálisan zuhanni az országos egyetemek előadótermeiben ülő magyar hallgatók létszáma. E kivonulás lehet a legkedvezőtlenebb forgatókönyv, amennyiben az egy nyelvű egyetemi képzés elvonja a potenciális pozsonyi, kassai, besztercebányai és nyitrai magyar egyetemi hallgatókat.

5. Európa-iskolák Dél-Szlovákiában?

5.1. Európa-iskolák – új tartalom, egyedi szellemiség

A külföldi oktatási koncepciók honosítása immár egy évtizedes múltra tekinthet vissza a szlovákiai közoktatásban, az idegen vagy a többnyelvű általános és középiskolai oktatás minden egyes megvalósítandó koncepcióját a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériumához kell akkreditációs kérelem formájában benyújtani. Az iskolaalapítás és -fenntartás az általános iskola esetében a helyi önkormányzat, középiskola vagy a két szint együttes akkreditálása és működtetése esetén a megyei, ill. kerületi oktatásügyi szervek hatáskörébe tartozik. A Pozsonyban és a Kassán működő idegen és többnyelvű intézmények példája is bizonyítja, hogy az állami oktatási rendszertől részben eltérő tantárgystruktúrával meghirdetett programok is sikerrel vették az akkreditáció folyamatát.

Az Európa-iskolák oktatási struktúrája (Lesfalvi 2004, 73–85) eltér a szlovákiai közoktatási modelltől, amely az óvodai utolsó felkészítő évfolyamot követően kilenc általános iskolai, majd négy középiskolai osztályt különböztet meg. Ám a szlovákiai rendszerben is lehet évet nyerni, ha a diák az általános iskola negyedik vagy hatodik évfolyamát követően nyolc- vagy hatéves középiskolában kezdi meg tanulmányait. A tankötelezettségnek is teljes mértékben eleget tesz, amely ma a 16. év betöltéséig kötelező. Jelenleg még nem rendelkezünk érettségizett évfolyamok tapasztalatával, a továbbtanulás százalékarányos eredményével az idegen és többnyelvű magániskolák működését illetően, így jelenleg az új koncepcióban megvalósítandó kétszintű érettségi vizsgák előkészítő munkálatai folynak, ami ismét a kerületi, megyei és minisztériumi hatáskörbe tartozik. Tartalmi szempontból nem a kivitelezhetőség, hanem az érdeklődés és a helyi közoktatási hagyomány szempontjából tar-

talmaz az Európa-iskola több olyan lényeges elemet, ami mindenképpen módosításra, helyspecifikussá tételre szorul. Ez például a klasszikus filológiai tárgyak pozíciója, főképpen a görög nyelv, amely a régió oktatási rendszeréből néhány évtizede szinte nyomtalanul kiveszett. Ezzel ellentétben a tudományági tantárgyi koncentráció progresszív szemlélete még az országos állami közoktatási reformra is pozitív hatással van, s az EU-ra vonatkozó tárgyak pedig akarva-akaratlanul már a közeljövőben követésre találnak az állami iskolák és a központi nemzeti tantervben is. A magyarországi helyzettel ellentétben Szlovákiában nem elementáris gond a hittanoktatás kérdése, mivel a 2004/2005-ös tanévtől immár az általános iskola alsó tagozatán is kötelezően választható tárgy a hittan, akinek nem felel meg egyik felekezeti órája sem, annak az etika órát kell látogatnia. A tandíj mértéke sem jelent áthidalhatatlan megoldást, hiszen ez az Európa-iskolák esetében részben alacsonyabb, mint a jelenleg elérhető és összehasonlítható képzési formáknál (Pelényi 2004, 37). E tényre figyelt fel a pozsonyi Forel International School, s a tehetséges, ám nem diplomata és jól szituált családok gyermekeinek a Pontis Alapítvány jóvoltából részben vagy teljes egészében térítik az éves tandíjat.⁷

Az Európa-iskolák az eddig hozzáférhető alternatívák mellett egy újabbat kínálnak, egyedi tartalommal, egyedi szellemiség ígéréssel. Megfelel a keresetté vált lineáris, egy koherens koncepciót követő óvoda-általános iskola-középiszkola modellnek.

5.2. Európa-iskolák – elitképzés a centrumban és a periférián?

Az iskolatípus eredeti rendeltetése elitképzés, a diplomáciai kiküldetésben dolgozó szülők, a helyi társadalmi, politikai és gazdasági elit gyermekeinek közös otthona, közös iskolája, amely ennek következtében kontraszelekción alkalmaz. Az ehhez hasonló szlovákiai képzési formák mind az elitképzésben jelentkeztek, amit a magán- vagy az alapítványi iskola jellege, működési mechanizmusa is megkövetelt. A különbség a létrehozás motivációjában található, míg a létező képzési formákat egy új történelmi helyzet – Szlovákia önállósodása, a külföldi országok diplomáciai testületének gyors fejlődése –, egy új gazdasági és társadalmi elit elkülönülési, kasztosodási szándéka és igénye generálta, addig az Európa-iskolák asztalra helyezett témája további alternatívákat, célokat is kínál. Ez azonban a regionális, ill. vidéki elitképzés felé mozdul el, s ez már számtalan, eddig nem felvetett és ennek következtében meg sem válaszolt kérdést generál. Létezhet-e regionális változata az Európa-iskolának? Vonzó lesz-e az olyan program, amely a környező nemzetek nyelvét preferálja, és ennek következtében kénytelen redukálni a világnyelvek tág spektrumát? Magán- vagy alapítványi iskola esetében lesz-e fizetőképes kereslet erre a modellre? A régiókban megvalósítható-e egy ilyen igényes program?

A válasz kézenfekvő, bármennyire is kellemetlen. Az elmúlt másfél évtizedben a dél-szlovákiai régió nem reflektált a töbnyelvű képzésre, a galántai magángimnáziumot leszámítva ma másutt nem rendelkezünk olyan háttérrel, ahol egy ilyen típusú kezdeményezés csírája megtalálható lenne. A fentebb említett új pozsonyi kezdeményezés a diplomáciai testület gyermekeinek létrehozandó állami angol nyelvű iskola létesítésére is egy évtizedek óta nemzetközi kétnyelvű oktatási-nevelési programot megvalósító pozsonyi J. Hronec Gimnázium bázisára épít. Éppen ezért az első lépéseket elsősorban olyan városokban lehet megtenni, csak részben fókuszálva azok nemzetiségi összetételére, ahol már rendelkeznek a kétnyelvű oktatás ta-

pasztalataival. Ezt az is alátámasztja, hogy évről évre nő az ilyen oktatási programok iránti érdeklődés, ám a minőségi oktatás megőrzése miatt szigorú szelekciót végeznek a felvételi vizsgán. Ezeket a helyszíneket követhetik azok a dél-szlovákiai oktatási központok, ahol kellő létszámú oktatói háttér áll rendelkezésre, de ebben az esetben sem lehet elsődleges szempont a település nemzetiségi összetétele. Az Európa-iskolák meghonosítása reális Szlovákiában, akár az eredeti elképzelés minimális korrekciója mentén is, de elsősorban a fővárosban, majd Kassán és Besztercebányán. A regionális változat kérdéses, mert az iskola fenntartásához egy minimális diáklétszám szükséges, amint láttuk, ez a befuttatott modellek esetében is legalább 300 diák, ellenkező esetben ez a tandíj emelésében nyilvánulna meg. Éppen ezért szerény annak a valószínűsége, hogy a kulturális, művelődési és közlekedési központoktól távol eső járási városokban valósuljanak meg az Európa-iskolák Szlovákiában.

5.3. Európa-iskolák és az anyanyelvi és anyanyelvű képzés Szlovákiában

A felvázolt elképzelések Szlovákia kapcsán vetik fel az Európa-iskolák és az anyanyelvi és az anyanyelvű képzés közötti párhuzamot (Rácz 2004, 111–141). Az Európa-iskolák azonban nem alternatívái az anyanyelvi és anyanyelvű oktatásnak. A szlovákiai magyarok többnyelvűsége megtartható és fejleszthető az anyanyelvű tömegképzés keretében is, de szemléletváltás, *européer* gondolkodás szükséges a kétnyelvűség elfogadásához, a szomszédos nemzetek nyelvének elsajátításához – a magyar szülők és tanárok részéről. Paradox helyzet áll fenn, hiszen az Európai-iskolák elsősorban a nyelvvesztés küszöbén álló népcsoportok anyanyelvét mentheti meg különböző regionális adaptációk jóvoltából, de egy teljes iskolahálózattal rendelkező népcsoport esetében, mint amilyen a szlovákiai magyar, ahol ráadásul a hivatalos nyelv részbeni visszaszorulásának lehetünk tanúi, nem lehet ez a párhuzamos alternatíva. Nem azért, mert a politikai elit elvet minden olyan elképzelést, amely megbontaná az anyanyelv központi és domináns pozícióját az oktatásban, vagy mert még mindig élnek azok a negatív tapasztalatok, amelyeket a hatalom alternatív oktatás bevezetésére irányuló törekvéseiből származnak, hanem az elit és tömegképzés elkerülhetetlen megkülönböztetése miatt. Még egy regionális elitképzéstől sem kellene elvárni a nemzetiségi iskolákra rótt feladatot, az ilyen célból létrehozott iskolán ennek függvényeként nem lehet számon kérni a nemzetiségi iskola küldetését. Az Európai-iskolák szlovákiai és azon belül dél-szlovákiai meghonosításában akkor van ráció és stratégia, ha az onnan kikerült elit képes megteremteni azt a nyomást, ami a kisebbségi közegen belül szemléletváltást eredményez. De ez a nemzetiségi közegen belül csak kis valószínűséggel érhető el.

A kisebbségi szemléletet részben félretéve lehet megtalálni az Európa-iskolák szlovákiai meghonosításának alternatíváit, s ezt a közép-európai regionális szemléletet követve tehetjük meg. Alternatívaként vehetjük számba a nyugat-szlovákiai régiót, annak természetes többnyelvűségét (szlovák, cseh, magyar, német, angol, bolgár, horvát stb.), földrajzi fekvését (négy ország területén élő nemzetiségek érdekelttsége), és a már jelen lévő konkurens oktatási-nevelési kínálatot; de gondolkodhatunk Zsolna régióban is, ahol pedig a szlovák, cseh, lengyel és az angol játssza a meghatározó szerepet (három ország határa). A nemzetiségek, a kisebbségi elitben gondolkodók számára – s ezt a pozsonyi példa is igazolja – teljes mértékben ki-

elégítő az elit iskolákban kérvényezhető magyar nyelv és irodalom fakultatív oktatása, ez azonban felveti annak veszélyét, hogy a leendő magyar nemzetiségű társadalmi és politikai elit nem szerzi meg a működéséhez és a csoportos érdekvédelemhez nélkülözhetetlen magyar szaknyelvi kompetenciát. Az Európa-iskola ezen a helyzeten és kínálaton változtathat minden „érdekelt” nemzet és nemzetiség számára annak érdekében, hogy az anyanyelvben megszerezhető szaknyelvi kompetencia alapfeltételei megteremtődjenek, természetesen a többi nyelven párhuzamosan megszerezhető szaknyelvi kompetenciával együtt. Az így létrehozott Európa-iskola semmiképpen sem tekinthető a nemzetiségi oktatás szerves részeként, sem az anyanyelvű oktatás alternatívájaként, de középtávon, az onnan kikerült elit révén pozitív, európaizáló hatással lehet a nemzeti közösségre.

Szlovákia területén azonban léteznek nemzetiségek, amelyeket a nyelvvesztés fenyeget, ilyenek a kárpáti németek, a ruszinok, az ukránok és a lengyelek, éppen ezért az Európa-iskola regionális változata (pl. Zsolna, Kassa), akár a franciaországi kisebbségi oktatás tapasztalatából átvehető „belemerülési módszer”-ét (Ring 2004, 7–8) is alkalmazva hozzájárulhat ezen népcsoportok revitalizálásához, hiszen legjobb esetben is csak anyanyelvi oktatásban részesülhetnek.

Az Európa-iskolák egy új, európai szemlélettel rendelkező társadalmi elit nevelését és felkészítését vállalhatják fel a közép-európai térségben, így Szlovákiában is. A nemzetiségi szegregáció, a magyar szempont hangsúlyozása éppen ezért nem járható út, helyette a leendő regionális közép-európai elit formális és informális kapcsolatrendszerének kialakítása a cél, melynek elérését ez az iskola elősegítené. Egyedi alkalom kínálkozik arra is, hogy a képzésbe és a formálódó új társadalmi struktúrába a tágabban értelmezett régió roma közösségeiből kikerülő tehetséges diákok is bekapcsolódjanak. A szlovákiai idegen nyelvű iskolák kínálnak példát az ehhez hasonló megoldásokra, a hátrányos társadalmi csoportokból származó, ám kivételes képességű diákok tandíját alapítványok térítik, s ezek a fiatalok minden hátrányuk ellenére gyökeret ereszhetnek a leendő társadalmi elit rétegében. Szlovákiában erre a Pontis Alapítvány szolgál példával, de a magyar és roma kontextusban alkalmasnak bizonyulhat a Közép-európai Alapítvány, amelynek karitatív portfóliójában szerepel a közoktatás fejlesztése és támogatása.

Jegyzetek

1. 1989-ig az orosz nyelv kötelező érettségi tárgy volt a cseh és a szlovák tannyelvű középiskolákban.
2. Kivételként említhető a galántai magyar–szlovák–angol magángimnázium.
3. Draft of a new European Joint Master’s Program – Advanced Hungarian Studies as Joint European Studies. www.fphil.uniba.sk/~kmjl/javitott%20Draft.html.
4. www.euba.sk/OZV/ostudiu.htm.
5. www.euba.sk/OZV/certifikat.htm.
6. Az egyetem provinciális értelemzének és a skanzenizálás veszélyéről lásd még Cs. Gyimesi 1998, 125–166; Péntek 2004, 76–85; Törzsök 2003, 272; Csepeli 2002, 9–11.
7. www.aforel.com.

Felhasznált irodalom

- Albert Sándor 2004. Nyolc évtized várakozás. *Új Szó*, 57. évf. 14. sz. (2004. január 19.) 2. p.
- Csepeli György 2002. Átalakuló nemzeti identitás. *Kritika*, 31. évf. 9. sz. 9–11. p.
- Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.) 2004. *Magyarok Szlovákiában 1989–2004*. 1. köt. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- Cs. Gyimesi Éva 1998. *Collegium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, Mento.
- Hornáková, Marta 2004. Aj na Pedagogickej fakulte UK pripravujú nový spoločný študijný program. *Naša Univerzita*, 2004/2005, 4. sz. (december) 9. p.
- Inštrukcia Povereníctva školstva a kultúry č. 77. Poňatie základnej deväťročnej školy a učebné plány tejto školy 1960. *Zvesti Povereníctva školstva a kultúry*, 16. roč. (1960) 11. zošit, 161–162. p.
- Kollárová, Emília 2004. *Pred štartom na strednú školu. Školský rok 2005/2006*. Bratislava, Infopress.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 4. sz. 25–42. p.
- Kulacs Dezső–Szeberényi Judit 1992. *Pedagógia*. 3–4. část. Nitra, Pedagogická fakulta.
- Ladzińska, Zuzana 2004. Ešte raz o Bolonskom laboratóriu. *Naša Univerzita*, 2004/2005, 4. sz. (december) 13. p.
- Lanstyák István 1996. Kinek (nem) jó a kétnyelvű oktatás? *Irodalmi Szemle*, 39. évf. 5. sz. 80–90. p.
- Lanstyák István 2004. Az Európai Unió nyelvpolitikája és a Szlovákiában beszélt nyelvek. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 4. sz. 43–66. p.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. In Uők.: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 76–83. p.
- László Béla 2004. A magyar oktatásügy. In Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. 1. köt. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 183–246. p.
- Lesfalvi Tibor 2004. Az Európa-iskolák és a magyar oktatásügy működését meghatározó törvények összehasonlítása. In Ring Éva (szerk.): *Többsz nyelvű oktatás és EU-integráció*. Budapest, EÖKK, 73–85.
- Obežník č. 4 Povereníctva Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu zo dňa 14. marca 1945 o zmene učebného plánu a výchovy na gymnáziu pre škol. rok 1944/45. *Školské zvesti*, 1. roč. (1945) 1–4. sošit, 46–47. p.
- Oktatási és statisztikai évkönyv. Statistics Yearbook of Education 2003/2004* 2004. Budapest, Oktatási Minisztérium.
- Oktatás-statisztikai évkönyv. Statistics Yearbook of Education 2004/2005* 2005. Budapest, Oktatási Minisztérium.
- Pelényi Petra 2004. Európa-iskolák. In Ring Éva (szerk.): *Többsz nyelvű oktatás és EU-integráció*. Budapest, EÖKK, 33–65. p.
- Péntek János 2004. A romániai magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. *Kisebbségkutatás*, 13. évf. 1. sz. 76–85. p.
- Rác Kálmán 2004. Az Európa-iskolák és Dél-Szlovákia. In Ring Éva (szerk.): *Többsz nyelvű oktatás és EU-integráció*. Budapest, EÖKK, 111–141. p.
- Rebrová, Soňa 2005. Predstavujeme bilingválne stredné školy. *SME*, 13. évf. 13. sz. (2005. január 18.) 37–38. p.
- Ring Éva (szerk.) 2004. *Többsz nyelvű oktatás és EU-integráció*. Budapest, EÖKK.
- Separát štatistickej ročenky školstva 2003. Vysoké školy* 2004. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva. (www.uips.sk/statisindex.html)

- Separát štatistickej ročenky školstva 2004. Vysoké školy 2005.* Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva. (www.uips.sk/statiindex.html)
- Separát štatistickej ročenky školstva 2005. Vysoké školy 2006.* Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva. (www.uips.sk/statiindex.html)
- Smernice na zavádzanie 5-dňového vyučovacieho týždňa na školách a výchovných zariadeniach I. cyklu 1968. *Zvesti*, 1. roč. (1968) 4. zošit, 22–31. p.
- Smernice o organizácii školského roku na školách I. a II. cyklu 1970. *Zvesti*, 2. roč. (1970) 18–19. zošit, 71–77. p.
- Smernice Povereníctva školstva a osvety o premene doterajších škôl národných, stredných a gymnázií na všeobecne vzdelávacie školy novej školskej sústavy 1953. *Školské zvesti*, 9. roč. (1953) 17. sošit, 275–294. p.
- Statistisches Taschenbuch 1998* 1998. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 1999* 1999. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 2000* 2000. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 2001* 2001. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 2002* 2002. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 2003* 2003. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 2004* 2004. Wien, BMBWK.
- Statistisches Taschenbuch 2005* 2005. Wien, BMBWK.
- Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás 2003/2004* 2004. Budapest, Oktatási Minisztérium.
- Šušol, Jaroslav 2004. Spoločné programy/diplomy na UK. *Naša Univerzita*, 2004/2005, 1. sz. (september) 10. p.
- Ďalší rozvoj československej výchovno-vzdelávacej sústavy* 1979. Bratislava, SPN.
- Book of Lists 2005* 2005. Bratislava, The Slovak Spectator.
- Szigeti László 2005. Többre menni kevés gyerekekkel is. *Új Szó*, 58. évf. 69. sz. (2005. március 24.) 7. p.
- Tanterv a gimnázium 1. és 2. osztálya számára* 1983. Bratislava, SPN.
- Törzsök Erika 2003. *Kisebbségek változó világban*. Kolozsvár, [k.n.].
- Učebné plány gymnázia pre všetky zamerania, platné od 1. septembra 1991* 1991. Bratislava, MŠMaŠ SR.
- Učebné plány pre základné školy s vyučovacím jazykom národností a s vyučovaním jazyka národností* 1993. Bratislava, MŠ SR.
- Učebné plány, učebné osnovy a učebnice základných deväťročných škôl s vyučovacím jazykom poľským, maďarským a ukrajinským 1961. *Vestník Ministerstva školstva a kultúry*, 17. roč. (1961) 26–27. zošit, 318–320. p.
- Učebný plán všeobecne vzdelávacích škôl, PŠ z 5. II. 1954, č. 82.613/53-A-I./1 1954. *Školské zvesti*, 10. roč. (1954) 7. zošit, 109–111. p.
- Végel László 2004. A liliputiságtól a kétlakiságig. *Magyar Narancs*, 2004. október 7. 50–51. p.
- Vyhlasenie Slovenskej rektorskej konferencie k bolonskému procesu pri príležitosti rokovania ministrov školstva v Bergene (Nórsko, máj 2005) 2005. *Naša Univerzita*, 2004/2005, 6. sz. (február) 3. p.
- Výnos Povereníctva školstva a osvety zo dňa 3. decembra 1945. č. 5.810/1945-prez. O dočasných rámcových učebných osnovách 1946. *Školské zvesti*, 2. roč. (1946) 1. sošit, 3–77. p.; 3a sošit, 117–165. p.
- Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 16. septembra 1949, č. 106.360/49-III./1 O prechodnom učebnom pláne a učebných osnovách pre gymnáziá a učiteľské akadémie v školskom roku 1949/50 a o označení gymnaziálnych tried 1949a. *Školské zvesti*, 5. roč. (1949) 19. sošit, 618–622. p.
- Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 7. októbra 1949, č. 107.450/49-III./1, ktorým sa uverjeňuje slovenské znenie výnosu MŠVaU zo dňa 26. júla 1949, č. 100.000-I, o učebnom plne a učebných osnovách pre gymnázia 1949b. *Školské zvesti*, 5. roč. (1949) 20. sošit, 648. p.

- Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 23. augusta 1950, č. 69.033/50-I./1, o zavedení maďarského jazyka ako iného živého jazyka na gymnáziu 1950. *Školské zvesti*, 6. roč. (1950) 16. sošit, 635. p.
- Výnos PŠVU z 5. X. 1950 č. 72.399-I/5 1951. *Školské zvesti*, 7. roč. (1951) 2. sošit, 18–19. p.
- Výroční zpráva MŠMT o stavu vysokého školství za rok 1999 2000*. Praha, MŠMT.
- Výroční zpráva MŠMT o stavu vysokého školství za rok 2000 2002*. Praha, MŠMT.
- Výroční zpráva MŠMT o stavu vysokého školství za rok 2001 2003*. Praha, MŠMT.
- Výroční zpráva MŠMT o stavu vysokého školství za rok 2002 2003*. Praha, MŠMT.
- Výroční zpráva MŠMT o stavu vysokého školství za rok 2003 2004*. Praha, MŠMT.
- Výroční zpráva MŠMT o stavu vysokého školství za rok 2004 2005*. Praha, MŠMT.
- Vznikne medzinárodná štátna škola 2005. *Bratislavské noviny*, 8. évf. 5. sz. 17. p. (ver, sita)
- Zákon č. 131 z 21. februára 2002 o vysokých školách a o zmene a o doplnení niektorých zákonov 2002. *Zbierka zákonov*, 58. čiastka (26. marca 2002)
- Zákon č. 168 z 19. XII. 1968 – Zákon o gymnáziách 1969. *Zvesti*, 1. roč. 22. zošit, 129–139. p.
- Zákon zo dňa 21. apríla 1948 o základnej úprave jednotného školstva (Školský zákon) 1948. *Školské zvesti*, 4. roč. 10. sošit, 281–290. p.
- Zákon zo dňa 24. apríla 1953, č. 31 Sb., o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov (školský zákon) 1953. *Školské zvesti*, 9. roč. 13. sošit, 207–209. p.
- Zmena prechodného učebného plánu na školský rok 1953/54 na národných školách s vyučovacím jazykom maďarským, PŠO z 26. VIII. 1953, č. 73.493/53-I./2 1953. *Školské zvesti*, 9. roč., 23. sošit, 427. p.

www.aforel.com
 www.bis.sk
 www.bmbwk.gv.at
 www.galileoschool.sk
 www.msmt.cz
 www.om.hu
 www.qsi.com
 www.qsi.sk
 www.zbierka.sk
 www.qsi.com
 www.qsi.sk
 www.zbierka.sk

GÁBOR HUSHEGYI
 MULTI-LINGUAL EDUCATION AND THE BOLOGNESE PROCESS
 THE UNITED EUROPEAN HIGHER-EDUCATION AREA AND LOCKING UP TO THE NATIONAL LANGUAGE
 – THE ALTERNATIVES OF MULTI-LINGUAL (HIGHER)-EDUCATION IN SLOVAKIA

The united European higher-education area institutes the co-operation of universities, colleges of the continent. The opportunities given by the Bologne process are recently hindered not only by administrative and national legal obstacles, but also by the lack of foreign language, and/or technical terminology of students and university teachers. Those present Slovaks, who benefit from this new system are mainly the former students of bilingual or foreign language secondary schools, who during their university studies, after learning technical terminology competency, are successful in meeting the competition requirements of international student mobilities. Their classmates and team members struggle with foreign language competencies in order to pass the

language exam successfully that is essential for the diploma. It is evident that university students participated in standard high-school education, could take advantage of the opportunities given by the bolognese process in a lower number, equality of chances can be guaranteed only by enabling multi-language education. From this point of view it is worth to apply European-school project, that is the multi-language educational institution of children of diplomats working in the countries of the EU, to think about the possibilities of realising this in Central Europe and Slovakia, as well. At the same time, it is inevitable to think about the conflict of public teaching in mother language and multi- and/or foreign language that is considered to be irreconcilable, and about the consequences of locking up to the national teaching language. In order to this we outline the former six decades of foreign language teaching in (Czecho)slovakia, the changes after the system changes in Slovakia, the new expectation defined in the field of multi- and foreign language teaching, and the different forms of realisation, as well. This way, we have come to the issue of the European-school, and/or to the realisation of this multi-cultural education conception at home, that is not hopeless and is not an initiative without competition.



Acta Ethnologica Danubiana

7

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2005



Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó

GULYÁS LÁSZLÓ

A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián

(1. rész)

A csehszlovák területi igények beterjesztése

LÁSZLÓ GULYÁS

THE ISSUE OF THE HUNGARIAN-SLOVAK BORDER AT THE VERSAILLES

PEACE CONFERENCE (1. PART)

94(100)"1914/1918"

355.48"1914/1918"

341.382"1919"

327(437.6:439)"1919"

Versailles Peace Conference. Chechoslovakia. Hungary. Territorial Demands. Border Issues. Ethnical Border Line.

Bevezetés

1918 előtt a történelmi Magyarország keretei között nem került sor a szlovák–magyar etnikai határvonal hivatalos megállapítására, a szlovákok által lakott területek behatárolására, így a történelem első szlovák–magyar határának meghúzása az első világháborút lezáró versailles-i békekonferencián történt meg; tanulmányunkban ennek folyamatát mutatjuk be.

A békekonferencia és a csehszlovákok

A versailles-i békekonferencia ünnepélyes megnyitására 1919. január 18-án került sor.¹ A résztvevők azonban nem tisztázták, hogy a párizsi konferencia a győztesek előzetes, a különböző álláspontok egyeztető konferenciája-e, amelyet egy kongresszus követ majd a semleges és vesztes országok bevonásával, vagy pedig ez már maga a békekonferencia, amelynek határozatai véglegesek és visszavonhatatlanok. A párizsi konferencia az előbbiként indult, s menet közben alakult át az utóbbivá. Így a konferencián a legyőzött államok képviselői nem vehettek részt, s a vesztesek csak a döntések meghozatala után azok tudomásulvétele végett jelenhettek meg. Ha a döntéshozatal mechanizmusát nézzük, akkor azt látjuk, hogy bár eredetileg sokféle vitafórumot szerveztek, és úgy gondolták, hogy a plenáris ülés lesz majd a döntések fóruma, az érdemi döntések a nagyhatalmak vezetőinek kezébe kerültek.²

A konferencia legfőbb szerve a Versailles-i Legfelső Haditanácsból kinőtt Tízek Tanácsa, azaz a Legfelsőbb Tanács volt. Ez az öt nagyhatalom ún. első delegátusaiból (az amerikai elnök, az angol, a francia, az olasz és a japán miniszterelnök, illetve külügyminisztereiből) állt. Ez a testület három hónapon keresztül töltötte be a

legfelsőbb szerv funkcióját, de mivel meglehetősen nehézkesen dolgozott, 1919. március végén az amerikai elnök javaslatára létrehozták a Négyek Tanácsát Thomas Woodrow Wilson (amerikai elnök), David Lloyd George (angol miniszterelnök), Georges Benjamin Clemenceau (francia miniszterelnök) és Vittorio Emanuele Orlando (olasz miniszterelnök) részvételével. A felmerülő sokrétű kérdések vizsgálatára és a testület javaslatainak elkészítésére összesen 58 különböző bizottságot hoztak létre.³

A határkérdésekkel több bizottság foglalkozott, ezeknek a bizottságoknak a felső szerve volt a IX-es számot viselő „területi kérdések bizottsága”. Elnöke a francia André Tardieu, alelnöke az olasz Salvago Raggi volt, de a bizottság tagja volt még dr. S. E. Mezes, az amerikai szakértők vezetője és az angol Sir E. Crowe. A területi kérdéseknél követett eljárási módot az a tény határozta meg, hogy a konferencia nem a távollevő, vesztes vagy – ahogy a résztvevők mondták – a „bűnös felek”, hanem a jelenlevők ügyeiből indult ki. Nem Ausztria vagy Magyarország stb. kérdéseivel foglalkozott, hanem a csehszlovák, lengyel, román és jugoszláv igényekre összpontosította figyelmét. Magyarország területi kérdéseivel a szó valódi értelmében egyetlen bizottság sem foglalkozott. Foglalkozott azonban vele a csehszlovák és a román–jugoszláv bizottság – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia szempontjából.⁴

Csehszlovákiának mint győztes hadviselő félnek jogában állt a békekonferencia elé terjeszteni igényeit. Az erre történő felkészülést már 1918 őszén megkezdte Edvard Beneš. Erről emlékirataiban így ír: „Masaryk professzor már 1918 folyamán is olykor-olykor felszólított leveleiben, készüljek a békekonferenciára. Ezért a lehető leggyorsabban, úgyszólván rögtönözve és minden segédanyag és irodalom nélkül állítottam össze legtöbb békeemlékiratunkat, melyekben lefektettem valamennyi békekövetelésünket. Így történt, hogy néhány tárgyi hiba is akadt bennünk, amelyeket később mint szándékos, célzatos okfejtést vetettek szememre.”⁵

Beneš e rögtönzésre vonatkozó sorait fenntartásokkal kell kezelnünk, ugyanis Beneš és a csehszlovák küldöttség nagyon is tudatosan készült a békekonferenciára. Amikor 1918 őszén a prágai kormány egy tájékoztató közleményt bocsátott ki a Szlovák Nemzeti Tanács részére, abban részletesen kifejtette, hogy a csehszlovák kormány fontos és egyik alapvető feladatának tekinti a magyarok múltbeli „tetteire” vonatkozó adatok gyűjtését a nemzeti elnyomás igazolása céljából.⁶ Az anyaggyűjtésnek – melyhez a Szlovák Nemzeti Tanács segítségét kérték – a következőkre kellett kiterjednie: mikor kezdődött a magyarosítás, milyen eseményekkel. E célból állami és egyházi statisztikákat kellett összeállítani, magyar brosúrákat és anyagokat kellett összegyűjteni, melyekkel a „brutális magyarosító politikát” lehet bemutatni.

A békekonferenciára való felkészülést Beneš külügyminiszterként vezényelte le.⁷ Benešnek mind a békekonferenciára való felkészülés, mind a békekonferencia során két konfliktussal is szembe kellett néznie. 1919 elején bontakozott ki egy Beneš–Štefánik konfliktus. Ennek fő oka, hogy míg Beneš egyértelműen Franciaországra akarta építeni a csehszlovák állam külpolitikáját,⁸ addig Štefánik az olasz orientáció híve volt, pontosabban azt hangoztatta, hogy Csehszlovákiának külpolitikája kialakítása kor egyformán kell támaszkodnia Franciaországra és Olaszországra.⁹ Emiatt a két politikai viszonya erősen megromlott. Beneš figyelmeztette Masarykot, hogy Štefánik egy olasz herceget akar Csehszlovákia trónjára ültetni.¹⁰ (Kutatásaink során nem si-

került kideríteni, hogy ennek az információnak volt-e valóságalapja.) Emellett Beneš több durva személyes támadást intézett Štefánik ellen, kritizálta őt amiatt, hogy egy olasz grófnővel – Giulianna Benzoni – tart fent szerelmi viszonyt. Az 1919. április 5-i Masarykhoz intézett levelében¹¹ azt állította, hogy Štefánik mind fizikailag, mind szellemileg megtört, ráadásul a francia külpolitika irányítói sem bíznak már benne, ezért karrierje a vége felé közeledik. Masaryk azt javasolta Benešnek, hogy a békekonferencia idejére kössön tűzszünetet Štefánikkal. A Beneš–Štefánik konfliktus azonban váratlan véget ért, amikor Štefánik 1919. május 4-én Olaszországból Csehszlovákiába repült, gépe Pozsonynál lezuhant, és Štefánik meghalt.

A Beneš–Štefánik konfliktussal szinte párhuzamosan bontakozott ki a Beneš–Kramář konfliktus. A csehszlovák delegációt a békekonferencián hivatalosan Karel Kramář miniszterelnök vezette, de Beneš külügyminiszterként jogot formált arra, hogy valamennyi fontos kérdésben döntsön. Ráadásul Beneš az előző három év szorgalmas munkája következtében szinte minden fontos „békecsináló” ismerte Párizsban, ezért ha a „békecsinálók” valamit tudni akartak, Benešhez fordultak. Ezt a situációt Kramář egyre nehezebben viselte, hiszen ő már a háború előtt többször megválasztott képviselő volt a bécsi parlamentben, míg Beneš minden politikai tapasztalat és választói felhatalmazás nélkül lett külügyminiszter.¹² E személyi rivalizálás mélyén azonban sokkal komolyabb ellentétek húzódtak meg közöttük. Kramář már a háború előtt is elkötelezett ruszsofil politikus volt, és Versailles-ban ugyanezt a vonalat képviselte. Úgy gondolta, hogy Csehszlovákia természetes szövetségese csak a restaurált cári Oroszország lehet, ezért Csehszlovákiának minden eszközzel segítenie kell a bolsevik rezsim megdöntését. Ezzel szemben Beneš azon munkálkodott, hogy egy francia–csehszlovák szövetséggel alapozza meg Csehszlovákia közép-európai pozícióját. Mindezek következtében Kramář viszonya Benešsel rohamosan romlott.

Beneš 1919. február 2-án kelt levelében arra kérte Masarykot – Masaryk 1918 decemberében tért vissza emigrációjából Prágába, és foglalta el az államelnöki pozíciót –, hogy valamilyen indokkal hívja vissza Prágába Kramářt.¹³ A Beneš–Kramář konfliktust az 1919 júniusában megtartott csehszlovákiai községtanácsi választások oldották meg, melyen a miniszterelnök pártja vereséget szenvedett, és így Kramář 1918. július 8-án kénytelen volt lemondani, így Masaryk visszahívhatta Párizsból. Ezzel szemben Beneš addig nem mozdult ki a békekonferenciáról, míg az 1918. decemberi demarkációs vonal politikai határrá nem vált.

E két konfliktus ellenére Masaryk töretlenül bízott Benešben. Ezt mutatja, hogy 1919. június első felében – még a községtanácsi választások előtt – arra próbálta meg rábeszélni Benešt, hogy a külügyminiszteri poszt megtartása mellett legyen miniszterelnök,¹⁴ de Beneš a választások eredményére hivatkozva kitért a felkérés elől.¹⁵

A csehszlovák területi igények írásos betérjesztése

A Beneš által irányított csehszlovák delegáció 11 írásos memorandumot nyújtott át a békekonferenciának. Az alábbiakban ezen memorandumok gondolatmenetét tekintjük át.

Az *I. számú memorandum*¹⁶ a csehszlovákok történetével, civilizációjával, harcaival, munkájával és jelentőségével foglalkozik. Kifejti, hogy a szlávoknál a brutalitás

és az elnyomás szelleme sohasem volt akkora, mint a germánoknál; a szlávok individualisták, érzelmeseek, álmodók és idealisták, valóságérzetük csekély. Ezzel szemben a germánok erős kollektív hajlamokkal rendelkeznek, és az évszázados római–latin szomszédság következtében megelőzték a szlávokat. Nyugatról a germánok, míg keletről a mongolok, avarok, magyarok, tatárok, törökök sanyargatták a szlávokat. Ennek ellenére a 14. és 15. században a csehek az európai demokratikus és vallási megújulás éharcosai lettek, de a Habsburgok eltiporták őket, katolizálták és centralizálták államukat.

A 19. század nagy fellendülést hozott a cseheknek, kialakult az erős parasztság, a szervezett munkásság, a gazdag és független polgárság, mely a németellenes küzdelmet felvállalta. A cseh gazdaság volt a legfejlettebb egész Közép-Európában. A csehek küldetése mindvégig a humanitás szolgálata volt, a szellemi és erkölcsi értékeket védelmezték a német barbársággal szemben, nem fegyverrel, hanem a moralitás eszközeivel. A csehek és a Budapest által elnyomott szlovákok között már ekkor feléledt a szláv szolidaritás gondolata. Földrajzi helyzete a cseh népet a szlávok élére állította, és a németellenes védelem első vonalába helyezte. A világháború utáni új élet kezdetén, a központi hatalmak igája alól felszabadulva a csehszlávok nép jogosan kér méltánylást a maga számára Európától nagy szolgálataiért.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy ez a memorandum a Masaryk által kidolgozott történetbölcselet rövidített verziója volt.

A II. számú memorandum¹⁷ a csehszlávok területi követelésekkel foglalkozik hét fejezetben: az 1. fejezet¹⁸ azt fejtegeti, hogy Csehszlovákiát a történelmi cseh tartományokból (Cseh- és Morvaország, Szilézia) és Szlovenszkóból kell létrehozni, de ide kell csatolni még a magyarországi ruténlakta területeket is. Emellett egy korridor létrehozásával biztosítani kell a Csehszlovákia és Jugoszlávia közötti területi összeköttetést is.

A 2. fejezet¹⁹ a történelmi cseh tartományok határaival kapcsolatos elképzeléseket ismerteti: a csehszlávok állam javára területi kiigazításokat kell végrehajtani Porosz-Sziléziában és Alsó-Ausztriában, az előbbiből Glatzot és Ratibořt, az utóbbiból Gmünt és Morvamezőt kell a csehszlávok köztársasághoz csatolni.

A 3. fejezet²⁰ Szlovákiával foglalkozik. A memorandum hangoztatja e terület teljes földrajzi egységét, és kiemeli a déli határ fontosságát, amelyet a Duna, a Mátra és a Bükk alkot, kelet felé pedig a tokaji borvidék határolja egészen a Bodrog folyóig. Szlovenszko két részre oszlik, a keleti rész a Tisza, a nyugati rész a Duna felé fordul völgyeivel és folyóival. A földrajzi bevezető után a népesség etnikai összetételét taglalja. Közli, hogy az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 1 967 970 szlovák élt Magyarországon. Ezt követően kétségbe vonja ezt az adatot, s kijelenti, hogy óvatosan kell bánni a magyar statisztikákkal, mivel úgymond egy magyar miniszter a parlamentben beismerte, hogy ezekre nem lehet támaszkodni, mivel a magyar népszámlálások során felsőbb utasításra sok százezer nem magyarot magyaroknak írtak be, hogy ily módon növeljék a magyarok számát. Napirenden vannak a statisztika összeállítása körül a csalások és a hamisítások. Ezek után kifejti, hogy valószínűleg 2 300 000 szlovák él Magyarországon, és emellett még arra is lehet számítani, hogy az a 700 000 szlovák, aki a magyarok üldözése elől Amerikába menekült, Csehszlovákia megszületésének hírére hamarosan hazatér. A memorandum lezögezi, hogy Szlovenszko számára igénybe kell venni bizonyos magyarok által la-

kott területeket is. Szlovenszón a magyar lakosság szétszórva él, mert a mérték-telen magyarosító rendszer tudatosan kolonizálta a területet. A magyarlakta területek igénybevételét egyébként még az is indokolja, hogy még így is nagyszámú szlovák szórvány marad Magyarországon. A Duna Csehszlovákia számára életszükséglet, ebben a kérdésben nem tehetnek engedményeket a magyaroknak. A dunai határ az egyedüli lehetséges határ Magyarország és Csehszlovákia között. Pozsonyra mindenféleképpen szüksége van a csehszlovák államnak, bár e város lakóinak többsége német, és laknak benne magyarok is, és a szlovákok a magyarokhoz és a németekhez viszonyítva kisebbségben vannak, de Pozsony évszázadokon át szlovák város volt, és úgy tekintettek rá, mint Szlovenszókó fővárosára. A dunai határnak folytatódnia kell a Mátra, a Bükk és Hegyalja felé, és bár itt nincs zárt és természetes határvonal, ezt a területet is Csehszlovákiához kell csatolni. Bár itt most magyarok laknak, de egykor itt szlovákok laktak, akiket a brutális magyar elnyomás kiirtott. Természetesen a bekebelezett magyarok (és más nemzetiségek) széles körű nemzetiségi jogokat kapnak majd.

A 4. fejezet²¹ a ruténokkal foglalkozik. Előljáróban röviden ismerteti a rutének számát és földrajzi elhelyezkedését, majd felveti a terület további sorsának kérdését. Kijelenti, hogy a területet oda lehetne csatolni akár Lengyelországhoz, akár Ukrajnához, de ez a két ország erre nem tart igényt. Viszont nem lehet otthagyni a magyaroknak, ezért a legjobb megoldás az, ha autonóm tartomány formájában Csehszlovákiához csatolják.

A 5. fejezet²² az ún. csehszlovák–jugoszláv korridor kérdésével foglalkozik. A konkrét javaslatot egy történelmi magyarázat előzi meg. Eszerint Közép-Európában a németek és a magyarok együtt akartak uralkodni a többi nép felett. A pángermán tervek a magyarok mindig támogatták. Valójában a 13. századig Csehország, Morvaország, Szilézia és Szlovenszókó a délszlávok közvetlen szomszédjai voltak Pannónia révén, ahol Krainával, Stájerországgal és Alsó-Ausztria szlávjaival érintkeztek. A csehszlovák–jugoszláv szomszédságot a magyarok és a németek a 14. és 15. században széttörték, és így szétválasztották a két népet. Ettől kezdve a magyar–német szövetség hosszú időn keresztül szétválasztotta az északi és a déli szlávokat. E történelmi bevezető után a memorandum egy javaslattal áll elő. Azt állítja, hogy mivel a magyar és a német elem között élő szláv népesség még ma sem tűnt el teljesen, Nyugat-Magyarország vegyes lakossága közül 25-30% szláv nemzetiségű, azaz kézenfekvő a megoldás: Csehszlovákiához kell csatolni Moson és Sopron megyét, Jugoszláviához pedig Vas és Zala megyét. Az így létrejövő korridor elválasztja egymástól a németeket és magyarokat, megszűnik a pángermanizmus magyar támasza. A demokratizált magyarok közeledni fognak a két szláv államhoz, és így a béke ügyének nagy szolgálatot tesznek.

A 6. fejezet²³ a közlekedési utak nemzetközivé tételével foglalkozik. Először a vízi utakról fejt ki a csehszlovák álláspontot. Ismételten kijelenti: Csehszlovákia dunai állam, ezért mindenféleképpen szüksége van a Dunára, pontosabban annak nemzetközivé tételére. Csehszlovákia a Dunán keresztül kerül kapcsolatba a Fekete-tengerrel. Ugyanilyen fontosságú az Elba nemzetközivé tétele is, mert ezáltal Csehszlovákia Hamburggal kerülhet közvetlen összeköttetésbe. A Visztula nemzetközivé tétele révén pedig Csehszlovákia közvetlen összeköttetésbe kerülhetne Danziggal. A memorandum a vasutakra is kitér, kijelentve, hogy a Pozsony–Trieszt,

a Pozsony–Fiume, a Prága–Nürnberg–Strasbourg vonalakat szintén nemzetközivé kell tenni. Kijelenti, hogy Csehszlovákiának közvetlen francia kapcsolatra van szüksége, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése óta Prága Közép-Európa központja, erre kell áthaladnia a Nyugatról jövő gazdasági összekötéseknek.

A 7. fejezet²⁴ a lausitzi szorbok ügyével foglalkozik: autonómiát és a csehekkel való közvetlen kapcsolatot kíván nekik.

A *III. számú emlékirat*²⁵ a csehországi németkérdéssel foglalkozik. Bevezetésképpen az 1910. évi népszámlálási adatokat ismerteti, melyek szerint Csehország, Morvaország és Szilézia területén 3 512 583 német élt. Ezt követően kijelenti, hogy a németkérdés csupán Csehországban létezik, mivel Morvaországban a németek szétszórtnak élnek. Akárcsak a II. számú memorandum Szlovákiával foglalkozó fejezete, ez a memorandum is megbízhatatlannak mondja a Monarchiában készült statisztikákat. Kijelenti, hogy legalább 800 000–1 000 000 fő levonandó a németiség létszámából, mert az osztrákok rendszeresen meghamisították a statisztikákat. Ezek után gazdasági indoklás következik, mely során a memorandum kifejti, hogy Csehszlovákia nyersanyagforrásainak igen jelentős része németek által lakott területeken található, és ezek elszakítása tönkretenné az államot. Különösen szüksége van a csehszlovák államnak a nagy szénvidékekre. Csehország oszthatatlanságát stratégiai okok is indokolják: a németek által lakott hegykoszorú elvétele kiszolgáltatná a cseheket a németeknek. Ezek után némi történelmi érvelés következik (német kolonizáció, fehérhegyi csata stb.), majd a memorandum biztosítja olvasóját, hogy a németek a jövőben Csehszlovákiában teljes demokráciában fognak élni (általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog), és számukra az összes kisebbségi jogot garantálni fogják. Csehszlovákia második Svájc lesz, a német pedig a második államnyelv.

A *IV. számú emlékirat*²⁶ Teschen kérdését elemzi, kijelentve, hogy ezen terület birtoklása létkérdés Csehszlovákia számára. A lengyel többség valójában nem létezik, s csak azért mutatnak ki a statisztikák ilyen nagy számú lengyelt a területen, mert helytelen népszámlálási módszert alkalmaztak. A sziléziai lakosokat, akik átmenetet jelentenek a csehek és lengyelek között, a lengyelek magukhoz számítják. Ráadásul Csehszlovákiának a kiterjedt szénvidékek miatt, illetve a kassa–oderbergi vasútvonal miatt mindenféleképpen szüksége van a területre. Lengyelország pedig találhat magának kárpótlást Porosz-Sziléziában.

Az *V. számú emlékirat*²⁷ Szlovenszkoval foglalkozik négy fejezetben. Az első fejezet elején kijelenti: „A csehszlovák náció szlovák ága már időtlen idők óta Északnyugat-Magyarország területén él, ahová jóval a magyarok előtt telepedett le. A terület, amely először hozzájuk tartozott, nem csupán a mai Szlovákiára korlátozódott a Vág, a Nyitra, a Garam és az Ipoly folyók medencéjével, hanem – mint egy zárt tömeg – a Dunáig ért, majd azután kifelé, Magyarország nyugati részére, a régi Pannóniát, a Fertő-tótól a Balatonig magában foglalta. Ez az egész terület a cseh náció egy ága, a szlovákok által volt elfoglalva.”²⁸

A 9. században a magyarok kiirtották Nyugat-Magyarországon a szlávokat – mondja a memorandum –, de a Duna túlsópartján megmaradtak a szlovákok. A középkor folyamán a magyar királyok a szlovákokkal szemben a német kolonizációnak kedveztek. Az 1241. évi tatárjárás és később a török háborúk (1526–1718) a szlovákokat nagyon meggyötörték. Az ezt követő elnéptelenedést egy erős német gyar-

matosítás követte. A magyar királyok már korábban is, de leginkább a 13. században kezdtek az ércekben gazdag szlovák vármegyékbe – Szepes, Nógrád, Bars stb. – német gyarmatosítókat telepíttetni, hogy az őslakosság kárára nagy privilégiumokat adományozzanak nekik. A 15. században már szinte egyetlen olyan falu sem volt, amelyben nem voltak német családok. A magyarok a 18. századig bizonyos mértékig megtúrték a szlovák nyelvet, de a 19. század elején a magyarok a latin helyett a magyart akarták hivatalos nyelvvé tenni. Ennek megfelelően a magyar állam minden polgárát arra akarták kényszeríteni, hogy a magyar nyelvet használja az iskolában, a hivatalokban, a katonaságnál és a nyilvános életben. Ettől fogva a szlovák népnek minden erejére szüksége volt, hogy megvédje magát az erőszakos magyarosítástól. A magyar nép tömegei lenézték az ország más nációit, és túlzottan bíztak brutális hatalmukban. A szlovákokra vonatkozó nézőpontjuk jól megmutatkozik a következő közmondásban: „Der Slowake ist keine Mensch” [A tót nem ember].²⁹ 1868-ban a magyarok ugyan papíron biztosították a más nemzetiségűeknek is az állampolgári jogokat, de valójában a magyar állam elutasította a nemzetiességhez és a nyelvhez való természetes jogot. Európa történelemkönyveiben nem találkozzunk olyan elnyomással, mint ahogyan a magyarok elnyomták a szlávokat – értékeli a memorandum a dualista nemzetiségi törvényt.

A második fejezet³⁰ az erőszakos magyarosítással foglalkozik, s több ízben hivatkozik Grünwald Béla *Felvidék* című röpiratára. Szó szerint az alábbi mondatokat idézi Grünwald könyvéből: „A nem-magyarok nemzetiségi érzéseinek ébredése a magyar nemzet számára veszélyt jelent. Magyarországon csak egy magyar kultúra lehet jelen. Lehetetlen a szlovákokat békés eszközökkel meggyőzni a magyar állam ideájával kapcsolatban. Az egyetlen lehetőség, amely számunkra maradt, hogy teljesen kiirtsuk a kultúrájukat. Ha a magyarok helyt akarnak állni, akkor vérüket, a nem-magyarok asszimilációja során gazdagítaniuk kell.”³¹

A memorandum gondolatmenete az alábbi módon folytatódik: teljesen természetes, hogy a magyarok a magyarosítás érdekében a szlovák nyelvű iskolák ellen léptek fel. 1874–1875-ben bezárták a három létező szlovák gimnáziumot, lefoglalták vagyonukat. Azok a szlovákok, akik magasabb iskolai képzésben szerettek volna részesülni, kénytelenek voltak magyar iskolába iratkozni, mivel nekik nem volt saját iskolájuk. Ezen a ponton ismét Grünwald Béla könyvéből idéz a memorandum: „A középiskola olyan, mint egy nagy gép; az egyik oldalán fiatal szlovákok százait dobják be, és a másik oldalt kész magyarok jönnek ki.”³²

A szlovák iskolaügy sanyarú helyzetének érzékeltetésére az alábbi statisztikai adatsort közli a memorandum:

„1916-ban Szlovákiában volt:

1. Óvodák: 448 magyar, egy szlovák sem; 22 715 szlovák 3–5 éves gyermeknek kellett magyar óvodába járnia.

2. Általános iskolák: 4253 magyar, 365 szlovák, amelyek közül az utóbbiak csak nevükben voltak szlovákok, mivel 1912-ben Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter azt az utasítást adta, hogy a magyart a heti összesen 26 órából minden általános iskolában 17–24 heti óraszámában oktassák.

3. Szakiskolák, kereskedelmi és ipari iskolák: 138 magyar, egy szlovák sem. 7407 szlovák tanuló volt kénytelen magyar iskolába járni.

4. Polgári iskolák: 112 magyar, egy szlovák sem. 3181 szlovák diáknak kellett magyar iskolába járnia.

5. Oktatóképző intézmények: 27 magyar, egy szlovák sem.

6. Gimnáziumok és reáliskolák: 46 magyar, egy szlovák sem.

7. Magasabb szintű leányiskolák: 8 magyar, szlovák nem volt.

8. Egyetemek, műszaki főiskolák, jogi tanfolyamok, felsőfokú teológiai intézmények és szakiskolák: valamennyi magyar.”³³

A fenti statisztikai adatsor után a gondolatmenet így folytatódik: a magyarok a szlovák templomot sem kímélték, a magyarosítás eszközeként használták. Csernovában, Liptó megyében a szlovák katolikusok felépítettek egy templomot, és azt követelték, hogy egy szlovák pap szentelje azt fel. A püspök azonban elrendelte, hogy magyar pap szentelje fel. Természetesen az egyházközségbe tartozó hívők nem engedték, hogy a magyar papok belépjenek a templomba. A magyar vezetőség csendőröket küldött a magyar papok segítségére; ennek az lett az eredménye, hogy 15 hívőt megöltek, többen súlyosan megsérültek, mások (hivatalos személy elleni) az államhatalomnak való ellenállás miatt börtönbe kerültek.

A magyar politikusok a szlovák nép elszorvasztása érdekében minden eszközt felhasználtak – mondja a memorandum. Például: „A magyarok kimondott razziákat szerveztek a szlovák gyermekek keresésére, akiket a magyarok földjére, az Alföldre küldtek. Ezek a razziák 1874-től 1900-ig tartottak; ez idő alatt a szlovák gyerekeket elszakították szüleiktől, és messze vitték őket.”³⁴

Sőt 1883-ban a magyarok egy olyan magyarosító társaságot (FEMKA) alapítottak, amely a vezetőség segítségével átvette a szlovák gyermekek deportálását, különös tekintettel a 12–15 éves fiatal lányokra, akik közül sokan bordélyházakba kerültek. A világot lesújtották ezek a tények, amikor tudomást szereztek róluk; 1889-ben Alexander Poptoff Szentpétervárott francia nyelven könyvet írt erről a tényről *Rabszolgaság Európa szívében* címmel.

A szlovákok szenvedéseinek (a memorandum a „mártíromság” kifejezést használja) ismertetése után a memorandum hosszasan idézi a magyar kormány gazdasági elnyomó intézkedéseit. Kijelenti, hogy a magyar kormány igyekezett meggátolni a szlovákok anyagi gyarapodását, ezért a magyar elnyomás elől 739 565 fő menekült Amerikába.

A 3. fejezet³⁵ a magyar népszámlálással, pontosabban a magyar statisztikákkal foglalkozik. Kifejti, hogy a magyar statisztika tudatosan meghamisította a szlovákok számát, Pest megyében például 20 ezer szlovákot magyarnak írtak be. Egy másik esetben így érvel: „Szabolcs megyében teljesen magyar környezetben van egy régi szlovák kolónia: Nyíregyháza városa. Ezen város lakói (38 198 lakos) eddig a szlovák nyelvet beszélték, és a templomban szlovák nyelven tartották a prédikációt. 1880-ban a magyar statisztika még szlovákként ismerte el a népesség többségét. 1910-ben ebben a megyében már csak 1117 szlovákot mutattak ki, de ugyanebben az időben 18 719-re nőtt a szlovákul beszélő magyarok száma. Nyilvánvaló, hogy egy tisztán magyar megyében nem a magyaroknak állt érdekükben, hogy szlovákul tanuljanak meg, sokkal inkább a magyarként feltüntetett szlovákoké (hogy magyarul tanuljanak).”³⁶

Ezt követően a memorandum megvádolja a magyarokat, hogy több mint félmillió szlovákot magyarnak könyveltek el a statisztikákban, majd kijelenti, hogy „sok más is feljogosít minket arra, hogy eleve elutasítsuk a hivatalos magyar statisztikákat,

leginkább az utolsó népszámlálását, amely a lehető legpontatlanabb”.³⁷ Egyértelműen felfedezhető az e kijelentés mögött rejlő hátsó szándék, vagyis az, hogy ha a magyar fél a békekonferencián megpróbál etnikai-népszámlálási adatokkal érvelni, azokat hiteltelennek kell nyilvánítani.

A 4. fejezet³⁸ Szlovákia határaival foglalkozik, faluneveket feltüntetve ismerteti a követelt határt, mely a Duna bal partját követi Vácig, majd áthalad a Cserhát és a Bükk hegységen, majd Miskolc–Tokaj–Sárospatak–Sátoraljaújhely vonal mentén fut.

A VI. számú emlékirat³⁹ a ruténkérdéssel foglalkozik részletesen, megismételve a II. számú emlékirat ide vonatkozó részét. Kijelenti, hogy a három szóba jöhető megoldás (lengyel, ukrán, csehszlovák) közül a Csehszlovákiához való csatolás a leghelyesebb. A Szlovákiával foglalkozó memorandumhoz hasonlóan ebben a memorandumban is ecseteli a magyar elnyomó intézkedéseket, illetve kijelenti, hogy sok rutén a magyar elnyomás elől menekült Amerikába. Kiemeli a terület stratégiai jelentőségét, hiszen ha az Csehszlovákiához tartozna, Csehszlovákia hidat nyerne Románia felé.

A további memorandumok kisebb súlyú kérdésekkel foglalkoznak: a VII. számú emlékirat⁴⁰ a lausitzi szorok sorsát ecseteli, illetve követeli a vendek felszabadítását a német uralom alól. A VIII. számú emlékirat⁴¹ Ratibořzsal foglalkozik, annak Csehszlovákiához való csatolását követelve. A IX. számú emlékirat⁴² Glatzcal, annak ugyancsak Csehszlovákiához való csatolását követelve. A X. számú emlékirat⁴³ a cseh–osztrák határ kiigazításával foglalkozik, illetve a porosz-sziléziai határkiigazítások szükségességét magyarázza. A XI. számú emlékirat⁴⁴ jóvátételt és hadi kárpótást kíván mindazokért, amit a csehszlovákok a háború alatt elszenvedtek.

A memorandumok ismertetéséből jól látható: céljuk az volt, hogy meggyőzzék az antanthatalmakat arról, milyen előnyökkel is járna számukra egy erős csehszlovák állam létrehozása Közép-Európában. Ennek érdekében egy igen széles alapokon nyugvó érvrendszerrel állítottak fel, melynek spektruma a történetbölcseleti érvektől (a csehek küldetése, a humanitás szolgálata, a szellemi és erkölcsi értékek védelme a német és magyar barbársággal szemben) az egészen pragmatikus, ún. gazdasági érvekkig (kell a szénmedence, kell a vasútvonal, mert ezek nélkül nem működik államunk) terjedt. Külön ki kell emelnünk, hogy a memorandumok sorozatosan kétségbe vonták az osztrák és a magyar népszámlálások eredményeit, csalással, hamisítással vádolva meg a Monarchia statisztikusait és politikusait. Ugyanakkor a memorandum összeállítói – amikor a szlovákok számáról volt szó – igen „kreatív módon” bántak a statisztikai adatokkal.

Szintén fontos eleme volt az érvrendszernek az érzelmi húrokat is megpendítő (bordélyba hurcolt fiatal szlovák lányok), általuk „brutális magyarosítás”-nak nevezett folyamat élénk színekkel történő ecsetelése. Ugyanakkor a memorandum szerzői mélyen hallgattak a Csehszlovákiában élő más nemzetiségek önrendelkezési jogáról.

Marián Hronský tanulmányában⁴⁵ rámutat, hogy a Szlovákiát érintő memorandumok összeállításában segédkező szlovák politikusok – akik a memorandumokhoz szükséges anyagok összegyűjtését Turócszentmártonban végezték el – eredetileg úgy vélték, hogy Szlovákia határainak megállapításához elegendő az etnikai elv érvényesítése, de Prágából 1918 decemberében olyan utasítást kaptak, hogy az etnográfiai érdekeken kívül a gazdasági, a közlekedési és a stratégiai érdeket is vegyék figyelembe.

Borsody István alábbi szavai tökéletesen kifejezik a memorandumok lényegét: „Remekül felkészült [mármint Beneš – G. L.]. Nem vetődhetett fel olyan kérdés, amire nem lett volna irattáskájában egy memorandum. A memorandumok pedig mind azt bizonyították, hogy Európa, a világ, az emberiség, a béke és igazság szerint csak egy megoldás létezik, mégpedig az, amelyik megfelel a cseheknek.”⁴⁶

A csehszlovák területi igények szóbeli beterjesztése

A békekonferencia úgy határozott, hogy az igények írásos beterjesztésén kívül lehetőséget ad a kisebb szövetségeknek, hogy azokat szóban is előadják, mégpedig a legfelső szinten. Így Beneš a Legfelső Tanács előtt február 5-én szóban ismertette a csehszlovák igényeket. Ezzel alaposan igénybe vette a Legfelsőbb Tanács idejét és türelmét, hiszen három és fél órán keresztül beszélt hazája helyzetéről és területi követeléseiről,⁴⁷ bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy kérdésekkel többször is megszakították előadását.

Előadása bevezető részében emlékeztette a hallgatóságát arra, hogy a csehszlovák nemzet „sohasem habozott a szövetségesek s a demokrácia érdekei mellett kiállni. Nem a területszerzés vitte harcba, hanem ugyanazon eszmények, mint a szövetséges nemzetek fiait. Egy középkori dinasztia ellen kelt fel, amelyet a bürokrácia, a militarizmus, a római katolikus egyház s bizonyos mértékig a nagytőke tartott fenn. [...] Az egész nemzet csupán saját sorsát kívánta a kezébe venni.”⁴⁸ Majd így folytatta: „A nemzet háromszáz évnyi szolgaság és hányattatás után, amely kis híján fölemésztette, most úgy érzi, bölcsnek, mértékletesnek és igazságosnak kell lennie szomszédaihoz, hogy az irigységet és a viszályok kiújulását elkerülje, ami ismét hasonló veszélyekbe sodorná.”⁴⁹

Úgy véljük, hogy az írásos memorandumokban megfogalmazott csehszlovák igények ismeretében erős kritikával kell kezelnünk ezeket a mondatokat. Beneš ezen emelkedett bevezető után tért rá a területi kérdésekre. A történelmi országrészek (Cseh- és Morvaország, Szilézia) esetében történelmi érvelést alkalmazott, azaz kifejtette, hogy ez a három terület már a 6. században egy államot alkotott egy cseh dinasztia uralma alatt. 1526-tól a Habsburgok kerültek Bohémia trónjára, s noha *de jure* mindvégig elismerték a cseh intézmények létét, ettől az időtől kezdve erős hatalmi központosításba kezdtek. A cseh nép háromszor lázadt fel nemcsak az elnémetesítés ellen, hanem az arisztokráta és katolikus kiváltságok rendszere ellen is.

Beneš kifejtette, hogy a fehérhegyi csatavesztés okozta kábulatból a francia forradalom hatására a nép magához tért, s Közép-Európa első nemzetévé lett. Ahogy Beneš fogalmazott: „nemzetünk oly szorgosan iparkodott, hogy a 20. század elejére ipari, szellemi és politikai tekintetben egyaránt Közép-Európa legfejlettebb társadalmává nőtte ki magát.”⁵⁰

Ezek után kijelentette, hogy Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia geográfiai és etnográfiai szempontból egységet képez. Arra is kitért, hogy a német kolonizáció miatt 2 400 000 német él ezen a területen, de rögtön hozzátette, hogy ez az adat az 1910. évi osztrák népszámlálás eredménye, ám ezt a népszámlálást az osztrák hatóságok meghamisították. Ennél a pontnál Lloyd George megkérdezte, hogy mit mutatnak a korábbi statisztikai adatok.⁵¹ Beneš válaszában kifejtette, hogy az 1900-as adatok hasonlóak az 1910-es adatokhoz, de ez azzal magyarázható, hogy ezek-

nél ugyanolyan hamisítás történt. Ekkor Wilson elnök megkérdezte, hogy hány cseh él a területen, mire Beneš azt válaszolta, hogy 4 500 000 fő.⁵²

Ezek után Beneš gazdasági érvelést alkalmazott. Azt mondta, hogy Csehország volt a Monarchia gazdaságilag legfejlettebb része, például a cukoripar 90%-a, a textilipar 70%-a, a vasgyártás 55%-a, az alkoholgyártás 60%-a itt található, ez az ipar azonban a nemzetiségileg vegyes, németek által lakott határterületekre koncentrálódik. Mivel a belső, zömében agrárgazdálkodással foglalkozó cseh területek nem létezhetnek a peremterületek ipara nélkül, meg kell őrizni a terület egységét, azaz a németek által lakott peremterületeknek is Csehszlovákiához kell tartozniuk. Ennél a pontnál Lloyd George ismét közbeszólt, s azt kérdezte, mi az oka annak, hogy az ipar a peremterületekre koncentrálódik.⁵³ Beneš azt válaszolta, hogy azért, mert a nagy szénmezők a peremterületeken találhatók. Ezt követően egy kisebb – körülbelül tízperces – beszélgetés bontakozott ki Lloyd George, Arthur James Balfour, Beneš és Kramář között a peremterületek etnikai és gazdasági viszonyairól, illetve ezek összefüggéseiről. Ekkor Beneš ismét megcsillantotta páratlan pragmatizmusát és érvelési tudományát, kifejtve, hogy a csehországi németek is Csehszlovákiához szeretnének tartozni, ugyanis tisztában vannak azzal, hogy amennyiben Németországhoz csatolnák őket, nem lennének képesek a németországi iparral versenyezni, és így ipari vállalkozásaik gyorsan csődbe mennének.

Ez után Teschen kérdésével folytatta előadását, s kijelentette, hogy etnográfiai és gazdasági okok miatt kéri a terület Csehszlovákiához való csatolását.⁵⁴ Ismét azal vádolta meg az osztrák statisztikusokat, hogy politikai okok miatt – természetesen ismét a csehek kárára –, meghamisították a tescheni terület nemzetiségi statisztikáit, vagyis jóval több cseh él itt, mint amit a statisztikák kimutatnak, sőt a lengyelek vannak kisebbségben. Ezen a ponton Robert Lansing megkérdezte, hogy Masaryk elnök miért nyilatkozta azt, hogy Teschen még nem készült fel a népszavazásra.⁵⁵ Beneš azt válaszolta, hogy nem tud népszavazási kezdeményezésről, de amennyiben lenne népszavazás, biztos benne, hogy az cseh sikerrel zárulna. Majd ismertette azokat a gazdasági érveket, amelyek Teschen Csehszlovákiához való csatolása mellett szólnak. Gyakorlatilag megismételte a IV. számú memorandum két érvét. Egyrészt a tescheni szénmezőkre – amelyek geológiailag egységesek – mindenféleképpen szüksége van a cseh iparnak, mert az itt található szén nélkül nem tudna működni, másrészt Teschenen keresztül húzódik az a vasútvonal, amely összeköti Csehországot Szlovákia északi részeivel.

Ezek után Beneš ismét visszatért a Cseh- és Morvaország, ill. Szilézia határainak kérdésére, és bejelentette, hogy kéri Ratiboř és Glatz Csehszlovákiához való csatolását,⁵⁶ majd rátért a szlovákkérdésre.⁵⁷ Kifejtette, hogy Szlovákia egykor a csehszlovák állam részét képezte, de a magyarok a 10. század folyamán lerohanták. Ezek a hódítók sikertelenül próbálták elmagyarosítani ezt a területet. A lakosság mindmáig cseh érzelmű, s az új államhoz kíván tartozni. Beneš kifejtette, hogy Szlovákiát északról a Kárpátok, délről a Duna határolja. A Duna déli irányba forduló partjától a Tiszáig terjedő határ részint természetes, részint mesterséges. Ez a szakasz elkerülhetetlen módon sok magyart is leválaszt, s erre a problémára a konferenciának kell megoldást találnia. Lloyd George itt közbeszólt, és kifejtette azon véleményét, hogy a Szlovákiára vonatkozó igények jogosságához nem fér semmi kétség, és ezért azt javasolja Benešnek, hogy megjegyzéseit csupán a vitatott pontokra korlátozza.⁵⁸

Erre Beneš ismét leszögezte, hogy a dunai határhoz mindenféleképpen ragaszkodik. „Szlovákia dunai ország” – mondta, majd ennek alátámasztására ismét a történelemhez fordult, kifejtve, hogy amikor a magyarok e területre bejöttek, a szlovákok uralták egész Pannóniát. A magyarok elűzték őket a hegyekbe, s miután a Duna jobb partját megtisztították a szlovákoktól, közvetlen érintkezésbe kerültek a németekkel. A Duna bal partján élő szlovákokat azonban nem tudták kiirtani. Ezek a földjükön maradtak, noha többé-kevésbé elmagyarosodtak. A dunai határ igényét Beneš gazdasági érvekkel is megpróbálta alátámasztani. Kijelentette, hogy: „A csehszlovák államnak nincs közvetlen tengeri határa. Három oldalról németek, a negyedikről magyarok veszik körül. Ipari ország lévén feltétlen szüksége van tengeri kijáratra. Ezt csak a nemzetközivé nyilvánított Duna biztosíthatja számára, az állam gazdasági életének alapjaként. Ez geográfiai szükségszerűség, amely nélkül az új állam nem létezhet.”⁵⁹

Lloyd George ekkor megkérdezte, hogy a dunai régióban mekkora a szlovákok aránya.⁶⁰ Beneš azt válaszolta, hogy a terület elcsatolásával a csehszlovák államhoz mintegy 350 000 magyar kerülne. Ám rögtön hangsúlyozta, hogy ezen a területen erőszakos elmagyarosítás folyt. Ráadásul a folyó túlszéli jó néhány szlovák szórványtelepülés van. Így például Budapest környékén 150 000 szlovák él. Őket kompenzációként magyar fennhatóság alatt hagynák – mondta.⁶¹ Sonnino olasz miniszterelnök erre megkérdezte, hogy milyen a szlovákok aránya a magyarokkal szemben.⁶² Ezzel gyakorlatilag Lloyd George Beneš által megválaszolatlanul hagyott kérdését ismételte meg. Beneš azt válaszolta, azok a vidékek, amelyeken a felmérések alapulnak, észak–déli irányban húzódnak, s ily módon erős magyar többséget mutatnak. „Ő maga különben úgy becsüli, hogy az általa említett térségben 60% a szlovák népesség aránya, de megbízható adatot igen nehéz lenne közölni, mivel e terület sohasem képzett különálló népszámlálási körzetet”⁶³ – mondta.

Wilson elnök ekkor megkérdezte, hogy vajon a városokról léteznek-e hozzáférhető statisztikák, illetve igaz-e az az állítás, miszerint a szlovák népesség egyedül Pozsonynál érintkezik a Dunával. Beneš azt válaszolta, hogy a szlovákság Budapeستől északra eléri a Dunát, noha el kell ismernie „hogy a folyó menti lakosság nagyobb részt magyar”.⁶⁴

Ezek után Lloyd George, Beneš és Kramář a szlovák folyók hajózhatóságáról, illetve a Dunához vasúton történő kijutásról beszélgettek. Beneš ennek során leszögezte, hogy az általa előadott határigényeket épp a vasúti közlekedés adottságai diktálják. A hegységek észak–déli iránya miatt kelet és nyugat között csekély az érintkezési lehetőség. Ennélfogva szükség van arra a vasútvonalra, amely az oldalirányú összekötést egyedül biztosítja. Beneš elismerte, hogy a határ ilyen módon történő meghúzásával tekintélyes számú magyar kerülne a csehszlovák állam kereite közé, de rögtön kijelentette, hogy a magyar statisztikák még az osztrákokénál is megbízhatatlanabbak. Itt jelenik meg először az a beneši érv, amely még 1945–1946-ban a szlovák–magyar lakosságcsere-tárgyalások során is felbukkan, ugyanis Beneš kijelentette, hogy összességében 650 000 magyar kerülne a csehszlovák állam kereite közé, de ugyanekkor 450 000 szlovák maradna Magyarországon.⁶⁵

Ezek után Beneš ismét előveszi a memorandumokból már jól ismert brutális magyar elnyomás képét, s így beszél: „A szlovákokat különösen sújtotta az elnyomás,

maga Kossuth mondta, hogy a szlovákok nem kaphatják meg a választójogot. A magyarok nyíltan hangoztatták, hogy a szlovákokat nem tartják embereknek. Szlovákiában 2300 hivatalnok közül csupán 17 volt szlovák. 1700 bíróból mindössze 1, 2500 adószedőből nem több mint 10! Ennek következtében a szlovák lakosság kivándorolt Amerikába. Mások otthonaikat elhagyván könnyebb megélhetés reményében Magyarország más vidékeire települtek át, mint azt a Budapest mellett élő 90 000 s a Debrecen környéki 80 000 szlovák példája tanúsítja.”⁶⁶

Előadása következő részében Beneš Kárpátalja kérdését vetette fel, s így érvelt: „A szlovákok szomszédságában, tőlük keletebbre van egy terület, amelyet rutének népesítenek be. Ezek a rutének ugyanazon törzsből származnak, mint a kelet-galíciiaiak, akiktől a Kárpátok elválasztja őket. A szlováksággal szoros szomszédságban élnek, hasonló társadalmi és gazdasági körülmények között, mi több, a két nép nyelve közt egy átmeneti nyelvjárás is létrejött. A rutének nem kívánnak magyar fennhatóság alatt maradni, s ezért felajánlották, hogy egy önálló államot alkotva szoros föderációba lépnének be Csehszlovákiába [...] Igazságtalanság lenne őket a magyarok kénye-kedvére hagyni, s habár a csehszlovák igények között nem szerepel, ő [már-mint Beneš – G. L.] mégis vállalta, hogy ügyüket a konferencia elé tárja.”⁶⁷

Előadása záró részében Beneš felvetette az ún. korridor kérdését, vagyis azt kérte a konferenciától, hogy a magyarok és az osztrákok rovására Csehszlovákia és Jugoszlávia között hozzák létre a korridort, és így biztosítsák Csehszlovákia számára az Adriai-tengerhez való kijutás lehetőségét.

Az előadást szövegét elemezve megállapíthatjuk, hogy Beneš február 5-i beszédében az írásban benyújtott 11 memorandum főbb állításait ismételte meg. A csehszlovák igények alátámasztásául az érvek elképesztően széles spektrumát vonultatta fel a Legfelsőbb Tanács előtt, beszédében a memorandumokból már ismert történetbölcséleti, stratégiai és gazdasági érvek mellett találkozhatunk geológiai (lásd tescheni szénmezők egységessége) és nyelvészeti (a rutének és a szlovákok közös nyelvjárása) érvekkel is. Beszédét figyelemreméltóan leleményesnek kell minősítenünk, hiszen még arra is talált érvet, hogy megmagyarázza, miért lesz jó a németeknek Csehszlovákiában. Az ugyan tény, hogy Lloyd George, Sonnino és Wilson számos igen kellemetlen kérdést – főképpen az elcsatolandó területek etnikai összetételére irányuló kérdést – tett fel, mutatja, hogy előadásának számos állítását kritikával fogadták a Legfelsőbb Tanács tagjai.

Beneš előadásának meghallgatása után a Legfelsőbb Tanács úgy döntött, kiküld egy bizottságot a csehszlovák kérések megvizsgálására.⁶⁸ Így jött létre „a csehszlovák területi igények tanulmányozására megalakított bizottság”.

Jegyzetek

1. A versailles-i konferenciával számos kötet foglalkozik, az utóbbi tíz év angolszász szakirodalmából két kötetre kell felhívunk a figyelmet: M. F. Boemeke–G. D. Feldman–E. Glaser: *The Treaty of Versailles*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998. Ebben a kötetben 26 kisebb tanulmány foglalkozik a versailles-i béke megalkotásának különböző aspektusaival. Margaret MacMillan: *The Peace Conference of 1919 and its Attempt to end of War*. London, John Murray, 2001. – A cseh nyelvű szakirodalomból a legfrissebb feldolgozás Éva Irmanová: *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Ústí nad Labem, Albis

- International, 2002. – A szlovák nyelvű szakirodalomból Marián Hronský két írása fontos: Marián Hronský: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998; uő: A második demarkációs vonal, valamint az 1919. június 12-ei szlovák–magyar végleges határ a csehszlovák javaslatok és követelések tükrében. In Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elválaszt.” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, Nagy I. Történeti Kör–Nógrád Megyei Levéltár–Szindbád, 2002, 190–198. p. – A magyar nyelvű szakirodalomból a legfrissebb feldolgozás Szarka László: A soknemzetiségű csehszlovák nemzetállam születése 1919-ben. Érvek, viták az 1919. évi párizsi békekonferencián. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. (2005) 3. sz. 109–121. p.
2. Erről bővebben lásd F. S. Marston: *The Peace Conference of 1919. Organization and Procedure*. London, Oxford University Press, 1944; Maurice Hankey: *The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919*. London, Allen and Unwin, 1963; Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*. Budapest, Magvető Kiadó, 1990, 146–149. p.; Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1984, 135–155. p.
 3. Ezekről bővebben lásd Hankey: i. m. 21–32. p.
 4. Ormos: i. m. 136. p.
 5. Edvard Beneš: *A nemzetek forradalma*. 3. köt. Bratislava, Eugene Prager Könyvkiadó, 1936, 237. p.
 6. A prágai kormány tájékoztató közleményét ismerteti Boros Ferenc: *Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben*. Budapest, Akadémia Kiadó, 44. p.
 7. A csehszlovák delegáció békekonferencián történő szerepléséről lásd Roscoe Lee Strickland: *Czechoslovakia at the Paris Peace Conference 1919*. Ph.D. dissertation. University of North Carolina, Minneapolis, 1958; David Perman: *The shaping of the Czechoslovak state*. Leiden, 1962. – Beneš békekonferencia alatti tevékenységének megismeréséhez nagyon nagy segítséget nyújt Šolle forrásgyűjteménye, amelyben a Beneš–Masaryk békekonferencia alatti levelezés számos darabját közli, lásd Zdeněk Šolle (red.): *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*. 1–2. zv. Praha, 1994.
 8. A francia orientációról lásd Masaryk Benešhez írt 1919. január 5-i levelét (Šolle 1994, 147–149, 17. dok.).
 9. Zbynek Zeman–Antonín Klimek: *The life of Edvard Benes*. Oxford, Clarendon Press, 1997, 36–37. p.
 10. Zeman–Klimek: i. m. 37. p.
 11. Lásd Beneš 1919. április 5-i Masarykhoz írt levelét (Šolle 1994, 206–213, 37. dok).
 12. A Kramář–Beneš konfliktusról lásd Josef Hanzal: *Edvard Beneš*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1996, 35–36. p.; Perman: i. m. 126–130. p.
 13. Lásd Šolle: i. m. 194, 177–179, 25/b. dok.
 14. Zeman–Klimek: i. m. 40. p.
 15. Az ezzel kapcsolatos Masaryk–Beneš diskurzusról lásd bővebben Šolle 1994, 292–294. p., 72. dok., 295. p., 73. dok.
 16. A memorandumokat teljes terjedelemben közli Raschhofer forráskiadványa (Raschhofer: *Die Tchechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenzen von Paris 1919–1920*. Berlin, 1938). Az I. memorandumot lásd 2–33. p.
 17. Raschhofer: i. m. 34–42. p.
 18. Raschhofer: i. m. 34–42. p.
 19. Raschhofer: i. m. 42–43. p.
 20. Raschhofer: i. m. 44–55. p.
 21. Raschhofer: i. m. 56–57. p.
 22. Raschhofer: i. m. 58–66. p.
 23. Raschhofer: i. m. 67–77. p.

24. Raschhofer: i. m. 78–83. p.
25. Raschhofer: i. m. 84–109. p.
26. Raschhofer: i. m. 110–153. p.
27. Raschhofer: i. m. 158–205. p.
28. Raschhofer: i. m. 159. p.
29. Raschhofer: i. m. 161. p.
30. Raschhofer: i. m. 162–167. p.
31. Raschhofer: i. m. 163. p.
32. Raschhofer: i. m. 163. p.
33. Raschhofer: i. m. 165. p.
34. Raschhofer: i. m. 167. p.
35. Raschhofer: i. m. 168–175. p.
36. Raschhofer: i. m. 169. p.
37. Raschhofer: i. m. 169. p.
38. Raschhofer: i. m. 176–205. p.
39. Raschhofer: i. m. 206–223. p.
40. Raschhofer: i. m. 224–255. p.
41. Raschhofer: i. m. 256–265. p.
42. Raschhofer: i. m. 266–275. p.
43. Raschhofer: i. m. 276–297. p.
44. Raschhofer: i. m. 298–310. p.
45. Marián Hronský: A második demarkációs vonal, valamint az 1919. június 12-ei szlovák–magyar végleges határ a csehszlovák javaslatok és követelések tükrében. I. m. 190–198. p.
46. Borsody István: *Edvard Beneš*. Budapest, 1943, 71. p.
47. Beneš beszédét teljes terjedelmében közli *Paper relating to the relations of United States 1919 the Paris Peace Conference*. Volume 1–12. Washington, 1942–1947. 3. köt. 876–887. p. (A továbbiakban: *PPC*.)
48. *PPC*, 3. köt. 877. p.
49. *PPC*, 3. köt. 877. p.
50. *PPC*, 3. köt. 878. p.
51. *PPC*, 3. köt. 879. p.
52. Uo.
53. *PPC*, 3. köt. 880. p.
54. *PPC*, 3. köt. 881–882. p.
55. *PPC*, 3. köt. 882. p.
56. *PPC*, 3. köt. 883. p.
57. *PPC*, 3. köt. 883–886. p.
58. *PPC*, 3. köt. 883. p.
59. *PPC*, 3. köt. 884. p.
60. Uo.
61. Uo.
62. Uo.
63. Uo.
64. *PPC*, 3. köt. 885. p.
65. Uo.
66. Uo.
67. *PPC*, 3. köt. 886. p.
68. *PPC*, 3. köt. 887. p.

LÁSZLÓ GULYÁS

THE ISSUE OF THE HUNGARIAN-SLOVAK BORDER AT THE VERSAILLES PEACE CONFERENCE
(1. PART)

Before 1918 within the frameworks of historical Hungary the official definition of the Slovak-Hungarian ethnical border and territories lived by Slovaks did not take place, thus the definition of the first historical Slovak-Hungarian border took place at the Versailles Peace Conference that ended the First World War. In our study we try to introduce this process.

The ceremonial opening of the Versailles Peace Conference took place on 18th January 1919. Although, the participants did not make clear if the conference in Paris is a preliminary conference of the winners that intends to harmonize different viewpoints and that is later followed by a congress that invites the neutrals and losers or if it is the peace conference itself, of which decisions are final and irrevocable. The conference in Paris began as the earlier, and gradually transformed to the latest. Thus, the representatives of the defeated countries could not take part in the conference and the losers could be present only after decisions were made.

There were more committees that dealt with the border issues. The supreme body of these committees was the „Committee of Territorial Issues” having number IX. Czechoslovakia, as the winning military party, had the right to submit its claims at the Peace Conference. Preparations for the Peace Conference were directed by Beneš, the Minister of Foreign Affairs.

At the preparation for and during the conference, Beneš had to face two serious conflicts. At the beginning of 1919 the Beneš-Štefánik conflict arose. Its main reason was that while Beneš wanted to build Czechoslovakia’s foreign policy on France, Štefánik preferred the Italian orientation. More precisely, he stressed that at the formation of Czechoslovakia’s foreign policy they should pay attention to France and Italy equally. Paralelly with the Beneš-Štefánik conflict, the Beneš-Kramář conflict arose. At the Peace Conference the Czechoslovak delegation was offically led by Kramář, as the country’s Prime Minister, but actually Beneš, as the Minister of Foreign Affairs, reserved his right to decide in all important issues.

At the Peace Conference, the Czechoslovak delegation directed by Beneš submitted 11 written memoranda. The Peace Conference decided that except of the submitted requirements gives an opportunity for the smaller allied parties to declare them in words at the highest level. Thus, Beneš on 5th February at the Supreme Council introduced the Czechoslovak requirements. Beneš’s speech lasted for 3,5 hours and was about the situation of his country and about territorial requirements.

By analysing the text of the speech, the author states that Beneš during his speech on 5th February repeated the main statement of the 11 submitted memoranda. Beneš by supporting the Czechoslovak requirements, introduced a wide spectrum of arguments before the Supreme Committee, in his speech beside the historical, strategical and economic arguments well known from memoranda, we can find geological (see unity of Teschen coal fields) and linguistic (common dialect of Ruthenians and Slovaks) arguments. His speech can be qualified remarkably inventive, because he finds argument even to why would be it good for the Germans to be in Czechoslovakia.

After he finished his lecture, the Supreme Council decided to send a committee for examining the Czechoslovak claims. This way was created „The committee for examining the Czechoslovak territorial requirements”.

N. CSÁSZI ILDIKÓ

A zoboralji helynevek jellemzői

ILDIKÓ N. CSÁSZI

THE CHARACTERISTICS OF THE ZOBORALJA PLACE NAMES

811.511.141`373.21

81`373.21: 811.511.141

811.511.141`271

81`271: 811.511.141

Onomastics. Toponyms. Zobor region. Folk names. Official names. Names of towns and villages. Microtoponyms.

1. A helynevek általános jellemzői

A helynevek nyelvünk lexikai egységei, főbb szófaji kategóriáinkon belül a tulajdonnevek alcsoportjába tartoznak. A tulajdonnevek jelentős részét, ezen belül különösen a helyneveket, bizonyos alaki sajátosságaikról ismerjük föl. Ezek a névformánsok (jellemző szőelemek, utótagok, képzők, jelek) nemcsak segítenek a felismerésben, hanem az ember mintájukra alkothat új neveket. A helynevek rendszerszerű formánsai elsősorban a földrajzi köznevek (*hegy, patak, út* stb., illetve ezek bármely nyelvi megfelelői). A földrajzi köznevek nyelvi univerzálék, minden nyelv helynévrendszérének alapját, központi részét alkotják. Egyrészes nevekként vagy többrészes helynevek alaptagjaként a legnagyobb információs értéket hordozzák: az adott név denotátumát nem ismerők számára a név jelöltjét illetően eligazítást adnak. A *Kővecses-dűlőt* ez alapján ismerjük fel megművelt határrésznek, a *Bocega-patakot* szintén ennek alapján gondoljuk kisebb méretű folyóvíznek akkor is, ha soha nem jártunk azokon a területeken, amelyekről ezek a nevek származnak. Minden helynév létrejöttében két tényező jut szerephez: az ember és a táj. Az emberek hozzák létre őket, ebben kifejeződik nyelvük, műveltségük, társadalmi-gazdasági fejlettségük, lélektani sajátosságuk. A tájrészek felől közelítve pedig a táj természeti, földrajzi jellege, szembetűnő sajátossága, az emberek életében betöltött szerepe határozzák meg a születendő neveket.

A névtudomány képviselői a földrajzi köznévfogalmát nem teljesen azonos módon értelmezik (vö. Benkő 1947, 51; Inczeffi 1973; Kázmér 1957, 6; Markó 1981; Pesti 1970). A földrajzi köznevek kérdéskörével Balogh Lajos megállapítása szerint „mind a nyelvészeti, mind a térképészeti szakirodalom meglehetősen keveset foglalkozott” (Balogh 1997, 36). Ennek egyik oka lehet, hogy a szakkifejezés tartalmát nem sikerült tisztázni egészen a legutóbbi időkig. A 20. század második felében megindult, valamennyi hazai településre kiterjedő földrajzinévgyűjtés és -kiadás nagy mennyiségben tárt fel olyan községi névelemeket, amelyek megítélése körül viták voltak. Elég csak néhány megyei kötetbe belelapoznunk, s láthatjuk, hogy né-

hányan igen szűken értelmezték ezt a kérdéskört, s csak a hagyományos értelemben vett földrajzi közneveket gyűjtötték össze (Markó Imre Lehel), míg mások az ember alkotta létesítményeket is idesorolták (Varga Mária).

Balogh Lajos a kérdéskör tisztázására az előbb említett tanulmányában a földrajzi nevekben előforduló közsői elemeket szemantikai alapon három kategóriába sorolja:

1. hagyományos értelemben vett földrajzi köznevek (*hegy, völgy, erdő, rét, dűlő, patak* stb.);
2. alapjelentésben nem topográfiai jellegű, de összetételi tagként azzá váló létesítménynevek (*kút, híd, kert, udvar, malom, kereszt* stb.);
3. viszonyító elemek a névszerkezetben (*kis, nagy, belső, külső, alsó, felső, régi, új* stb.). Balogh Lajos szerint ez utóbbiak nem tartoznak a földrajzi köznevek kategóriájába.

Hoffmann István szerint a második csoportba tartozó (*állomás, gyár, kocsmá, szobor*) közszavak – bár kétségtelenül van 'hely' jelentésük, mivel tájékozódásra lokális kötöttségük révén felhasználhatók – központi jelentéstartalmuk alapján inkább más típusú szavakkal tartoznak egy jelentésmezőbe, nem a földrajzi köznevekkel (Hoffmann 2000, 68). A helynév fogalomköre mégis ezekkel a megnevezési körökkel bővül, így az újabb helynév-tipológiák már ezeknek a helyneveknek csoportosítását is tartalmazzák. A néviselő objektumok és a földrajzi köznevek eltérő értelmezése következtében napjainkig nem egységes a helynévfajták főbb kategóriáinak elhatárolása a magyar névtani irodalomban.

2. A történeti nevek jelentősége

A helynevek iránti érdeklődés a 19. század első évtizedeitől nyomon követhető. Legelőször Virág Benedek 1804. július 30-i Kazinczy Ferenchez intézett levelében mutat érdeklődést a helynevek gyűjtése iránt. A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségében is felébredt az érdeklődés a helynevek iránt (1819), mikor egy Arad vármegyei cikkben a régiségek között néhány halom nevét felsorolta a szerző. A szerkesztő lapalji jegyzetben fejezte ki azt a kívánságát, milyen fontos lenne a vármegye valamennyi halmát valamilyen rendben felsorolni.

A Magyar Tudós Társaság (Akadémia) 1837-ben nyelvtudományi pályátételt írt ki hely- és családnevek megfejtésére, ezzel a helynevek tudományos értékét nemzetközi viszonylatban is úttörő módon felismerte. Igaz, a pályázatnak nem volt tudományos értelemben sikere, de minden bizonnyal hatással volt Galgóczi Gábor 1848-ban íródott *Magyar nyelvtan* című munkájára. Ez az első olyan grammatikánk, amelyben a tulajdonnevek között elkülönített helynévcsoportokat találunk: 1. megyék; 2. városok, helységek, puszták, várak; 3. hegyek; 4. folyók, tavak; 5. dűlők, szántóföldek, szőlőterületek, erdők, egyes határrészek, kaszálók, legelők, laposok, dombok, barlangok és másfajta hegyek nevei. A helynévkutatás szempontjából kettős jelentősége van az említett műnek. Galgóczi hangsúlyozta elsőként az egész országra kiterjedő helynévgyűjtés fontosságát, másrészt rámutatott a helyneveknek a magyar nyelvtudományban betöltött szerepére, nyelvtörténeti forrásértékükre. Az *Új Magyar Múzeum* munkatársai felismerték, hogy a helynévkutatásban nyelvtörténeti szempontokat kell alkalmazni. Révész Imre (1853) szerint a helynevek magyarázatai alig-

ha képzelhetők el más vidékekről származó összehasonlító anyag nélkül, sőt rámutatott arra, hogy a helynévmagyarázatokban a rokon nyelvek és a hazánkban lakó más népek helyneveinek egybevetése, összehasonlítása szükséges. Ez a megállapítás a tudományos igényű magyar helynévkutatás kezdetéről tanúskodik. A gyakorlati megvalósulás módszereinek kidolgozása a Békés megyei Szabó Károly nevéhez fűződik, aki a gyűjtések települési egységenkénti elvégzését szorgalmazta, fontosnak tartotta a gyűjtők helyszíni tájékozottságát és a lakossággal kialakított bensőséges kapcsolatát, illetve a teljes, válogatás nélküli helynévanyag összegyűjtését és magyarázatát.

A tudományos kutatás nagy anyaghoz Pesty Frigyes országos helynévgyűjtése (1864–65) révén jutott. A temesvári születésű tisztviselő felismerte, hogy a helynevek a nyelvi hagyományokat leginkább őrző rétegéhez tartoznak, és korának egyik legkomolyabb hírlapjában, a *Magyar Sajtó*ban szorgalmazta a helynevek gyűjtését és vizsgálatát. A szabadságharc leverése utáni politikai megtorlások következményeként figyelemre méltó megjegyzéseket tesz közzé: „A temesi bánóság hajdan tisztán magyar voltát bebizonyíthatnók még akkor is, ha valamennyi történeti följegyzés, ha minden erről szóló oklevél ki is veszett volna – a helynevekből” (Pesty 1857). Az országos méretű helynévgyűjtést hivatalos kérés formájában indította el, hogy a helytartótanács hatósági munkaként rendelje el a helynévgyűjtést. A kérést kedvően véleményezte az Akadémia és az Erdélyi Múzeum Egyesület, így Pesty hivatalos segítséget kapott a helytartótanáctól. A hatalmas helynévanyagot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi ma 68 vaskos kötetben és mikrofilmen. A hatalmas anyag ellenére találunk olyan községeket, amelyek névanyaga meglehetősen hiányos, alig néhány helynevet tartalmaz az irat. Mindezek ellenére kettős értéke van ennek a helynévgyűjteménynek: 1. az akkori országnak szinkron (azon korbeli, egy időben összegyűjtött) helynévanyagát tartalmazza; 2. az azóta eltelt csaknem 150 év után diakronikus (történeti) helynévkinccsé vált. A későbbi helynévgyűjtések hívónévként támaszkodhatnak Pesty munkájára (vö. Szabó T. 1988, 13–48).

A 19. század második felében a többszöri úrbérrendezések után az egyes települések birtokainak tagosítására is sor került, ennek kapcsán két térképet is kiadtak (1870–80-as években), amelyeken rögzítették a település ó és új állományát, feltüntetve rajtuk a határrészek elnevezéseit. A 20. század elején pedig több úrbéri földet (legelőket, irtásokat) osztottak ki, melyeket szintén térképeken rögzítettek. Nyitra-vidéken ezeket az 1903–1905-ös térképeket használták fel a rendszerváltás után a kárpótlások idején.

A tájegység történeti névanyagát korábban két tanulmányban is vizsgáltam. Mindkét vizsgálatból egyértelműen kiderül, hogy a történeti névanyag egységes képet mutat. A motiváció azonos, akár magyar, akár szlovák névről van szó. A terület névadási szokását az jellemezte, hogy főként a természet kínálta elnevezéseket a társadalmi közösség elfogadta, identifikációként használta, névkinccsév tette. A hegymegi falvakban (Béd, Menyhe, Szalakusz) az emberhez, társadalomhoz kapcsolódó lexémák kevésbé jelennek meg az elnevezésekben, ebből is érezhető a hegyi, hegykörnyéki emberek természetszeretete és -tisztelete. Ezekben a történeti nevekben számos valódi tájszó névkövéletként maradt fenn: *Cserge*, *Czéczés*, *Csiva-part*, *Geresztény*, vagyis a nyelvhasználatból a tájnyelvi jelentés kikopott (vö. N. Császi 1999a, 186–191).

A vízmező falvakban (Vicsápapáti, Egerszeg) vizsgált történelmi nevek között a -földek utótag nélküli, ellipszissel alakult népi nevek sorozatára figyelhetünk föl az 1876-os nyitraegerszegi térképen: *Szöllők megetti, Középső hosszúk* stb. Nyitraapáti térképen is a népi névhasználatot bizonyítják a következő nevek: *Ritek, Csecskek, Kert megetti, Csetertek, Lapóssak, Lajosfalva feli út* (vö. N. Császi 1999b, 113–116).

Bár egy-egy esetben előfordulnak mesterségesnek tűnő, hivatalos jellegű nevek, mégsem ezek dominálnak a történelmi névanyagban, sőt helyenként éppen ellenkezőleg, inkább a nyelvjárásiasság a jellemző, mintha az a törekvés jellemezné a lejegyző mérnököt, hogy a népi alakban előforduló nevet akarta volna megörökíteni a térképeken. A köztudatban nem alakult ki, hogy a nép- vagy a köznyelvi alakokat jegezzék le: *Jelenka bukor, Felvégi kertmező dülő, Tótok dűleje, Pap rittyé, Gát allya, Partyika alatt, Prészokallai*. A zoboraljai történelmi nevek helyesírásának kérdéseivel Török Tamás foglalkozott (Török 2002a, 24–35). A lejegyző mérnök a Nyitra melletti Tormos községben (ma Chrenova városrész Nyitra városában) szinte kizárólag szlovák neveket rögzített a térképen, ezzel is jelezve a többségi névhasználatot.

3. A népi és hivatalos nevek

Az önelvű névtudomány megszületésétől kezdve terminológiai zűrzavar figyelhető meg az egyes névtípusok megnevezésében, mivel a kutatók nem tettek különbséget a név keletkezésének és használatának síkjá között. Azonosították a természetes neveket a közösségiekkel, a mesterségeseket a hivatalossal. Hivatalos neveink közül számtalan példát idézhetünk, amelyet eredete alapján a természetes nevekhez sorolnánk (*Templom sora, Csitári út*), ugyanakkor nem minden mesterséges név válik hivatalossá (ide tartoznak – Kázmér Miklós *terminus technicus*-át használva – a fiktív nevek, az egyszeri, alkalmi meghatározások, körülírások és a nem jogi személyektől származó nevek). Ugyancsak Kázmér alkotta meg a „hivatalos név” műszót (vö. Kázmér 1957, 67–70), a belterületi nevek részletes tipológiájának megalkotásakor Inczeffi bevezeti az „emlékeztető nevet” (Inczeffi 1966, 69). Kálmán Béla viszont a mesterséges névadás cím alatt csak a hatósági alkotású neveket tárgyalja (Kálmán 1967, 182–184).

A hivatalos nevek közül azokat a neveket, amelyek reális kapcsolatban vannak a tájjal, motivált neveknek nevezzük. A motiválatlanok esetében megszakad a kapcsolat az objektum és a név között, illetve az ember jelenti ezt az összeköttetést azzal, hogy a táj sajátosságaitól független nevet alkalmazza az objektumra (Mező 1982, 28–34). Mező András a név keletkezésének (természetes, mesterséges) és a használatának (népi v. közösségi, hivatalos) síkjainak együttes alkalmazásával bevezeti az új fogalmat, a földrajzi nevek névélettani helyzetét, s a név keletkezése és használata által együttesen meghatározott helyzet alapján nyolc különböző csoportot hoz létre (Mező 1982, 40–42). A szemléltetett példákat Zoboralja helyneveiből válogattam.

1. Természetes keletkezésű népi név: *Hosszú-rétek, Topolyafa* stb.
2. Mesterséges keletkezésű, a természetes névadásban újraalkotott név: *Apáti, Ady utca* stb.
3. Mesterséges keletkezésű, a természetesek közé befogadott név: *Bédi-peres, Boldi-malom*.

4. Mesterségesen adott hivatalos név: *Farma Bodok, Jesenského ulica*.
5. Természetes keletkezésű, a mesterséges névadásban újraalkotott név: *Gurgov, Bocegaj*.
6. Természetes keletkezésű, a mesterségesek közé befogadott név: *Zobor, Haranča, Galagoš*
7. Mesterséges alkotású hivatalos név újraalkotása újabb hivatalos névvé: *Gímes* > *čs. Dýmeš, Gymeš* > *Jelenec*
8. Községi nevek változásai a régiségben: *Sindelyes-kút* > *Sindelka, Hóták* > *Gazdák rétjei, Csergető-dűlő* > *Vágás alatt*.

A rendszeren kívül maradnak a kihalt nevek: *Geresztény, Gribi*; valamint a fiktív nevek: *Diely pri veľkych pasienkach a pri cerinách*, tudjuk, hogy sohasem használják.

A határon túli területeken a hivatalos névadás tudatos beavatkozás a névkultúrába, amellyel az uralkodó államnyelv meghatározta egynyelvűséget hirdetik, „*cuius regio, eius nomen*” ’akié a föld, azé a név’, vagyis a névadás és névhasználat kizárólagossága (vö. Kiss 1992, 129–135). Zsigmond Győző az „elidegenedett helynevek” három típusát különbözteti meg (Zsigmond 1991, 54–57): 1. „félresikerült fordítás” (*Geszte* > *Hosťova*) [A fordítók nem az eredeti etimológiát fordították le, hanem a névben felismert közszo vagy annak egy asszociációja vált a fordítás alapjává.]; 2. hangzásbeli rokonság, a természetes név utánzása (*Csücskők* > *Čačky, Hanyiszó* > *Hanisovo*); 3. nincs kapcsolat a természetes név és mesterséges név között (*Nyárok* > *Horný háj, Tóban innen* > *Pred riekou*).

Zoboralja több mint 80 éve nem tartozik az anyaországhoz, az azóta megjelent térképek főként szlovák nyelvűek. Ezzel azt a látszatot keltik, mintha a területen élő népesség kicserélődött volna, vagy a lakosság teljes asszimilációját előrevetítve a nyelvcsere folyamata már lezajlott volna. Ezekon a térképeken a korábbi kataszteri nevek tükörfordításban, illetve részfordításban jelennek meg. Néhány esetben azonban a szlovák elnevezés teljesen új motiváción alapul. A névváltozások kérdéskörét, a nyelvi kontrasztivitást Török Tamás vizsgálta (Török 2002b, 190–194).

4. A településnevek rendszere

A történeti helynévkutatások alapján megállapítható, hogy az Árpád-kori helyneveknek kitüntetett jelentőségük van, ugyanis a névrendszertani tényezőkből kiténik, hogy az akkor létrejött helynévállománynak mai helynévrendszerünk szempontjából is meghatározó szerepe van (Benkő 1996; Kiss 1996).

Vizsgált területemen, Zoboralján 15 mai és 7 egykori településnév elemzését végzem el jelentéstani és alaktani szempontból (vö. N. Császi 2003, 52–57). A Zoboraljához tartozó települések néhány kivételével honfoglalás koriak. A Nyitra és Zsitva közötti csekély számú szláv telep mellett (Babindal, Velcsic, Szelezsény, Csitár, Gerencsér) a 12. század előtt magyar telepek jöttek létre (Fügedi 1938, 296). A Zobor alá a határövezethez tartozó gypű védelmére székelyeket telepítettek be (Ethey 1936, 8–10). Honfoglalás kori magyar lovas sírt tártak föl a ma Nyitrához tartozó Molnoson 1916-ban (Točík 1968).

„A Kárpát-medence IX. és XI–XIII. századi helységneveinek összehasonlító vizsgálata egyértelműen bizonyítja, hogy a 895–900 között beköltözött magyarság egy esetben sem vette át korábban itt létező falvak várak és városok nevét, s a honfog-

lalás a helységneveket illetően »tabula rasa«-t teremtett. A régi lakhelye közelében maradt szláv lakosság és elszórt avar kori onogur–bolgár maradvány népség csak vízneveket mentett át a IX. századból, amelyek másodlagosan falunévvé is válhattak azokon a helyeken, ahol a terület ura településhelyet jelölt ki a köznépnek” (Györffy 1990, 327). A néhány egykori településnév határnévvé válásával sikeresen lokalizálható a forráskiadványokban (Györffy 1998, 4. köt.) eddig csak körvonalazott Árpád-kori település. *Kernye*, *Kovácsi* dülőnevek Alsóbodokon, illetve Kolonban, *Malánta* külterületi lakott helyként található meg Gerencsér határában; *Gethfalu* (Fényes 1851: **Gedfalu* vagy *Getfalu*; Pesty 1864: **Geth falu*; 1903-as kataszteri térképadat: **Gehtfalu puszta*) pedig a lakosság kicserélődése után más birtokviszonyt (Baráti) nevezett meg a névadásban.

A településnevek funkciója a megnevezés. A helyi névhasználatban főleg az egyrészes neveket említik: *Csitár*, *Bodok*, *Gerencsér*, *Egerszeg*, *Lédec*, míg a települések többsége a történeti forrásokban a 18. századtól és Kiss Lajos etimológiai szótárában is megkülönböztető előtaggal szerepelnek. Arra is találunk példát, hogy településeket összevontak, s így váltak kétrészes nevekké. Pl. *Vicsápapáti* esetében *Nyitra* és *Nyitraapáti* települések összevonásakor a két alaptag maradt meg a névben, a hovatartozást jelölő *Nyitra*- előtag eltűnt.

A megkülönböztető névrész településnevekben a hovatartozást jelöli: *Barslédec*, *Nyitrageszte*, *Nyitragerencsér*; vagy a fekvésre utalnak: *Alsóbodok*, *Alsócsitár*. Mindkét név esetében tőlük északnyugatra található *Felső*- előtagú helynevekkel korrelálnak. *Alsómalánta*, *Felsőmalánta*: a nevek egyetlen település névdifferenciálódásával jöttek létre, nemcsak észak-dél megkülönböztetését érzékeltetik a jelzők, hanem a tengerszint feletti magasságot is. Az előtag 'elnéptelenedett, üres hely' jelentésű: *Puszta-Gímes*, *Puszta-Kolon*. Ezek a települések később más helyen újratelepültek, ezért kapták az egykori helyen jelölt objektumnál a *puszta*- előtagot.

Korai helynévadásunkra jellemző volt az ómagyar korban a puszta személynévből keletkezett településnév. A zoboralji településnevek eredetüket tekintve legnagyobb százalékban (közel 50%) személynévi lexémákból épülnek föl: *Bodok*, *Béd*, *Gethfalu*, *Kernye*, *Kolon*, *Lajosfalu*, *Malánta*, *Menyhe*, *Szalakusz*, *Zsére* (vö. Kiss 1988). A legősibb és legjellegzetesebb magyar helységnevtípus a puszta személynévből keletkezett helynév. A puszta személynéves helynévtípus már a magyar honfoglalás előtt is eleven volt. Erre bizonyíték a Bíborbanszületett Konstantintól 950 táján feljegyzett *Levedia*, amely a legrégebbi ismert magyar vezér, *Levedi* szállásterületét jelölte, amelyet az írott változatban a görög *-ia* országnév végződéssel láttak el (Kiss 1996, 968). A személynév viselője az adott terület egykori ura, tulajdonosa, tisztségviselője vagy valamely más szempontból nevezetes lakója lehetett. Ez a névadási szokás a nomád életmódra jellemző, amikor a személy keresése, megtalálása könnyebb volt, mint a területé, tehát az ember, a tulajdonos nevét azonosították ilyenkor a hellyel (Hajdú 1994, 58). A 9–10. században a Kárpát-medencében más nomád nép nem élt a magyarokon kívül, így a személynévből keletkezett helységnevet (*Buda*, *Gyula*, *Pozsony*, *Tas*, *Veszprém*) csak magyar lehetett, függetlenül a személynév nyelvi eredetére. A magyarság szomszédságában élő népeknél (szlávoknál, németeknél, románoknál ez a névadási forma teljesen ismeretlen volt (Kiss 1996, 968).

A természetre utaló közszavak találhatóak: *Gímes* 'gímszarvasban bővelkedő hely', *Geszte* 'a gyümölcs fás héja képzővel ellátva', *Egerszeg* 'égerfákkal benőtt

szöglet'. A területen a két legjellemzőbb természeti környezetre utaló közszó vált a névadás alapjává. A településnevek forrásait vizsgálva kiderül, hogy *Gímes* már a területről legkorábban fennmaradt történeti adatok között megtalálható (1113: *Gimes* [Fejérpataky 1892, 60; CDES. 1:67]; 1226: *Gumes* [CDES. 1:236–237]; 1232: *Guymes* [CDES. 1:280]; 1253: *Gymus* [CDES. 2:294–295]; 1295: *Inferior, Superior Ghymes*; 1350: *Guemes*, 1386: *Gymes Maior et Minor, Kisgymes, Felgymes* [VSOS. 1:518]; 1808: m. *Gímes*, szlk. *Gýmeš* [Lipszky]; 1851: *Ghimes* [*Ghymes*] [Fényes 1851, 2:48]; 1854: *Ghymes*, 1860: *Gímes* [kataszteri térképek]; 1864: *Ghymes* [Pesty 1864, 199–201]; 1926: *Ghymes*, čs. *Dýmeš* [Hnt. 1926]; 1948–: *Jelenec* [Majtán 1972, 200]). A források tanúsága szerint a falu a nyitrai várnépeké volt, nem egy személy tulajdonlásához kötődött, ezért válhatott a területre jellemző vadfajta a névadás alapjává. A település nevét a helybeliek a gímszarvas nevéből származtatják, mivel ezen a vidéken sok ilyen állat élt. A terület földesurai is szerettek vadászni, ezért a gyérülő vadállományt vadaskertekbeni tenyésztéssel is növelték. Kiss Lajos szerint is a m. *gím* 'nőstény szarvas, őz, dámvad rőt vad' -s képzős származéka, s olyan helyre utal, ahol sok a gím. Az 1948. október 1-jén hatósági úton megállapított szlk. *Jelenec* a korábbi név tükörfordítása (vö. Kiss 1988, 1:515). A község első írásos említése 1113-ból származik, s a zobori bencés kolostor birtokösszeírása szerint a falu a nyitrai várnépeké volt, akiket II. Endre 1232-ben az udvarnokok közé helyezett, s akiknek 2 kepe tizedet kellett fizetniük az esztergomi egyháznak. 1253-ban IV. Béla a Hunt-Pázmány nemzetség Ivánka fiának, Andrásnak adományozta, amiért megmentette életét a tatárok elleni csatában (vö. Györffy 1998, 4:391–393).

A *Geszte* helynév első ismert magyarázata Tagányi Károly történésztől származik: az ószláv *gusztu* 'sűrűség, erdő' szóból (vö. Fehér 1997, 8). Jan Stanislav etimológiai fejtegetése is bizonytalan, talán a *Gest* 'vendég' szóból ered, s arra utal, hogy a községben más vidékről idevándorolt telepések éltek (Stanislav 1948, 2:191) (1232: *Guesta* [CDES. 2:280]; 1274: *Guezte* [HazaiOkm. 8:159]; 1280: *Gezte* [HazaiOkm. 8:206]; 1311: *Guztte* [RDES. 1:377–378]; 1325: *Guezte* [DI. 50–52]; 1773: *Gesztthe* [VSOS. 1:447]; 1808: m. *Gesztthe*, szlk. *Geszttha* [Lipszky]; 1851: *Gesztthe* [Fényes 1851, 2:46]; 1859: *Gesztli határ* [kataszteri térkép]; 1864: *Gesztthe* [Pesty 1864, 1:195–196]; 1926: *Geszte*, čs. *Hostř* [Hnt. 1926]; 1948–: *Hostřová* [Majtán 1972, 142]).

Kiss Lajos szótára szerint *Nyitrageszte* és a Békés megyei *Geszt* község nevének etimológiája megegyezik: a *geszt* 'gyümölcs fás héja' fn. a helynévben -e képzővel bővült. A *Nyitra*-előtag hovatartozását jelöli. A mások által a szl. *Gost* (< *Gostimir*, *Gostidrag*) személynévből való származtatását nem tartja meggyőzőnek (vö. Kiss 1988, 1:513; 2:260). A település jelenlegi szlovák megnevezésében a Stanislav által megadott etimológiát fogadták el, s 1948-ban hatósági úton megállapított *Hostřová* (hostř = vendég) elnevezést kapta a község.

*Egerszeg*et először 1326-ban említik, s a nyitrai káptalan tulajdonához, később a nagyszombati uradalomhoz, illetve az esztergomi érsekséghez tartozott, vagyis mindvégig egyházi birtok volt (1326: *Egurzegh* [Vagner 1896, 387]; 1327: *Egurzegh* [DI. 2345]; 1334: *Egerszegh* [VSOS. 1:520]; 1808: *Egerszegh* [Lipszky]; 1851: *Egerszeg* [Fényes 1851, 1:297]; 1864: *Egerszeg* [Pesthy 1864, 1:146–147]; 1920:

Jagerseg [Majtán 1972, 175]; 1926: *Nyitraegerszeg* [Hnt. 1926]; 1948–: *Jelšovce*, magyarul *Egerszék* [VSOS. 1:520]).

Szintén a természeti környezetre utal a *Pográny* 'hegyvidéklakók' helynév, ezt igazolja a cseh *Pohořany* (többes számú) helynév is (1075: *Pagran* [CDES. 1:55]; 1113: *Pogran* [CDES. 1:67]; 1209, 1218: *Pagran* [CDES. 1:180]; 1251: *Pogran* [CDES. 2:256]; 1479: *Kyspogran*, *Nagypogran*; 1773: *Pogranicze* [VSOS. 2:413]; 1808: m. *Pográny*, szlk. *Pogranice* [Lipszky]; 1851: *Pográny* [Fényes 1851, 3:246]; 1864: *Pográny* [Pesty 1864, 2:123–124]; 1860, 1882, 1892: *Pográny* [kataszteri térképek]; 1926: *Pográny*, cs. *Pogranice* [Hnt. 1926]; 1948–: *Pohranice* [Majtán 1972, 326]). A település neve a *Nagytopolcsánytól* (*Topolčany*) északkeletre fekvő *Nádlány* (*Najdlíce*) 'völgylakók' helynévvel korrelál, s mindkettő magyar hangalakjának kialakulásában a két nyílt szótagos tendencia érvényesül (vö. Kiss 1988, 2:171, 357). Györffy György szerint Pográny neve (<*po Gran) összefügghet a Kniezsa (Kniezsa 1949, 27) által is lokalizálatlan *Garam* (*Gron*) helynévvel, melyet Pográny és Szöllős között sorolnak fel (vö. Györffy 1998, 4:390). A település a Zobor–Harancsa hegyvonulattól kissé távolabbra esik, de igen tagolt a felszíne. Ezt a jellegzetességét ragadták meg a névadáskor. A környező települések mikrotoponimáinak vizsgálata talán sikeresen lokalizálná az eddig ismeretlen *Garam* (*Gron*) helynevet. A jelentős bortermő vidék lakosai főként mezőgazdasággal foglalkoztak. Elterjedt volt a kosárfonás, erre utal a névanyagban a *Kasár-haraszt* helynév.

Birtokosra utal az *Apáti* < *Apathy* helynév (1389: *Apathy* [ZsigmOkl. 1:89]; 1773: *Nitra Apathy* [LexLoc. 146]; 1850: *Nyitra-Apáthi* [kataszteri térkép]; 1851: *Apáthi* [*Nyitra*] [Fényes 1851, 1:34]; 1864: *Nyitra-Apáthi* [Pesty 1864, 2:73–74.]; 1888: *Vicsápapáti* [Majtán 1972, 464]; 1898: *Vicsáp-Apáti* [Borovszky]; 1920: *Výčapy-Opatovce* [VSOS. 3:292]), és a zabori apátság birtokát jelöli, a m. *apát* 'apátság élén álló szerzetes főpap' fn. birtokjeles (-é), birtoklást kifejező -i képzős származéka. A település első írásos említése a 14. század végéről, az Árpád-kor utáni időből származik. Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* Nyitra vármegyei részében (4. köt.) *Apáti* település csak egy szerepel, de a Lipszky-adatokból (*Apáthi* [*Livina*]) és az 1926-os helynévtári adatból (*Apátlévna*) kiderül, hogy nem ez a település. A másik *Apáti* község kimaradt a Györffy-kötetből, pedig a *Zsigmondkori Oklevéltár* 1. kötetéből adathozható (vö. ZsigmOkl. 1:89). A 18. századbéli említéskor a többi környékbeli falvakhoz hasonlóan már megkülönböztető előtaggal szerepel.

Foglalkozásnevet őrzött meg a *Csitár* 'pajzsgyártók', s etimológiailag azonos a *Csatár* helynévvel (vö. Kiss 1988, 1:310, 334), Györffy György és Kiss Lajos szerint is a falut eredetileg királyi pajzsgyártók, csatárok lakták. A *Csitár* helynév szláv eredetű, a szb.–hv. *Štítari* (többes számú) és cseh *Štítary* (többes számú) helynevekkel azonos jelentésű (1113: *Sitar* [Fejérpataky 1892, 60–61]; CDES. 1:66–7]; 1246: *Chatar* [CDES. 2:158]; 1283: *Chithar* [Györffy 1998, 368]; 1291: *Csitar* [F. 6:175]; 1302: *Chithar*; 1773: *Csitar* [VSOS. 1:339]; 1808: m. *Csitár* [Lipszky]; 1851: *Csitár* [Fényes 1851, 1:221]; 1864: *Csittár* [Pesty 1964, 1:104–105]; 1879: *Csitár*, 1882: *Magyar Csitár* [kataszteri térképek]; 1926: *Alsócsitár*, cs. *Čitáry* [Hnt. 1926]; 1948–: *Dolné Štitáre* [Majtán 1972, 408; VSOS. 1:339]).

Az *Alsó*- megkülönböztető előtag a *Nagytopolcsánytól* délnyugatra fekvő *Felsőcsitárral* van korrelációban.

A *Gerencsér* helynév arra utal, hogy a falut egykor királyi gerencsérek, fazekasok lakták. Az Árpád-kori, 1113-ból származó első említésű *Gerencsér* ~ *Gelencsér* hely-

nevek feltehetőleg még nem magyar, hanem szláv névadás eredményei. A Gerencsér helynév az ósszláv **гѣрньчарь* 'fazekas', illetve a **гѣрньць* 'kis fazék' származéka, a többes számú **Гѣрньчаре* 'fazekasok' átvétele. A *gelencsér* főként dunántúli tájszó a *gerencsérből* jött létre *r > l* elhasonulással (vö. TESz. 1:1042). A *Nyitra*-előtag a hovatarozásra utal (vö. Kiss 1988, 2:260).

Ugyancsak foglalkozásra utal a *Kovácsi* < *Koachy* birtoknév a 13–14. században szerepel a koloni *Gyanur* fiainak birtokai között (vö. Györffy 1998, 4:413). Az egykori településnév *Kolon* és *Gímes* határában maradt fenn dülönévben.

Gazdálkodásra utal *Lédec* neve. A név az ósszláv **lędo* 'irtványföld' tőből ered, a *Bars*-előtag az egykori vármegyei hovatarozást jelöli (vö. Kiss 1988, 1:171). A település mikrotoponimái között valóban nagyon sok erdőirtásra utaló nevet találunk.

Elkülönülésre utal a *Vicsáp* név, olyan településre, melynek lakói valahonnan elköltöztek, elkülönültek (vö. Kiss 1988, 2:761). Kiss Lajos szerint a *Vicsáp* helynév szláv eredetű, a cseh R. **vyčapiti se* ~ szlk. R. *vyčapiti sa* 'kicsapódik, különválik, elszakad' igének a postverbaléja, s olyan településre utal, melynek lakói valahonnan elköltöztek, elkülönültek. Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* Nyitra vármegyei részében (4. köt.) két *Vicsap* települést említ (vö. Györffy 1998, 487, Vicsap 1–2. szócikke). Vicsápapátihoz Nyitravicsáp tartozik, Kisvicsáp nem. A szócikkben a település középkori birtokosait követhetjük végig 1239-től 1326-ig. Apáti település azonban csak egy szerepel a kötetben, de a Lipszky-ada-tokból (*Apáthi [Livina-]*) és az 1926-os helynévtári adatból (*Apátlévna*) kiderül, hogy nem ez a település.

Az 1880-as években *Nyitravicsáp* és *Nyitraapáti* községek *Vicsápapáti* néven egyesültek.

5. A belterületi nevek rendszere

Felvidék helynévanyaga – az államnyelvi hatásokat tükröző hivatalos neveken kívül – legfőképp a belterületi neveket tekintve tér el az anyaországi helymegjelölésektől, ugyanis a kisebb településeken évtizedekig hiányzott a hivatalos utcanév. Zoboralja magyar településeinek belterületi névanyaga egységes képet mutat. Ettől két falu névanyaga tér el – Gerencsér és Alsócsitár –, mivel ezek a települések Nyitrához tartoztak, ezért a hivatalos névadás jellemzői is megfigyelhetők az utcanevekben. A többi település belterületi névanyagán a természetes utcanévadás jellemzői ismerhetők fel. Zoboralján a községek belterületi részének megnevezésére 280-féle név változatot használnak. Ezek többsége közszói lexémákból épül fel, mindössze 34 név tartalmaz személynévi elemet, 25 pedig településnévi elemet. A leggyakoribb *utca* névrészen kívül az ősi, jellegzetes utcanévi utótagokkal is találkozhatunk: *vég*, *szer*, *part*; ezenkívül a szomszédos településre vagy a legtávolabbi dülőbe vezető útnevek jelentősek, illetve a belterülettel határos egykori külterületi határrésznevek falurésznévvé válása kísérelhető figyelemmel. A belterületi nevek jelentős részét, mintegy felét alkotják a kisebb-nagyobb kiterjedésű falurésznevek (134 név = 47,86%): *Újgímes*, *Kertek megett*, *Mogyoróska*. Ezek a nevek a természetes névadás jellegzetességeit mutatják. Közülük a leggazdagabb csoportot alkotják a gazdálkodásra utalók, illetve a helyzetviszonyítók. Nem jellemzők a Magyarországon oly gyakori motiválatlan, csak a pusztaság tiszteletadást kifejező emlékeztető nevek.

A település-, városrészre utaló névrész tízszer fordul elő alapelemként: *Apáti, Jelenecka, Kisbodok, Nagybodok, Nyitraapáti, Újcsitár, Újgimes, Újlédec, Vicsáp* többségében a zoboralji községek településneveivel találkozunk. Az összetételek, szerkezetek előtagja pedig vagy a későbbi beépítésre, vagy a falu központi, ill. távolabbi részére utal. *Klokocsina* névköltöztetéssel keletkezett a nyitrai hasonló elnevezésű városrész nevéből. Ezenkívül huszonnégyeszer utal sajátosságként a hely pontos fekvésére, elhelyezkedésére, irányára. Település vagy az egykori vármegye elnevezését találjuk 16 névben: *Barsi sor, Gesztei-patak, Gesztei út, Gimes-patak, Jelenecka u., Lajosfalva felé út, Lajosfalvi út, Malántai út, Néveri út, Nyitrai sor, Nyitrai út mellett, Nyitrai út alja, Nyitra sor, Nyitra u., Surányi út*. Határrészre utal 11 név: *Babindáli út, Családkai út, Ibricei út, Kurtasori-kút, Poronnai-kútnál, Sólyomhegyi u., Szőlőhegyi u., Szőlő felé, Tarányi-patak, Tűszkői-kút, Tyúkhegy u.*

A *Soproni u.* Gerencséren konvencionális elnevezésű, a hivatalos névadás körébe tartozik. Gerencséren akkor nevezték el hivatalosan az utcákat, amikor Nyitra városrésze lett. Nagyon sok magyar kötődésű nevet választottak az akkori előjárók: magyar híres emberek nevét (*Kossuth, Petőfi, Attila, Dózsa, Ady, Mikszáth, Liszt, Lehár*) és ezen kívül még ezt a magyar városnevet, melyet a hűség városaként tartanak számon a magyarok, vélhetően az identitásukhoz való hűséget kívánták kifejezni az elnevezéssel.

Zoboralján helyzetviszonyítással vagy alakmeghatározással találkozunk 23 fajtajelölő megnevezésben: *Alsó-kertmegi, Cigányház hátánál, Csücskők ~ Csecskék, Falu közepe, Gátalja, Sűrűk alja*; de névutós, illetve ezek melléknevesült alakjaival is találkozunk: *Bánya felé, Erdő mellett, Kertmegi, Két út közüli*; s 13 esetben sajátosságként jelöli a hely viszonyított helyzetét: *Alsó-fundusok, Alsó-kertmegi, Első vető, Felső-kút, Felső-mező, Szélső u.*

Domborzatra utaló adatok csak helymegnevező funkcióban fordulnak elő: 10 név = 3,6%: *Dombika, Dombok, Földesi-domb, Hegyes, Hegyesi, Mátyusok dombja, Óvoda-part, Papdomb, Szentegyház-part, Templom-part* inkább a hegymegi falvakból, illetve Kolon és Pográny községekből származnak, amelyeknek a belterülete is változatos felszínű. A föld minőségére utalók (5 név = 1,8%) szintén csak alaprészként jelennek meg a névanyagban: *Cigánygurnyó, Habany* ('vessző'), *Kövecses, Ragyos, Tűzkő*. Az elnevezésekben inkább a 'silányabb, rosszabb, kevésbé hasznosítható' jelentésű lexémák vesznek részt a névalkotásban.

A nevek között a természetes növényzetre utalók vannak többségben: *Agacsos, Beza* 'bodzás', *Bóros, Csipkés, Hársfa, Heccse* (= heccsedli 'csipkebogyó'), *Kákai, Mogyoróska, Sűrű, Szedres*; 9 esetben bővítményként: *Akácfa u., Akácos u., Berek, Bokor u., Bórosi u., Bükkfa u., Dervence-patak 'erdő', Fa u., Káka-kút*. A természetű növények kevésbé játszanak szerepet a belterületen alaprészként: *Káposztás, Kenderes, Kenderesek*. Ugyanezek a növénynevek fordulnak elő sajátosságjelölő funkcióban is: *Káposztásföldek, Káposztáskertek, Kenderes-dűlő, Kenderföld, Kenderföldek, Krumpliföldek*.

A növényvilág szavait nemcsak a természetes névadás használja föl, hanem a hivatalos névadás is előszeretettel alkalmazza az utca jellegzetességét figyelmen kívül hagyva. A növénynevek közül Zoboralján a *bükkfa, fa, cseresznye, krizantém, meggy, rózsa* és *szilva* nevek kerültek hivatalos névadással a névanyagba. Ezek a közszavak motiválatlan bővítményi részként kerültek a névanyagba, ugyanis a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal, pusztán a konvencionális névadás körébe tartoznak.

Mivel a vadállatok élőhelye jobb esetben kívül esik a falu belterületétől, ezért a természetes névadásban ez a csoport nem játszik szerepet. Háziállatokkal kapcsolatos mindössze néhány név: *Kácsa-tó*, *Kacsaúsztató*, *Libalegelő*.

Zoborajlján a falurészek legtermékenyebb csoportját alkotják a gazdálkodásra utaló nevek (38 név). Főként a növénytermesztésre használt földterületek, kertek megjelölése játszik szerepet a névalkotásban: *Alsó-fundusok*, *Belsőtelek-pótlás*, *Bitókák* 'kendertörésre használt kisebb földterület', (tájszó Zsérén), *Cigányházi-dűlő*, *Első-vető*, *Nyitványok* 'irtás'; de az állattartás helyneveit is megtalálhatjuk ezek között a belterületi nevek között: *Kis-rét*, *Közös-legelő*, *Libalegelő*. Csak egyetlen névben jelenik meg a kisbirtokos neve kétféle névvariánsban (*Telki-dűlő*, *Teleki-dűlő*), a többi esetben közszoói elemekből épülnek föl a helynevek.

Korra utalnak a következő megnevezések: *Ófalu*, *Öregfalu*, *Öregvas* ('szemételep'), *Régifalu*, *Újfalú*. Közel hasonló előfordulású a hely sajátosságára utaló korjelölés (6 név): *Öreg-meder*, *Öreg pogrányi út*, *Öreg u.*, *Újgimes*, *Újlédec*, *Új u.*

Méretre utaló megnevezések: *Fő u.*, *Kisbodok*, *Kis-mező*, *Kis-patak*, *Kurta sor*, *Nagybodok*, *Nagypatak*, *Nagy-kút*, *Nagy-kútnál*, *Nagy u.*

Más tulajdonságot jelölnek a következő nevek: *Kőkút*, *Másik sor*, *Mély út*, *Országút*, *Potomszeg*, *Zsákutca*.

Népcsoportra utaló egyetlen lexéma alaprészként és bővítményként is egyszer fordul elő Zoborajlján: *Cigányok*, *Cigánypart*. A *kun* népcsoport Gerencséren funkciótlan, hivatalos névadással keletkezett.

Birtoklásra, a területet használókra utalók alaprészként kétszer fordulnak elő: *Apáti*, *Családka* 'háznép, a kastély körül, cseléd' (Gímes). A név a jelentéshasadás előtti állapotban rögzült tulajdonnévként.

Személynévből alakultak a hely megnevezésére: *Belica*, *Felső-Mika* (Kolon); megkülönböztetőként helytörténeti vonatkozású személyek, birtokosok (17 név): *Arany A. László tér*, *Babafésű*, *Bajzik-kert*, *Belica*, *Bottyán sora*, *Brath kútja*, *Brath sora*, *Földesi-domb*, *Jancsi-patak*, *Jókel házánál*, *Jókel-kert*, *Mátyusok dombja*, *Pintyi-part*, *Sándorok kútja*, *Sándorok sora*, *Sedák-kert*, *Teleki-dűlő*. Szentek: *Gáborka u.*, *Mária u.*, *Szent Vendel-kert*. Történelmi alakok: *Attila u.*, *Dózsa u.*, *Kossuth u.*, *Massányi u.* Írók, költők: *Ady u.*, *Fábry u.*, *Jókai u.*, *Mikszáth u.*, *Petőfi u.* Zeneszerzők: *Kodály u.*, *Lehár u.*, *Liszt u.* A történelmi alakok, illetve művészek nevét tartalmazó emlékeztető funkciójú névrészek, nem állnak kapcsolatban a denotátummal, a hivatalos névadás részei Zoborajlján. Ennek okait már megemlítettem Gerencsér hivatalos utcaelnevezéseiben.

A tájegységben igen gyakori névadási forma, hogy az építmény válik a közelében lévő területnek is névadójává (20 név): *Cinterem*, *Dögtér*, *Futballpálya felé*, *Iskola mögött*, *Kerekhídnál*, *Keresztfai*, *Képnél*, *Kocsma tája*, *Malomnál*, *Pap kútjánál*, *Vasútnál*. Alaprészként húszszor fordul elő a belterületi névanyagban. Ezek a nevek is valójában az utca- vagy utcanevek vagy utcarészek szinonimái. Az emberi alkotásra utaló építménynevek bővítményként is igen gyakoriak (29 név): *Dubkút*, *Híd u.*, *Iskolai árok*, *JRD u.*, *Kápolna u.*, *Óvoda-part*, *Plébánia sora*, *Templom út*. Emberi tulajdonságra utaló: *Kapzsi u*; foglalkozásra, tevékenységre utalók: *Fazekasok mezeje*, *Fecskendőtér*, *Kertész kert*, *Pásztor út*, *Sport u.*; birtoklásra, illetményre utalók: *Apáti u.*, *Bakterkert*, *Érseki út*, *Érseki u.*, *Jegyzői-birtok*, *Községi-kút*, *Mester-part*, *Papdomb*, *Pap útja*, *Pásztor kert*, *Püspökszer*, *Szentegyház-part*, *Úrbéri-legelő*, *Zsellérföldek*.

Ismeretlen motivációjú helynevek (4 név = 1,4%). *Babafésű*: a név előtagja föltehetően személynévi eredetű. A *Baba* helynevet Nyitra környékén már Szent István idejében ismerték (vö. CDES 1:63). Utótagja a Nyitra-vidékről is adatolt *fésű* (físő) tájszó, mellyel a hosszú hajjú férfiak közepén a hajukat összefogták. *Pettyin*, *Szugla* talán a köznyelvi *zug* szó változata 'keskeny, szűk utcácska' Bédén (TESZ 3:1200).

Zoboralján 15 településre vonatkoztatva meglehetősen kevés az utcanév jellegű nevek száma (102 név = 36,4%), de ennek oka a természetes névadással keletkezett útnevek ismétlődése, illetve az igen magas számú falurésznevek, amelyek valójában utcanevékként funkcionálnak.

Az *utak* többsége (10 név) irányjelölő, a közeli határrész, illetve szomszédos települések felé vezet: *Családkai út*, *Érseki út*, *Ibricei út*, *Kaskúti út*, *Koloni út*, *Surányi út*, *Temetői út*.

Az *utca* névrészt tartalmazó nevek (53 név = 18,9%) főként a városi hivatalos névadás eredményeként jöttek létre, mivel Gerencsér korábban 20 évig, Alsócsitár a legutóbbi évekig Nyitrához tartozott. A hivatalos névadás szerencsésebb esetét kísérhetjük nyomon, ugyanis névbokrosításokkal találkozunk. Főként növénynévi, illetve a magyar kultúrkörhöz tartozó legismertebb személynevek váltak névalkotó tényezővé: *Ady u.*, *Akácfa u.*, *Attila u.*, *Bokor u.*, *Bórosi u.*, *Bükfa u.*, *Cseresznye u.*, *Dózsa u.*, *Erdőalatti u.*, *Érseki u.*, *Fábry u.*, *Petőfi u.*

A települések építészeti elrendezésére utal a *sor* megnevezés Zoboralján (8 név = 2,9%): *Barsi sor*, *Kurta sor*, *Másik sor*, *Nyitrai sor*, *Nyitra sor*, *Plébánia sora*, *Sándorok sora*, *Templom sora*.

A *terek* helymegjelölése közül (4 név = 1,4%): *Arany A. László tér*, *Fecskendőtér*, *Templom tér*, *Vásártér* Zoboralján csak egy emlékeztető szándékú, de ez az eset sem funkciótlan, mivel a község szülőttére, a nyelvésztudásra emlékeztet.

Egy-egy *köz*, *szér*, *szeg* utótagú névvel is találkozunk: *Víz köz*, *Püspökszer*, *Potomszeg*. A *szér* szó jelentése 'sor, házsor, falurész', a vidéken nem mutatható ki különbség a 'falurész', illetve az 'utca' jelentések között. A *szeg* 'szeglet, falurész' jelentésű, a *Potomszeg* előtagja az értéktelenségére utal. A *Cigánypart*, *Mesterpart*, *Óvodapart*, *Pintyi-part* nevek utcanévi funkciót töltenek be, ugyanakkor a domborzi jellemzőkre is utalnak 'domboldal' jelentésűek, nem pedig 'vízpart'.

A bővítményi részek vizsgálatakor szembevető Zoboralján a természeti környezetből származó (51,2%) és a műveltségi kategóriába tartozó (48,8%) megkülönböztető elemek egyensúlya. Más, anyaországi területeken ez az arány a műveltségi nevek jelentős többségét mutatja. Ha a közszoí-tulajdonnévi arányokat vizsgáljuk a tájegységeken belül, akkor a belterületi nevekben 50 esetben találunk tulajdonnévi (személynévi és településnévi) elemet, ami az összes belterületi helynévhez viszonyítva mindössze 17,8%, csak közszoí elemekből a belterületi nevek 82,2%-a épül fel. Ez az arány a magyarországi adatokhoz viszonyítva a külterületi határrészekre jellemző (vö. J. Soltész 1979, 83). Felvidék helynévkincsét tehát addig kell összegyűjteni, míg nem indul meg a falvakban is a hivatalos névadás, amely eltüntetheti a ma még élő népi neveket.

6. A vízrajzi nevek rendszere

A folyó-, állóvizek és ezek részeinek, illetve a források, kutak aprarész megnevezése nem differenciálódik, csak nagyon kevés lexémát használnak föl ezek megjelölé-

sére. A *patak* puszta földrajzi köznévként két település (Lédec és Kolon) nevei között vált tulajdonnévvé, egy esetben, Menyhén a közszó többes számú alakja rögzült helynévként. Egyrészes névként, illetve kétrészes név alaptagjaként 23 névváltozatot hozott létre: *Bartoskúti-patak*, *Bocega-patak*, *Bodoki-patak*, *Csitári-patak*, *Dervence-patak*, *Gerencséri-patak*, *Gesztei-patak*, *Gímes-patak*, *Hosszúki-patak*, *Huntai-patak*, *Hunták-patak*, *Ibricei-patak*, *Jancsi-patak*, *Lázaki-patak*, *Majori-patak*, *Nagy-patak*, *Öreg-meder*, *Patak*, *Patakok*, *Polócsáni-patak*, *Réti-patak*, *Szalakuszi-patak*, *Száraz-patak*, *Tarányi-patak*. A víz mesterséges elvezetésére egyetlen földrajzi köznévként vált tulajdonnévvé: *Kanális*.

A folyóvizek között egyrészes tulajdonnévi elemeket is találunk: *Bocega*, *Derece*, *Dobrotka*, *Hunta*, *Hunták*, *Kadany*, **Zseberén*. A legutolsó név Pesty anyagából származik, ma már nem ismerik.

Az állóvizek földrajzi köznevei közül csak a tó, illetve ennek összetételi változatait találjuk. A tó földrajzi köznévként kilencszer fordul elő a névanyagban összetételi utótagként. Névrészként három helynevet alkot: *Kis-tó*, *Nagy-tó*, *Új-tó*. A köznévként két település (Alsócsitár és Gímes) névanyagában vált önállóan tulajdonnévvé: *Tó*, egy településen (Vicsápapáti) ragos alakban rögzült: *Tóba*. Az *Alsó-Kacsástó*, *Felső-Kacsástó*, *Kacsástó~Kacsató* alakokban az összetett köznévként vált tulajdonnévvé. A *Kacsástó* szinonimájaként az objektum elnevezésére a *Kacsauztató* köznévként is tulajdonnevesült.

A víz természetes feltörésére utaló *forrás* csak hatszor fordul elő Zoboralján. Háromszor (Alsócsitár és Zsére névanyagában) válik a közszóból önálló formában tulajdonnévvé: *Forrás*. Háromszor pedig a zsérei anyagban földrajzi köznévként szerepel: *Alsó-latkai-forrás*, *Büdöskúti-forrás*, *Kőkúti-forrás*. A két településen tehát lexikálisan megkülönböztetik a földből feltörő vizet és a vízvételi helyként alkalmas kutat. A többi település névanyagában ilyen lexikai differenciálódással nem találkozunk.

A víz menti területek csoportja már sokkal változatosabb képet mutat, a nevek több mint 40%-a tartozik ide. Az általános közszó jelentésű földrajzi közneveken kívül számos tájszót találunk.

A vízzel kapcsolatba hozható, helynevekben fellelhető tájszók.

A víz forrására használt tájszavak: A *séd* 'forrás, patak' az egykori forrás helyét őrizheti Geszte és Kolon határában: *Síd*, *Sígyi-fődek*, *Sígyi-rétek*.

A mélyebben fekvő, vizenyős helyekre használt tájszavak: A *bara* 'mélyebben fekvő területeken megmaradt posványos víz', melyet az ÚMTSz. eddig csak a Délvidékről adatolt Bács-Bodrog vármegye területéről. Vicsápapátiban pedig hasonló helyezettű helynév található *Barakapás* alakban. A *cseter* 'lucskok, sár, nedvesség' tájszót azonban már Alsócsitárból, Nyitragesztéről és Pogrányból adatolja az ÚMTSz. De Vicsápapáti helynevei között található *Csetertek* jelentését nem ismerték, s a pogrányi *Csőtörtöki kút* helynevet is inkább a csütörtök szóval azonosították. A *derék* tájszó több jelentésben is fennmaradt a helynevekben, attól függően, hogy vízmegi vagy hegyaljai falu névkincsében található. Vicsápapátiban a *Dérik* a folyómeder melletti vizenyős területet azonosítja, míg a hegyaljai Zsérén az országút melletti területet, Pogrányban a földterület közepét jelöli. A *láz* 'mélyen fekvő, gyakran vízjárta terület', általában rétség. A Nyitra folyó mentén fekvő falvakban általános a használata. A *láp* alacsonyan fekvő, esetleg vizenyős helyet jelöl vagy völgyhajla-

tot. Egymástól függetlenül három településen is találkozunk ezzel a helynévvel, de csak a koloni és a gimesi határban él a 'vizenyős' jelentésben, a hegymegi Menyhe településen inkább 'vízfolyás' jelentésű vízvölgy. A *lázak* eddigi jelentései között nem szerepelt a mélyen fekvő vizenyős terület jelentése, mégis Alsócsitár helynevei között ugyanarra a területre két elnevezés is él: *Lázak*, *Lágy-rítek*, melynek motivációja a süppedős, lágy, vizenyős talaja. Az elhomályosult *hany*-tő 'mocsaras, lápos, ingoványos terület' és az *aszó* 'kiszáradt vízmenti rét' összetételével alakult a Geszte és Alsóbodok határában található *Haniszó* dűlőnév. További előfordulás: *Alsó-Haniszó*, *Felső-Haniszó*. Lédec határából való az a helynév, melyet vizenyős területre használtak: *Tökinye* ~ *Tökinyék*. Ez a rész annyira mocsaras volt, hogy nem is kaszálták. Ezek a megnevezések azonban az Inczeffi által használatos névkövi fogalomkörébe tartoznak, ugyanis már az idősebb adatközlők sem használják ezeket a tájszavakat, csak a helynevekben élnek. A víz csörgedező hangjának jelentése rejlik a koloni határban található *csergető* tájszóban.

Vízmenti növényzetre utal: *berek* 'vizenyős, ingoványos, sással benőtt lapály' jelentésben él a Nyitra-vidéki népdalokban (*Nagy-berek*), a *sikár* 'olyan növényfajta, amelynek gyökeréből sűrűlókéfék készítenek' (*Sikárok* ~ *Singáros*), illetve a *Lázokbani-gyepesek*. Közsői elnevezések: *Sások*, *Mocsár-rét*, *Nádas*, *Nádas*, *Napkeleti-nádas*.

7. A határnevek rendszere

Zoboralja helyneveit vizsgálva szembevetendő, hogy nagyrészt közsői eredetű névvel, névrészekkel, valamint élő, kiveszőben lévő, illetve kihalt tájszavakkal találkozunk. Elvéve jelennek meg a névanyagban tulajdonosra utaló megnevezések. Ez a jelenség az előző évszázadok birtokviszonyaiból következik. A domborzati nevek a tájegyesség jellegéből adódóan eléggé differenciáltak, néhány régióra jellemző tájszót és regionális átvételt is tartalmaznak (vö. N. Császi 2002, 201–206.)

Mivel kis települések tartoznak a vizsgált területhez, még a tagoltabb felszínű vidéken is kevésbé megterhelt a *hegy* földrajzi köznév. Ugyanis a hegyek kiterjedése olyan nagy, hogy rendszerint a másik településre is átnyúlik. Sokkal gyakoribb viszont a hegyoldal elnevezése.

A kiemelkedésre használt tájszók közt a *mál* szónak kétféle jelentését is megfigyelhetjük. Nemcsak a lassan kiveszőben lévő, de ezen a vidéken még élő 'hegyoldal' jelentését, de szinte minden esetben az ehhez kapcsolódó 'rossz minőségű agyagos föld' jelentést is: Pogrányból *Málhegy*, Gesztéről *Málak*, Kolonból *Málok*.

A *lázak* tájszó egyik jelentése a vidéken a 'magasabban fekvő kaszáló terület', s ilyen jelentésben főként önálló szóként, nem összetételi tagként jelenik meg a helynevekben: *Lázak* (Geszte, Alsócsitár), *Láziki* (Béd). Előfordul összetételi utótagként is, de ebben az esetben 'házhely, telek' jelentésben Nyitraegerszegen a *Bog-mai-láz* névben a parcellákat nevezték így, vagy mélyebben fekvő vizenyős területen *Kender-láz* (Pográny), *Tó-láz* (Vicsáppapáti).

A *part* szónak csak a 'magasabban fekvő terület' jelentése él ezen a vidéken. Ezt a megnevezést mind a kisebb kiemelkedésekre *Templom-part* (Lédec), *Szentegyház-part* (Kolon), *Mocsár-part* (Gímes), mind a nagyobbakra használják, jelentésárnyalati különbséggel. *Parti*: Gesztén 'magasabban fekvő terület', Pogrányban 'medrek domboldal'. Menyhen *Partok* 'domboldal'. Többrészes névben főként utótag-

ként szerepel: *Csiva-part* (Menyhe), *Somos-part* (Gerencsér), *Köves-part*, *Zódes-part*, *Pecke-part* (Zsére), *Kurdoki-part* (Pográny), *Egri-part* (Alsóbodok), *Mező-partok* (Alsócsitár). De viszonyfogalmak is kapcsolódnak a tőhöz, erre Gesztén találunk adatokat: *Part feje* (agacsos), *Part alla* (szőlő).

Pilis elnevezésű hegy több település határában is található, Szalakuszon, Zsérén, Gímesen. A név magyarázata a TESz. szerint kiemelkedő terület neve, ezt egészíti ki a FNESz. 'kopasz hegytető' jelentése. Az eredeti közsői jelentést tehát több helynévben is megtalálhatjuk. A *dub* 'méhkas' jelentésű tájszó alaki hasonlóság miatt metaforikus névátvitelként jelentkezik Alsóbodokon a dombos térszínformájú *Dubos* helynévben. Az adatközlők népetimológias magyarázattal („a *Dubos olyan dombos*”) értelmezik. Elképzelhető az is, hogy a szomszédos szlovák település, Babindál névanyagával van kapcsolatban, onnan átvett helynévről van szó, s egykori tölgyerdőre utal: szlk. *dub* + m. -s képző. Semmiképpen nem lehet azonban bodoki szlovákos elnevezés, mivel a település névanyagára egyáltalán nem jellemző a szláv közsók átvétele a helynevekben.

A hullámos felszínű terület megnevezésére a *csicsó* 'csúcsos, dudoros felület' tájszavát találjuk Alsóbodok, Alsócsitár és Zsére területéről. A határrészneveken belül jelentős részt képviselnek a természeti környezet leírásához tartozó helyzetviszonyító, alakmeghatározó, méretjelölő, természetes növényzetre és állatvilágra utaló nevek, együttesen a határnevek több mint egynegyede tartozik ide, majdnem annyi, mint a gazdálkodási és birtoklástörténeti nevek.

A talajminőségre utaló határnevek közt is számos tájszót megfigyelhetünk. A *csicsó* tájszó a korábbi műveletlen parlagterület neveként 'a cserepes, rossz minőségű föld' jelentésben is megtalálható *Csicsó* Geszte és Alsócsitár helynevei között, egymástól függetlenül, ugyanis nem szomszédos területek. A *mál* tájszót ezen a vidéken nemcsak déli domboldalként értelmezik, hanem kopár, erdős részen 'rossz minőségű agyagos föld' jelentése is ismert: *Málok*, *Málak*, *Málhegy*. Alsóbodok határában a rossz minőségű agyagos földre a *Ragyos* helynevet alkották, mely szintén tájszó ebben a régióban. A humuszosabb, sötétebb árnyalatú földnek pedig *Barnád* a neve. Pográny határában a szláv eredetű *porong* 'apró kavics, homok' jelentéssel lehet az alapja a *Poronna* dülönévnek. A 'házépítéshez előkészített tapasztósár' értelmű *gyúrott* jelzőre emlékeztethet a *Gyúrotti* helynév. A *fövény* 'apró szemcsés föld' is több falu határrészében megtalálható: *Fövényes* (Menyhe), *Fövények* (Vicsáp), *Fövény árok* (Pográny). A rossz minőségű, köves talaj általános megjelölésére használták a *kövecses* alaki tájszót: *Kövecses* (Geszte), *Köves-part* (Zsére), *Kövesek* (Pográny), *Kövecses-part* (Gímes), *Kövecses-pallag* (Alsócsitár).

A természetes növényzetre utaló tájszók is bekerültek földrajzi köznévként a helynevekbe. A *galag* tájszót az ÚMTSz. is a Vicsápapátiból mára már kivált Lajosfaluból adatozza. Vicsáp helynevei között található a hajdan galagonyában gazdag területet a *Galagos* dülönévben. A vidéken ez az egyetlen előfordulás. A gerencséri *Rakottyás* névben pedig a *rekettyés* ~ *rakottyás* 'füzes, cserjés terület' jelentésű tájszót találhatjuk, a hangrendi átcsapással kialakult két változat közül itt a mély hangrendű található meg. A *haraszt* szónak nem az elszáradt avar jelentése él a vidéken, hanem a 'sarjadzó tölgyerdő, bozót' értelme, amelyből kasokat fontak. Erre utalnak a pogrányi *Kosár-haraszt*, *Kasár-haraszt-erdő*, *Haraszt-erdő*, *Harasztkák*, a menyhei *Bábharaszt*, s ennek elhomályosult, csonkult alakváltozata *Bábaraszt*. A zizegő avar

hangzására Béd helynevei között a *Cserge* nevet találjuk 'haraszt' jelentésben. A *sűrű* – eredeti jelentése 'erdő' – is megtalálható Pográny névkincsében: *Sűrűki*. Gesztén a *Gurdal* dülönévben a *gurdaly* 'vastag, erős szárú kórós gaz' maradt fenn. Természetesen a megművelt területen ma már nem található meg ez a gyomnövény. A pogrányi *Godom* helynévben a palóc területről (Putnok környékéről) adatolt *godona* 'egres' tájszót fedezhetjük fel. A koloni *Barátyi* dülönév esetleg kapcsolatba hozható az ÚMTSz.-ben szintén palóc területről származó *barát* 'szilvafajta' tájszóval. A *bórfá* 'fenyőfajta' igen elterjedt fafajta ezen a vidéken, de csak egyetlen helynév őrzi Kolonból: *Bóros*. Számtalan szabadtéri kulturális rendezvényt szerveznek itt, ezért az egész vidéken ismerik ezt a helyet. Fafajta megnevezésével keletkezett a zsérei határban a *Gyártványos* helynév, amely a 'gyertyános' jelentésű terület megnevezése. Szalakusz határában találjuk a *habany* 'vessző' jelentésű tájszót, amelyet az ÚMTSz. *habanykert* 'vesszőkerítés' Barslédecről is adatolt.

A Gímes határában található *Csóványost* (*csóvány* 'csalán') vadállatok számára telepítették, mert tavasszal ez nőtt ki legelőszőr táplálékot adva a vadállatoknak.

A termesztett növények tájszavai kevésbé fordulnak elő a helynévalkotásban, néhányall azonban találkozunk. A *cícer* a *csicseriborsó* rövidült megnevezése a Zobor vidékén, erre az ÚMTSz.-ben is találunk adatokat Kolonból, s a falu dülönvevei között ugyancsak megtaláljuk, továbbá a hegymegi falvak közül Menyhe névkincsében is: *Cícer*. A gerencséri bortermesztésre utal a *Söprős* ~ *Söprűs* helynév. Ettől délre található a *Bábāngyik*, s a két név egymás melletti előfordulása nem lehet véletlen. A *bábán* Nyugat-Magyarországon, Körmend vidékén a borsajtó alsó sarka, Pákán pedig a szőlőprés törkölyre nehezedő része. A *-gyik* végződés pedig más, inkább szlovák helynévhez kötődik, megtalálható Egerszegen a *Szurgyik* 'betonkockás gyalogút a templomhoz' helynévben. Mindkét gerencséri dülönév a szőlőfeldolgozáshoz kapcsolódik, azt örökíti meg.

Egyéb tájszókat is találhatunk a határnevek között. A Menyhe határában található *Csiva-part* nevében a *csivaj* 'zsvaj' jelentésű tájszót fedezhetjük fel, melyet a két szomszédos településről, Gerencserről és Lajosfaluból adatol a tájszótár. A területen rengeteg madár élt, hangjuktól volt hangos a környék. A palóc *sinkőzik* 'csúszkál' jelentésű ige rövidült alakját találjuk meg a gerencséri *Sinkó* helynévben. Ezt a meredek részt főleg télen nem lehetett csúszkálás nélkül megközelíteni. A *Petreces* név Egerszegen a művelési ágra utal, a *petrencés* 'szénaszáritásra használt terület' alakváltozata.

Zoboralja helynevei között számos szlovák eredetű névvel is találkozunk. A nevekben használatos szlovakizmusok kettős irányúak lehetnek. Egyrészt már a századfordulótól kezdődően érezhető az egyre erősödő elszlovákosodási folyamat, vagyis egyre több szlovák szót használnak a magyarok a nyelvükben, s ezek a névanyagot sem kerülik el. Másrészt tekinthetjük ezt a hosszú együttélés miatt kettős névadási folyamatnak is Kniezsa alapján. Alapvetően két réteget különíthetünk el a nevekben.

Az egyikbe tartoznak azok a nevek, amelyek szlovák közszoji jelentése elhomályosult, a hangalak is megváltozott, a magyar nyelvhasználók körében a szlovák szó torzult alakja jött létre. Teljesen beépült a magyar névkincsbe, akár magyar dialektológiai jellemzők is megfigyelhetők az említésekor, már maga a névhasználó sem tudja, hogy szlovák szó.

Béd településről a következő szlovák eredetű neveket figyelhetjük meg: a *Dutka*, korábban erdős terület, a szlk. *duty* 'odvas' jelentésű közszóból alakult. A *Kósa* er-

dős terület a szlk. *košatý* 'terebélyes, szétágazó' szóból származik, a *Szurgyinka* a szlk. *súd* 'pereskedés' tőből alakult, (a *Földes urak birtoka* és a *II. Oszta*s helynevek között fekszik). A *Hórka* név a szomszédos Menyhe területén is előfordul *Huorka* alakban. Ez is feltehetően közszói eredetű lehet, mert egytagú névként mindkét faluban identifikál, s fekvésük, elhelyezkedésük is hasonló: közvetlenül a beltelkek mellett található, a cserfás közelében, szlk. *hôrka* 'kis erdő, kis hegy'.

Menyhei szlovák eredetű nevek: *Polócsán*, *Czéczés*, a szlk. *cecok* 'hosszú szilva' *cec-* tövéhez a magyar *-s* 'valamivel ellátott' jelentésű képző kapcsolódott. *Galuzsa* a szlk. *kaluža* 'pocsolya, tócsa, posvány' jelentésű szóból ered, ugyanis vízfolyás, patak mentén található a helynév, a másik oldalon a m. *Sár-rét* elnevezés. *Szutuczka*: a szomszédos zsérei területen is megtalálható a név, az adatközlők erre a környékre lokalizálták a *Dalma*i vár helynevet, ezért az szlk. *sutina* 'rom' főnévből származhat, de az is valószínű, hogy a helynév, amely egy hosszan húzódó völgyet jelöl, s a *Hunta-patak* is itt folyik, a szlk. *sútok* 'összefolyás' közszóból ered.

A hegymegi falvakon kívül Lédec határából mutatható ki olyan szlovák eredetű helynév, amely beépült a település névkincsébe. A *Szkála-erdő* a szlk. *skala* 'szikla, sziklaszirt' közszóból származik. A *Sztrány-erdő* pedig a szlk. *stráň* 'hegyoldal, lejtő' szóból alakult. A *Zakalok* a szlk. *zakaľací* 'vágási' melléknév rövidült és magyar toldalékkal átalakult változata.

A másik rétegbe tartoznak azok a szlovák nevek, amelyeket a magyar nével párhuzamosan vagy ahelyett használnak (*Ulicska*, *Lúcska*, *Bazsanyica*), s ezek az egyre erőteljesebb asszimiláció során a magyar neveket kiszorítják. Egerszeg területéről: *Vrbni* 'füzes', *Konopnyízka* 'kenderföld', *Kaposznyice* 'Káposztás', *Jednota* 'szövetkezeti üzlet, tejcarnok', *Hlavna* 'főút', *Lajosové határ*, Gesztéről *Domovina-földek*, Kolonból *Alsó-Domovina*, *Főlső-Domovina*, *Domovina út* (ezek a nevek az első világháború után hazatért katonáknak kiosztott földeket jelölik), Lédecről *Horá* (az állomás körüli domb megnevezésére), Alsócsitárból *Vápenica* 'mészégető', illetve egyes középületek *Emenvé* (MNV = Miestny národný výbor 'helyi nemzeti bizottság'), *Jéérdé* 'földműves szövetkezet'. Ezek használata általános minden településen.

7.1. A határnevek lexikális-morfológiai jellemzői

Bővítményi részként 773 lexémát (=100%) használnak föl a 828 kétrészes névben. Ezek többsége, több mint háromnegyede közszó (76,1%), csak 21,9%-a tulajdonnévi (településnévi és személynévi) eredetű.

A helynévtípusok közül a határnevek létrehozásában a képzés a domináns. Ennek az a oka, hogy igen produktívak az *-i* és *-s* helynévképzők. Bár a régióban igen gyakran találkozunk hosszabb, akár körülírással megnevezésekkel, a nyelvhasználó azonban gazdaságosságra törekszik, ezért a dűlők megnevezésekor gyakran hagyja el az alaptagot. Az *-i* helynévképző produktivitását igazolja, hogy még többes számú és ragos névalakokhoz is kapcsolódik. A viszonyozós és viszonyragos szerkezetek igen gyakoriak az élő névhasználatban, nem csak a történeti anyagokban találkozunk velük. A többesjelű és ragos alakok névkövéletté válását bizonyítják az olyan névformák, amelyek eltérnek a grammatikában megszokott morfémaszerkezettől: *Vermeki*, *Harasztoki*, *Bodoknáli*.

8. Az építménynevek rendszere

A névtípus meglehetősen egysíkú a megkülönböztető tagok szempontjából, szerkezetileg pedig még inkább. Ezért csak a jelentéstani csoportosítást végeztem el. Alakilag csak az egy- és kétrészes nevek arányára utalok. Az építmények típusában 211 név található, ezek között ugyanaz a közsői megnevezésű (*Templom, Temető* stb.) többször is előfordul Zoboralján, mivel az adott településeken egy-egy található rendszerint ezekből, így megkülönböztető előtag nélkül is azonosítható.

Az alaprészek között találunk lakóházakat (*Barsi hajlokok, Friedmann-ház, Tanítólakások, Csőszlak, Erdészház*), középületeket (*Alapiskola, Falumúzeum, Község-háza*), temetőket (*Cinterem, Apáti temető*), szolgáltató épületeket (*Földesi-féle kocsmá, Szeszfőzde, Vegyesbolt*), gazdasági célú építmények (*Boldi-malom, Dohányszárító, Mázsaház, Bazsanyica 'fácántelep', Bémajor, Struccfarm*), állomásnevek, hídnevek (*Körtvélyesi híd, Lyukhíd*), kisebb építmények, mint a keresztek (*Alvégi kereszt, Képoszlop*), a kápolnák (*Barlangkápolna, Jánoskai kápolna*), szobrok (*Nepomuki, Urbánka, Vendelke*), a bányák nevei (*Homokbánya, Kőfejtő*), a határvonalak, mezsgyék (*Hármashatár, Hosszú-megye*), illetve egyéb építmények (*Dögtemető, Kapucska, Megfigyelő*).

Az építménynevek között mindössze 71 kétrészes nevet találunk, amely az e névtípusba tartozók (211 név = 100%) 33,6%-a. Ennek az az oka, hogy számos szó szerkezetet nem sorolhatunk a kétrészes nevek közé, hiszen csak a szó szerkezet egésze fejezi ki a helyjelölést (pl.: *Barokk kúria, Egészségügyi központ* stb.). Ezeket a neveket tehát az egyrészes nevek között tárgyaljuk. A különböző építmények elnevezései nem differenciálódnak – de a tájékozódáshoz nem is szükséges –, mivel azokból rendszerint csak egy van a kisközségekben.

A bővítményi részek közül a leggyakoribb megkülönböztető elemként a határrésznevek jelennek meg az építménynevekben (22 név = 31%). Az a természetes elnevezés módja, hogy a különböző építmények, malmok, keresztek arról a dűlőről kapják a nevüket, amelyben fekszenek: *Nyírasori hajlékok, Kőkúti híd, Malántapusztai kápolna*. A második leggyakoribb bővítményként a személynevek találhatók a nevekben (17 név = 23,9%). Ezek a megkülönböztető részek a tulajdonost vagy a készítőt nevezik meg: *Franko-tanya, Pistyir-malom, Tóbi Ferő keresztje, Friedman-ház*. Fontos az építmények tulajdonságának is a megnevezése (12 név = 16,9%): *Kicsiny kocsmá, Nagy híd, Hosszú megye*; közöttük találunk kijelölőket is: *Útmenti kereszt, Főúti képoszlop*. A helyjelölés motiválta azokat a megnevezéseket, amelyekben a bővítményi rész településnév (9 név = 12,7%): *Apáti temető, Vicsápi híd, Malántai kastély*. Ezek a bővítményi részek az egykori önálló településeket nevezik meg, vagyis a mai község területén differenciálnak. Három esetben (4,2%) szerepel más építmény bővítményi részként: *Majori kereszt, Temetői nagykereszt, Templom melletti kereszt*. Mindhárom esetben a fekvésre utalnak a megkülönböztető tagok. Két-két esetben (2,8%) találunk helyzetviszonyító: *Alsó kocsmá, Felső kocsmá*; korjelölő: *Régi főkereszt, Új főkereszt*; és használóra, állítóira utaló névrész: *Jegyző keresztje, Zsidótemető*. Egy-egy esetben (1,4%) nevezik meg növényvilág, illetve az események fogalmkörébe tartozó lexémákkal a megkülönböztető névrész: *Kaskamegye 'vesszőből alakult mezsgyevonal', Galiba major 'ahol mindig sok bonyodalom, kellemetlenség volt'*.

Ha a névtípuson belül megnézzük a megkülönböztető bővítményi résszel szerkesztett neveket, akkor a legdifferenciáltabbak a keresztek elnevezései. Ebből a helynévfajtából az előforduló 25 egyed közül 19 kétrészes, tehát rendelkezik valamilyen megkülönböztető elemmel. A második a majorok (24 névnek a fele kétrészes), a harmadik a hidak (12 névből 11 kétrészes) elnevezései.

9. Összegzés

Zoboralja névanyaga jelentéstani szempontból igen erősen tagolt: 25 névfajtát különböztethetünk meg ezen a viszonylag kis területen, ebből a belterületen 18-at, víznevek között 16-ot, a határnevek között 19-et.

E tájra jellemzőként megállapítható, hogy a személyneveknek a helynévadásban betöltött szerepe csekély. Mivel Zoboralján nem jellemző a kisbirtok, s a belterületi utcanévadásban sem találkozunk az anyaországban oly jellemző motiválatlan emlékeztető nevekkal, a személynevekkel alkotott helynevek aránylag kis számúak ($175 = 6,5\%$).

Kiemelendőnek tartom a település-, város-, illetve határrésznev kategóriáját ($270 = 10\%$), mivel a névadásban jelentős szerepet tölt be a már meglévő helynevekből történő névalkotási mód.

Ezzel szemben közszói elemek, s bennük élő és kihalt tájszavak vesznek részt nagymértékben a névadásban. Az államnyelv hatása is egyre erőteljesebben kimutatható a névhasználatban.

A vizsgált régióban a leggyakoribbak a gazdálkodás- és birtoklástörténettel kapcsolatos lexémák. Alap- és bővítményi részként együttesen 384-szer fordulnak elő, ami az összes előfordulásnak (2703) mindössze $14,2\%$ -a. A második leggyakoribb névfajták a helyzetviszonyítókhoz tartoznak: 308 előfordulás = $11,4\%$. Zoboralja felszíne igen tagolt, ezt igazolja a domborzati megnevezések viszonylag nagy száma ($224 = 8,3\%$). Nemcsak alaprészként, hanem bővítményként is szerepet kapnak a névteremtésben. Az ötödik leggyakoribb névfajta a természeti növényzetet jelöli meg ($197 = 7,3\%$).

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás a magyar névanyagot számottevően nem csökkentette, mert főként ezeket a neveket fordították le az államnyelvre, a lefordíthatatlanokat pedig szlovák helyesírással közölték a térképeken. A szlovák nyelvi térképadatok bizonyítják, hogy a vidéken korábban még meglévő tájszók kivesztek a magyar nyelvhasználatból, az államnyelvre fordított térképekre szinte változatlan formában átvették (*Salga* ~ *Šalga*, *Kurdok*, *Poronna* ~ *Porona*, *Csetertek* ~ *Četerty*) vagy meglévő szlovák közszóval (*Heréb* ~ *Hrič* 'vargányagomba') azonosították őket. A külterületi megnevezéseknél szembeötlő, hogy a mai gazdálkodás egyáltalán nem jelenik meg a helynevekben, ebből az következik, hogy a magyar nyelvű helynévalkotás nem nevezhető produktívna a Zobor-vidéken.

Felhasznált irodalom

Balogh Lajos 1997. A földrajzi köznevekről. In Kiss Gábor és Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 36–39. p.

152 **N. Császi Ildikó**

- Benkő Loránd 1947. *A Nyárádmente földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 74./
- Benkő Loránd 1996. Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népiségtörténeti kutatásokra. *Névtani Értesítő*, 18. sz. 5–14. p.
- N. Császi Ildikó 1999a. A zoboralji hegymegi falvak történeti helynevei. In *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1998/99*. Győr, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, 186–191. p.
- N. Császi Ildikó 1999b. A zoboralji vízmegi falvak történeti helynevei. *Névtani Értesítő*, 21. sz. 113–116. p.
- N. Császi Ildikó 2001. Nyelvhasználati jellemzők Zoboralja helyneveiben. In Kovátsné dr. Németh Mária (főszerk.): *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 2001*. Győr, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, 363–371. p.
- N. Császi Ildikó 2002. Nyelvjárási és államnyelvi hatások Zoboralja helyneveiben. In Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, 201–206. p.
- N. Császi 2003. Zoboralja településneveinek vizsgálata. *Névtani Értesítő*, 25. sz. 52–57. p.
- Ethey György 1936. *A Zoborvidék múltjából*. Nyitra, 8–10. p.
- Fehér Sándor 1995. *Pográny – Pohranice (1075–1995)*. Pográny, Pográny Község Önkormányzata.
- Fehér Sándor 1997a. *Alsóbodok monográfia*. Alsóbodok, Alsóbodoki Községi Hivatal.
- Fehér Sándor 1997b. *Nyitrageszte monográfia*. Pozsony, AB-ART.
- Fejérpataky László 1892. *Kálmán király oklevelei*. Budapest, MTA.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest.
- FNESz.: Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fügedi Erik 1938. Nyitra megye betelepülése. *Századok*, 72. évf. 1. rész, 273–319. p. 2. rész, 488–509. p.
- Györffy György 1990. *A magyarság keleti elemei*. Budapest, Gondolat.
- Györffy György 1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hoffmann István 2000. Földrajzi közneveink szótáráról. In Szabó Géza–Molnár Zoltán (szerk.): *Nép – nyelv – társadalom. Végh József emlékezetére*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola, 63–73. p.
- Inczefi Géza 1966. A névadás ökonómiája a föld megnevezésében. *Magyar Nyelv*, 62. sz. 72–79. p.
- Inczefi Géza 1973. A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. *Magyar Nyelv*, 69. sz. 465–469. p.
- Kálmán Béla 1967. *A nevek világa*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Kázmér Miklós 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 95./
- Kiss Lajos 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány*, 37. évf. 2. sz. 129–135. p.
- Kiss Lajos 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr*, 120. évf. 440–450. p.
- Kniezsa István 1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz*, 6. sz. 1–52. p.
- Markó Imre Lehel 1970. *Földrajzi köznevek és földrajzi tulajdonnevek*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 85–89. p. /Nyelvtudományi Értekezések, 70./
- Majtán, Milan 1972. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvestvo rokov*. Bratislava, SAV.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Pesti János 1970. *A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 99–104. p. /Nyelvtudományi Értekezések, 70./
- Pesty Frigyes 1857. Magyar helynevek. *Magyar Sajtó*, 3. évf. 244. sz.
- Pesty Frigyes 1878. *A helynevek és a történelem*. Budapest. /Értekezések a történelmi tudományok köréből./
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Stanislav, Ján 1948. *Slovenský juh v stredoveku*. 1–2. zv. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská.
- Szabó T. Attila 1988. *Nyelv és település*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- TESz.: Benkő Loránd (főszerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Točík Anton 1968. *Altmagyarische Gräberfelder in der Südslowakei*. Bratislava.
- Török Tamás 2002a. *Zoboralja földrajzi nevei a történelmi térképek tükrében*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Török Tamás 2002b. *Zoboralja helynevei szlovák térképeken*. In Gréczi-Zsoldos Enikő–Kovács Mária (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc. /A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai, 1./
- ÚMTSz.: B. Lőrincz Éva (főszerk.) 1979–2002. *Új magyar tájszótár*. 1–4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vagner József 1896. *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez*. Nyitra.
- Zsigmond Győző 1991. Az elidegenedett helynévről. *Névtani Értesítő*, 13. sz. 54–57. p.

Forrásrövidítések

- CDES. = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. 1–2. zv. Ed. Richard Marsina. Bratislava, 1971–1987.
- DI. = OL. Mohács előtti gyűjtemény. DI. 1 – 105 302.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér*. 1–11. Buda, 1829–1844.
- HazaiOkm. = Hazai Okmánytár. *Codex diplomaticus patrius Hungaricus*. 1–8. Győrött, [később] Budapest, 1865–1891.
- Hnt. 1926. = *Magyarország helységnévtára 1926*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1926.
- Lipszky = *Repertorium locorum obiectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Ioannes Lipszky de Szedlicsna*. Budea, 1808.
- Pesty 1864 = *Pesty Frigyes helységnévtára*. 19. sz. 31. köt. Nyitra vm. I, 390 lev. 69. tek. 1–106., 70. tek. 107–390. Mfilm. Perf. Neg. Pos.
- RDES. = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. 1–zv. Bratislavae, 1980–.
- VSOS = *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. 1–3. zv. Bratislava, Veda, 1977–1978.
- W. = *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 1–12. köt. Pest, 1860–1874. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- ZsigmondOkI. = *Zsigmond kori oklevéltár*. Összeállította Mályusz Elemér. 1. (1387–1399); 2/1. (1400–1406); 2/2. (1407–1410). Budapest, 1951–1958.

ILDIKÓ N. CSÁSZI

THE CHARACTERISTICS OF THE ZOBORALJA PLACE NAMES

The material of names from the point of view of their meaning, is very divided: the author distinguishes 25 name types at a relatively small territory, from this within the inner territory 18, from the names of waters 16, from the names of borders 19.

The author states that for this area it is characteristic that the personal names have very slight role in giving names for places. Since in Zoboralja small estates are not characteristic, and in giving names for streets inside the territory we cannot find unmotivated names that is so characteristic in the mother country, the number of place names created from the names of persons is very little.

N. Császi considers the category of names of territories, cities, and/or border parts very important, since the method of name creation from already existing place names play an important role in name giving.

On the other hand, common word elements and already died out dialect words in them, are present in name giving strongly. Also, the effect of the state language is powerful in name usage.

In the examined region, the most frequent are the lexemas relating economic and ownership history. They are present as basic and additional parts totally 384 times, that means 14, 2 per cent of the total occurrence. The second most frequent name types belong to situation comparisons: 308 occurrence = 11,4%. The surface of Zoboralja is very divided, that is evidenced by the big number of naming of the terrain (224 = 8,3%). In the name creation, they are present not only as basic parts, but also as additions. The fifth most frequent name type indicates natural plants (197 = 7,3%).

The socialistic large-scale economy did not decrease the Hungarian name material in a large extent, since mainly these were translated to the state language, those that could not be translated, were published with Slovak spelling on maps. The Slovak language map data confirm that dialect words that were recently present in the region, disappeared from the Hungarian language usage, they were published in the maps translated to the state language almost in unchanged form (Salga ~ Šalga, Kurdok, Poronna ~ Porona, Csetertek ~ Četerty) or they were identified with Slovak common words (Heréb ~ Hríb

Cs. NAGY LAJOS

A medvesalji szókincsvizsgálat néhány eredménye és további irányai*

LAJOS Cs. NAGY
SOME OF THE RESULTS AND FURTHER DIRECTIONS
OF MEDVESALJA VOCABULARY RESEARCH

811.511.141`27
81`27: 811.511.141
811.511.141`28
81`28: 811.511.141

Medvesalja. Dialectology. Vocabulary research. Word geography. Lexical diversification. Study of language change.

1. Bevezetés

Medvesalja és környéke (Sőreg, Ajnácskő, Csevice, Gömöralmágy, Dobfenek, Gömörpéterfala, Óbást, Egyházasbást [=Újbást], Bakóháza, Vecseklő, Medveshidégkút, Tajti) nyelvjárási sajátosságai közül nagyobb lélegzetű munkában a lexikológiai jellemzők közül vizsgáltam néhányat, kisebb tanulmányokban azonban hangtani és alaktani kérdésekkel is foglalkoztam.

Jelen tanulmányomban a lexikológiai vizsgálatok menetét és eredményét mutatom be. A vizsgálat alapja *A magyar nyelvjárások atlasza* (a továbbiakban: *MNyA.*) 1162 kérdésből a 617 lexikai jellegű kérdésre adott válaszok mint nyelvi adatok. Azért, hogy az adatok összehasonlíthatósága biztosítva legyen, a terepmunka során ragaszkodtam a nagyatlasz kérdéseihez.

Bármely nyelvjárási alaprétég szókészlete tagoltsági vizsgálatának tárgya az azonos denotátumú lexémák hangalakja és a lexémák egymáshoz való viszonya. A megközelítőleg 80 ezres adattárból kiválasztott korpuszrészlet (kb. 40 ezer adat) alapján az alapvető kérdés az volt, hogy az azonos fogalmakat hogyan nevezi meg a tájegység beszélőközössége, minőségi és mennyiségi szempontból milyen sajátosságai vannak a lexémáknak. Fogalomkörönkénti csoportosításban elemeztem adataimat. Általános tagoltsági, valamint lexikai tagoltsági tekintetben is összehasonlítottam a medvesalji megnevezési rendszereket az atlasz környékbeli, 3 magyarországi (H-6: Karancslapujtó, H-7: Bárna és H-10: Borsodszentgyörgy), valamint 3 szlovákiai (Cssz-17: Bolyk, Cssz-18: Magyarhegyemeg és Cssz-19: Zsip) kutatópontjainak adataival. A lexémák morfológiai motiváltsági vizsgálatát, valamint a megnevezéstípusok elkülönítését és szóföldrajzi realizációinak elemzését csak a medvesalji korpuszon végeztem el.

* Előadásként elhangzott a Gramma Nyelvi Iroda által szervezett *III. Gramma Nyelvészeti Napokon*, Párkányban, 2004. november 26-án.

2. A kutatás eredményei

2.1. A fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága

A tagoltság az egyes azonos fogalmak megnevezési rendszereiben jelentkező mennyiségi különbségeket fejezi ki.

A tagoltsági vizsgálatok 613 medvesalji és 608 atlaszbeli címszó adataira vonatkoznak, ugyanis a 617 kikérdezett címszó közül Medvesalján négyre (naspolya, kévekötfő, tévő és csípővas) nem kaptunk választ, a nagyatlasz fent említett kutatópontjain pedig kilencre (naspolya, kévekötfő, tévő, csípővas, tarack, hajdina, kiskacs, fűrt [a szőlő; kicsi], fűrt [a szőlő; éretlen]) egyáltalán nincs adat vagy értékelhetetlenül kevés, bizonytalan.

Ha a medvesalji adatok százalékértékeit összevetjük a nagyatlasz vizsgált kutatópontjairól följegyzettek tagoltsági jellemzőivel, akkor egymással szinte teljesen fordított képet kapunk. A medvesalji gyűjtésben a teljesen tagolatlan megnevezési rendszerű fogalom a legkevesebb (101 = 16,47%), ezt követi az alakilag tagolt (138 = 22,51%), a lexikailag tagolt (152 = 24,80%), s a legtöbb az alakilag és lexikailag egyaránt tagolt (222 = 36,22%) kategória. Az atlaszadatok tanúsága szerint a teljesen tagolatlan rendszerű fogalom a legtöbb (168 = 27,63%), ezután következik a lexikailag tagolt (157 = 25,82%), majd körülbelül egyenlő arányban az alakilag tagolt (142 = 23,36%) és az alakilag és lexikailag egyaránt tagolt (141 = 23,19%).

A tagoltsági fokozatok tulajdonképpen az ember (a beszélőközösség) és az őt körülvevő tárgyak közötti viszonyt fejezik ki. A beszélőközösségek a számukra az elnevezés pillanatában leglényegesebb fogalmakat nevezik meg szóval (lexémával), a kevésbé fontosakat pedig, ezekhez viszonyítva, szerkezetekkel (többnyire jelzős szerkezetekkel) jelölik. A medvesalji beszélők számára – a vizsgált fogalmak közül társadalmi, gazdasági és egyéb tényezők miatt – mások voltak fontosak, mint e régió szomszédságában élőknek. Ezt bizonyítja a fogalomkörök lexikai tagoltságában mutatkozó eltérés. A fogalomkörök – melyeket *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései* című kézikönyv alapján állapítottam meg (Deme–Imre 1975, 237) – a tanulmány végi mellékletben található.

A lexikai tagoltsági értékek alapján a legtagoltabb 3 fogalomkör a medvesalji korpuszban a következő:

1. 4. fogalomkör: a föld megművelésének eszközei, a szekér és részei, ló- és ökörszerszámok, aratás, cséplés (tagoltsági mutató: 3,02).

2. 6. fogalomkör: a ház környéke, a háziállatok, cselekvéseik, sajátosságaik (tagoltsági mutató: 2,76).

3. 9. fogalomkör: a család és a rokonság (tagoltsági mutató: 2,64).

A nagyatlasz vizsgált kutatópontjainak adatai alapján a lexikailag legtagoltabb 3 fogalomkör:

1. 9. fogalomkör: a család és a rokonság (tagoltsági mutató: 2,23).

2. 8. fogalomkör: a ruházkodás (tagoltsági mutató: 2,22).

3. 11. fogalomkör: a kendermunka (tagoltsági mutató: 2,17).

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a mindenkori beszélőközösség mindennapi élete szempontjából legfontosabb fogalmak, fogalomkörök megnevezési rendszere a legkevésbé tagolt, akkor a lexikai tagoltsági elemzések is alkalmasak bizonyos le-

xikai változók vagy azok egyes csoportjainak a megállapítására. Ilyenkor azt kell megvizsgálnunk, hogy az illető fogalomkör adott korszakonként a tagoltsági skála melyik fokán helyezkedik el. Ebből a szempontból is tanulságos az összevetés. Az összehasonlított szókincsrétegek mozgása tükrözi a végbement társadalmi és gazdasági változásokat, például azt, hogy a mezőgazdasági munka, a föld tulajdonviszonyai mennyire töltenek be központi szerepet a lakosság életében. Ugyanez a változás mutatható ki a néphagyományok, a vallási és a társadalmi élet szokásainak, valamint a ruházatkódás vizsgált szókincsrétegében is.

A fogalmak lexikai tagoltsági mértékét meghatározhatja a megnevezési rendszerben elfoglalt helye. Általában tagolatlanok a szókincs legősibb rétegébe tartozó szavak, korai jövevényszavaink, valamint a hagyományos paraszti gazdálkodás alapfogalmai közé tartozók. Tagoltak viszont a jórészt a középkorban megismert növények megnevezési rendszerei.

Gyakori, hogy egy-egy tárgy, növény, szerszám egészének a megnevezési rendszere tagolatlan, valamely részének a megnevezési rendszere pedig tagolt. A *szőlő* tagolatlan megnevezési rendszerű, a *szőlő bajusza*, és a *kicsi fűrt* megnevezési rendszere azonban az erősen tagolt kategóriába tartozik: *bajusza*, *folyóka*, *fonása*, *kapaszkodója*, *kocsa*; *fűrt*, *hőütött fűrt*, *sarnyú fűrt*, *setnye fűrt*, *góré*.

A medvesalji anyag abszolút lexikai tagoltsági mutatója 2,45, az atlaszé pedig 1,96. Alaki tekintetben is a medvesalji a tagoltabb, 2,99-os mutatója áll szemben az atlaszbeli 2,28-dal.

A lexikailag tagolt megnevezési rendszerű fogalmakon belül a lexikai változatok számától függően megkülönböztettem erősen (legalább 5 megnevezés), közepesen (3-4 megnevezés) és gyengén (2 megnevezés) tagolt fokozatokat. Álljon itt mind-egyikre egy-egy példa! Erősen tagolt megnevezési rendszerű: *fányelű bicska* – Medvesalján: *bicsák*, *budlibicská*, *hálibicská*, *hálašzbicská*, *jáncsibicská*, *konyábicská*, *fányelű bicská*; az MNyA. környező kutatópontjain: *bicská*, *csuklibicská*, *jáncsibicská*, *zsidóbicská*, *fányelű bicská*. Közepesen tagolt megnevezési rendszerű – Medvesalján (farol): *fáró*, *kicsápódik*, *kisiklik*, *senderereg*; az MNyA. környező kutatópontjain (takaréktűzhely): *kálhá*, *másina*, *párhét*. Gyengén tagolt megnevezési rendszerű – Medvesalján (hámfa): *hámfa*, *késefa*; az MNyA. környező kutatópontjain (farol): *fálylik*, *fárol*.

Az összesített adatokból megállapítható, hogy a medvesalji anyagban a közepesen tagolt fokozatú a domináns (168 fogalom = 45,04%), az atlaszban pedig a gyengén tagolt (159 = 53,71%), az erősen tagolt fokozatúak részesedése mindkét korpuszban a legkevesebb: a medvesaljiban 16,62, az atlaszbeliben pedig 11,49%.

2.2. A lexémák alaktani motiváltsága

„A magyarra vonatkozólag egyértelműen állíthatjuk, hogy bizonyos nyelvjárásai között a szavak alaki motiváltsága és motivátlansága tekintetében vannak aránybeli különbségek. Más szavakkal tehát: bizonyos nyelvjárások nagyobb mértékben lexikológiai jellegűek, mint mások, illetőleg nagyobb mértékben grammatikai természetűek, mint mások. Pontosabb választ azonban egyrészt világos vizsgálati elveken nyugvó, másrészt statisztikailag is értelmezhető korpuszon végzendő elemzéssel lehet csak adni” – állapítja meg Kiss Jenő (2000, 162). Medvesalji korpuszom szink-

rón szempontú alaktani vizsgálata alapján azt állapíthatom meg, hogy a motivált lexikális elemek aránya nagyobb (801 = 55,47%), mint a motiválatlanoké (643 = 44,56%), tehát e tájegység nyelvjárása az adott időszakban – az 1990-es évek derekán – lexikológiai jellegű volt.

2.3. A megnevezéstípusok fajtái és szóföldrajzi vonatkozásai

A fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsági vizsgálata önmagában is érdekes, de még tanulságosabb, ha azt is igyekszünk föltárni, hogy a tagoltság szóföldrajzi tekintetben hogyan realizálódik. Arról van tehát szó, hogy az egyes fogalomkörök által kijelölt jelentéstani mikrorendszerek és azok elemei a vizsgált tájegységen térben milyen megoszlást mutatnak. Ennek a bemutatására tettem kísérletet, amikor négy háziállat (*ló, tehén, disznó, kutya*) vonatkozásában az '<emlős állat> magzatot hoz a világra' cselekvés Medvesalján, valamint a környező atlaszpontokon följegyzett lexémáiból kirajzolódó jelentéstani mikrorendszert elemeztem. A szóföldrajzi vizsgálatok a valóság nyelvi tagolásának a területi különbözőségére is rávilágíthatnak.

A vizsgálat eredményeiből a következő fontosabb következtetések vonhatók le:

1. A medvesalji fogalmak minden vizsgált kategóriában tagoltabb megnevezési rendszerűek, mint az atlaszbeli fogalmak.

2. A fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága szófajonként eltérő: legtagoltabb a melléknévéké, kevésbé tagolt az igéké, legkevésbé pedig a főnévéké. Ez az eredmény – annak ellenére, hogy Imre Samunak egy részkorpuszon végzett megállapítását igazolja – nem teszi fölöslegessé más, legalább hasonló méretű adatbázis tüzetes elemzését annak eldöntésére, hogy vajon nyelvjárásai szókincsünk egészére is jellemző-e az egyes szófajok közötti különbség.

3. Az alaktanilag motivált lexémáknak, az ún. „világos szavak”-nak több mint fele összetétel, harmada pedig képzett származék.

4. Medvesalji korpuszom szinkrón szempontú vizsgálata alapján megállapítható, hogy e tájegység nyelvjárása az 1990-es évek közepén lexikológiai jellegű volt, vagyis az alakilag motivált lexikai elemek aránya nagyobb volt, mint a motiválatlanoké.

5. A fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsági elemzését szóföldrajzi vizsgálatokkal is összekapcsolhatjuk. Ezáltal egy-egy tájegységen térbelileg – „kognitív térkép”-en – is bemutatható a valóság nyelvi tagolásának a különbözősége.

3. A korpusz egyéb szempontú vizsgálatai

3.1. A nyelvjárás változásának jelei

A medvesalji anyagnak a nagyatlasz adataival való összevetése lehetővé tette jó néhány nyelvjárás jelenség eltűnésének bemutatását.

A következőkben a hangtan és az alaktan területéről mutatom be azokat a legfontosabb nyelvjárás jelenségeket, amelyek ma már kevésbé jellemzőek, mint az atlaszgyűjtés korában voltak, amelyekből tehát nyelvjárásbomlási tendenciára következtettünk.

3.1.1. Változások a hangtan köréből

Az adatokat zárójelben követő számok a medvesalji kutatópontok sorszámai. (Emlékeztetőül: 1. Sőreg, 2. Ajnácskő, 3. Csevice, 4. Gömöralmágy, 5. Dobfenek, 6. Gömörpéterfala, 7. Óbást, 8. Újbást, 9. Bakóháza, 10. Vecseklő, 11. Medveshidegkút, 12. Tajti.)

Az *ly* fonéma elég stabilnak mutatkozott az atlasz gyűjtése idején (vö. Imre 1971, 350). Mára már ez az állandóság fellazult, megbomlott, elmozdult az *l'* és a *j* irányába: *konkoly* (1., 4–7., 10–12. kp.), *konkol'* (2–4., 9., 10.), *konkoj* (8–11.); *pulyká* (2–4., 6., 9., 10., 12.), *pul'ká* (1., 4., 10), *pulká* (7., 12.), *pujká* (1., 8.).

Általános jelenség volt az *i* előtti *t* ~ *ty*, *d* ~ *gy*, *n* ~ *ny*, *l* ~ *ly* szembenállás. Napjainkra elmozdulás történt a depalatális irányba. A *dinnye* esetében például a H–10., Cssz–17., 18. pontokon a *d*-s változat „újabb alak” minősítést kapott a *gy*-vel szemben. Gyűjtésem idején Medvesalján már hozzávetőleg fele-fele arányban él a két realizáció egymás mellett: *dinnye* (2., 3., 5., 7., 8., 10., 12.), *gyinnye* (1., 4., 6., 9., 11., 12.). hasonló képet mutat a *dijó* ~ *gyijó* is. Lényegesen kevesebb adatban mutatható ki a palatalizáció a *t* (*katicábogár* ~ *kátyicábogár* ~ *kátyicá*) és az *l* (*ribizli* ~ *ribizl'i* ~ *ribizlyi*) esetében.

Még élő, de a korábbihoz képest már csak szórványos jelenség a *meg*- igekötő *g*-jének hasonulása az ige szókezdő mássalhangzójához: *mëffákád* (7.), de *mëkfákád* (1., 4., 8., 10., 12.); *mëmmosakodik* (2., 3.), *mëmmozsgyik* (5.), *mëvvetyi* [az ágyat] (6.), de *mëgvetyi* (10., 12.).

Imre Samu azon feltételezése, hogy „a hasonulás bizonyos fokig függ az indukáló msh.-tól is” (Imre 1971, 264), adataim alapján nem igazolható. Inkább arról van szó, hogy a palóc nyelvjárás erősebben hajlamos a hangellentétek teljes hasonulással való feloldására, mint más nyelvjárások, illetve a köznyelv. Deme László megállapításával érthetünk egyet: „a hasonulás, ha bekövetkezik, általános, a hang minőségétől független” (Deme 1956, 265). Ez azt is jelenti, hogy a *meg*- igekötő *g* hangja elvileg – és gyakorlatilag is – minden mássalhangzóhoz hasonulhat. Ha föllapozzuk az ÚMTsz. *meg*- igekötős szavait a *megabajgattól* a *megzsurmolig* (173 lap), akkor szép számmal találunk hasonulós változatokat: *mëbbágzott* (Óbást) '<étel> meg-savanyodik', *mëccondollyik* (Mezőkövesd) 'megtorpan, visszahököl', *meccsólkollya* (Alsócsitár) 'megcsókolja', *mëllaktam* (Kolon) 'beeszik', jóllakik', *mërroskadt* (Mátralja), *mëttanáta* (Somoskőújfalu), *mëzzabát* (Besenyőtelek) '<ember mértéktelen evéstől, ivástól> megcsömörlik'; *mëzzsaró* 'megzsarol' (Tóth 1987, 190) stb.

E kérdéskörrel kapcsolatban továbbá azt lenne érdemes bemutatni, hogy a régió mely településein általánosabb a teljes hasonulás. Az adatokat térképen ábrázolva megállapíthatnánk – a nagyatlással összevetve – e fontos nyelvjárási sajátosság jelenséghatárait.

A *-val*, *-vel* rag vje területünkön ma már hasonult formában is gyakran előfordul: *késvel* (1–12.) ~ *késsel* (10.); *lābvāl* (1–5., 7., 10., 12.) ~ *lābbāl* (2–3., 6., 8., 9., 11.).

3.1.2. Változások az alaktan köréből

„Az *ó* ~ *a*, *ő* ~ *e* váltóhangot mutató tövek nyelvjárásainkban gyakoribbak, mint a köznyelvben” – írja Imre Samu (1971, 303). Medvesalji adataim már ezt kevésbé

igazolják, ugyanis a *disznója* (1–3., 5–10., 12.) alak az uralkodó, s a *disznája* (2–4., 10–11.) visszaszorulóban van. A *csípője* (MNYA. 516) morfológiai címszóhoz tartozó adatok között Medvesalján egy kutatópontomon fordul elő *csípeje* ~ *csípeji* (12.), a *csípője* általánosabb (1–3., 6., 8–11.). Az atlaszban a H–7. és 10. pontról nincs adat, a Cssz–17-en *csípője* („újabb” minősítéssel), a H–6. és a Cssz–18., 19. pontokon pedig *csípeje*. Az *erdeje* (MNYA. 991) realizációja Medvesalján főként *erdeje* (1–4., 7., 10., 12.) és *erdeji* (5., 6., 11.), s csupán egy helyen *erdője* (8.), egy másikon pedig *erdőji* (12.). Az atlaszban a H–6. és a Cssz–17–18. pontokon egymás mellett található az *erdeje* ~ *erdeji* és az *erdője* ~ *erdőji* adat, s csak a Cssz–19-esen áll önmagában az *erdője*. Ebből az derül ki, hogy ma is használják az *ő*-s alakot, de kisebb körben, mint az atlasz gyűjtése korában. „Ez a töcsoport hajlik az egyalakúságra” – állapítja meg Rácz Endre (1971b, 108). A medvesalji adatok az *erdeje* esetében azt mutatják, hogy ott az egyalakúság felé vezető úton még kevésbé indult el ez a tőtípus. Az egyalakúsodást azonban keresztezheti a *mezője* és *mezeje*, a *tetője* és *teteje*, a *tüdője* és *tüdeje* stb. alakpárok köznyelvben mutatkozó elkülönülése.

A nyelvjárásokban is erősen megbomlott a *borjú* : *borja* tőtípus, és gyakran az egyalakú magánhangzós végű tövek mintájára viselkednek. Ehhez a tőváltozashoz jelentéskülönülés is társulhat (vö. Imre 1971, 303). Ez a kettősség mutatkozik meg a *-k* többesjel, valamint az egyes szám 3. személyű birtokos személyjel előtt is. A *bornyúk* (1–3., 5–9., 12.), a *bornyúja* (2., 3., 5–8., 11., 12.), valamint a *bornyúja* (10.) főalakok mellett jóval ritkábbak a *bornyák* (4., 11.), a *borják* (10.), a *bornya* (4–7., 12.), valamint a *borja* (1., 10.) tőváltozatok. A jelentéshasadás is érzékelhető Medvesalja egyes kutatópontjain. A 6., 10. és 12. sorszámú településeken a rövidebb forma a *tehen* birtokos mellett, a hosszabb forma pedig a *gazda* birtokos mellett fordul elő. A többi településen nem választhatók szét ilyen tisztán a tőváltozatok. Az atlasz vizsgált kutatópontjainak adatai a *bornya* ~ *bornyúja* kettősséget mutatják. A H–10. ponton lejegyzett alakok tükröznek a fentiekhez hasonló jelentéshasadást.

A *v*-s változatú névszótövek viselkedése sokrétűbb a nyelvjárásokban, mint a köznyelvben (vö. Imre 1971, 304–305). A morfológiai célzatú címszók közül a *falvak* (MNYA. 982) és a *tetűk* (MNYA. 979) adatait tanulságos bemutatni. Medvesalján főváltozat a *faluk* (1., 4–12.), mellékváltozat a köznyelvi *falvak* (2., 3., 10., 11.). A kiválasztott atlaszpontokon (H–6., 7., 10., Cssz–17–19.) egyöntetűen *faluk* található. A nyelvatlaszban egységesen *tetyűk* (H–6., 7., 10., Cssz–17–19.) adatokat jegyeztek föl. Gyűjtésében a *tetyűk* (4–7., 9–12.) ~ *tetűk* (8.) alak a domináns, s a *tetvek* (1–3.), valamint a *tetyvek* (1–4.) pedig másodrendűek.

A hangzóhiányos változatú tövek használatára a következő sajátosságok jellemzők. Az *őrzi* alak esetében Medvesalján általános a hangzóhiányos tő, csupán a 6. kutatópontomon találkozunk a szótári tővel: *örizi*. Az atlasz megfelelő pontjain mindenütt *őrzi*. A múlt idejű alakban a szótári tő a főváltozat: *örizte* (1–5., 7–12.), *öriztétek* (1–12.), *öriztek* (1–12.), *örizték* (1–5., 7., 9–12.), akárcsak az atlaszban, de *örzötte* (1., 6., 8.), *örzöttétek* (8.), *örzötték* (6., 8.) és *örzötték* (2., 3., 6., 8.) is előfordul. Az atlaszban a hangzóhiányos töből alakult igék – az *örzötték* kivételével – többnyire „ritka” minősítésűek. Az *örzötték* általános használatú volt a H–7., 10. és a Cssz–18. pontokon. Elmozdulás történt tehát a köznyelv irányába.

Az *eszik* és az *iszik* ige múlt idejű egyes szám 3. személyű alakjának két változatát ismerik Medvesalján. Általános a magánhangzós többől képzett forma: *ett* ~ *étt* (1–12.); *itt* (1–12.), de mellettük megjelenik a *vs* többől alakult *evett* (2., 3., 10.), *ivott* (2., 3., 12.) is. Az atlaszban az *étt*, *itt* az uralkodó (vö. Imre 1971, 307), az *évétt* és az *ivott* (H–6.) variáns pedig „ritka” minősítésű.

A *-ni*, *-nyi* határozórag két jelentésben ('-[ék]hoz' és '-[ék]nál') is él ezen a területen (vö. Imre 1971, 318, 351). Az atlaszbeli adatok az *-(ék)hoz* funkcióban még gyakoribb előfordulást mutatnak (H–6., 7.: *Erzsinyi, Ferencnyi*; Cszs–17–19.: *Erzsinyi, Ferinyi*), mint a medvesaljiak: 4.: *Erzsiéknyi, Ferencnyi*; 7.: *Erzsinyi, Ferinyi*. A *-nyi* rag '-éknál' jelentésben még ma is viszonylag gyakoribb. Erről tanúskodnak adataim: *Ferencnyi* (4., 9.), *Ferinyi* (4., 7.), *Ferencéknyi* (5.), *Sándornyi* (1., 4., 7.), *Sándoréknyi* (10.). Az atlasz a toldalékoknak jórészt általános használatát bizonyítja, a medvesalji gyűjtés pedig – viszonylagos megterheltsége ellenére is – azt, hogy ez a határozóragunk napjainkban erősen visszaszorulóban van már az idősebbek nyelvében is.

Az atlaszban még adatolt '-nál, -nél' jelentésű *-nott*, *-nött*, *-nött* raggal az atlasz közeli kutatópontján még találkozunk (Cszs–19: *Férinött, Sándornött*), Medvesalján azonban már nem.

Az *-éknál* toldalék fordul elő az *-ékhoz* helyén és jeletésében, igaz, itt nem családnevet vagy foglalkozást jelölő névszókön, mint másutt (vö. Imre 1971, 318), hanem névmási határozószóban. Ezt bizonyítják a *hozzánk* címszóhoz tartozó medvesalji adataim. A *hozzánk* (1–8., 10–12.) főalak mellett, illetve vele váltakozva a *nālunk* (7., 9., 11.) is használatos. Az atlaszbeli pontokon is előfordul ez a kettősség, ott azonban a *nālunk* tekinthető főváltozatnak, a *hozzánk* (H–6. ponton „ritka” jelzésű, a Cszs–17., 18-as helyeken mindkét realizáció szerepel) pedig alacsony előfordulású mellékváltozatnak.

3.2. Alaktani vizsgálatok

Egyik tanulmányomban (Cs. Nagy 1997, 51–64) az *ablaka* ~ *ablakja*, *üvege* ~ *üvegje* párhuzamos alakváltozatokon keresztül az *-a/-e*, *-ja/-je*; *-uk/-ük*, *-juk/-jük* E/3. személyű birtokos személyjel magánhangzós és *j-s* változata (nyelvi változó) használatának a jellemzőit vizsgáltam, s összefüggéseket kerestem az egyes beszélők életkora, iskolázottsága, foglalkozása és nyelvi változónk realizációi között.

A következő fontosabb következtetéseket vonhattam le:

- Imre Samu feltevése, hogy „a *j* nélküli formák északon-ék.-en viszonylag gyakoribbak” (Imre 1971, 311), területünkre nézve olyannyira beigazolódott, hogy a „viszonylag” megszorítás már nem is érvényes. Adataim elemzése azt mutatja, hogy a legidősebbek (a 80 év feletiek) beszédében az egyes szám 3. személyű birtokos személyjel *j-s* formája gyakoribb volt korábban. Napjainkhoz közeledve egyre kisebb az aránya ennek a realizációnak.

- A kutatott területen az *üvege* ~ *üvegje*, *zsebe* ~ *zsebje* váltakozás nem jellemző, bár a 60 éven felüliek beszédében még előfordul.

- Az adatközlők nyelvhasználatában a foglalkozási ágak kevésbé meghatározók, az életkor annál inkább.

A birtokos szerkezet inkongruenciájának a vizsgálatára tettem kísérletet egy későbbi tanulmányomban (Cs. Nagy 1999a, 93–100). Azt kutattam, hogy mely esetekben jelölik a 3. személyű birtokos többes voltát a birtokszón a szlovákiai Medvesalja és környéke idősebb nemzedékének nyelvében. A nagyatlasz és a *Palóc kérdőív* morfológiai kérdéseire kapott válaszok szociolingvisztikai vizsgálatának eredménye a következőképpen összegezhető:

– Medvesalja nyelvhasználatában is jórészt nem megbízható jelölésűnek tarthatjuk a névmási birtokost éppúgy, mint a köznyelvben. A paradigmasor kiegészítése ezért *lánjuk* (*Ez a mi lányunk, ez a ti lányotok, ez meg az ő ...*). Ritkán tartják megbízhatónak a birtokos több voltának jelölését. Ekkor az előbbi kiegészítés *lánja*.

– Az idősebb korosztályok az egyeztetésben is a régi, archaikusabb változatot használják. Többnyire nem tekintik megbízható jelölésűnek a birtokost, ha birtokával nem egy összetevőben áll. Ezért a mondat kiegészítése többes szám 3. személyű birtokos személyjeles főnév. (*A szomszédéknak még sokkal szebb a ... Kiegészítés: kertjük.*)

– Az egyeztetés a birtoklásmondatokban is érvényesül. (*A szomszédéknak nincsen ... Kiegészítés: tűjük.*)

3.3. Szókincsvizsgálatok

Lexikológiai mikrovizsgálatot végeztem néhány ételféle (*derelye, fánk, forgácsfánk, krumplinudli* stb.) megnevezési rendszerének föltárásával (Cs. Nagy 1996, 213–221), s azt állapíthattam meg, hogy:

– a legáltalánosabb, legerjedtebb ételek megnevezési rendszere tagolatlan vagy kevésbé tagolt (*lekvár, leves, palacsinta rántotta* stb.);

– a megnevezési rendszer tagoltságában fontos szerepet játszik az elnevezés motivációja: ugyanazt az ételt más-más jellemzőjéről nevezik el olykor egy településen belül is (tésztaféle: *metélt, csík*).

A *kukorica* és részei megnevezési rendszerének tagoltságáról és szóföldrajzi realizációjáról készített tanulmányban (Cs. Nagy 1999b, 35–45) összefüggést kerestem a megnevezések és földrajzi előfordulásuk között. Attól függően, hogy az egyes fogalmak mennyire általánosak, mennyire változatosak (tagoltak), különböző fokozatokba sorolhatjuk őket (egy név általános, mellette egy változat szórványos előfordulással; több név területi átfedéssel stb.).

A fogalmak megnevezési rendszerének elemeit nemcsak morfológiai motiváltság tekintetében érdemes vizsgálni, hanem legalább ennyire fontos a jelentéstani motiváltsági szempont is. Erre tettem kísérletet, amikor az egyéb természetett növények és részek (*MNyA. 19–76*) fogalomkör elemeinek megnevezési indítékait igyekeztem föltárni medvesalji anyagom alapján (Cs. Nagy 2002, 86–89).

Az adatok elemzéséből kiderült, hogy:

– A metaforikus lexémák dominálnak, igen kevés a metonimikusak száma. Ennek oka az, hogy a metafora hasonlóságon alapuló névátvitel, s mint ilyen a szemléletesség a meghatározó mozzanata.

– A lexikai kódolás, vagyis az egyetlen szóval történő fogalomjelölés mind a medvesalji anyagban, mind pedig az atlasz összehasonlított anyagában jóval nagyobb

arányú, mint a szintaktikai vagy körülírásos. Ez azt mutatja, hogy a vizsgált fogalmak nagy többsége volt fontos a beszélőközösségnek (megélhetést biztosító növények)

3.4. Szövegközlés

A kérdőíves gyűjtés mellett szövegfelvételeket is készítettünk. Az átlagosan 15–25 percnyi magnófelvételek még lejegyzésre, archiválásra várnak. Tudomásom szerint eddig mindössze egy szöveg jelent meg nyomtatásban (Cs. Nagy 1999c, 475–480). A gyűjtésben részt vevő hallgatók saját településükről készítettek hangfelvétel-másolatot, de nem tartom valószínűnek, hogy azóta lejegyezték és közzétették volna.

4. Befejezés

A medvesalji gyűjtés szellemi terméke két szakdolgozat. Mindkettő egy-egy település anyagát dolgozta föl. A hallgatók a közös gyűjtést még hangtani és alaktani kérdésekkel is kiegészítették.

Balázs Tünde szülőfaluja, Vecseklő hangtani és alaktani vizsgálatával foglalkozott. Nyelvjárási szöveget is közöl értékes munkájában.

Nagy Anikó Tajti élőnyelvi vizsgálatában alapul vette az idősebb nemzedékektől összegyűlt adatokat, s kiegészítette őket két fiatalabb korosztály anyagával. A *Palóc kérdőív*re épített adattárát szociolingvisztikai szempontok alapján elemezte.

Csupán leltárszerűen és a teljesség igénye nélkül felsorolnám, hogy a kb. 80 ezres nyelvjárási korpusz még milyen további kutatásoknak lehet az elindítója. A gazdag anyag alapja lehet szociolingvisztikai vizsgálatnak, változásvizsgálatnak, nyelv-
atlaszkészítésnek, teljes jelentéstani motivációvizsgálatnak, a szövegek lejegyzését követően mondattani kutatásoknak stb.

A nyelvAtlasz elkészítését tartom a legfontosabb feladatnak. Ehhez azonban természetesen bizonyos kiegészítő gyűjtésre is szükség van. Az így kiegészült – fiatalabb korosztályoktól is származó – anyag majd lehetővé teszi egy viszonylag teljes dialektológiai monográfia megírását, melynek központjában a nyelvhasználat áll, mert a nyelvjárási körében a változások pragmatikai síkon sokkal nagyobbak, mint nyelvrendszertani területen.

Melléklet

Fogalomkörök:

1. Gabonafélék és részeik, a gabonafélék betegségei, a gabonafélék gyomnövényei; egyéb gyomnövények.
2. Egyéb természetett növények és részeik.
3. Gyümölcsök, fák.
4. A föld megművelésének eszközei, a szekér és részei; ló- és ökörszerszámok, aratás, cséplés.
5. A ház és berendezése; konyhaeszközök.
6. A ház környéke; a háziállatok, cselekvéseik, sajátosságaik.
7. A házi munkák, sütés-főzés, disznóölés.
8. A ruházatkodás.

9. A család és a rokonság.
10. Az emberi test, az emberi tulajdonságok; állapot, egészségügy.
11. A kendermunka.
12. A népi szokások, a vallási és a társadalmi élet.
13. Az időjárás és a természet.
14. A vadon élő kisebb állatok; a rovarok.
15. A hét napjai.
16. A számnevek.

Felhasznált irodalom

- Balázs Tünde 1995. *A vecseklői nyelvjárás hangtani és alaktani vizsgálata és feldolgozása*. Szakdolgozat (Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztika Tanszéke). Nyitra.
- Benkő Éva 1986. *Nagycsalád a Medvesalján*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.
- Deme László 1956. *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deme László–Imre Samu (szerk.) 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. 1–6. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deme László–Imre Samu (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1981. Egy fogalomkör nyelvjárási megnevezésének típusai. *Magyar Nyelv*, 77. évf. 1. sz. 1–20. p.
- Kázmér Miklós 1974. A csehszlovákiai magyar nyelvjáráskutatás. *Pholologica. Zborník FFUK*. Roč. 25. Bratislava, SPN, 207–223. p.
- Kiss Jenő 2000. A grammatikai és a lexikológiai nyelvjárások kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, 96. évf. 155–162. p.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–2002. *Új magyar tájszótár*. 1–4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nagy Anikó 1996. *Tajti élőnyelvi vizsgálata*. Szakdolgozat (Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztika Tanszéke). Nyitra.
- Cs. Nagy Lajos 1995. Az *ly* realizációi Medvesalján. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 203–209. p.
- Cs. Nagy Lajos 1996. Néhány ételféle megnevezési rendszerének vizsgálata Medvesalja és környéke szókincsében. In R. Molnár Emma (főszerk.): *Absztrakció és valóság*. Szeged, JGYTF Kiadó, 213–221. p.
- Cs. Nagy Lajos 1997. Az egyes számú 3. személyű birtokos személyjel párhuzamos alakjainak realizációi Medvesalja és környéke idősebb nemzedékének nyelvében. *Magyar Nyelvjárások*, 34. évf. 51–64. p.
- Cs. Nagy Lajos 1999a. A 3. személyű birtokos többes voltának jelölése a birtokszón a szlovákiai Medvesalja és környéke idősebb nemzedékének nyelvében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 43. évf. 1–2. sz. 93–100. p.
- Cs. Nagy Lajos 1999b. Néhány fogalom megnevezésének tagoltsága és szófeldrajzi realizációja a felvidéki Medvesalján. *Magyar Nyelvőr*, 123. évf. 1. sz. 35–45. p.
- Cs. Nagy Lajos 1999c. Nyelvjárási szöveg a medvesaljai Dobfenek településéről. *Magyar Nyelv*, 95. évf. 4. sz. 475–480. p.
- Cs. Nagy Lajos 2002a. A nyelvjárásvesztés néhány jele és oka a felvidéki Medvesalja nyelvjárásában. In Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János (szerk.): *Hungarológia*

- és *dimenzionális nyelvészet*. Debrecen–Jyväskylä, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 349–355. p.
- Cs. Nagy Lajos 2002b. Jelentéstani motiváltság és motivátlanság egy fogalomkör megnevezési rendszerében. In Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós (szerk.) *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, 86–89. p.
- Cs. Nagy Lajos 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Cs. Nagy Lajos [é.n]. *A meg ígekötő g-je teljes hasonulásának szociolingvisztikai vizsgálata Medvesalja mai nyelvében*. Előadásként elhangzott a 2004. szeptember 5–8-án Kolozsvárott megtartott 13. Élőnyelvi Konferencián [megj. alatt].
- Tóth Imre 1987. *Ipoly menti palóc tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványi, 176./

LAJOS CS. NAGY

SOME OF THE RESULTS AND FURTHER DIRECTIONS OF MEDVESALJA VOCABULARY RESEARCH

The author in this study introduces the process and the result of lexicological research made in Medvesalja and its surrounding (Sőreg, Ajnácskő, Csevice, Gömöralmágy, Dobfenek, Gömörpéterfala, Óbást, Egyházasbást [=Újbást], Bakóháza, Vecsekklő, Medveshidegkút, Tajti). The basis of the study is from the 1162 questions of The Atlas of Hungarian Dialects answers given on 617 questions of lexical character as language data. In order to ensure the comparability of the data, during terrain work, the author adhered to the questions of the atlas.

According to a corpus part (cca 40 thousand data) selected from the database comprising approx. 80 thousand data, the basic question was how a region's speaking community names identical conceptions, from qualitative and quantitative point of view what characteristics lexemes have. The author analysed the data classifying them by conceptions. From the point of view of general division, and lexical division, the author compares naming systems in Medvesalj with the research point data of the areas in the atlas, 3 Hungarian (H-6: Karancslapujtő, H-7: Bárna and H-10: Borsodszentgyörgy), and 3 Slovaks (Csz-17: Bolyk, Csz-18: Magyarhegymeg and Csz-19: Zsíp).

The author outlines the further orientation of the research, since the dialect corpus comprising of 80 thousand can launch further numerous researches. The rich material can be a basis for social linguistic examination, modification research, preparation of language atlases, complete semantics motivation examination, etc. Lajos Cs. Nagy considers the most important task to be the preparation of the language atlas. Obviously, additional collection is necessary to make this. Such material would enable to write a relatively complete dialectological monography.



PÁLYAKÉP

Néprajz a 21. század elején

(Beszélgetés Liszka Józseffel)*

„Nem, nem, elképzelni a világon semmit se lehet, még a legcsekélyebbet sem. Minden annyi magában álló egységből alakul egésszé, s ezekből egyetlenegy se mellőzhetünk. Képzletünkben elsiklunk fölöttük, s hogy hiányzanak, nem vesszük észre a sietségünk miatt. A valóságok azonban lassúak és leírhatatlanul részletesek.” (Rainer Maria Rilke)



– Beszéljünk először Önről: indulásáról, arról, miként került kapcsolatba a néprajzzal? Miért éppen a néprajzzal? Mennyire volt ez tudatos választás?

– Amit most mondani fogok, az talán bombasztikusnak, hatásvadászatnak tűnhet, pedig ez a valóság. Amint megtanultam írni, azonnal író szerettem volna lenni. Ebben voltaképpen semmi furcsaság nincs, hiszen rengeteget olvasó kisgyerek voltam, s az olvasás megszerettetésében szüleim meg az egész rokonság is szerepet játszott. Mindig, minden alkalomra könyvet kaptam ajándékba, s ezeket rendre el is olvastam. Végigolvastam a községi könyvtár ifjúsági részlegét is, s már elemista koromban megírtam első „könyveimet”. Ezek természetesen egy példányban „jelentek meg”, de szememben igazi könyvek voltak: előzéklappal, kolofonnal (persze akkor még nem tudtam, mi az előzéklap, kolofon, de lemásoltam az igazi könyvekből), tartalomjegyzékkel, illusztrációkkal, mindennel. Akkori kalandregény-olvasmányaim hatására ifjúsági kalandregények akartak ezek lenni (nagy részük elkallódott, de egyet a mai napig őrzök belőlük, ott van a polcomon a többi, későbbi, igazi könyvem társaságában). Hatodikos vagy hetedikos lehettem, amikor első zsenyéim megjelent a *Táború*zben, bár akkoriban már nem is író, hanem inkább régész szerettem volna lenni. Szülőfalumból, Köbölkútról nyaranta át is jártam a szomszédos Sző-

* Az interjúval lapunk az ötvenéves Liszka Józsefet köszönti.

gyénbe a régészeti feltárásokhoz, igazi régészeti szakirodalmat (tehát nem, illetve nem csak ismeretterjesztő irodalmat) kezdtem el olvasni: kilencedikes koromban már szlovák és cseh, majd nemsokára német nyelvű könyveket is olvasgatni kezdtem. Olyannyira komolyan vettem az egészet, hogy amikor a gimnázium negyedik évében a továbbtanulás mellett kellett döntenem, kitartottam kora gyermekkori álomom mellett. Hiába mondta osztályfőnököm, hogy régész akkorra sem lesz belőlem, mire térdig érő fehér szakállam lesz. Régészet szak viszont abban az évben Pozsonyban nem nyílt, Prágába, a sokszoros túljelentkezés miatt valóban kilátástalan lett volna erre a szakra jelentkezni, Budapestre meg az államközi szerződés értelmében megszabott keretben sem önköltséges, sem ösztöndíjas lehetőség nem volt ezt a szakot választani. Így aztán Prágába adtam be a jelentkezésemet történelem–német szakra, illetve Budapestre, többek tanácsára – néprajzra. Halvány sejtésem sem volt arról, mi az a néprajz (valamilyen Csemadok-féle tánci-tánci derengett bennem, amihez viszont semmi kedvem nem volt, de a nálam tájékozottabbak azt mondták, ha már Pesten leszek néprajz szakon, akkor mellé minden gond nélkül felvehetem második szakként a régészetet). Nos, belevágtam: felvettek Prágába is, Budapestre is. S bár Prága nagyon vonzott, mégis Budapest mellett döntöttem – a régészet miatt. Miután a Károly Egyetemre megírtam elhatározásomat, egy rendkívül korrekt hangú válaszlevelet kaptam, melyben a dékáni hivatal illetékese közölte, hogy tudomásul vették döntésemet, s budapesti tanulmányaimhoz sok sikert kívánnak. Talán életemben először tapasztaltam egy „európainak” tartott gesztust. Apróság, de még most is kellemesen melengeti a szívemet, ha eszembe jut...

– *Budapestre került tehát néprajz szakra. Minden gond nélkül sikerült felvennie a régészetet, vagy az akkorra aktualitását veszítette?*

– Dehogy veszítette! Az volt az első, hogy rohantam a dékáni hivatalba előadni ötletemet. Senki semmilyen akadályt nem gördített elém, tehát azonnal, 1975 őszén két szakon, néprajz–régészetben kezdhettem meg tanulmányaimat. Mai közkedvelt kifejezéssel élve „határon túli”, tátott szájú hallgatóként érkeztem Budapestre, akinek fogalma sem volt arról, mi a néprajz... Igaz: ma sincs...

– *Ezt ugye nem mondja komolyan?*

– Miért ne? Éppen az a szép ebben a tudományszakban, hogy még kialakulatlan, kezeink közt (igaz, hovatovább két évszázada!) válik majd valamivé, amiből azt hisszük, hogy már az, aztán az utódaink majd megállapítják, hogy mégsem... Tréfásan úgy szoktuk definiálni, hogy néprajz az, amivel a néprajzosok foglalkoznak. Viccesnek tűnik, de ha jól megnézzük, ez a helyzet.

– *Erre majd még visszatérünk. Most folytassuk inkább ott, hogy elkezdte tanulmányait néprajz–régészet szakon...*

– Igen. Akik régészetben tanítottak (Bóna István, Kákossy László, László Gyula és mások), őket már névről, írásaikból ismertem. A néprajzosok közül viszont senkit. Olyannyira nem, hogy (alig merem pironkodás nélkül kimondani) az első napokban

meg voltam győződve arról, hogy a Katona Imre a Dömötör Tekla... S alig telt el néhány hónap, a néprajz a szó szoros értelmében beszippantott. Azóta sem tudom megfejtetni, hogy mi volt az a csáberő, amely az archeológiától a néprajzhoz húzott. Sokat olvasó diák voltam, az irodalom eleve érdekelt, s talán az hatott rám erőteljesebben, hogy már az első folklorisztikai órákon olyan irodalmi, tehát szépirodalmi folyóiratok kerültek szóba, mint az *Új Írás*, a *Kortárs* vagy az *ÉS* (az *Élet és Irodalom* már volt a kezemben korábban is, de hogy ez azonos az *ÉS*-sel, azt Dömötör Tekla egyik előadásán következtettem ki...). Ezzel szemben a régészet egyre szárazabbnak, öncélúbbnak tűnt... László Gyula, aki a legtöbb életet vitte a feltárt, rég holt anyagba, úgy emlékszem, az első évfolyamban még nem tanított. Szóval nem tudom, mi történt. Tény, hogy az első évfolyam végére már öntudatos néprajzosnak éreztem magam. Mindez persze nem jelentette a régészettel való teljes szakítást. Becsülettel végigcsináltam az öt esztendő mindkét szakon, szakdolgozatomat néprajzból írtam ugyan, de nyaranta továbbra is jártam régészeti feltárásokra dolgozni, s álmaimban valahogy a két szak erényeinek amolyan László Gyula-i összevonásáról ábrándoztam. Miután lediplomáztam és hazatértem, annak ellenére, hogy a cseh-szlovák állam néprajz szakra küldött ki (kezdetben önköltségesként, majd jó tanulmányi eredményeimre való tekintettel állami ösztöndíjasként folytathattam tanulmányaimat), néprajzos állást nem találtam. Így aztán az érsekújvári Járási Múzeumban helyezkedtem el – régészként. S ebben a minőségemben dolgoztam ott több mint egy évtizeden keresztül.

– *Ha jól emlékszem, abban az időben, tehát a nyolcvanas években jelentette meg nagy sikerű néprajzi könyvét Ágas-bogas fa címmel, illetve akkor jelent meg néprajzi bibliográfiája is...*

– Igen. A kenyéradó szakmám mellett, „szabad időmben” nagy intenzitással foglalkoztam a néprajzzal. Tóth Elemér biztatására a *Táborút*-be a néprajzot népszerűsítő cikksorozatot, pontosabban: cikksorozatokat írtam éveken keresztül (nota bene: régészetit is!). Ezek a néprajzi cikksorozatok („*Száll az ének, szájrul szájra...*”; „*Séta bölcső-helyem körül*”; *Két nép vándorai*) képezték a később négy kiadást megérett *Ágas-bogas fa* alapját. Rendes szabadságom rovására tudományos konferenciákon vettem részt, általában előadóként...

– *Bocsánat, hogy közbevágok, de hogy érti azt, hogy a szabadság rovására?*

– Úgy, ahogy mondom. Mivel a múzeumban régészként voltam alkalmazva, néprajzi tárgyú konferenciákon csak abban az esetben vehettem részt, ha szabadságot vettem ki. S mivel ezt fontosnak tartottam, annak rendje s módja szerint ki is vettem... Mostanában sokan emlegetik (nyilván valamiféle későbbi „lelepleződéstől” tartva), hogy ha abban az időben valaki külföldi konferencián vett részt, jelentést kellett írnia. Nos, mivel én – ha jól emlékszem, egy kivételtől eltekintve, amikor régész minőségemben vettem részt egy magyarországi konferencián, ahová viszont főnököm is elkísért – mindig magánemberként vettem részt ezeken az összejeveteleken, a jelentésírás ódiúmatól is megmenekültem...

Közben le is doktoráltam néprajzból. Természetesen ezt is munkaidőn kívül végeztem: akkori főnököm ugyanis kikötötte, hogy csak abban az esetben járul hozzá, ha a vele kapcsolatos teendőimet (a disszertáció megírása, megvédése stb.) nem a munkaidő rovására végzem. Aztán, hogy tovább borzoljam a kedélyeket, Ján Botík biztatására összeállítottam a szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia bevezető kötetét, a kezdetektől 1986-ig. Ezt pedig én írtam (a szó szoros értelmében én írtam, akár gyerekkori „kalandregényeimet”), a múzeum írógépén stencilre, amiről aztán a Szlovák Tudományos Akadémia sokszorosító részlegén magát a könyvet sokszorosították. Mivel otthoni írógépemet Magyarországon vettem még egyetemista koromban, szlovák mellékjelek nem voltak rajta. A kötet pedig kétnyelvű volt, így engedélyt kértem igazgatómtól, hogy használhassam a múzeumét. Meg is engedte, de – munkaidő után... Így esténként, éjszakánként a múzeumban gubbasztva, meglehetősen kalandos körülmények közepette készítettem el a kötetet, s ha most a kezembe veszem, mindig eszembe jut, hogy ezt a szó szoros értelmében én írtam...

Itt azonban álljunk meg egy pillanatra! Még mielőtt bárminemű félreértésre okot adnék, hangsúlyozni szeretném, hogy mindezt nem azért mondtam el, hogy egykori vélt vagy valós sérelmeimet felhánytorgassam bárkinek is, illetve hogy „mártírt csináljak” magamból. Szerettem ezt a munkát, senki nem kényszerített rá, hogy csináljam. Ezt elsősorban tanulságként mesélem el. Sokszor irigykedve nézem a mai fiatalokat (akiknek persze egyrészt nehezebb a helyzetük, mint annak idején nekünk volt, másrészt meg összehasonlíthatatlanul könnyebb, hiszen szinte végtelenek a lehetőségeik határokon innen és túl), szóval ahogy elnézem őket, arra gondolok, hogy nem ártott meg nekem az az életmód. Kitartásra nevelt, arra, hogy a kitűzött célokért meg kell küzdeni, s még abban az embertelen rendszerben is sok mindent el lehetett érni (még – mint azóta kiderült – a rendszertől független személyeskedések, gáncsoskodások közepette is), ha azt az ember igazán, következetesen akarta.

S még egy mondat erejéig visszatérve az érsekújvári időszakra: a Csemadok Érsekújvári Járási Bizottsága mellett néprajzi szakcsoportot is vezettem, szombatonként az Alsó-Garam mente falvaiba jártunk önkéntes néprajzi gyűjtőkkel kutatni. Néprajzi kiselőadásokat is tartottam, illetve kollégákat hívtam meg előadni. Kutatásaink konkrét eredménye az *Új Minden Gyűjtemény* hetedik, tematikus, kéméndi száma lett. Szép, gyönyörű korszaka volt ez az életemnek még akkor is, ha egykori „tanítványaim” némelyike később nem hozta azt az eredményt, amit a rengeteg közösen eltöltött kutatóút alapján elvárható lett volna tőle.

– *Közben volt energiája kenyéradó szakmájával is foglalkozni?*

– Ez részben amolyan rabszolgamunka volt: az első bő évek a régészeti gyűjtemény leltározásával teltek el, amit nagyon-nagyon nem szerettem. Azt hiszem, nem is csináltam jól. Szinte minden nyáron mód nyílt azonban kisebb-nagyobb régészeti ásatásokra. Ezeket nagyon szerettem. Mivel azonban gondolataimat folyamatosan néprajzi problémák kötötték le, visszatekintve úgy látom, hogy ezt sem végezhettem szakmai csúcsmintában. De szeretettel csináltam, az eredményeket igyekeztem is publikálni, úgyhogy nemigen hagytam ott jelentősebb közöletlen anyagot. Épp a közelmúltban értesültem róla, egyes régészeti cikkeimet, tanulmányaimat még idézik is...

– Ezek szerint a régészettel végképp felhagyott. Mikor történt ez, és hogyan alakult pályája az érsekújvári korszak után?

– Közvetlenül a rendszerváltás környékén másokkal együtt nagy vehemenciával belevágtunk a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság megszervezésébe, működésébe. Ez rengeteg energiát vett el. Érsekújvári főnököm akkor örült, hogy régi posztját sikerült megőriznie, tehát nem sokat törődött vele, hogy éppen mit csinállok. Nyolcvankilenc végétől régészettel valójában csak papíron foglalkoztam, ráadásul – életemben először és utoljára – a *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzához* című kötetem megírására, összeállítására a Szlovák Irodalmi Alap fél esztendő ösztöndíját (ha jól emlékszem, akkor ezt „alkotószabadságnak” mondták) is megkaptam (ami munkahelyi szempontból fizetetlen szabadságot jelentett), tehát ott-hon tudtam dolgozni. 1991-ben nyílt arra lehetőség (pontosabban, mint később kiderült, ez már korábban is adva lett volna, ha nem is éppen úgy, ahogy az akkor megvalósult, de ez messze vezető, hosszú téma, nem érdemes most belemenni), szóval a komáromi Duna Menti Múzeum szervezeti keretei között mód nyílt arra, hogy létrehozzanak egy magyar nemzetiségi osztályt. Ennek az osztálynak a vezetésére kértek fel, s hívtak el Komáromba. 1991. október 1-jétől tehát a komáromi múzeum néprajzosaként, osztályvezetőjeként működtem 1995. október 31-ig. Ekkor ugyanis sikerült elnyernem a bonni Alexander von Humboldt Alapítvány németországi kutatói ösztöndíját, s több mint másfél esztendőn át Németországban kutattam, dolgoztam...

– Ne szaladjunk ennyire előre! Az előbb említette a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot. Emlékszem rá, akkoriban sűrűn lehetett róla hallani, főleg konferenciáiról, publikációiról. Mostanában viszont nemigen hallunk felőle. Mondana erről valamit?

– A társaság meglehetősen sokrétű tevékenységet fejtett ki. Néhány nemzetközi konferencia rendezői, illetve társrendezői voltunk, továbbképző tanfolyamokat, kutatási programokat szerveztünk... Tíz éven keresztül jelentettük meg évi négy számban a *Hírharangot*, ami mind a hazai, mind a külföldi legfontosabb, tudomásunkra jutott néprajzi eseményekről tájékoztatott. Emellett a Népismereti Könyvtár kilenc kötetét is kiadtuk, megjelentettünk néhány számot az *Utánpótlás* füzetsorozatból, az *Adattári Közleményekből*... Az egész úgy működött, mint egy kétmotoros repülőgép: feleségem, L. Juhász Ilona, aki a társaság adminisztrációs ügyeit intézte, voltaképpen a csaknem 150 főt számláló tagsággal való napi (!) kapcsolattartásból orozlánrészt vállalt, s jómagam voltunk a két motor. A gépen persze volt „személyzet”, voltak légikisasszonyok, voltak utasok, akik nélkül úgyszintén nem működött volna az egész, nem is lett volna értelme működnie... Amikor családostul több mint másfél évre Németországba költöztünk, átadtuk a gépet a „személyzetnek”, ami azt eredményezte, hogy erre az időszakra a masina parkolópályára került. Megszűnt a tagsággal való kapcsolattartás (még a tagsági díjat sem szedték be), nem voltak rendezvények, nem volt semmi... Illetve annyi volt, hogy a *Hírharangot* Münchenből, illetve Marburgból is mi ketten megcsináltuk, arra viszont már nem akadt vállalkozó, hogy postázza is a tagság számára... Amikor németországi tartózkodásunk végét ért, s szinte az egyik napról a másikra mindketten elvesztettük múzeumi állá-

sunkat, nyílt arra lehetőség, hogy a nem sokkal korábban alakult Fórum Intézet keretei között Komáromban egy Etnológiai Központot hozzunk létre. S mivel ennek megszervezése, az igazgatói teendői a legtöbb időmet lekötötték, aztán meg különben sem szerencsés, ha egy központnak szánt néprajzi intézmény vezetője és egy központi néprajzi társadalmi szervezet elnöke azonos személy, az 1998-as közgyűlésen lemondtam elnöki tisztségemről. Feleségem az adminisztrációs teendőket még egy évig ellátta, ám mivel addigra az új intézményünkben is rengeteg tennivaló zúdult a nyakába, 1999-ben ő is lemondott. S bár azóta választmányi tag vagyok, talán fél évtizede még csak választmányi ülés sem volt, tagdíjat sem kértek, s hát én sem hallok arról, hogy valami történne a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság berkeiben.

– *Nem kár érte?*

– Már hogy ne lenne kár! Meggyőződésem, hogy szükség lenne egy aktívan működő társaságra, de ha nincs rá igény, ha csak két ember „érdeke” volt, ahogy utólag látszik, akkor nem kell. Az a két ember a társasági ügyintézők nyúgei nélkül is meg tudja valósítani azokat a tudományos célkitűzéseket, amelyekhez korábban a társaság nyújtott bizonyos kereteket. Másrészt meg az is az igazsághoz tartozik, hogy időközben létrejött néhány olyan civil szerveződés, amelyek voltaképpen a társaságból nőtték ki magukat. Az egykori „Gömöri Helyi Csoport”-ból alakult Pusko Gábor irányításával a tornaljai Kulturális Antropológiai Műhely, az egykori „Népzenei Műhely” utódjaként fogható fel a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya mellett működő Népzenei Adattár, a társaság muzeológiai vonalát folytatja a Danter Izabella vezette Mátyusföldi Muzeológiai Társaság. És a sort talán még folytathatnám is...

– *Az imént félbeszakítottam, így javaslom, hogy térjünk vissza Humboldt ösztöndíjához! Kérem, mutassa be röviden az ösztöndíj lényegét, illetve azt, milyennek érzi jelentőségét pályafutását, szakmai fejlődését illetően?*

– Az alapvetően államilag finanszírozott alapítvány (a kuratórium elnöke a mindenkori szövetségi külügyminiszter) legfontosabb célja a nemzetközi mércével mérve is jelentős eredményeket elért külföldi kutatók németországi kutatásainak, szakmai továbbfejlődésének a lehetővé tétele. A negyven évet be nem töltött kutatónak kiemelt tudományos eredményekkel kell rendelkeznie, amelyet két, nemzetközileg elismert szakember ajánlása is alá kell, hogy támasszon. Ezen kívül szükség van németországi befogadó intézményre (esetemben ez a müncheni egyetem Német és Összehasonlító Néprajzi Tanszéke volt), valamint kutatási tervre.

– *Milyen kutatási tervvel pályázott?*

– Már korábban is foglalkoztatott a Pozsony környéki németek, magyarok, szlovákok évszázados, békésnek mondható együttélésének a problematikája. Mivel a németek zömét a második világháború után Ausztriába és Németországba telepítették, tanulmányutam során egyrészt a Németországba telepített, egykori Pozsony környé-

ki németekkel szerettem volna interjúkat készíteni, másrészt jobban meg szerettem volna ismerni a legfrissebb német szakirodalmat, és hát kapcsolatokat kiépíteni. Miután elnyertem az ösztöndíjat, először két hónapot töltöttem a müncheni Goethe Intézet intenzív nyelvtanfolyamán, majd családotul odaköltöztünk. Egy évig éltünk Münchenben, majd ezt fél esztendei marburgi tanulmányúttal egészítettük ki...

– *Mit jelentett Önnek ez a jó másfél éves németországi tartózkodás?*

– Nagyon sokat. Ráadásul nemcsak másfél év volt, hiszen később (2000-ben és 2003-ban) még három, illetve négy hónapot tölthettem Passauban, szintén a Humboldt Alapítványnak köszönhetően, ahol kutattam is, tanítottam is az egyetemen, illetve német nyelvű kötetemet készíthettem elő. S hogy mit adott ez az összességében több mint két esztendő? Voltaképpen ekkor nyílt ki a szemem a világra – szakmai értelemben. Korábban meglehetősen belterjesen, amolyan magyar glóbusz-szemlélettel közeledtem mindenhez, s bár egykori tanárain (főleg Hoffmann Tamásra gondolok) valóban európai távlatokba helyezve mutatták be a magyar népi kultúrát is, ám amíg ezt az ember a saját bőrén nem tapasztalja (legalábbis én így vagyok ezzel), addig amolyan megfoghatatlan elmélet az egész, s nem tud vele mit kezdeni. Olvasva a német szakirodalmat, naprakészen tájékozódva a legfrissebb események tömkelegében, kollégákkal beszélgetve, részben megismerve a német falvakat is (közben Hollandiába, Belgiumba, Itáliába is belekóstolva), kissé más színben tűnt fel az addig megismertnek vélt magyar népi kultúra is. Nem is jó szó, hogy más színben... Inkább talán úgy mondhatnám, hogy árnyaltabban, kizárólagosságtól mentesebben kezdtem szemlélni a közben megismert (tudom, rendkívül felületesen, de mégiscsak közelebbről, mintha mindezt kizárólag könyvek révén tettem volna) más népi kultúrák mellett a saját népi kultúránkat is. S közben fokozatosan magát azt a tudományos diszciplínát is, amit néprajznak szokás nevezni.

– *S ezzel vissza is érkeztünk ahhoz a megjegyzéséhez, hogy voltaképpen ma sem tudja, mi a néprajz! Az ezzel kapcsolatos véleménye azért is érdekel, mivel e beszélgetésre készülve A szlovákiai magyarok néprajza című szintézise bevezető fejezetét is áttanulmányoztam. Őszintén szólva, az ott megtapasztalt terminológiai, módszertani és elméleti kavalkád alaposan elbizonytalanított. Korábban legalábbis sejteni véltem, hogy mi a néprajz, mi a népi kultúra, de most már minden jóval bonyolultabbnak tűnik...*

– A bizonyosság, azaz a tudomány szak tárgyának meghatározása és az elméleti kérdések tisztázása elengedhetetlen minden tudomány számára. Másrészt viszont a bizonyosság meg is bénítja a tudományt. Az állandó kételyek, a gondolkodásra serkentő bizonytalanságok viszik azt előre. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a legutóbbi időkig könnyen beszéltem mindenféle kételyekről, bizonytalanságokról. Amióta viszont Nyitrán és Komáromban a hallgatónak kell képet nyújtanom a néprajzról, a népi kultúráról, nem szólhat az egész előadássorozat csupa bizonytalanságról. Az oktatás során – még ha alapvetően kételyekre, kérdésekre is kell nevelni – mégiscsak szükség van néhány definícióra, tehát bizonyosságra... Az a helyzet, hogy ezek kimondása rettenetes önmegerőszakolást jelent sokszor számomra.)

Eredendően a néprajz (ahogy azt annak idején az egyetemen is tanultuk) az osztálytársadalmak írásbeliséggel nem rendelkező rétegeinek (esetünkben döntő módon a parasztságnak) a szóbeliségen alapuló hagyományos kultúráját vizsgálja. Időközben kiderült viszont, hogy az ily módon leírható jelenségek nem egy bizonyos társadalmi réteget jellemeznek, hanem voltaképpen bármely réteg, osztály kultúrájában – igaz, eltérő arányban – kimutathatók. Ezek után mit csináljon a néprajz? Ragaszkodjon-e továbbra is a parasztcentrikus kutatásaihoz (akkor, amikor a régi, szociológiai értelemben vett parasztság már nincs is), vagy nyisson a többi társadalmi réteg irányába is? Vizsgáljon-e például olyan jelenségeket, mint a katonaelet szokásainak vagy a graffitiknek, illetve az Interneten terjedő vicceknek a kérdéskörét? És akkor még nem beszéltem arról a zsákutcáról, melybe a néprajz, teljesen jóhiszeműen, jó száz év alatt belekergette magát. Éppen egy tanulmányon, pontosabban esszén dolgozom, amely többek között ezt a kérdéskört is feszegeti, így csak nagy vonalakban vázolom fel a problémát. Több mint száz esztendeje, még a 19. század végén Herman Ottó egy nagy hatású parlamenti beszédében azt dörögte, hogy a népi kultúra értékeinek megmentése terén a tizenkettedik órában vagyunk. Ha nem cselekszünk gyorsan, akkor kincsek tűnhetnek el végérvényesen. Igaza volt persze (de ugyanilyen igaza lett volna száz esztendővel korábban, illetve ugyanennyivel később is), jajkiáltásával mégis zsákutcaba vezette a magyar néprajzot (csak zárójelben jegyzem meg, ez persze nem volt magyar jelenség, az akkori Európa összes népe szorgosan verte félre a harangot). Miért mondom mindezt? Azért, mivel Herman (majd további társai egészen napjainkig) figyelmeztetésével azt érezte, mintha a néprajztudomány kutatási tárgya valami veszendő dolog lenne, ami természetéből adódóan egyszer el is fog veszni, s akkor mihez kezd majd a tudomány? Újságírók, publicisták jól meg is tanulták a leckét, s meg is kapjuk lépten-nyomon a kérdést: *mihez kezd a néprajz akkor, amikor már voltaképpen nincs is parasztság*. A kérdésre két, egyaránt igaz válasz adható. Homéroszi eposzok már rég nem születnek, s klasszika filológia azért van; Leonardo da Vinci már réges-régen nem alkot, de a reneszánszsal foglalkozó művészettörténet él és virul. A néprajz is felhalmozott eddigi működése során annyi nyersanyagot, hogy ezek elemzéséből, értelmezéséből még jó ideig megélhet. Másrészt, s ez a fontosabb, a néprajz – a Herman Ottók által formált közhiedelemmel ellentétben, s ahogy arra már az imént utaltam – nem (de legalább nem csak) archaizmusokat, régiségeket kereső tudomány, hanem művelődési, társadalmi folyamatokat, jelenségeket, jelenségcsoportokat vizsgál, elemel, értelmez. S teszi ezt a múltba visszatekintve s a jelenben tájékozódva egyaránt, miközben kutatási területe társadalmi rétegektől független. Ezért aztán főlegesek az aggodalmak: mindig lesznek olyan jelenségek, olyan folyamatok, amelyeknek vizsgálatával, a maga speciális kutatási módszereivel a néprajz foglalkozik majd. Ehhez viszont nyitnia kell a néprajznak az említett típusú problémák irányába is. Nyitott is egyébként, legfeljebb ide, szlovákiai magyar berkekbe jut el később minden ajtócsikorgás hangja...

Hogy mennyire benne van a közvélekedésben a nemzeti alapú, tradicionálisan paraszti kultúrára épülő, alapvetően archaizmusokban realizálódott népi kultúra-kép, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egyetemi tanulmányaink alatt, miközben tanárainktól rengeteget tanultunk, a „modernebb” szemléletet nem vettük át. Egy más között kinevettük Katona Tanár Urat, aki akkoriban városi vicceket gyűjtött,

mondván, az nem néprajz. Megvetéssel, igen a szó szoros értelmében megvetéssel beszélünk egyik évfolyamtársunkról, aki a népi építészet kutatásaiba a hatvanas évek kockaházait is bevonta. Voigt Tanár Urat is amolyan csodabogárnak tartottuk (aki talán még „parasztot sem látott”) a maga szemiotikai vizsgálataival. Csak röhögni tudtunk azon, hogy valaki WC-falfirkákkal foglalkozik... Visszagondolva nagyon érdekes, hogy amíg általában a fiatalok szoktak „forradalmi” újításokkal előállni (a hatvanas évek nagy német néprajzi vitáit és reformjait is fiatalok, jórészt egyetemisták kezdeményezték), addig mi ott Pesten, legalábbis az a kör, melyben én is mozgtam, nagyon is a klasszikus néprajz értékeit képviselte... Tanárainktól is csak azt hallottuk meg, amit meghallani akartunk. Viszonylag sok víznek le kellett folynia a Dunán, hogy én is kezdjem másként, összetettebben látni azt a problémakört, amivel a néprajz foglalkozik, foglalkoznia kellene... Döntő módon a már említett németországi tanulmányutam segített ebben.

– *Ezek szerint nem volt életében olyan tanáregyéniség, akinek tanításához csatlakozott volna, csatlakozna? Egyáltalán: mi alapján alakította ki nézeteit, illetve inkább hogyan alakultak ki szakmai nézetei?*

– Dehogynem, több is volt, van. Őket inkább nem sorolom most fel, hiszen senkit nem szeretnék megbántani azzal, ha esetleg elfelejtem megemlíteni: nagyon sok embertől tanultam többet-kevesebbet, magyaroktól, nem magyaroktól egyaránt... Talán egy nevet mégis kimondhatok. Müncheni időszakomban, tehát valamikor 1996 őszén ismerkedtem meg Vajda Lászlóval, aki a müncheni egyetem nyugalmazott etnológiaprofesszora. Tőle szakmai alázatot tanultam főleg, de a mindenkori kértely, a kérdés fontosságára is rávezetett. A kitartó, konok következetességgel végzett munkája, amely most nyolcvanegynéhány éves korában is sajátja, példaképem. Olyan példakép, melyet sosem tudok elérni...

De az előbb kissé elkanyarodtunk, s hadd térjek még vissza valamire. Van tudniillik egy másik probléma is, mégpedig az értelmezés kérdése. Adva van ugyanis egy viszonylag nagy mennyiségű néprajzi adathalmaz, melynek segítségével a néprajzkutatók úgymond megkísérik rekonstruálni az egykori népeletet, vagy annak egy adott szeletét. Ha el is tekintünk attól a tényről, hogy ezek az adatok meglehetősen hézagosak, már a rekonstrukciót végző kutatók szubjektivitása (s bármennyire is törekedjenek a tárgyilagosságra, azt tökéletesen elérni lehetetlen) következtében a megalkotott kép nincs köszönő viszonyban azzal az egykori kultúrával, amelyet rekonstruálni próbáltak. Ezért valóban helyesebb, ha a művelődéstörténészek által javasolt kifejezéssel élve inkább *konstrukció*ról beszélünk *rekonstrukció* helyett. Alkottunk, alkottunk egy, jórészt idealizált népikultúra-képet, s ezt már csak azért nem befolyásolja a néprajzosok további nemzedékeinek a szubjektivitása, mivel tartják/tartjuk magunkat a tudománytörténeti hagyományokhoz.

Voltaképpen azt kellene csinálni, hogy a néprajztudomány (s itt nemcsak a magyar, hanem a közép-európai népek néprajztudományaira is gondolok), szóval a néprajztudomány által felhalmozott óriási és szerteágazó adathalmazt tiszta fejvel újra kellene olvasni és értelmezni. Hadd utaljak itt egy klasszikus viccre: van olyan érzésem, hogy – amennyiben a néprajz által konstruált népi kultúrát mondjuk egy varrógéphez hasonlítjuk – a szétszedést követően az alkotóelemek ismételt összeraká-

sával lehet, hogy kalasnyikov, s nem varrógép lenne a végeredmény... És akkor még csak az értelmezések emberi tényezőiről beszéltem, az adatgyűjtés módszerei, szempontjai szóba sem kerültek. Egy általam nagyra becsült holland író, Cees Nooteboom sorait idézhetném ezzel kapcsolatban: „...a múltat úgysem lehet úgy feltárni, amilyen volt, csak felhasználjuk vagy kihasználjuk, hogy elérjünk vele valamit, megírjunk egy könyvet, egy tanulmányt, amely az igazságot keresi, de ahogy épül a szöveg, hazugságba csap át.” Amennyiben a hazugság alatt tudatos ferdtést értünk, akkor Nooteboom szavai persze túl erősek: én senkiről, egyetlen kollégáról sem feltételezem, hogy tudatosan konstruál az egykori valóságról hamis képet. Egyszerűen a rendelkezésünkre álló adatok jellegéből és az értelmezési módszereink hiányosságaiából adódóan ez a kép legfeljebb közelíthet hozzá, de soha el nem érheti a valóságot. S ezt azért nem árt tudatosítani.

– *Négy esztendő telt el összefoglalója munkája, A szlovákiai magyarok néprajza megjelenése óta. Hogyan látja azóta: sikerült minden kitűzött célt megvalósítani, esetleg melyek azok a hiányosságai, gyengébb pontjai a szintézisnek, amelyek azóta nyilvánvalóvá váltak, és akár korrekcióra is szorulnak?*

– Hát sült bolond lennék, ha most – mintegy meztelenre vetkőzve – feltárnám munkám azon hiányosságait, amelyeknek nyilván tudatában vagyok, de azért csak bízzuk az olvasóra, hogy megtalálja őket. A kérdésre válaszolva annyit persze azért elárulhatok, hogy a szintézis megírása során két szempontot igyekeztem érvényesíteni: egyrészt a mind ez ideig felhalmozott adatok alapján megkísérelni amolyan állóképet rajzolni a szlovákiai magyar tájak népi kultúrájáról, másrészt meg (amiről az eddigiekben már többször is szó volt) a néprajzi paradigmaváltás tanulságait valamilyen módon a mi anyagunkon is érvényesíteni. Ez az, ami nem sikerült tökéletesen. Az állókép az olyan, amilyen. Ahányan fognánk hozzá, annyiféle lenne, hiszen mindenki mást tart hangsúlyosnak (ki a batyuzó lepedők formáját, ki a társadalmi folyamatokat, ki mást, sőt ezeken belül is mást és mást), tehát ez a rekonstrukció valójában és valóban (általam vállaltan) konstrukció. A hagyományoktól, a tudomány hagyományaitól viszont nem volt elég erőm (merszem?) annyira elszakadni, amennyire terveztem, s lelkem mélyén szerettem volna. A figyelmes olvasó észreveheti, hogy a terminológiában is van némi bizonytalanság. Hiába igyekeztem a kötet elején minden szóhasználati kérdést tisztázni, a „népi kultúra” kifejezés problematikus voltára hivatkozni, a „hagyomány kötelekei” újra és újra visszarántottak engem is a „népi kultúra” fogalomvilágába. Köztünk szólva az vigasztal, hogy nálam összehasonlíthatatlanul nagyobb elmék sem tudnak szabadulni ettől (gondoljunk csak Hermann Bausingerre, aki – miközben harcol a „népi kultúra” megnevezés ellen – egyik alapművének már a címében is, bizonyos tradíciókkal mentegetve magát, megmarad a „népi kultúra” terminus mellett). Egyszer pedig rendbe kellene tenni ezt a terminológiai zűrzavart!

– *Említett könyve az Osiris tankönyvek sorozatban jelent meg. Utalt már rá, hogy tanít is: erről is mondhatna néhány szót... Majd konkrétan: hol képeznek ma a térségben néprajzosokat, s hol tart a néprajz egyetemi oktatásának hazai kérdése? Egyáltalán: mi a helyzet az utánpótlással?*

– Hát akkor lássuk sorjában: először, ha jól emlékszem 1992-ben hívott meg vendégelőadóként Voigt Vilmos a budapesti egyetem Folklore Tanszékére, hogy egy szemeszterben a szlovákiai magyarok népi kultúrájáról tartsak előadásokat. Ezt követően aztán több helyen előadtam a témát, Kolozsvárott és Debrecenben (utóbbi helyen több felvonásban, így jelenleg is), majd több alkalommal Budapesten, illetve egy-egy előadás erejéig Marburgban és Münchenben. Utóbbi helyen ezt a Finnugrisztikai Tanszék meghívására tettem. Vagy másféltucat hallgatónak két órán át beszéltem németül a szlovákiai magyarok népi kultúrájáról, majd az előadás után kiderült, hogy a teremben, egy kivételtől eltekintve, mindenki tudott magyarul... Később Passauban elő is adtam, s szemináriumot is vezettem a bajor–magyar kulturális kapcsolatokról, a szemináriumi munkákat később utánam küldték Komáromba, ahol osztályoztam őket. Mindezt csak azért mondom, hogy rámutassak, elég sok helyen előadtam már, de idehaza – igaz az egész magyar felsőoktatás is csak vajúdtott – hosszú ideig valahogy nem volt igény a témára. Pontosabban: igény lett volna, hiszen éveken át jártak utánam a komáromi Városi Egyetem hallgatói, akik néprajzi szakdolgozati témát választottak anélkül, hogy a *néprajz*ról mint tudományról, annak kutatási módszereiről bármiféle elképzeléseik lettek volna. Ez nem használt a néprajz megítélésének. És sajnos ezt még ma is érezzük. Második éve „okítom” a nyitrai Konstantin Egyetem hungarológia szakos hallgatóit magyar néprajzra (egy szemeszter, heti két óra, ami voltaképpen semmi, bár plusz van még nekik ugyanennyi „kulturális antropológiájuk”, amit nem én adok elő, s nem is igen tudom, hogy mit takar...), valószínűleg onnan is lesznek előbb-utóbb néprajzi témából szakdolgozni kívánók. Aztán a nyitrai pedagógusjelöltek közül már vannak szakdolgozóim, akik korábban, tanulmányaik során szintén nem találkoztak néprajzzal... Nincs ez így rendjén! Biztatóbb a helyzet Komáromban, a Selye Egyetemen, ahol jelenleg választható tantárgy a néprajz, de (remélhetőleg) rövidesen bekerül a közös alapba, ami azt jelentené, hogy a hallgatók zömének (legalábbis a Tanárképző Karon) egy néprajzi minimumot abszolválniuk kell. Amennyiben ehhez még sikerül néhány speciálisabb előadást is meghirdetni, akkor a néprajz iránt érdeklődők – ha néprajzos diplomát nem is szerezhettek – a pedagógusi képzettségükhöz egy viszonylag szolid néprajzi háttérképzést is kaphatnának...

Jelenleg Budapesten, Debrecenben, Szegeden, valamint Nyitrán és Pozsonyban is van szlovákiai magyar hallgató. Így volt ez régebben, s így van ez ma is, hogy a végzeteknek csak igen kis töredéke marad a pályán. Amikor Kolozsvárott először megláttam hallgatóimat, vagy negyven-ötven főt, első mondatom az volt, hogy a szlovákiai magyarok néprajzával összesen, a halottakat is beszámítva, nem foglalkoztak ennyien, mint amennyi a jelenlegi kolozsvári néprajz szakos hallgatók száma. Persze ők sem maradnak mind a pályán, de többitől nyilván többen is maradnak...

– *Tett az imént egy talán szarkasztikusnak is minősíthető megjegyzést a szlovákiai magyar néprajzi tudományosságra. Mi erről a konkrétabb véleménye? Hogyan látja a szlovákiai magyar néprajzi kutatás helyzetét?*

– Nyilván az „ajtócsikorgásra” gondol, pedig nem szántam én azt szarkasztikusnak! Az helyzetünkből fakadó adottság, hogy bizonyos hírek, irányzatok, publikációk valamivel később jutnak el hozzánk. Korántsem annyira megkésve, mint mondjuk a rendszerváltás előtt, de – Internet ide, Internet oda – főleg a befogadókészség (vagy

-képtelenség?) miatt fáziseltolódás azért még bőven van. Egyébként óriásit fejlődött néprajzi kutatásunk az elmúlt egy-másfél évtizedben. Tessék csak kézbe venni a hetvenes évek vége, nyolcvanas évek eleje szlovákiai magyar néprajzi „csúcsteljesítményét”, a *Néprajzi Közléseket*, s összehasonlítani intézetünk évkönyvével, az *Acta Ethnologica Danubiana*val! A laikus szemlélő számára is nyilvánvaló a különbség, miközben nagyon is tisztában vagyok az *Acta* gyengéivel. Azzal, hogy valóban európai szintű fórumot szeretnénk vele teremteni, s egyelőre a kvázi-európai szintnél tartunk... De folyamataiban kell szemlélni a dolgokat, s ekkor egyértelmű a pozitív irányú fejlődés. Az európai etnológiának van egy többnyelvű, bár egyre inkább angol nyelvűé váló folyóirata az *Ethnologia Europaea*. Kezdetben Párizsban jelent meg, jelenleg Koppenhágában, de Berlinből szerkesztik, ráadásul egy magyar kolléga... Nos, valami ilyesmit lenne jó elérni: azt, hogy az *Acta Ethnologica Danubiana*, igaz, most Komáromban készül, de olyan szerzőktől származó, olyan anyaggal megtölteni, hogy idővel akár Regensburgban, Győrben, Újvidéken vagy Kolozsvárott is megjelenhetne (erre egyébként nem rosszak az esélyeink).

Ami néprajzi életünk szervezeti felépítését illeti, azzal, formailag tulajdonképpen elégedettek lehetünk: van (ha jelenleg inkább csak papíron is, de bármikor felújítható állapotban) egy, a társadalmi háttérrel, bázissal biztosító néprajzi társaságunk, van magyar múzeumunk (immár kettő is), s emellett a többi dél-szlovákiai járási múzeumban is folyik jobb-rosszabb magyar néprajzi munka. Ráadásul az állami múzeumi intézmények mellett rendelkezünk már önkormányzati (Ipolyság, Fülek, Párkány, Királyhelmece), valamint egyházi (a rimaszombati Református Tudományos Gyűjtemény) irányítású múzeumi gyűjteményekkel is. Amint arról már szoltam, a néprajz beemelése a felsőoktatásba is jó úton halad. Vannak publikációs lehetőségeink, hogy a számtalan kiadó közül csak a Lilium Aurumot, a Kalligramot, a Napot, a Madách-Posoniumot, az AB-Artot említsem, vannak folyóirataink (néprajzi szempontból különösen a *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, a *Gömörország*, illetve – hogy ismét hazabeszéljek – az *Acta Ethnologica Danubiana*). Végül, de nem utolsó sorban vannak civil kezdeményezésből létrejött intézményeink, kezdve a Gömör-Kishonti Múzeumegyesülettel, a Mátyusföldi Muzeológiai Társaságon és a Kulturális Antropológiai Műhelyen át egészen a mi Etnológiai Központunkkal bezárólag...

– *Lassan nyolc éve igazgatója a komáromi Etnológiai Központnak. Milyen eredményeket tud felmutatni ez az intézet, milyen a megítéltsége?*

– 1997. október 1-jén azzal a céllal hoztuk létre, hogy a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság központi, koordinatív intézményét (könyvtárral, adattárakkal) valósítsuk meg. Jelenleg három állandó munkatárssal oldjuk meg ezeket a feladatokat, miközben (évente változóan) 5-10-15 külső munkatársat foglalkoztatunk. Kutatási projektumokat valósítunk meg (ezek nagyobb része aztán tanulmányok, kötetek formájában publikációs termésünkben megtalálható), nemzetközi konferenciákat szervezünk, illetve rendszeresen veszünk részt ilyeneken, van egy évek óta keresett vándorkiállításunk...

– *Említene néhány konkrét eredményt is?*

– Hogyne, nagyon szívesen. Egyik legnagyobb vállalkozásunk *A szlovákiai magyarok néprajza* című monográfia elkészítése volt. A kötetet, igaz, egyedül jegyeztem, java-

részt egyedül is írtam (kivételt képeznek a népzenei és néptánc alfejezetek, amelyek Ág Tibor és Takács András munkái), de az előkészítő munkálatokba igyekeztünk a szlovákiai magyar néprajzgyűjtők és -kutatók minél szélesebb spektrumát bevonni. Ilyen jellegű munka az úgynevezett utódállamokban élő magyar közösségek sorában még nem született. Ugyanígy egyedülálló az L. Juhász Ilona által összeállított szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia hat kötete. Az én korábbi, már említett bibliográfiámmal együtt a kezdetektől 2002-ig tekinti át ez a jegyzék a szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi kutatásának az eredményeit. Ezzel utolértük a Budapesten megjelenő *Magyar néprajzi bibliográfiát*, és hát kisebbségi viszonyok között ilyen sem született még. Olyannyira unikum lehetünk, hogy a jelenleg Tallinban Karin Maria Rooleid által szerkesztett, Bonnban megjelenő Nemzetközi Néprajzi Bibliográfia (*Internationale Volkskundliche Bibliographie*) munkatársai sorába (ahol rendszeresen csak az egyes európai országok „hivatalos” központi intézményeinek képviselői vannak jelen), szlovákiai magyarként L. Juhász Ilonát és jómagamat is beválasztották. Fontos vállalkozás a Szakrális Kisemlék Archívum létrehozása, amely indulásakor egyedülálló volt a térségben (tehát a Kárpát-medencében), az elsősorban német nyelvterületen virágzó kisemlékkutatás számon tart bennünket, a két évente megrendezésre kerülő nemzetközi konferenciák egyikét 2002-ben mi rendeztük Komáromban. Az archívum gyűjteményéből egy hozzávetőleg száz színes nagyításból álló fényképiállítást állítottunk össze. Ez a kollekción a szakrális kisemlékeket a képes fáktól az út menti keresztken át egészen a kápolnákkal bezárólag prezentálja dél-szlovákiai viszonylatban. Vagy másfél tucat helyen mutattuk már be, Szlovákiában Pozsonytól Töketerebesig, Magyarországon Csornától, Szombathelyen át Aszódig (ahol jelenleg látható), illetve 2000-ben az ausztriai Bad Aussee-ben. Még a Kisemlékkutatók 15. Nemzetközi Konferenciáját megelőzően, 2000-ben rendeztük meg a 12. Nemzetközi Etnokartográfiai Konferenciát (ilyet sem rendezett korábban úgynevezett „kisebbségi néprajzi intézet”), az elhangzott német és angol nyelvű előadások szövegeit egy éven belül példásan megjelentettük a már említett *Acta Ethnologica Danubiana* 2–3. összevont számában. A sort folytathatnám...

– *Végezetül, kérem, jellemezze egy szlovákiai magyar néprajzkutató, vagy ahogy Ön szereti címkézni magát, etnológus, de ha úgy tetszik: a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság helyzetét! Hol helyezkedik el egyetemes magyar, illetve nemzetközi viszonylatban?*

– Attól, hogy történetesen Szlovákiában, magyar néprajzsként élek, dolgozom, még ugyanúgy érvényesek rám is (meg mindenki másra, aki itt él) a szakma nemzetközi szabályai. Attól, hogy konkrét szlovákiai magyar anyaggal, adatokkal dolgozunk, ugyanolyan európaiak lehetünk, mint budapesti, müncheni vagy stockholmi kollégáink. Mindez színvonal, nem pedig lakhely kérdése.

S ezzel talán arra a kérdésre is válaszoltam részben, hogy hol helyezkedik el a „szlovákiai magyar néprajz”. Kutatási objektumát tekintve alapvetően Dél-Szlovákiában, tárgyát tekintve meg Európában. Sajátosságok? Viszonylagos sajátosságunk lehetne az (amint Európa sok más térsége is elmondhatja ezt magáról), hogy minimum két nép, a magyar és a szlovák ütközési zónájában élünk, ismerve a két nyelvet, kultúrát, ebből etnológusként jóval többet profitálhatnánk, mint azt eddig tettük...

Liszka József megjelent kötetei

- Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon.* Bratislava, Madách, 1986; Dunaszerdahely, 1992, 1995, 2002.
- Bibliografia etnografie a folkloristiky maďarskej národnosti na Slovensku. Od začiatku 19. storočia do konca roku 1986. A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája. A 19. század elejétől 1986 végéig.* Bratislava, Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete–Csemadok KB, 1988.
- Magyar néprajzi kutatások Szlovákiában. 1918–1938.* Bratislava, Madách, 1990.
- Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából.* Budapest, OKTK Magyarorsággutató Program, 1992.
- Népi építkezés az érsekújvári járás területén.* Nové Zámky–Érsekújvár, Honismereti Múzeum, 1992. (Gudmon Ilonával közösen)
- Ludová architektúra v okrese Nové Zámky.* Nové Zámky, Vlastivedné múzeum, 1992. (Gudmon Ilonával közösen)
- Őrei a múltnak. Vidéki múzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1994.
- Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából.* Kürt, Községi Hivatal, 1994.
- „Szent képek tisztelete.” Dolgozatok a vallási néprajz köréből. Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából 2.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1995.
- Výberová bibliografia národopisu Podunajskej nížiny. A szlovákiai Kisalföld néprajzának válogatott bibliográfiája. Ausgewählte Bibliographie der Volkskunde des slowakischen Teiles der Kleinen Tiefebene.* Komárno–Komárom–Komorn, Duna Menti Múzeum, 1995.
- „Tudománynak kezdetiről.” Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998.* Budapest–Dunaszerdahely, Ister–Nap, 1998.
- Állítatott keresztényi buzgóságbul... Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000.
- A szlovákiai magyarok néprajza.* Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium Aurum, 2002.
- Národopis Maďarov na Slovensku.* Komárno–Dunajská Streda, Fórum inštitút pre výskum menšín–Vydavateľstvo Lilium Aurum, 2003. /Interethnica, 5./
- Zwischen den Karpaten und der Ungarischen Tiefebene. Volkskunde der Ungarn in der Slowakei.* Passau, Lehrstuhl für Volkskunde, 2003. /Passauer Studien zur Volkskunde, 22./
- Két Duna keríti... Tanulmányok a Csallóköz néprajzához.* Pozsony, Kalligram, 2005. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Szagrális kisemlékeink.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. (L. Juhász Ilonával közösen) /Jelek a térben, 1./

(Az interjút Fazekas József készítette)

DOKUMENTUMOK

A Szovjet Külügyminisztérium memoranduma a kelet-európai országokban uralkodó állapotokról 1989. február 24-én*

Még mindig kevés olyan történelmi dokumentum áll rendelkezésünkre, amellyel világosan bizonyíthatjuk, hogy a kelet-európai kommunista rezsimek fenntarthatatlanságát és bukásuk lehetőségét a Szovjetunió vezető köreiből korábban fölfogták, mint magukban az ún. szocialista államokban a lakosok túlnyomó többsége. Az alábbi dokumentum erről (is) tanúskodik. Meg arról is, hogy noha a gorbacsovi vezetés 1989 elején tisztában volt a helyzettel – sok ponton a szöveg olyan egyértelműen fogalmaz, hogy azt hihetnénk, egy később írt történelemkönyvet olvasunk –, a Külügyminisztérium emlékeztetőjét (név nélkül) összeállító funkcionárius csak egy-egy pillanatra képes kilépni a hidegháborúra oly jellemző birodalmi gondolkodás keretei közül: még ekkor is fönntartja a lehetőséget a szovjet csapatok idegen földön való (igaz, „korlátozott”) állomásoztatására, a „világszocializmus” építésére szövetkező bábállamok vezetőinek ideológiai továbbképzését szolgáló „szűk körű konferencia” megrendezésére, miközben félelmetes következetességgel „Katyn-ügy”-ről, 1956-os magyarországi „események”-ről és csehszlovákiai „válság”-ról beszél. A dokumentum keletkezésének körülményeihez tartozik, hogy 1988 végén a Szovjet Kommunista Párt központjában létrehoztak egy ún. Nemzetközi Bizottságot, melynek elnökeként Alexander Jakovlev négy kulcsfontosságú intézményt: a Bogomolov Intézetet, a KB Nemzetközi Osztályát, a Külügyminisztériumot és a KGB-t utasította egy-egy tanulmány kidolgozására Kelet-Európa lehetséges fejlődési útjáról. Az itt olvasható irat az Edvard Sevarnadze vezette Külügyminisztériumban készült; mind közül nemcsak ez a legrövidebb, hanem véleményem szerint a leghívebb képet is adja arról a következtelenségről, a peresztrojka-hívek és a keményvonalasok összecsapása nyomán a szovjet apparátusban urakodó ideológiai zavarról (érdemes megfigyelni az érvek egyvelegét és ellentmondásosságát), meg kicsit a rendtelenségről is (egyes modatok nincsenek is befejezve), amely 1989 elején, közvetlenül a nagy kelet-európai politikai földcsuszamlás előtt jellemző volt.

Vajda Barnabás

* Az eredeti orosz nyelvű dokumentumot Jacques Levesque tette közzé (Cold War International History Project, www.wilsoncenter.org). Jelen fordítás Vladislav Zubok és Gary Goldberg angol nyelvű szövege alapján a Woodrow Wilson International Center for Scholars jóváhagyásával készült.

A szocialista közösség egész háború utáni fejlődésének legnehezebb szakaszát éli. Rendkívül bonyolult helyzet állt elő Kelet-Európában. Azt mondhatjuk, hogy a szocializmus sorsáról van szó a térség számos országában, a Varsói Szerződés jövőjéről, [és] a Szovjetunió alapvető érdekeiről.

Azok a komoly nehézségek, amelyekkel az európai szocialista országok szembe találták magukat, főleg az adminisztratív tervutasításos szocializmus-modell krízisével kapcsolhatók össze. Ez a modell nyilvánvaló ellentmondásba került a társadalmi fejlődés elvárásaival, fékjévé vált a szociális-gazdasági és tudományos-technikai haladásnak, valamint a növekvő szakadék reális veszélyét teremtette meg a szocialista világ és a Nyugat között.

Alapvető politikai és gazdasági változások váltak objektíve szükségessé minden európai szocialista országban. Azonban a változás jellegének és tempójának megítélései, [és] a szocialista építés jelenlegi szakaszának elméleti és gyakorlati megközelítései még e szükségszerűség tudatában sem azonosak.

Egyes országokban – Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia – a vezetés rendkívül határozottan hajtja végre a politikai és gazdasági reformokat, [míg] másokban – Románia, az NDK, Csehszlovákia és Bugária – [a vezetés] megmaradt az adminisztratív tervutasításos rendszer követőjének.

Kétségtelen, hogy a peresztrojka iránya a Szovjetunióban jelenleg és a jövőben is döntő befolyást gyakorol a szocialista országok jellegének alakulására. Peresztrojkáknak vagy a zajló megújulási folyamatok katalizátorává válik, vagy kudarc [szó szerint: csúszás – V. B.] esetén megerősít[het]i a kétségeket a szocializmussal mint hatékony szociális és politikai rendszerrel szemben.

A negatív örökségen és a szocializmus megújulásán való felülemelkedés nehézségekkel és konfliktusokkal jár. Az uralkodó pártok az államok többségében elkészték a reformok végrehajtásával, számos közülük elvesztette a köz bizalmát, és most elveszíti az ellenőrzést is az események irányulása fölött. Ez főleg Lengyelországra és Magyarországra vonatkozik.

A lakosság a meglévő problémákat és kudarcokat többnyire az uralkodó pártok hibáival és a politikájukban megnyilvánuló nyilvánvaló torzulásokkal hozza összefüggésbe, akiken a teljes felelősség nyugszik a bekövetkezett krízishelyzet miatt. Mindez tekintélyük csökkenéséhez vezetett a lakosság körében, beleértve a munkásosztályt is. A helyzetet számos uralkodó pártban [belső] pártharc [és] a vezetés megosztottsága súlyosbítja.

Ebben a helyzetben az ellenzéki erők roppant aktívan lépnek fel: a „Szolidaritás” Lengyelországban, a „Demokrata Fórum” és más csoportok Magyarországon, a „chartisták” Csehszlovákiában stb. Szociáldemokrata, kereszténydemokrata és nacionalista pártok alakulnak. Az ellenzéki erők élvezik a széles néprétegek támogatását, beleértve a munkásosztályt is. Az ellenzék a szociális és politikai élet minden területén igyekszik gyengíteni az uralkodó pártok befolyását, és [megkísérl]i megszerezni a hatalmat. A hatalom kérdése olyan országokban, mint Lengyelország és Magyarország, egyre inkább felszínre kerül.

Az uralkodó pártok engedményekre és kompromisszumokra kényszerültek, hogy megőrizték a szocialista rendszert és befolyásukat a társadalomban; nemzeti [érdekeikkel] összhangban lévő politikához folyamodnak a politikai és munkás szak szervezeti pluralizmus felismerésének útján. Ez legjellemzőbb a Lengyel Egyesült

Munkáspártra és a Magyar Szocialista Munkáspártra. A politikai realitás az ellenzékkel való együttműködés kényszerét állította eléjük, [és] hogy bevonják [őket] a kormányzásban való részvételre és a közhivatalok működtetésébe. A legkisebb veszély sincs a barátaink által végrehajtott intézkedésekben.

A politikai pluralizmus iránti hajlam az európai szocialista országok mindegyikében látható, és összességében ítélve egyre meghatározóbbá fog válni. Ez többpártrendszerhez fog vezetni (nem szükségszerűen koalíciós alapon) [és] „szabad pályát” [(szó szerint: szabad játékot – V. B.) nyit] a politikai erőknek. Hozzáférve a törvényhozói és kormányzati intézményekhez, az ellenzék teljesen vagy részlegesen kiszoríthatja az uralkodó kommunista és munkáspártokat a hatalomból. Mindez ma valós lehetőség számos európai szocialista országban. Tekintetbe véve, hogy a szocializmussal ellenséges erők fokozták aktivitásukat, ennek a folyamatnak komoly politikai következményei lehetnek.

Azokban az országokban, ahol a vezetés megtartja a parancsuralmi módszereket (Románia, az NDK, Csehszlovákia, Bulgária), az uralkodó pártok egyre növekvő nehézségeket tapasztalnak a szociális-gazdasági, politikai és ideológiai problémák megoldásakor. A politikájuk iránti rejtett elégedetlenség erősödik, [és ez] bármelyik pillanatban láthatóvá válhat, de itt-ott már látható alternatív társaságok, tüntetések és sztrájkok formájában. Válaszul a hatalom fokozza az elnyomó intézkedéseket [és] durvább módszereket használ a nyilvános politikai élet (meg)rendszabályozására. Az ilyen gyakorlat még nagyobb elégedetlenséget provokál a társadalomban, és élesebb ellenreakciókat külföldön. Ellentétbe kerül a világgözösség általános demokratizálódási folyamataival, valamint az európai konferencia és a bécsi csúcstalálkozó záródokumentumainak alapeleivel és intézkedéseivel.

Feltételeznünk kell, hogy ezekben az országokban [is] demokratizálódás és a szocializmus tényleges megújulásának folyamata zajlik, de ezt elkerülhetetlenül fájdalmas(abb) és súlyos politikai-szociális bonyodalmak fogják kísérni.

A peresztrojka valódi változásokat hozott a szocialista államokkal fenntartott kapcsolataink jellegében. Együttműködésünben gyakorlatilag az egyenjogúságra és a kölcsönös felelősségre álltunk át, [és] jelentős mértékben felszámoltuk a múltbeli diszkriminációkat. Azonban számos probléma megoldatlan maradt, főleg a gazdasági együttműködés, a szocializmus korszerű koncepciója és az emberek közti kapcsolatok fejlesztése terén. Mi több, számos téren újabb törések keletkeztek. Szembe kerültünk azzal a ténnyel, hogy Románia, az NDK és Csehszlovákia vezetői saját országaikban, főleg tiltó rendelkezésekhez folyamodva, megpróbálják megakadályozni a peresztrojka eszméinek terjedését, ehhez néha a mi tömegtájékoztatásunkban megjelenő meggondolatlan közlemények szolgálnak ürügyül. Ez bizonyos feszültséget jelent kétoldalú kapcsolatainkban.

A „fehér foltok” problémája számos szocialista országban különösen megkeseríti kétoldalú kapcsolatainkat. Közéjük tartoznak az 1939-es szovjet–német paktumot, a „Katyn-ügy”-et, az 1956-os magyarországi eseményeket, az 1968-as csehszlovákiai válságot illető kérdések stb. A késlekedés ezen események új szempontú átértékelésének elvégzésében a szocialista országok bizonyos köreiből ingerültséget okoz, [ami] a lakosság bizonyos rétegeiben növeli a bizalmatlanságot glasznosztjpolitikánk iránt. Nemzeti területi problémák terhelték meg komoly viszályokkal a szocialista országok kapcsolatait az elmúlt években. Ez a helyzet Magyar-

ország és Románia, Románia és a SZSZSZK, Jugoszlávia és Bulgária, Lengyelország és az NDK vonatkozásában stb.

Összességében minden kelet-európai országban a nacionalizmus fokozódása és politikájukban a szétható tendenciák erősödése figyelhető meg.

A Varsói Szerződés kapcsolatainak ügye komplex módon fejlődik. A szövetségen belül valódi egyenlőségen alapuló kapcsolatokra irányuló politikánk, a tagállamok kezdeményezőkézségének fejlődése és annak a gyakorlatnak a jóváhagyása, amely a nagyméretű külpolitikai kezdeményezések közös kidolgozásában és végrehajtásában érvényesül, kétségtelenül van pozitív hatása.

A kollektív, demokratikus alapelvek további fejlődését a szövetség tevékenységében akadályozza a román vezetés obstrukciós álláspontja, amely nyilvánvalóan arra irányul, hogy leépítse a politikai és a katonai együttműködés meglévő szerveit a Varsói Szerződés keretein belül. Az összes többi szövetséges feltűnő erőfeszítést tesz, hogy többet kapjanak a Varsói Szerződéstől, főleg a SZSZSZK-tól (a biztonság és a politikai információk biztosítójától), mint amennyivel hozzájárulnak, [és] hogy felmutassák a közös érdek és a kölcsönös felelősség kárára szolgáló függetlenségüket. Elégedetlenek a Varsói Szerződés vezetőségének katonai mechanizmusában megmaradó egyenlőtlenséggel, ami gyakorlatilag a szovjet katonai vezetést jelenti más országok teljesen formális részvétele mellett. Egyes szövetséges országok (Magyarország és Csehszlovákia) nyíltan terhesnek találják a szovjet csapatokat saját területükön, és érdeklődést mutatnak ezen erők lehető leggyorsabb csökkentésére.

Ugyanakkor valószínűtlennek tűnik, hogy a belátható jövőben bármelyik szövetséges állam fölvetné a Varsói Szerződésből való kilépés kérdését. Szembe kell néznünk egyes országok kísérletével, különösen Románia és Magyarország [tekintetében, amely arra irányul], hogy a Varsói Szerződésben való részvételüket formálissá tegyék, és hogy elkerüljék azokat az összehangolt akciókat, amelyek korlátoznák mozgásterüket a nemzetközi ügyekben.

Az USA és NATO-beli szövetségesei jelenleg arra hagyatkoznak, hogy az európai szocialista országok fokozatosan fognak a szociális struktúra megváltozásához jutni, [mintegy] békés átalakulásként a szocializmusból a burzsoá rezsimekhez, [és] különböző megközelítést alkalmaznak mindegyiküknél. Ebből a megállapításból eredően, összességében ítélve, a nyugati hatalmak nem akarnak konfrontációt velünk Kelet-Európa ügyében. Nagyon valószínű, hogy a krízishelyzet rosszabbodása esetén egyes országokban [a nyugatiak] önmérsékletet fognak tanúsítani, és nem avatkoznak be a kelet-európai országok belügyeibe, különösen nem katonailag, azzal számolva, hogy türelmük idővel kifizetődik.

Mostanában mind Nyugaton, mind a szocialista országokban egyre inkább találgatások terjednek a létező kelet-európa rezsimek „posztkapitalista társadalmakká” történő alakulásáról és „finnlandizációjáról”.

(A politikai szótárban ez a kifejezés általában azt jelenti, hogy szomszédaink viszsztatérnek a kapitalista fejlődés kebelére, miközben megőrzik speciális, baráti kapcsolataikat a Szovjetunióval, aki határaik biztonságát garantálja. A „finnlandizáció” kifejezés efféle fölfogása figyelmen kívül hagyja a szovjet–finn kapcsolatok két lényeges aspektusát. Először: kapcsolataink alapját északi szomszédunk semlegesége képezi, aki nem tagja egyetlen katonai bloknak sem; másodsor: a finn kom-

munista párt per definitionem nem kerülhet hatalomra, és nem hajthat végre forradalmi puccsot, amely garantálja Finnország szociális-politikai struktúrájának stabilitását. Mivel a kelet-erőpai országok a közeljövőben nem fogják fölvetni a Varsói Szerződésből való kilépés kérdését, és az uralkodó pártok, még ha gyorsan meggyengülnek is, egy ideig még fenntartják szociális bázisukat, a finnlandizáció terminus itt csak erős fenntartásokkal használható.)

A számos európai szocialista országban [előállt] rendkívül komoly belpolitikai helyzet, [valamint] a nyugati államok – szövetségeseinket és a szocialista közösség egészét illető mélyen átgondolt, hosszú távú – politikája részünkről azt követeli, hogy a legnagyobb figyelemmel kövessük a testvéri országokban zajló folyamatokat, a velük való együttműködésünk problémáit, [és] a világszocializmus fejlődésének jövőjét. Mindezek során szem előtt kell tartanunk, hogy barátaink nemrégiben azt a benyomást szerezhették, hogy az SZSZSZK és az USA között zajló intenzív párbeszéd miatt, valamint azáltal, hogy figyelmünk a globális és regionális nemzetközi problémák felé irányult, kapcsolataink a szocialista országokkal másodrangúvá vált.

1. A meglévő feltételek között a szocialista országok irányában növelendő figyelmünknek, mint a szovjet külpolitika valóban fontos prioritásának, különös jelentősége van. Jelen helyzetben az a legfontosabb, hogy megakadályozzuk a szocializmus erőizóját Kelet-Európában, [és hogy] megtartsuk a térség összes országát a szocialista fejlődés útján.

2. Befolyásunk az európai szocialista országokra – gazdasági és tudományostechnikai fejlesztés által – jelenleg korlátozott. Nagyobb hangsúlyt kell helyeznünk a barátainkkal folytatott politikai és ideológiai munkára, [és] lényegesen növelni kell az elvtársi figyelmet a baráti országok vezetői felé. Jelen helyzetben még a baráti vezetőségekkel [tartott] egyszerű vélemény- és tapasztalatcsere is nem csekély jelentőséggel bír az előttünk álló problémák megoldásában. A főtítkárok és a központi bizottsági titkárok, a kormányelnökök, a miniszterek, [és] az állami szervezetek vezetői szintjén [folytatott] találkozók elsőrendű fontossággal bírnak. Le kell egyszerűsíteni ezeknek a találkozóknak a lebonyolítását, hogy gyakorlatiasabbak, munkajellegűbbek legyenek. Itt az ideje egy, a testvéri pártok vezetőivel szűk körben szervezett konferenciának abból a célból, hogy megvitassuk a szocialista építés sürgős problémáit, és hogy növeljük együttműködésünk hatékonyságát a szocialista közösség keretein belül.

3. Nagy jelentőséggel bírna egy olyan előkészítő munka, amely arra irányulna, hogy új barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések szülessenek az SZSZSZK és a szövetséges államok között, amelyek a lejáró jelenlegi [szerződések] helyébe lépnének, s amelyek az európai szocialista országok viszonylatában az egyenjogúság, a barátság, a bizalom és a kölcsönös felelősség szellemében születnének. Ezeknek a szerződéseknek tükrözniük kellene a szocialista országok közti kapcsolatok új szabályait [és] a jelenlegi kapcsolataik újjáépítésében rendelkezésre álló tapasztalatokat, kizárva a szocialista országok kölcsönös kapcsolataiból az oda nem illő feltételeket.

4. Abból a tényből [kellene] kiindulnunk, hogy a szocialista országok viszonylatában erőszakos módszerek és különösen katonai erő alkalmazása részünkről teljesen ki van zárva, még a legszükségesebb helyzetben is (kivéve, ha szövetségeseinket külső agresszió érné). A katonai beavatkozás nemhogy megakadályozná, de

súlyosbítná a szociális és politikai válságot, tömegtüntetések kitörését, akár fegyveres ellenállást okozna, és végső soron ellentétes hatáshoz, a szovjetellenesség megerősödéséhez vezetne. Ez komolyan aláásná a Szovjetunió tekintélyét külpolitikai téren, megrontaná kapcsolatainkat a vezető nyugati hatalmakkal és más országokkal is, [és] nemzetközi téren a Szovjetunió elszigetelődéséhez vezetne. Ezzel egyidőben, fontolóra véve a jelenlegi bonyolult helyzetet az európai szocialista országokban, Kelet-Európában szükséges fenntartanunk korlátozott katonai jelenlétünket mint stabilizációs tényezőt; a bizonytalan helyzet indokolhatja csapataink esetleges szerepét a kritikus belpolitikai helyzetben.

5. Azon európai szocialista országok vezetőségével kapcsolatban, melyek ellentmondásosan fogadták a szovjet peresztrojkit: viszonyunk hozzájuk, melyek tartózkodó magatartást mutatnak a SZSZSZK-ban zajló reformokkal szemben (az NDK, Románia, [és] részben Csehszlovákia [és] Bulgária), önmérséklettel és hűvösen kezelendő. Figyelembe véve, hogy az új szocialista modell megteremtése objektív folyamat, kapcsolatainkban a baráti országokkal el kellene kerülni bármiféle számonkérés vagy megbélyegzés kísérletét a különböző modellekre vonatkozólag, s inkább átfogóan meg kellene osztani a tapasztalatokat a szocializmus elmélete és gyakorlata terén. A fő dolognak a barátainkkal való kölcsönös megértésnek kellene lennie, hogy a reformokat szocialista alapon lehessen végrehajtani. [Ha] a helyzet rosszra fordul egyik vagy másik szocialista országban, tartózkodnuk kellene attól, amennyiben lehetséges, hogy nyilvános támogatást nyújtsunk a hatóságok olyan elnyomó intézkedéseiseihez, amelyek ellentmondanak az emberi jogok nemzetközi megítélésének.

6. Néhány szocialista országban koalíciós kormányzáson alapuló állami struktúra alakulhat, amelyekben az ellenzék is részt vesz és jelentős befolyással bír; jelenleg ajánlatos fölvenni a kapcsolatot az újjászerveződő politikai pártokkal, szervezetekkel és egyesületekkel, beleértve az alkotmányos keretek között működő szakszervezeteket is.

7. A számos országgal fennálló, kapcsolataink történetét máig terhelő, ún. „fehér foltok” eltüntetése hozzásegítené az SZSZSZK és más szocialista országok közti bizalom növeléséhez. Ez különösen érinti Lengyelországot, Magyarországot és Csehszlovákiát. Az új politikai gondolkodás fényében fel kellene gyorsítani saját helyzetünk tanulmányozását az olyan akut kérdésekben, mint a „Katyn-ügy”, az 1956-os magyarországi események, [és] az 1968-as csehszlovákiai válság. Ezzel kapcsolatban olyan politika döntés meghozatala kívánatos, amely lehetővé teszi a vonatkozó levéltári anyagokhoz való szabad hozzáférést.

8. A tüntetések elhúzódtak, [és] a társadalom, lényeges korlátozások továbbra is megmaradtak a szocialista közösségben, az emberek közötti kapcsolatok területén [és] az állampolgárok magánutazásait illetően. Politikai téren ez nem szolgálja érdekeinket, [és] ellentétes hatással van kereskedelmi és gazdasági, tudományos, kulturális, atlétikai és egyéb kapcsolataink fejlődésére. A szocialista országok állampolgárai Szovjetunióba való utazási korlátozásainak teljes megszüntetése, a szovjet állampolgárok ezen országokba utazásának kérdése, valamint az ezekhez tartozó feltételek megteremtése napjainkra elkerülhetetlenné vált.

9. Fontos célként kellene meghatározni a Varsói Szerződésnek mint az európai szocialista államok katonai-politikai szövetségének megőrzését. Összhangban a

Varsói Szerződés keretein belül megvalósítandó [és] az együttműködés javítását célzó javaslatainkkal, azt a vonalat kell követni, [melynek elemei] a szövetség tevékenységének maximális politizálása, működési formáinak demokratizálása, valamint a hozzájárulás és az érdekek növelése minden tagállam részéről. Ehhez járulna az őszinte elvtársi légkör, a szabad és kötetlen eszmecsere a Politikai Egyeztető Bizottság, a Külügyminiszterek Bizottsága és a Hadügyminiszterek Bizottsága találkozóin (miközben nem feltétlenül szükséges mindenáron konszenzusra jutni minden kérdésben – minden államnak joga van megőrizni cselekvési szadságát, kifejteni és indokolni saját álláspontját a többi szövetségesnek); a [képviselők] kötelezően váltakozó rendszere a Varsói Szerződés minden szervében és intézményében; ezzel egyidejűleg a mechanizmus hatékonyságának növelése végett – egy állandó politikai testület létrehozása, amely a PKB Főtitkárának a koordinátor szerepét nyújtaná a szövetség keretein belül. Egyszerűsíteni kell a konferenciák és a Varsói Szerződés szervezeti tanácskozásainak előkészítését és lebonyolítását, s arra kell törekednünk, hogy folyamatos munkakapcsolatot tartsunk fenn a szövetséges államokkal.

10. Egyre sürgetőbb a szövetséges szocialista államok közti szoros koordináció létrehozása, tekintettel az USA és NATO-beli partnereinek kelet-európai politikájára, valamint [szükséges volna] összehangolt stratégia és taktika kidolgozása e tekintetben.

(Fordította Vajda Barnabás)

NÁRODNOSTNÉ MENŠINY NA SLOVENSKU 2004

Zostavili

Róbert Dohányos
Gábor Lelkes
Károly Tóth

Fórum inštitút pre výskum menšín
Littera Aurum vydavateľstvo
Šamorín - Dunajská Streda

Maďarsk
Rómska
Rusínska
Cajins
Česká
Zem
Pruská
Chorv
Srpska
Neznám
Maďarsk
Rusínska
Rusínska
Cajins
Cajins
Česká
Zem
Pruská
Chorv
Srpska
Neznám
Maďarsk
Rómska
Rusínska
Cajins
Česká
Zem
Pruská
Chorv
Srpska
Neznám
Maďarsk
Rómska
Rusínska
Cajins
Česká
Zem
Pruská
Chorv
Srpska
Neznám
Maďarsk
Rómska
Rusínska
Cajins
Česká
Zem
Pruská
Chorv
Srpska
Neznám
Maďarsk

KONFERENCIA

Konferencia a Kárpát-medencei magyar kisebbségek nyelvhasználati jogairól

Az utóbbi évtizedben Magyarországon mind a nyelvészek, mind pedig a jogászok körében jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés a nyelvi jogi kérdések iránt, ennek fő oka nyilván a Magyarország határain túlra szorult magyar kisebbségek helyzete volt. A megnövekedett érdeklődést a számos könyv és folyóiratokban (pl. *Pro Minoritate*, *Regio*, *Kisebbségkutatás*) megjelent tanulmány mellett konferenciák sora is jelzi. Beszámolóm a 2005. december 2-án Szegeden, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és az Európa-Tanulmányok Központja által *A magyar nyelv használatához való jog a szomszédos országokban* címmel rendezett konferenciával kapcsolatos. A konferencia előadásai két nagy tematikus blokkra oszlottak: a magyarországi jogász szakemberek az anyanyelv-használati jog általános és nemzetközi kérdéseivel foglalkoztak, a szomszédos államokból meghívott előadók pedig az adott magyar kisebbség helyzetét mutatták be.

Bevezető előadásában a házigazdákat képviselő *Trócsányi László* azt tekintette át, hogyan jelenik meg az anyanyelv használatához való jog az egyes nemzeti alkotmányokban. A nyelvhasználati jogok – amennyiben az alkotmányban egyáltalán szóba kerülnek – vagy az alkotmány bevezető rendelkezéseiben, a társadalmi berendezkedés alapvető jellemzői között, vagy pedig az alapjogoknál szerepelnek. Az alkotmányok abban is különböznek, hogy kollektív vagy egyéni jogként határozzák-e meg a nyelvi jogokat, nevesítik-e a hivatalos nyelvet és a kisebbségi nyelveket, illetve az utóbbiaknak milyen státuszt tulajdonítanak. Az előadó Belgium, Svájc, Finnország, Írország és Spanyolország alkotmányát pozitív példaként, Franciaországét negatív példaként hozta fel, s a konferencia egyik céljaként éppen annak vizsgálatát jelölte meg, milyen a magyar nyelv státusza a szomszédos országokban.

Több nyelvi jogi publikáció szerzője, *Andrássy György* (Pécsi Tudományegyetem) *Az anyanyelv-használati jog jellege* című előadásában egyrészt rámutatott arra, hogy az utóbbi időben a nyelvi jog „periférikus kérdésből nagy horderejű kérdéssé válik”, másrészt pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy az e szempontból alapvetőnek tekintett nemzetközi dokumentumokban rögzített (emberi) jogok univerzálisak, a kisebbségi jogok pedig csak partikulárisak: egy csoport, a kisebbség jogaként fogalmazódhatnak meg. Mivel a kisebbségi jogok explicit megfogalmazást nyernek, ezért úgy tűnhet, hogy nyelvhasználati jogai a kisebbségeknek vannak, holott saját nyelvének minden helyzetre kiterjedő használata éppen a többség joga, csak éppen ezt a nemzeti alkotmányok és törvények implicit módon, a hivatalos nyelv intézményén keresztül ismerik el. Ezzel kapcsolatban utalhatunk arra, hogy az általános emberi és

a partikuláris nyelvi jogok, valamint az expliciten rendszerint nem megfogalmazott, de ténylegesen létező széleskörű többségi nyelvi jogok és az expliciten kifejeződő, de valójában korlátozottan érvényesülő kisebbségi nyelvi jogok közötti ellentmondásra mások is felfigyeltek. A nyelvi jogoknak eddig legteljesebb „katalógusaként” ismert, de hivatalos erővel nem bíró UNESCO-dokumentumban, a *barcelonai nyilatkozatban*, éppen ezért a tételesen felsorolt nyelvi jogok általános emberi és közösségi jogként fogalmazódnak meg, legtöbb pontja ugyanis így kezdődik: „minden nyelvi közösségnek joga van ...”.

Ernst Ildikó (Károli Gáspár Református Egyetem) szintén a nyelvi jogok és a többi emberi jog (a szólásszabadság, a diszkrimináció tilalma, a magán- és családi élet védelme, vallásszabadság stb.) kapcsolatát elemezte a *Nyelvhasználati jog a nemzetközi jogban* című előadásában, de más összefüggésben is, elsősorban (nemzetközi) bírósági ügyek és döntések tükrében. A legtöbb nemzetközi dokumentum értelmében ugyanis a nyelvhasználati jogok megsértése miatt nem indítható per, hanem csak valamilyen más, tételesen rögzített joghoz kapcsolódóan (mint pl. a fent említett szólásszabadság joga vagy a diszkrimináció tilalma).

A fontosabb európai dokumentumokat tekintette át *Közösségi normák az anyanyelv használatára* című előadásában *Gordos Árpád* (Miniszterelnöki Hivatal), így röviden jellemezte az *amszterdami szerződést* (az Európai Unió alapszerződését), az Európai Tanács és az EBESZ főbb dokumentumait (utóbbi esetében az emberi jogi dimenzióval foglalkozó koppenhágai utótalálkozó dokumentumát).

A második részben a Kárpát-medencei magyar kisebbségek nyelvi jogi helyzetét mutatták be az alábbi előadók: *Cserniczkó István* (Kárpátalja, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola), *Varga Attila* (Erdély, parlamenti képviselő), *Veress Emőd* (Erdély, RMDSZ Önkormányzati Főosztály), *Szabó Mihály Gizella* (Szlovákia, Gramma Nyelvi Iroda), *Korhecz Tamás* (Vajdaság, a tartományi kormány alelnöke), *Göncz László* (Szlovénia, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet), *Szekeres Péter* (Horvátország, Magyar Kisebbségi Tanácsok és Képviselők Koordinációja), *Andreas Lanyi* (Ausztria).

Az előadásokból leszűrhető tanulságokat az alábbi főbb pontokban foglalhatjuk össze:

1. A társadalmi változások következtében és az európai szervezetekhez (Európai Tanács, Európai Unió) való csatlakozás okán ezek az országok arra kényszerültek, hogy a kisebbségek jogait – beleértve a nyelvhasználati jogokat is – törvényi szinten is rendezzék, tehát szinte minden országban e területen jelentős törvényalkotási folyamat zajlott. A korábbi helyzethez képest a legnagyobb elmozdulás talán éppen Romániában volt. Az alkotmányban ugyan még mindig nemzetállamként van definiálva Románia, a közigazgatási decentralizáció és az új közigazgatási törvény azonban pozitív változásokat hozott. A magyarok elleni atrocitások miatt úgy tűnhet, hogy a Vajdaságban nehéz a kisebbségek helyzete, holott jogszabályi szinten igencsak előremutató fejlődés van ezen a téren: így azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy adott nemzetiség létszáma eléri a 15%-ot, be kell vezetni az adott kisebbségi nyelv hivatalos használatát, a járási szintű egységek alapszabályukban határozhatják meg, hogy helyben mely nyelvek minősülnek hivatalos nyelvnek, s a vajdasági tartományi parlamentben a magyarral együtt hat munkanyelv van. (Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Szlovákiában a kerületi önkormányzatok közgyűléseiben csak a szlovák nyelv használható.)

2. Többnemzetiségű államokról lévén szó, a kisebbségek számára biztosított jogok köre, illetve a hivatalos nyelv és a többi nyelv státuszának szabályozása nagymértékben függ az etnikai viszonyoktól. Így például Ukrajnában az ukrán a hivatalos nyelv, az ország keleti részein és bizonyos területeken (például a sajtóban és a gazdaságban) az orosz nyelv van domináns helyzetben. Ukrajnában tehát az ukrán nyelvnek az oroszral szembeni megerősítése a cél, ez azonban hátrányosan érinti a többi kisebbséget, így a magyarságot is. Nagy-Jugoszlávia utódállamaiban, főleg Horvátországban viszont a szerbek „okoznak gondot”. A biztosított nyelvi jogok tekintetében rendszerint „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol a többséghez viszonyítva a kisebbségek száma és aránya alacsony. A jogi szabályozást nézve ideálisnak tűnhet a helyzet Szlovéniában és részben Ausztriában, pedig a valóság egészen más. Mindkét államban aránylag kicsi a magyar közösség, nyelvük alacsony presztízsű, s ezért az alkotmány és a törvények által biztosított nyelvi jogok inkább csak szimbolikus jelentőségűek, azaz a magyar lakosság alig-alig él velük, másrészt viszont a közigazgatási szervek sem nagyon törekszenek arra, hogy ösztönözzék a kisebbségek ez irányú törekvéseit. Más országban is szükség volna azonban a nagyobb mértékű állami (elvi és anyagi) támogatásra, ugyanis például Szlovákiára is érvényes *Korhecz Tamás* megállapítása: a Vajdaságban leszoktatták az embereket arról, hogy a hivatalokban a magyar nyelvet használják. A kisebbségi nyelvi jogok a gyakorlatban leginkább a nagy létszámú magyar közösségekben (Erdély, Szlovákia, Kárpátalja, Vajdaság) érvényesülnek és érvényesíthetők, ezek a közösségek ugyanis szervezettségük következtében képesek a korlátozott állami szerepvállalásból eredő hátrányokat saját erőből mérsékelni, kiegyenlíteni.

3. Szinte minden előadásban szóba került egy igen fontos kérdés: a kisebbség csak akkor élhet nyelvhasználati jogaival, ha ennek a nyelvi feltételei is megvannak, például a tisztviselők beszélik az adott kisebbségi nyelvet, vannak jól képzett fordítók, és egyáltalán megfelelő színvonalúak a kisebbségi nyelvű szövegek. Ezen a téren mindenhol nagy hiányosságok mutatkoznak. Majdnem mindenhol probléma van a hagyományos földrajzi nevek (helynevek) feltüntetésével, *Göncz László* például rámutatott arra, hogy Szlovéniában nagyon sok a hibás magyar helységnevtábla. Romániában a törvényeket magyar nyelven is megjelentetik, a fordítók viszont egyáltalában nem ismerik a magyar jogi szaknyelvet és stílust, éppen ezért ezek a szövegek teljesen alkalmatlanok arra a célra, amire szánták őket. Szlovákiában is hasonló a helyzet: a rendszerváltozás után itt-ott megjelentetett törvényfordítások színvonalja sem sokkal jobb, mint a *Nemzeti Bizottságok* (később *Közigazgatás*) folyóiratban közöltéké volt, a megértést nehezíti továbbá a nem egységes terminológiahasználat is. Lényegében mindenütt gondot okoz az, hogy nincs megoldva a fordítások finanszírozása, valamint a tisztviselők nyelvi továbbképzése.

A szervezők ígérete szerint a konferencia anyagát kötetben is kiadják, s így majd egy új, bizonyára hasznos és új információkat közlő kiadvánnyal gazdagodik e terület szakirodalmá.

KÖNYVEK

A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002). Összeállította Simon Attila. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, 192 p.

A kötet a szlovákiai magyarság történelmére vonatkozó, 1990 és 2002 között megjelent történeti szakmunkák bibliográfiáját tartalmazza hat fejezetben: *A bibliográfiában feldolgozott folyóiratok és tanulmánykötetek jegyzéke; Általános rész; Kronologikus rész; Szerzői névmutató; Tárgymutató; Címmutató.* Az *Általános rész*ben egymástól elkülönítve található a történeti kutatások elméleti és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatos írások (2.1. fejezet), a történeti kézikönyvek, bibliográfiák, kronológiák, lexikonok (2.2. fejezet), a források (2.3. fejezet) és a kapcsolódó régiótörténeti szakirodalom (2.4. fejezet) bibliográfiai leírása. A *Kronologikus rész* a több korszakot érintő szakmunkák jegyzéke mellett (3.1. fejezet) négy periódusra osztva (1918–1938, 1939–1945, 1945–1948, 1948–1989) taglalja a szlovákiai magyarság Trianon utáni évtizedeire vonatkozó szakirodalmat. A 891 bibliográfiai tételt tartalmazó könyv, köszönhetően a jól áttekinthető szerkezeti beosztásnak, megbízható eligazodást biztosít mindenkinek, aki valamilyen okból: szakirodalom olvasása, adatellenőrzés, tudományos referencia stb. végett nyúl hozzá. Legnagyobb haszna az *Általános* és a *Kronologikus rész*ben található törzssanyagának van, mégpedig két okból. Egyrészt a korszak, amelyben ezek a szakmunkák íródtak (1990–2002 között), a tudományos igényű felvidéki magyar történettudomány éledésének időszaka. Ez a folyamat természetesen még ma is tart, de ezen időszak alatt megteremtődtek intézményi keretei. A kötet másik erénye az, hogy Simon Attila határozott szakmai koncepció alapján válogatott. Ahogy írja: „Válogatott bibliográfiáról van szó, amelyben az eredeti szakirodalom kapott helyet. [...] Nem került be viszont a kötetbe az ún. népszerűsítő irodalom. [...] Ugyanígy nem kaptak

helyet benne a szlovákiai magyar sajtóban [...] megjelent publicisztikai írások sem. Műfaji szempontból a monográfiákat, mono- és politematikus tanulmányköteteket, forráskiadványokat, tanulmányokat vettük fel a kötetbe” (8–9. p.). Szavai arra is felhívják a figyelmet, hogy tájainkon a tudományos szakirodalom és ugyanannak népszerűbb, olvasmányosabb formája (különböző, főleg kényyszerű okokból) összemosódott. Ahhoz viszont, hogy el tudjanak különülni egymástól, azaz: más és más közösség igényeit tudják magasabb szinten kielégíteni – infrastruktúrára van szükség. Végigböngészve a neveket és a címeket, két-három erős tendencia rögtön látható. Egyrészt az, hogy milyen nagyszerű teljesítményt nyújtottak folyóirataink (korábban az *Irodalmi Szemle*, később a *Regio* és egyre erőteljesebben a *Fórum Társadalomtudományi Szemle*) és kiadóink (Lilium Aurum, AB-ART, Méry Ratio, Kalligram) az elmúlt bő évtizedben a felvidéki magyarság dokumentumainak, forrásainak közlése terén, pótolva a nem létező történelmi folyóirat hiányát; ugyancsak nagyra értékelendők azok a helyi kezdeményezések is, amelyek falu- vagy helytörténeti munkák kiadására áldoznak pénzt. Más szempontból olyan ez a könyv, mint a megterített vasárnapi asztal: rögtön látszik, mi hiányzik róla. Elenyészően kevés pl. a helyi szerző, és egyes korszakok gyakorlatilag fehér foltok a feltörekvőben lévő szlovákiai magyar historiográfia ágendáján. Miközben viszonylag nagy számban vannak képviselve benne az irodalommal, demográfiával, iskola, sajtó- és sporttörténettel meg néprajzzal kapcsolatos tudományos igényű munkák, meg kell állapítani, hogy roppant hézagos a gazdaság- és családtörténet, és – némileg meglepő módon – rövid azoknak a munkáknak a listája is, amelyek történelmi-politikai összefüggésekre világítanának rá. Ugyancsak kevés a nyilvánosságra hozott memoáirodalom, és pár kutatótól meg pár rész kérdéstől eltekintve (pl. 1956, 1968, Jogvédő Bizottság) a létező szocializmus időszakának politikai összefüggéseivel, különös tekintettel a cseh-szlovákiai magyarság legújabb kori történelmével.

Vajda Barnabás

Bukovszky László (szerk.): Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Kiadó, 2005, 384 p. /Lokális és regionális monográfiák, 4./

B. Kovács István jelentkezésével a tudományok széles skálája a gömörológia tudományával gazdagodott. Ő ugyanis rendkívül céltudatos munkával, a tudomány teljes eszköztárának a felhasználásával, sőt a modern hagyományteremtés eszközeit sem mellőzve helyezte vissza Gömört a történeti kutatások célterületei közé, miközben a múlt építőköveit felhasználva egy virtuális új állam alapjait is lerakta. Hasonlóan céltudatos szándékot egy-egy régió feltárására tájainkon csupán Mátyusföldön tapasztalni, ahol ugyan kicsit más eszközökkel, de egy régió történeti jellegű újjáélesztésének lehetünk tanúi. S bár nem valószínű, hogy a gömörológia szó mintájára a Mátyusfölddel kapcsolatban is kialakul hasonló fogalom, ám a régió történetével foglalkozó tudomány kétségkívül él és virágzik, sőt a jelen recenzió tárgyát képező tanulmánygyűjtemény alapján minden más felvidéki magyar tájat meghaladó eredményeket tud felmutatni.

A szlovákiai magyar történetírás egyre inkább megizmosodni látszó vonulatában is külön hely illeti a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fiókleveltárának a vonzáskörzetébe és szellemi kisugárzásának a hatósugarába tartozó kollégákat. Az említett levéltár igazgatója, Novák Veronika nem csupán a szlovákiai levéltáros szakma meghatározó szereplője, de levéltárosi mivoltából fakadó kutatói alaposága és a helytörténeti kutatások iránti elkötelezettsége által iskolateremtő személyiség is. A maga köré gyűjtött levéltárosokból és történészekből álló szerzői gárda egy-egy tagját ugyan az élet más munkahelyek felé sodorja, de egyikük sem tagadhatja le, hogy a „Novák-iskola”-ban nevelkedtek, s egy kicsit mindannyian Novák Veronika „köpönyege alól bújtak elő”.

Novák Veronika és munkatársai már az eddigiekben is számos értékes publikációt tettek le az asztalra, s tették magasra a mércét: színvonalas településmonográfiák, gazdag konferenciakötetek, értékes tanulmá-

nyok jelzik ezt. A Fórum Kisebbségkutató Intézet gondozásában 2005 végén megjelent *Mátyusföld II.* című tanulmánykötet azonban nemcsak hogy „megugrotta” ezt a magasságot, hanem talán még felül is múlta azt, s jómagam a már említett „Novák-iskola” eddigi legkitűnőbb kiadványaként tartom számon.

Pedig Novák Veronika ezúttal látszólag a háttérbe húzódott, hiszen „csupán” öt (!) rövidebb, de rendkívül érdekes tanulmány szerzője, míg a kötetet – legalábbis úgy érzem – elsősorban Bukovszky László, a Nemzeti Emlékezet Intézete Levéltárának igazgatója „viszi a hátán”, aki egyben a kiadvány szerkesztője is. Ám ahogy Bukovszky László, úgy a kötet összesen kilenc szerzője közül a legtöbben levéltárosok, így óhatatlanul is a Novák Veronika által kitaposott úton haladnak.

Bukovszky László tanulmányíróként és szerkesztőként is kiváló munkát végzett a kötetben. Engem már a kötet előszavával meggyőzött erről, hiszen a bevezető írást nemcsak terjedelme emeli az ilyen kötetekben megszokott sokszor semmitmondó frázisokkal teli bevezető szövegek felé, hanem rendkívül gazdag információtartalma is. A címe ellenére is joggal állíthatjuk, hogy nem előszót olvasunk, hanem egy kitűnő bevezető tanulmányt, amely mintegy megelőlegezi, sőt előzetesen össze is foglalja a kötetben olvasható egyéb írásokat.

Sőt még egy szempontból kitűnő a Bukovszky által írt *Előszó*: összefoglaló jellege miatt megkönnyíti az ismertetések és recenziók íróinak a szerepét, hiszen lényegében minden fontosat elmond a kötetéről.

Gondos és koncepciózus szerkesztői munkára utal, hogy a kötetbe besorolt 18 tanulmány egymástól jól elkülöníthető és gondos logikai sorrendet alkotó csoportokra tagolható. Az első három tanulmány Mátyusföld fogalmi meghatározását, a térség közgazdasági fejlődését és településhálózatának gazdag okleveles forrásokra alapozott bemutatását tárja az olvasók elé, hozzásegítve ezzel azokat, hogy tájékozódni tudjanak a régióban és a következő tanulmányok olvasása során. S bár Novák Veronika *A Mátyusföld történelmi meghatározása* című írása mindössze két oldal terjedelmű, mégis alapvető fontosságú, hiszen a szlovákiai magyar

olvasó fejében ma is meglehetősen nagy zavar uralkodik a dél-szlovákiai tájegységek fogalmi behatárolását illetően. Valamiféle rend csak Liszka József *A szlovákiai magyarok néprajza* című monográfiájának köszönhetően látszik kialakulni a kérdésben, Novák Veronika írása pedig véglegesen lezárhatja a Mátyusföld meghatározása körüli vitákat. A könyv szerkesztőjének, Bukovszky Lászlónak mindig is szívügye volt a közigazgatás-történeti megközelítés, s most sem kell benne csalódnunk, hiszen a második tanulmányban kitűnő elemzését adja a régió igazgatási fejlődésének. Írásában sikeresen lép át azon a nehézségen, hogy a Mátyusföld sohasem alkotott önálló közigazgatási egységet, s az igazgatás egyes szintjeinek (vármegye, járás, település) jól áttekinthető fejlődéstörténetét vázolja fel előttünk.

A kötet következő három tanulmánya (Novák Veronika: *A Mátyusföld a török szomszédságában és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején*; Strešňák Gábor: *A Mátyusföld újkori nemes társadalma*; Bukovszky László: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc mátyusföldi eseményei*) Mátyusföld újkori történelmét dolgozzák fel. Mivel ez a korszak a recenziótól meglehetősen idegen és távoli, ezért csupán annyit kíván megállapítani, hogy Strešňák Gábor tanulmányát már csak azért is rendkívül fontosnak tartja, mert a szerző a hazai történetírás által méltatlanul elhanyagolt társadalomtörténetet csempészi be a kötetbe. A Rákóczi-szabadságharc és az 1848-as forradalom Mátyusföldi vonatkozásait feldolgozó két tanulmány pedig arra lehet más vidékek kutatói számára is példa, hogyan lehet a fellelhető levéltári források optimális kihasználásával egy-egy országos jelentőségű esemény regionális vonatkozásait úgy feldolgozni, hogy az új elemekkel gazdagítsa az egész magyar és szlovák történettudományt is. S persze az sem mellékes, hogy ezek az írások rendkívül élvezetesek, s hihetetlen mennyiségű új ismerettel gazdagítják az olvasót.

Az inkább politikatörténeti jellegű írások sorát a két világháború közötti korszakkal foglalkozó két tanulmány zárja. El kell árulnom, hogy Bukovszky László *Államhatalmi változások a Mátyusföldön 1918–1919-ben és 1938-ban* című tanulmánya a recenzens

legkedvesebb írása a kötetből. S nemcsak azért mert saját szakterületéről van szó, de azért is, mert kitűnően megírt, élvezetes olvasmány. A szerző által választott megközelítés több mint érdekes, hiszen 1918/1919-es és az 1938/1939-es impériumváltáson keresztül mutatja be a régió politikai történéseit. Az 1918/1919-es történéseket illetően a rendkívül értékes és máig kellően ki nem használt forrásanyagra alapozott tanulmány ugyanis láthatóvá és érthetővé teszi az impériumváltás folyamatát, amelyet eddig inkább csak a jelszavak és az országos politika szintjén tudtunk értelmezni. Írásából eddig máshol nem tapasztalható plasztikus módon bontakozik ki az, hogyan zajlott le egy régió szintjén az, amit impériumváltásnak szokás nevezni, miközben sejtjük azt, hogy ez a folyamat Dél-Szlovákia más régióiban is hasonló módon történhetett. Bukovszky eközben számtalan olyan soha senki által nem ellenőrzött félígazságot cáfol meg és dönt romba, amely a témával foglalkozó szakirodalom legtöbbszörében megtalálható.

A két háború közötti szlovákiai magyar politika regionális vonatkozásainak a feltárására vállalkozott Pálinkás László a *Politikai pártok és mozgalmak és a politikai rendszer a Mátyusföldön az első Csehszlovák Köztársaság időszakában (1918–1938)* című írásában. Tanulmányában azonban nem igazán sikerült túllépni az eddigi szakirodalom ismeretein, s megítélésünk szerint kevésbé sikerült kihasználnia a levéltári források nyújtotta lehetőségeket. Alapvető gondként értelmezem a dolgozatban azt, hogy a szerző a szakirodalom általános felfogásával ellentétben (amely a kormánnyal együttműködő német és magyar pártokat nevezi meg így) az aktivista jelzöt a csehszlovák pártokra is használja. Hasznos lett volna, ha a szerző megindokolja ezt a szokatlan fogalomhasználatot.

A kötet következő nagy egységét a gazdaságtörténeti szempontú írások adják (Novák Veronika: *A mátyusföldi céhek*; Pukkai László: *A mezőgazdaság, a szövetkezeti mozgalom és a kereskedelem alakulása a Mátyusföldön 1848–1945 között*; Pokreis Hildegarda: *A gyáripari termelés kialakulása a Mátyusföldön*; Gaucsik István: *Regionális jellegű kereskedelmi bankok a Mátyusföldön (1867–1950)*).

Közülük számomra legérdekesebbnek a mátyusföldi helytörténetírás meghatározó alakjának, Pukkai Lászlónak a tanulmánya bizonyult. A szerző gazdaságtörténeti érdeklődését és gazdag ismereteit már korábbi munkáiban (lásd például a Hanza Szövetkezeti Mozgalomról írt monográfiáját) is bizonyította, s most ismét tanújelét adja ennek. A két világháború közötti telepítésekkel foglalkozó részben azonban néhány pontatlanság és fogalomzavar is felfedezhető. A szerző a 215/1919-es törvény kapcsán kisajátításokat említ, s ezzel átveszi a korábbi szakirodalom tévedését (lásd például Popély Gyula *El-lenszélben* című munkáját). A törvény valójában azonban eleve kizárta a kisajátítás lehetőségét, és helyette a sokkal határozatlanabb jelentéstartalmú „lefoglalás” fogalmát vezette be, amely az Agrárpárt érdekeinek jobban megfelelt. Ezt Csehszlovákia Legfelsőbb Bíróságának 1921-es végzése kimondta, amely szerint „a nagybirtokoknak a lefoglalási törvény által végrehajtott lefoglalása semmiképpen sem jelent kisajátítást. A lefoglalás által az eddigi tulajdonosok nem veszítik el tulajdonjogukat, s az nem száll át az Állami Földhivatal által képviselt államra, s a lefoglalás után is az eredeti személy marad a tulajdonos. A lefoglalás csupán valamiféle közjogi korlátozás alá helyezi az érintett tulajdonost, aki ezek után már nem rendelkezhet szabadon a lefoglalás alá eső birtok fölött.” A kutatások ma már meghaladták azokat az adatokat is, amelyek Pukkai László a kolóniák számát tekintve közöl. Saját kutatási adataim szerint – amelyek már több alkalommal is publikálásra kerültek – ugyanis a kolóniák száma messze meghaladja a szerző által feltüntetett 80-at, s a kolóniákon letelepített családok száma pedig nem 2054 hanem több mint 3 ezer.

Figyelemre méltó írás Pokreis Hildegardának a mátyusföldi gyáriparról írt tanulmánya, amely a 19. század második felében a régióban gyökeret vert gyáripár színes és érdekes leltárát tárja elénk. A tanulságos írás nemcsak a boldog békeidők máig utánoszthatatlan ívű gazdasági fejlődését rögzíti, de szép példáját állítja elénk annak is, hogyan lehet egy régió természetes adottságaira és az egyéni vállalkozókedvre építve fejleszteni a gazdaságot, majd azt tudatosan lerombolni

(lásd a második világháborút követő eseményeket).

Gaucsík István írásai általában nem könnyed olvasmányok, de rendkívül fontosak. A pénzüzetek története viszonylag szűk szakmai réteget foglalkoztat, s a szlovákiai magyar történetírásban Gaucsíkon kívül érdemben nem is foglalkozott ezzel senki. A fiatal történész tollából azonban az utóbbi két-három évben számos tanulmány látott e témában napvilágot, amelyek remélhetőleg hamarosan egy banktörténeti monográfiává állnak majd össze. Nagy szükség lenne rá.

A kötet utolsó nagy tematikus egységét a művelődéstörténeti jellegű tanulmányok alkotják (Bukovszky László: *A műveltség és a közművelődés évszázadai a Mátyusföldön*; Pokreis Hildegarda: *Elemi oktatás a Mátyusföldön*; Novák Veronika: *A vágsellyei jezsuita kollégium*; Szabó Eszter: *Mátyusföldi egyháztörténet*; Németh Erika: *A Mátyusföld társadalmi, nemzetiségi és vallási összetételének alakulása*; Bukovszky László: *A közegészségügy alakulása és jótékonyági intézmények a Mátyusföldön*). Az egyesületi életet, a közoktatást, hitéletet stb. bemutató írások egy gazdag kultúrával, sűrű iskolahálózattal, virágzó egyházi és egyesületi élettel rendelkező régió képét idézik elénk. Ám azt is, hogy ez a virágzás hogyan lassul le az első világháborút követően, majd miként rombolja szét a korabeli struktúrákat a második világhégest követő politika.

A Mátyusföld II. című kötetet a benne található gondolatok mellett a gazdag képanyag (mintegy 120 kép és rajz), valamint a közel 50 táblázat teszi tartalmasabbá. Külön öröm az olvasó számára, hogy a kötet végén közlik a képek és táblázatok jegyzékét. Bosszantó csupán az, hogy a felsorolásból 3 kép kimaradt, s sajnos épp három olyan, amelynek lelőhelye a recenzálót különösen érdekelné. Maga a kötet szép kiállítású, kötött könyv, amely sokszori forgatás után is egyben marad.

Ha a *Mátyusföld II.* jelentőségét akar-nánk méltatni, keresve se talál-nánk jobb szavakat, mint amelyek az *Előszóban* olvashatók: „A szlovákiai magyar történetírás több évtizedes adósságát pótolja ez a vállalkozás. A többi szlovákiai magyar tájegységhez, régióhoz képest a Mátyusföld gazdag és fordula-

tos történelmi múltjának bemutatására több okra visszavezethetően eddig még nem vállalkozott senki” (7. p.). Egy valamiben azonban mégis korrigálnunk kell Bukovszky Lászlót. Az, hogy Mátyusföld és Dél-Szlovákia más régióinak történeti feldolgozása eddig váratott magára, korántsem csak a szlovákiai magyar történetírás adóssága, hanem az egész szlovák historiográfiáé, amely a mai államhatárokat ugyan szívesen vetíti vissza a középkorba is, ám eközben nemigen vesz tudomást arról, hogy ezt a teret nem csak a szlovák etnikum töltötte és tölti ki.

Másrészt pedig a kötet munkáit olvasván egy percig sem érzem, hogy azokat a kisebb-ségi történetírás műfajába kellene besorolni. A *Mátyusföld II.* ugyan egy régiót választ ki vizsgálatra tárgyává, ám eszközei, nézőpontja, felfogása korántsem provinciálisak vagy kisebbségtörténeti szempontúak. A kötet ugyanis egy régió politikai, gazdasági, társadalomtörténeti fejlődését kívánja végigkövetni az alcímbe is jelzett 11. századtól 1945-ig. S hogy ennek a történetnek a szereplői többnyire magyarok, azt nem a szerzők szándékának eredménye, hanem a valóság viszatükröződése. Ám a kötet egyaránt szól az itt élő szlovákokhoz, a valaha itt élt németekhez, zsidókhöz, akik a kötetben saját múltjuk mindennapjaira ismerhetnek rá. Misztifikálás és mítoszteremtés nélkül. Ahogyan egy régió-történetnek ki kell néznie.

Simon Attila

Gulyás László: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt., 2005, 234 p.

Több mint nyolc évtizedes kényszerű elzárkózás után az ezredfordulótól reális célként fogalmazódhat meg, hogy a Kárpát-medence egymással szomszédos, közigazgatásilag azonban más-más állam fennhatósága alá tartozó régiói közötti együttműködés újból intenzívebbé váljon. A megvalósulás útja azonban még rögös. A keserű történelmi tapasztalatok és az egymás iránti kölcsönös bizalmatlanság miatt, nem utolsósorban pedig a gazdaság és társadalom kényszerű átalakítá-

sából adódó szociális feszültségek következményeként (a néhány jó példa és az itt-ott kibontakozó kedvező tendencia ellenére) a Kárpát-medence népei és államai közötti új típusú kapcsolatépítés még csak a kezdeti akadályokat vette sikeresen. Ezért is fontos számunkra a környékbeli országok, illetve azok velünk határos térségeinek (régióinak) minél átfogóbb ismerete, közös történelmi múltunk feldolgozása, amelyhez hathatós segítséget nyújthat Gulyás László könyve, aki nemrégiben a Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolája hallgatójaként sikeresen megvédett PhD dolgozatának bővített változatát adta közre az érdeklődők számára.

A szerző az általa megfogalmazott célkitűzést – miszerint „fel kívánja tárni az államszerkezeti változások gazdasági és regionális vetületét, és ezen belül hangsúlyt kíván fektetni az Osztrák–Magyar Monarchia egykori régiói által az elmúlt nyolcvan évben bejárt fejlődési útra” – következetesen véghezvitte. A kötet hét szerkezeti egységre tagolódik.

A tanulmány első fejezete a Monarchia strukturális jellemzőit mutatja be, külön is kiemelve a történelmi Magyarország regionális fejlődésének sajátosságait és a gazdaság önfejlődéséből fakadó regionalitást, megállapítva egyúttal azt is, hogy ezen időszakra körvonalazódnak kezdtek a magterületek, és elkülöníthetők bizonyos régiókezdeményezések is. Azok azonban kiterjedésükben különböztek a későbbi országhatár-változások eredményeként létrejövő régióktól, köztük a szerző által bemutatottaktól is. E fejezetben kitekintést találunk még a dualista államot vagy annak egyes térségeit érintő időleges közigazgatási reformokról vagy az etnikai indíttatású regionális elképzelésekről (Szerb Vajdaság, Temesi Bánság, Aurél Popovici tervszövege, illetve a szlovák vonatkozású „Triasmappa”) is.

A történelmi Magyarország felbomlásától napjainkig eltelt több mint nyolc évtizedet a világpolitikai változásoknak megfelelően öt periódusra (az első világháború és azt lezáró béke, a két világháború közötti két évtized, a második világháború évei, a szocializmus korszaka és a rendszerváltást követő évek) osztotta fel a szerző. Egy-egy időszak elemzését a kontinens és a kelet-közép-európai térség stabilitását vagy éppen instabilitását

meghatározó nagyhatalmi-politikai és diplomáciai összetevők felvázolásával vezeti be. Ezt követően a határváltozások eredményeként létrejövő új államkereteket (Csehszlovákia és Jugoszlávia, illetőleg azok különféle területi és elnevezésbeli módosulásai) elemzi, különös tekintettel a nemzetiségi viszonyok, az etnikai térszerkezet alakulására és a vizsgált régiók országon belül elfoglalt helyzetére, „hierarchiájára”.

A tanulmány egyik legfontosabb része, amikor a szerző a régiók fejlődésének, leginkább azonban hanyatlásának okaival, mindekelelt a központosító, a különböző fejlettségű és etnikumú területeket összeolvasztani szándékozó államhatalom szerepével ismerteti meg az olvasót. Így egyebek mellett a két világháború közötti évtizedekről a következőket állapítja meg: „a cseh polgárság – a prágai kormány hathatós támogatásával – saját politikai érdekeinek megfelelően mintegy belső gyarmatként kezelte Szlovákiát”. Ugyanakkor az is körvonalazódik a tanulmányból, hogy a szlovák nyelvű igazgatás és oktatási infrastruktúra kiépülése terén jelentős eredményeket értek el Szlovákiában a húszas–harmincas években. Igaz, mindez az egységes „csehszlovákizmus” jegyében történt, ami gyakorlatilag egyet jelentett a cseh hegemonia megvalósulásával, a korábban kilátásba helyezett szlovák autonómiatörekvések és a magyar kisebbség visszaszorításával. A felvidéki (szlovákiai) magyar paraszti társadalmat ellentmondásosan érintette a „republika” agrárpolitikája. A zömmel magyar nemzetiségű felvidéki nagybirtokosokat és a birtokokon élő magyar ajkú mezőgazdasági munkásokat egyértelműen sújtotta a földreform, mivel birtokaiktól, illetve létalapjuktól fosztották meg őket. A birtokos magyar paraszti családok (természetesen a szlovákokkal együtt) azonban sokat profitáltak az új államszervezet (az akkori Európa egyik legfejlettebb ipari országa) által nyújtott lehetőségekből. Intenzív növényi kultúrák honosodtak meg, és találtak új piacot a cseh–morva területeken, megfelelő jövedelmet biztosítva a mátyusföldi és csallóközi gazdáknak, akik éppen e jövedelem segítségével építették új lakóépületeiket, fejlesztették gazdaságaik technikai színvonalát.

Még ellentmondásosabban alakult a Vajdaság sorsa a két világháború közötti időszakban. Szerbia katonai ereje a háborút követően arra még elegendőnek bizonyult, hogy balkáni területi nyereségét megszilárdítsa. A teljesen eltérő gazdasági fejlettségű és kulturális hagyományokkal rendelkező térségek integrálására azonban már alig volt képes.

A második világháború időszakában a Németország vezetése alatt megélenkülő térségbeli hadigazdasági rendszer gazdaságfejlesztő hatásainak mind ideig kevésbé ismert szlovákiai eredményeiről is tájékozódhat az olvasó.

A háborús események következményeként szétesett Jugoszlávia területén átmenetileg hatalmi-politikai vákuum keletkezett. Ennek a rövid időszaknak az egyik merész politikai elképzelését jelentette a német stratégiák által kidolgozott új állam, a Prinz Eugen Gau tervezete, amelyik Baranyától egészen a krassó-szörényi szénmedencéig húzódott volna, létfontosságú nyersanyagokat (vasérc, szén) és jelentős mennyiségű élelmiszert biztosítva Németországnak, egyúttal azonban a még a trianoni országterület integritását is megnyirbálva.

Az ötvenes évektől végbemenő Kárpát-medencei regionális folyamatokról is részletesebb elemzést ad közre Gulyás László. Így egyebek mellett számsorokkal bizonyítja Szlovákia fokozatos felzárkózását a cseh országrész mellé. (1979-re csaknem megvalósult – legalábbis a legfontosabb mennyiségi mutatókat tekintve – a keleti országrész felzárkózása.)

A hatvanas–hetvenes évek vajdasági változásainak összegzése során azonban megállapítja: „A jugoszláv állam diszkriminációs regionális politikája következtében gazdasági fejlettség tekintetében a Vajdaság egyre jobban lemaradt Szlovéniától”. Pedig ezen időszak a vajdaságiak számára (nemzetiségi különbség nélkül) az aranykort (világútlevel, nyugati munkavállalás, árubőség és relatív szabadság) jelentették, nemegyszer kiváltna a szomszédos államok polgárainak irigységét is.

Végül a kontinens a második világháború utáni négy és fél évtizedes politikai-hatalmi egyensúlya felbomlásának következményeivel ismerkedhet meg az olvasó. Ennek része Csehszlovákia békés és a délszláv állam sú-

lyos emberi és anyagi áldozatokat követelő felbomlása is. Az új viszonyok között a még mindig jelentős befolyással rendelkező centralizációs politikai elképzelések mellett a régiók feltámadása is nyomon követhető a Kárpát-medencében. Az eurorégiós együttműködés távlataival, köztük a már működő Duna–Körös–Maros–Tisza (DKMT) eurorégió létrehozásának körülményeivel, eddigi eredményinek felvázolásával és végül a konklúziók levonásával zárul a könyv.

A tanulmány mondanivalóját több mint félszáz táblázat és közel harminc térképes ábra teszi szemléletessé, míg a hivatkozott irodalom száma megközelíti a háromezretet. A témához kapcsolódó magyar nyelvű szakirodalom csaknem teljes, és a szerző számos e kérdéskört érintő angol nyelvű szakművet is felhasznált végkövetkeztetései levonásához, és a közölt ábrák egy részének megalkotásában is tevékenyen részt vett. Gulyás László ugyanis számos fiatal történész kollégájával együtt tagja volt annak a kutatócsoportnak, amelyik Pándi Lajos irányításával összeállította a szakmai körök elismerését kiváltó *Köztes-Európa 1763–1993* című térképgyűjteményt.

Gulyás László a Kárpát-medence két régiójának a Felvidék (Szlovákia) és a Vajdaság (Bácska, Bánság) 20. századi fejlődési pályájáról készített közérthető stílusban gazdag forrásanyagra alapozott összefoglalót. Különösen a nemzetközi hatalmi erőviszonyok által kikényszerített területi változások, pontosabban e változások eredményeként létrejövő új államkereteknek a vizsgált régiók fejlődésére gyakorolt negatív hatásait tárta a közvélemény elé. Alapos érvekkel támasztva alá azt a szűkebb-tágabb körben elfogadott hipotézist és hangoztatott véleményt, hogy a politikusok íróasztalán megszületett, eltérő fejlettségű és etnikai összetételű, különböző kulturális hagyományokkal rendelkező területi egységeket (régiókat) a centralizált államhatalom sem képes hosszú távon eredményesen működtetni, a fejlődési különbségek-ből adódó gazdasági és politikai ellentéteket mérsékelni, kordában tartani, az egyes régiókban élők közötti összetartozás-tudatot elmélyíteni. Ugyanakkor a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a társadalomkutatók egy része által Köztes-Európának nevezett

térségünkben az országhatárok által is gyakorta átszelt szomszédos régiók közötti új típusú együttműködést haladéktalanul meg kell teremteni, mivel a kontinens e része gazdasági felzárkózásának, az uniós fejlesztési források igénybevételének ez az egyik alapvető feltétele.

A könyv nemcsak a történettudomány és a kisebbségi kérdések iránt érdeklődők számára nyújt hasznos információkat, hanem azoknak a gazdasági szakembereknek is, akik tevékenyen kívánnak közreműködni a Kárpát-medence 21. századi gazdasági folyamatainak alakításában is.

Kugler József

A Fórum Társadalomtudományi Szemle címléírasi és jegyzetelési alapelvei

A *Fórum Társadalomtudományi Szemle* a mára kialakult gyakorlatnak megfelelően arra kéri leendő szerzőit, hogy tanulmányaikat (írásokat) e-mailen juttassák el mindkét alábbi címre: fazekas@foruminst.sk, ill. torok@foruminst.sk. A szöveges részt Word for Windows, a táblázatokat pedig Excel for Windows programban (normál stílusban) írva kérjük.

Ugyanakkor az alábbi (a könyv- és lapkiadásban általános gyakorlatnak számító) formai kritériumok betartására kérjük szerzőinket:

1. A szerző teljes neve.
2. A tanulmány címe. (Az alcímet zárójelben kérjük feltüntetni.)
3. Ha a szöveg belső címei bizonyos fokozatosságot jeleznek, a belső címfokozatokat legcélszerűbb számozással ellátni (pl. 1., 1.1., 1.1.1.).
4. A szövegbe kerülő ábrákat, grafikonokat a jobb szerkeszthetőség érdekében kérjük külön fájlként is csatolni. Az illusztrációkat minden esetben lássák el címmel (pl.: 1. táblázat. Magyarország nemzetiségi megoszlása 1880 és 1910 között).
5. A jegyzetek, hivatkozások kapcsán az alábbiakat kérjük szerzőinktől:
 - 5.1. Ne használjanak lapalji jegyzetet! Lapalji jegyzetet csupán valamely megjelenés előtt álló terjedelmesebb munka részletének közlésekor alkalmaz a szerkesztőség, jelezve a mű pontos címét, a megjelenés helyét, időpontját és a mű kiadóját, illetve ha a közölt szöveg előadásként már elhangzott valahol, a konferencia vagy rendezvény nevének, helyszínének és időpontjának feltüntetésével. Ugyancsak lapalji jegyzetben tüntetjük fel azt, hogy a szerző a tanulmány megírásához valamilyen ösztöndíjban részesült, s azt fel kívánja tüntetni.
 - 5.2. Lapunkban a szöveg végi jegyzetek használatát alkalmazzuk. A szövegben felső indexszel utalunk a jegyzetre, s azt a szöveg végén oldjuk fel.
 - 5.3. Sorszámozott bibliográfiai jegyzetet lehetőleg ne használjunk!
 - 5.4. Zárójeles jegyzeteket használjunk a szakirodalomra való hivatkozásokor, ill. az idézetek forráshivatkozásokor (kivétel, ha levéltári forrásról van szó) – pl. (Huizinga 1976

vagy Huizinga 1976, 115), ill. (Grétsy-Kovalovszky 1983, 171)!

5.5. A levéltári forrásokra történő hivatkozás során először megadjuk levéltár teljes nevét (pl. Magyar Országos Levéltár), ezt követően már rövidíthetjük is (pl. MOL). Ezt követi az állag (a fondjegyzék kódszáma), a csomó, a sorszám, a fólió vagy oldalszám feltüntetése.

6. A tanulmányok végén minden esetben közöljük a felhasznált irodalom jegyzékét. Lapunkban évszámkiemelő bibliográfiát alkalmazunk, melyben a következő adatokat tüntetjük fel: a) a szerző (szerzők) teljes neve (nem magyar szerző esetében, pl. Marcuse, Herbert vagy Huizinga, Johan); b) a megjelenés időpontja; c) a mű címe; d) a megjelenés helye; e) a mű kiadója. Gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányok esetén: a) szerző (szerzők); b) megjelenés ideje; c) cím; d) a tanulmánykötet szerkesztője (szerkesztői); e) a tanulmánykötet címe; f) a megjelenés helye; g) kiadó; h) oldalszám. Folyóiratokra való hivatkozás esetén: a) szerző; b) a megjelenés ideje; c) cím; d) a folyóirat címe; e) évfolyama; f) a lap száma és g) oldalszáma. Például:

Huizinga, Johan 1976. *A középkor alkonya*. Budapest, Európa.

Hajnal István 1986. A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről. In Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Magvető, 624–645. p.

Pašiaková, Jaroslava 1992. Kassák és a Bauhaus. *Irodalmi Szemle*, 35. évf. 7. sz. 692. p.

Fejtő Ferenc 1996. Négyszáz éve született Descartes. *Magyar Nemzet*, 59. évf. (1996. március 30.) 76. sz. 15. p.

7. A dolgozathoz kérjük csatolni az angol nyelvű rezümé számára egy 15-20 sornyi összefoglalót és a kulcsszavakat.

8. A szerző a tanulmány végén feltünteti születési évét, hivatását (pl. történész, szociológus, filozófus stb.), jelenlegi munkahelyét (pl. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, Magyarország; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia; Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, Szlovákia), pontos lakcímét (telefon, e-mail).

Számunk szerzői

Bujnová, Helena (1955)

politológus (Konstantin Egyetem,
Nyitra, Szlovákia)

N. Császi Ildikó (1964)

nyelvész (Károli Gáspár Református
Egyetem, Budapest, Magyarország)

Fazekas József (1953)

irodalomtörténész (Fórum
Kisebbségkutató Intézet, Somorja,
Szlovákia)

Gulyás László (1965)

történész (Szegedi Tudományegyetem,
Szeged, Magyarország)

Hidegh Anna Laura (1982)

közgazdász (Budapesti Corvinus
Egyetem, Budapest, Magyarország)

Horváth Tamás (1968)

szociológus (Budapest, Magyarország)

Hushegyi Gábor (1959)

kurátor, esztéta (Szlovákiai Magyar
Kultúra Múzeuma, Pozsony, Szlovákia)

Kugler József (1955)

történész (MTA Regionális Kutatások
Központja, Békéscsaba, Magyarország)

László Béla (1940)

matematikus (Konstantin Egyetem,
Nyitra, Szlovákia)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Miklós Anna Erzsébet (1981)

jogász (Hidvégi Mikó Imre Alapítvány,
Budapest, Magyarország)

Cs. Nagy Lajos (1945)

nyelvész (Pázmány Péter Katolikus
Egyetem, Piliscsaba, Magyarország)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Ríz Ádám (1972)

tanár, politológus
(Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi
Minisztérium, Budapest, Magyarország)

Simon Attila (1966)

történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Szabómihály Gizella (1956)

nyelvész (Gamma Nyelvi Iroda,
Dunaszerdahely, Szlovákia)

Vajda Barnabás (1970)

történész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)